Торайғыров университетінің
ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛЫ

НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
Торайгыров университета

ТОРАЙҒЫРОВ УНИВЕРСИТЕТІНІҢ ХАБАРШЫСЫ

Филологиялық сериясы
1997 жылдан бастап шығады

ВЕСТНИК ТОРАЙГЫРОВ УНИВЕРСИТЕТА

Филологическая серия
Издается с 1997 года

ISSN 2710-3528

№ 2 (2021)

Павлодар

НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ
ТОРАЙГЫРОВ УНИВЕРСИТЕТА

Филологическая серия
выходит 4 раза в год

СВИДЕТЕЛЬСТВО
О постановке на переучет периодического печатного издания,
информационного агентства и сетевого издания
№ KZ30VPY00029268
выдано
Министерством информации и общественного развития
Республики Казахстан

Тематическая направленность
публикация материалов в области филологии

Подписной индекс – 76132

https://doi.org/10.48081/CDZE3219

Бас редакторы – главный редактор
Жусупов Н. К.
д.ф.н., профессор

Заместитель главного редактора — Анесова А. Ж., *доктор PhD*
Ответственный секретарь — Уайханова М. А., *доктор PhD*

Редакция алқасы – Редакционная коллегия

Дементьев В. В., *д.ф.н., профессор (Российская Федерация)*
Еспенбетов А. С., *д.ф.н., профессор*
Трушев А. К., *д.ф.н., профессор*
Маслова В. А., *д.ф.н., профессор (Белоруссия)*
Пименова М. В., *д.ф.н., профессор (Российская Федерация)*
Баратова М. Н., *д.ф.н., профессор*
Аймухамбет Ж. А., *д.ф.н., профессор*
Шапауов Ә. Қ., *к.ф.н., профессор*
Шокубаева З. Ж., *технический редактор*

За достоверность материалов и рекламы ответственность несут авторы и рекламодатели
Редакция оставляет за собой право на отклонение материалов
При использовании материалов журнала ссылка на «Вестник Торайгыров университета» обязательна

© Торайгыров университет

МАЗМҰНЫ

Адильбекова А. К.
Қазақ және ағылшын тілдеріндегі
фразеологизмдердің ерекшеліктері 9
Азаматова А. Х., Ахметбекова А. М.
Лингвистикалық терминдер сөздіктерінде метамәтін ретінде
терминологиялық дефинициясының қолдану ерекшеліктері 15
Баяхметова А. А., Омарова З. Қ.
Диминутивтерді көркем туынды мәтіндерінде
қолданудың аспектілері.....27
Бекбосынова А. Х.
«Қазақ» газеті: білім беру және тіл мәселелері 37
Болатбекова Ж. Б., Картаева А. М.
Абай қарасөздерінің ағылшын тіліндегі нұсқасын
қазақтілді емес мектептерде оқытудың тиімді әдісі 47
Жанұзақова Қ. Т., Әбдікәрім Н. А.
Қазіргі қазақ прозасындағы постмодернизм құбылысы 58
Жубаназарова К. А., Майкупова Р. Н., Сапахова Ж. А.
Медициналық университетінде орыс тілін
шет тілі ретінде оқу кезіндегі екпіннің маныз ы 66
Жүсіпов Н. Қ., Жүсіпов Е. Қ.,
Баратова М. Н., Курметова А. А.
Шығыс әдебиеті мен Мәшhүр Жүсіптің
Мұхаммед Пайғамбарды жырлаудағы үндестігі 78
Жұмабекова А. Қ., Умиртасова Н. И.
Лингвистикалық мәтіндерді ағылшын тілінен
қазақ тіліне тікелей аудару стратегиясы
шеңберіндегі аударма әдістері 87
Ибраимова Ж. Ж., Молгаждарова С. М.
Құрылымдық схемаға бағынбайтын сөйлемдер.....98
Кайрамбаева А. Ж., Байкенова К. А.
Экспрессивтілік жарнамалық дискурстың
тиімділігінің басты белгісі ретінде.....105
Қожамсүгірова Б. Ө., Базарбаева З. М.
Қазіргі лингвистикадағы интернет-дискурс 115
Кожахметова К. Е., Кадырова Б. М., Кожахметова Б. Р.
Қазақ саясаткерлері сөйлеу портретінің
прагмалингвистикалық аспектілері 127
Қуандық З. Е.
Мәшhүр Жүсіп мұрасын сақтаушы 137
Манасбаева Н. Ш., Сабитова Л. С.
Диминутивті сын есімдер: морфологиялық ерекшеліктері 144

Муратова А. Н., Мажитаева Ш. М., Сарыбаева Б. Ж.
Құпия тілдесім және оның берілу амалдары 152
Ниязова А. Е., Арунова Л. М.
Ағылшын тілі сабағында фразеологиялық бірліктерді
оқытудың ерекшеліктері 160
Оразбек М. С., Баратова М. Н.
Абай шығармаларындағы «Жүрек» архетипі 167
Оленев С. В.
Қазақстандық саяси интернет-комментарийлердің
тілдік сипаттамалары 178
Саржигитов Е. Т., Имангазинов М. М.,
Жумакаева Б. Д., Кенан Коч (Kenan Koç)
«Жырау» мен «Жыршы» ұғымының тарихы.....187
Сенина К. Я., Кульбаева Б. Т.
Шетел тілін оқытудың аралас формасын зерттеудің
теориялық аспектісі. 196
Трушев А. Қ., Трушев Ә. А.
Мағжан Жұмабаев – «Пайғамбар» өлеңі туралы 206
Өтелбаева Г. О.
ҚР білім беруінің жаңартылған мазмұны мәнінде
орыс тілін оқыту әдістемесіндегі
филология оқушыларын оқыту ерекшеліктері.....211
Шаикова Г. К.
Жаңалықтар мәтіндеріндегі дискридитация құралы
ретіндегі тұрақты тіркестер 224
Шаймарданова С. К.
Павел Васильевтің көркем контекстіндегі
сөз тіркестерінің құрылымдық-семантикалық сипаттамасы.....234

Авторлар туралы ақпарат 243

Авторларға арналған ережелер 257

Жарияланым этикасы 278

СОДЕРЖАНИЕ

Адильбекова А. К.
Особенности фразеологизмов
на казахском и английском языках.....9
Азаматова А. Х., Ахметбекова А. М.
Особенности функционирования
терминологической дефиниции как метатекста
в словарях лингвистических терминов 15
Баяхметова А. А., Омарова З. К.
Многоаспектность использования диминутивов
в текстах художественных произведений 27
Бекбосынова А. Х.
Газета «Қазақ»: проблемы образования и языка 37
Болатбекова Ж. Б., Картаева А. М.
Эффективный метод обучения английской версии
слов назиданий Абая в неказахских языковых школах 47
Жанузакова К. Т., Абдикарим Н. А.
Феномен постмодернизма
в современной казахской прозе 58
Жубаназарова К. А., Майкупова Р. Н., Сапахова Ж. А.
Роль ударения при изучении русского языка
как иностранного в медицинском вузе 66
Жусупов Н. К., Жусупов Е. К.,
Баратова М. Н., Курметова А. А.
Созвучие восточной литературы и Машхур Жусипа
в воспевании Пророка Мухаммеда 78
Жумабекова А. К., Умиртасова Н. И.
Переводческие приемы в рамках стратегии прямого перевода
лингвистических текстов с английского на казахский язык 87
Ибраимова Ж. Ж., Молгаждарова С. М.
Предложения, не подчиняющиеся структурной схеме 98
Кайрамбаева А. Ж., Байкенова К. А.
Экспрессивность как доминантный признак
эффективности рекламного дискурса.....105
Кожамсугирова Б. О., Базарбаева З. М.
Интернет-дискурс в современной лингвистике 115
Кожахметова К. Е., Кадырова Б. М., Кожахметова Б. Р.
Прагмалингвистические аспекты речевого
портрета казахских политиков 127
Қуандық З. Е.
Хранитель наследия Машхура Жусупа.....137
Манасбаева Н. Ш., Сабитова Л. С.
Диминутивные адъективы: морфологические особенности 144

Муратова А. Н., Мажитаева Ш. М., Сарыбаева Б. Ж.
Способы передачи тайного общения 152
Ниязова А. Е., Арунова Л. М.
Особенности обучения фразеологическим
единицам на уроках английского языка 160
Оразбек М. С., Баратова М. Н.
Архетип «Сердце» в произведениях Абая 167
Оленев С. В.
Лингвистические характеристики
казахстанских политических интернет-комментариев 178
Саржигитов Е. Т., Имангазинов М. М.,
Жумакаева Б. Д., Кенан Коч (Kenan Koç)
История понятия «Жырау» и «Жыршы» 187
Сенина К. Я., Кульбаева Б. Т.
Теоретический аспект изучения смешанной формы
обучения иностранному языку 196
Трушев А. К., Трушев А. А.
Магжан Жумабаев – о стихах «Пророка» 206
Утельбаева Г. У.
Особенности обучения студентов-филологов
методике преподавания русского языка
в контексте обновленного содержания образования РК 211
Шаикова Г. К.
Устойчивые выражения как средство
дискредитации в новостных текстах 224
Шаймарданова С. К.
Структурно-семантическая характеристика словосочетаний
в художественном контексте Павла Васильева 234

Сведения о авторах 243

Правила для авторов 257

Публикационная этика 278

CONTENT

Adilbekova A. K.
Features of phraseological units
in Kazakh and English languages 9
Azamatova A., Akhmetbekova A.
The peculiarities of a terminological
definition functioning as metatext
in dictionaries of linguistic terms 15
Bayakhmetova A. A., Omarova Z. K.
Multi-aspect of the use of diminutives
in the texts of art works.....27
Bekbossynova A. Kh.
Newspaper «Kazakh»: problems
of education and language 37
Bolatbekova Zh. B., Kartayeva A. M.
Effective method of teaching
the English version of Abai's «The book
of words» in non-kazakh language schools.....47
Zhanuzakova K. T., Abdikarim N. A.
The phenomenon of postmodernism
in modern kazakh prose 58
Zhubanazarova K. A., Maykupova R. N., Sapakhova Zh. A.
The role of stress in learning Russian
as a foreign language at a medical university 66
Zhussupov N. K., Zhussupov Y. K.,
Baratova M. N., Kurmetova A. A.
The consonance of eastern literature
and Mashkhur Zhussip in the chanting
of the Prophet Muhammad 78
Zhumabekova A. K., Umirtassova N. I.
Translation techniques within the strategy
of direct translation of linguistic texts from English into Kazakh 87
Ibragimova Zh. Zh., Molgazdarova S. M.
Sentences that do not follow the block diagram 98
Kairambayeva A. Zh., Baikenova K. A.
Expressiveness as the dominant feature
of the effectiveness of the advertising discourse 105
Kozhamsugirova B. O., Bazarbayeva Z. M.
Internet discourse in modern linguistics 115
Kozhakhmetova K. E., Kadyrova B. M., Kozhakhmetova B. R.
Pragmalinguistic aspects of speech
portrait of kazakh politicians 127

Kuandyk Z. E.
Keeper of the heritage of Mashhur Zhusup 137
Manasbayeva N. Sh., Sabitova L. S.
Diminutive adjectives: morphological peculiarities 144
Muratova A. N., Mazhitayeva Sh., Sarybaeva B. Zh.
Secret codes in communication and their varieties 152
Niyazova A. E., Arunova L. M.
The peculiarities of the teaching of phraseological
units at the English lessons 160
Orazbek M. S., Baratova M. N.
The archetype of the «Heart» in the works of abay 167
Olenev S. V.
Linguistic characteristics
of Kazakhstan political internet comments 178
Sarzhigitov E. T., Imangazinov M. M.,
Zhumakaeva Б. Д., Kenan Koç
The history of the concept «Zhyrau» and «Zhyrshy» 187
Senina K. Y., Kulbaeva B. T.
Theoretical aspect of studying a mixed form
of learning a foreign language 196
Trushev A. K., Trushev A. A.
Magzhan Zhumabayey – about the verses «The prophet» 206
Utelbayeva G. U.
Features of teaching philology students
in the methodology of teaching the Russian language
in the context of the updated content of education of the RK.....211
Shaikova G. K.
Stable expressions as a means
of discreditation in newsletters 224
Shaimardanova S. K.
Structural and semantic characteristics of collocations
in the artistic context of Pavel Vasiliev.....234

Information about the authors.....243

Rules for authors 257

Publication ethics 278

SRSTI 16.21.49

https://doi.org/10.48081/IJFK5316

****A. K. Adilbekova***
Abai Kazakh National Pedagogical University, Republic of Kazakhstan, Almaty

FEATURES OF PHRASEOLOGICAL UNITS IN KAZAKH AND ENGLISH LANGUAGES

The article deals with one of the most important issues of translation science – the translation of phraseological units from one language to another. It is known that translation is the main means of communication between two cultures, acquaintance with the culture and life of other peoples. There are many problems with translating from English to Kazakh. One of them is the translation of phraseology. It also analyzes the types of regular expressions and the composition of regular expressions that belong to the same group. There are also several examples of phraseology used to describe characters in fiction.

Keywords: phraseological translation, phrasema, idiom, phraseological integrity.

Introduction

Nowadays, the issue of translating phraseological units from one language to another is one of the most relevant topics in translation studies. Because spirit, soul, traditions and thoughts of one people are transmitted to another people through the language of translation. It is known that translation is the main tool of communication between two cultures, and acquaintance with the culture and life of other peoples. There are many issues in literary translation from English into Kazakh. One of them is the translation of phraseological units.

Phraseology is one of the most complex areas of linguistics. Therefore, it is important for translator to be able to distinguish phraseological units within the sentence and to be able to denote national and cultural identities of phraseological units found in the sentence.

Methodology

Distinguishing and translating phraseological units poses many difficulties for translator. For example, multi-component meanings of phraseological units differ from the meanings of the words they contain, and the most important thing is that phraseological units within a sentence cannot be immediately distinguished from free phrases. Consequently, full meaning of phraseological units translated from the source language is obscured and completely changed in translation.

In recent years, the experience of comparative study of phraseological units in Turkic languages with phraseological units in Russian, English, German, Korean, Turkish, Chinese, etc., and compiling dictionaries has been summarized, as well as many works and researches have been published in the process of comparing Kazakh languages data with phraseological units of other languages.

The work of I. Kenesbayev (1946, 1968, 1977) had a positive impact on the study of phraseology in linguistics of Turkic-speaking peoples, K. Akhanov (1962), R. Sarsenbayev (1959), G. Mussabayev (1962), H. Kozhakhmetova (1972), A. Baitaliyev (1974) were the first researchers to draw conclusions on the theoretical and practical problems of phraseological units.

Next generations of researchers such as S.Tolekova (1975), R. Zhaisakova (1980), A. Yeleshova (1989), G. Smagulova (1993), S. MSatenova (1990, 1997), etc. studied phraseological units from different aspects.

Discovering lexical and semantic nature of phrases in English and Kazakh guided by comprehensive theoretical basis of phraseology and dictionary materials is also our new research that we are going to introduce into science.

Well-known scientist S. Amanzholov was one of the first to emphasize the need to study phraseological units; he gave directions and indicated the relativity of phraseological phrases to parts of sentence [2, 72].

In Kazakh as in other languages, a number of groups of words are used in the form of set expression. For example: «Төбеден түскен түнек жаудың үрейін ұшырып, есінен тандырды (Darkness from the hill struck fear into the enemy and scared him to death)». The phrases «үрейін ұшырып», «есінен тандырды»in this sentence are used in specific meaning. That's why phrases like «үрейім қалмады» and «зәрем ұшты» mean «I was scared». From this point of view, these phrases cannot be equated with such phrases as «bird flew away», «crow flew away», and «plane flew away». Set expressions are divided into two types, for example: idiomatic expressions, phrase expressions.

Relationship of words in composition of set expressions belonging to idiomatic group is strong, giving them a completely other meaning and not related to their meanings as a whole. For example: «қабырғаңмен кеңес» (think about), «қой аузынан шөп алмас» (would not hurt a fly), «салы суға кетіп отыр» (be sad), etc.

A number of meanings of phrases belonging to a phraseological group – set expressions are associated with lexical meaning of at least one of the words present in them. For example: «таяқ жеу» (get the stick), «бас көтеру» (resist), «жаны ашу» (feel sorry for), «есінен шығу» (forget). Smirnitsky divides phraseological phrases into two groups: phraseological unit and idiom. Phraseological unit includes verbs such as «get up, fall in love». And idiom includes words that are used in a literal, metaphorical sense. For example: «take the bull by the horns»

means to act decisively (literally in Kazakh «өгізді мүйізінен ұстау») and exact meaning is «take action immediately, without delay».

Amossova divides phraseological units into two groups: phraseme and idiom.

Phrasemes are derived from their constituent components. Phraseme corresponds to the phraseological units of V. V. Vinogradov. For example: «beef tea», крепкий мясной бульон, қою майлы сорпа, «knit one`s brows», нахмуриться, кеудесін қақты (give a hostile glance). He noted that idiom does not match the meaning of the words contained. For example: play with fire играть с огнем, отпен ойнау.

In fiction, proverbs and sayings are used to describe the inner world of characters, psychological behavior, and speech style.

Diverse nature of proverbs, idioms and other types of phraseological units as a means of illustration in the literature can be clearly seen in the works of M. Gorkiy. He stated the need to pay special attention to fairy tales, legends and proverbs in order to know the history of the people, their social and political views.

For example, in English «Storm in a teacup» means a frivolous reason, trifle. This phrase is literally translated to Kazakh as «кеседегі ызғарлы жел».

«Don't worry about this silly row with the boss it is just storm in a teacup». This sentence translates as «бастықпен болған ұрыс-керіс үшін уайымдама бұл ұсақ-түйек нәрсе».

Let's take the set expression «төбе шашы тік тұрды», it means «be afraid». In English, the phrase «hair rising» stands for «to be scared». The phrase «I'm hair rising of flying – especially taking – off and landing» translates as «Мен ұшудан қорқамын әсіресе жоғары көтерілгенде және жерге қонғанда». In this sentence, «hair rising» means the hair standing on end.

Therefore, special attention should be paid to the meaning of each phraseological unit. In general, set expressions in Kazakh are called «фразеологизмдер», and in English they are called «phraseology» or «idiom».

And if we consider English idiom, it has its own specificity. For example: phraseological phrases and idioms are widely used in fairy tales, simple and complex sentences.

Let's consider the sentence «He was brave and soft hearted», then «soft hearted» translates as «жұмсақ жүректі». As we have mentioned above, it is necessary to pay special attention to the meaning of each set expression (idiom) in the sentence. The mentioned sentence translates as «ол батыл және қайырымды».

Results and Discussion.

In English, each idiom is paired with parts of speech. For example: idioms are used with nouns, adjectives, verbs, prepositions, etc. If we consider set expressions that are combined with adjectives, it consists of two or three words.

For example, the idiomatic phrase «light fingered» means a person who is dishonest and having itchy fingers.

The word «long» in the phrase «long in the tooth» is translated as «ұзын» and serves as an adjective. It is literally translated into Kazakh as «тісі ұзын адам». This set expression (idiom) is translated as «кәрі».

There are also many set expressions used with verbs. If the verb «to go» and the noun «song» are used together, it becomes set expression. However, it is very difficult to predict the meaning of their combination. «To go for a song» is used when an item is sold for less than its price. «As no one else at the auction seemed interested in the painting, it went for a song» – «Аукционда қойылған суреттерге ешкім қызықпаған кезде, көңіл аударып, мән бермеген кезде, ол заттардың бағасы арзан сатылды».

In English, set expressions are divided into two groups: phraseological unity (motivated) and phraseological integrity (non-motivated).

It is possible to understand the meaning of phraseological units. They include proverbs. For example:

Kazakh	**English**
Шіркеуге барғанның бәрі имам емес.	All are not saints that go to church.
Жылтыраған бәрі алтын емес.	All are not hunters that blow the horn. All are not gold that glitters.
Қойшы көп болса қой арам өлер.	Everybody`s business is nobody`s business.
Бес саусақ бірдей емес.	All bread is not baked in one oven.
Сабыр түбі сары алтын.	Everything comes to him who waits.

And the meaning of phraseological integrity is constant. Their general meaning does not correspond to their individual meaning. For example: to keep oneself in hand (өзін-өзі қолға алу), to sit on one`s hands; not to do a hand's turn (қол қусырып отыру), not to move a finger (қолының ұшын қимылдатпау), to kill time (уақытты босқа өткізу), to kill two rabbits with one stone (бір оқпен екі қоян ату), to give up all of it (қолын бір-ақ сілтеу), to keep the eyes shut (бір нәрсеге көз жұма қарау).

Semantic integrity is when a phrase completely or partially loses its original meaning and gives the phrase a single meaning. Stability of phrase is reflected in the preservation of order of phrase components, and consistency of their use is reflected in their readiness for use. These relevant properties are common to the phrases in Kazakh and English. For example, set expressions in Kazakh and English:

Kazakh	**English**
Екі қоянды бір оқпен ату	Kill two birds with one stone
Көзінің ағы мен қарасы	The apple of one's eye

Ит пен мысықтай өмір	Cat and dog life

The components contained in these phrases are used as a whole, connected to each other. You cannot use another word, or if you change one of them with another language element, the general meaning may be impaired or independence and combinability inherent in the nature of phraseological unit may be violated.

Conclusion.

In the aforementioned languages, phrases are often found that are distinguished by imagery and compatibility, melody and deep significance. They were created on the basis of a free phrase, processed over the years, memorized in the people's mind, and gradually became a ready-to-use language tool, a national heritage. Phraseological units are linguistic elements of the world of images that people have borne in mind and sorted through for centuries. Figurative phraseological units are an indispensable language tool for word melody in the description of a person, society, nature, life or other phenomena.

Properly used phraseological unit from the point of view of situational, contextual, stylistic use helps to clarify the meaning of the word.

References

1 Kazakh tilinin kyskasha etimologiyalyk sozdigi [Short etymological dictionary of the Kazakh language]. – Almaty, 1966. – 215 p.

2 **Smagulova, G.** Phraseologismderdin sinonymdik [Synonymous series of phraseologies] // Almaty, Science, 1997.

3 **Kenesbayev, I.** Kazakh tilinin phraseologicalyk sozdigi [Phraseological dictionary of the Kazakh language]. – Almaty, Science, 1972.

4 **Smith, L. P.** Phraseologia angliiskogo yazyka [Phraseology of the English language]. – Translation from English. A. R. Ignatyeva. – Moscow, 1959.

5 **Kaliyev, G., Bolganbayev, A.** Kazakh tilinin leksikologiyasy men phraseologyasy [Lexicology and phraseology of the Kazakh language]. – Almaty, 2006. – 264 p.

6 **Aitbayevich, O.** Kazakh phraseologismderi men perifrazdary [Kazakh Phraseological idioms and paraphrases]. –Almaty, 2013. – 400 p.

7 **Chinenova, L. A.** Angliiskaya phraseologiya v yazyke i rechi [English phraseology in the language and speech]. – Moscow, 1986. – 161 p.

Material received on 21.05.21.

А. К. Адильбекова
Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті,
Қазақстан Республикасы, Алматы қ.
Материал баспаға 21.05.21 түсті.

ҚАЗАҚ ЖӘНЕ АҒЫЛШЫН ТІЛДЕРІНДЕГІ ФРАЗЕОЛОГИЗМДЕРДІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Мақалада аударматануда өзекті мәселе болып саналатын тақырыптардың бірі тұрақты тіркестерді біл тілден екінші бір тілге аудару мәселесі қарастырылады. Екі мәдениеттің қарым-қатынас жасауы, өзге халықтың мәдениеті, тұрмыс-тіршілігімен танысудың басты құралы аударма екені белгілі. Ағылшын тілінен қазақ тіліне аударылып жүрген көркем аудармада өз кезегін күтіп тұрған мәселелер көп. Солардың бірі – фразеологизмдерді аудару болып табылады. Сонымен қатар, тұрақты тіркестердің түрлері және сол топқа жататын тұрақты тіркестердің құрамы талданады. Көркем әдебиетте кейіпкерлерді суреттеу үшін қолданылатын фразеологизмдерге де бірнеше мысал келтірілген.

Кілтті сөздер: фразеологиялық аударма, фразема, идиома, фразеологиялық тұтастық.

А. К. Адильбекова
Казахский национальный педагогический университет имени Абая, Республика Казахстан, г. Алматы.
Материал поступил в редакцию 21.05.21.

ОСОБЕННОСТИ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ НА КАЗАХСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

В статье рассматривается один из важнейших вопросов переводческой науки – перевод фразеологизмов с одного языка на другой. Известно, что перевод – это главное средство общения двух культур, знакомства с культурой и бытом других народов. Есть много проблем с переводом с английского на казахский. Одно из них – это перевод фразеологизмов. Кроме того, анализируются типы регулярных выражений и состав регулярных выражений, принадлежащих к одной группе. Есть также несколько примеров фразеологизмов, используемых для описания персонажей художественной литературы.

Ключевые слова: фразеологический перевод, фразема, идиома, фразеологическая целостность.

МРНТИ 16.21.65

https://doi.org/10.48081/JQMC1581

А. Х. Азаматова[1], А. М. Ахметбекова[2]
[1]Казахстанский институт менеджмента, экономики и прогнозирования, Республика Казахстан, г. Алматы
[2]Торайгыров университет, Республика Казахстан, г. Павлодар

ОСОБЕННОСТИ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ТЕРМИНОЛОГИЧЕСКОЙ ДЕФИНИЦИИ КАК МЕТАТЕКСТА В СЛОВАРЯХ ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ ТЕРМИНОВ

В данной статье исследуются метатекстовые характеристики терминологической дефиниции в широком и узком понимании. Дефиниция как метатекст входит в семантическую структуру научного текста как неотъемлемый компонент. В процессе семантизации термина отражается метатекстовая функция языка, реализуемая на основе метатекстовых элементов и собственно метатекста. В широком понимании метатекст терминологической дефиниции в словарях лингвистических терминов на казахском, русском и английском языках содержит двухчастную структуру, состоящую из семантического ядра и метатекста. Дефиниция в терминологическом словаре толкового типа уже является собственно метатекстом. В узком понимании метатекстовый характер терминологической дефиниции проявляется содержанием в ней метатекстовых элементов, выполняющих организующую и связующую функцию. Использование в дефинициях сочинительных союзов и соединительных наречий, являющихся метатекстовыми элементами, подтверждает тот факт, что расположение дефиниции в микроструктуре словаря обусловлено ее метатекстовым характером. Исследование доказывает, что характер метатекстовой интерпретации терминологической дефиниции в словарях лингвистических терминов определяется вторичностью по отношению к исходному тексту, семантической структурой, а также систематизацией и интерпретацией языкового материала исходного текста и прояснением его семантики. Метатекст активизирует смысловое восприятие получателя, помогая ему интерпретировать материал научного знания.

Ключевые слова: термин, дефиниция, метатекст, микроструктура, словарь лингвистических терминов.

Введение

До недавнего времени дефиниция являлась предметом изучения формальной и философской логики, где дефиниция исследуется как логическая операция, в процессе которой раскрывается содержание понятия. В настоящее время, в связи с активным изучением научной речи и теории дефинирования слова, разработка теоретических аспектов дефиниции стала актуальной в лингвистической плоскости и, в частности, в функционально-стилевом аспекте. Разные подходы к изучению дефиниции свидетельствуют о многогранности данного явления. Актуальность исследования определяется недостаточной разработкой проблем терминографии, связанных с метатекстовыми характеристиками терминологической дефиниции в словарях лингвистических терминов на казахском, русском и английском языках в рамках исследования внутренней структуры словарной статьи. Чтобы определить особенности функционирования терминологической дефиниции как метатекста в словарях лингвистических терминов, необходимо проанализировать её метатекстовый характер в широком и узком понимании.

Материалы и методы

Особое значение для формирования теоретических знаний о метаязыке лингвистики, метатексте в тексте принадлежит трудам следующих ученых: A. Crismore, K. Hyland, А. Вежбицкой, Н. К. Рябцевой, Е. В. Шиловой, В. А. Шаймиеву и др.

В исследовании применяются следующие лингвистические методы и приемы исследования: метод семантического анализа и компонентный анализ используются при выявлении сведений о содержательной стороне терминов; формально-структурный метод – при анализе четко сформулированной последовательности микроструктуры словарей лингвистических терминов; сопоставительный метод – для установления общего и особенного в метатекстовых характеристиках терминологических дефиниций.

Материалом исследования послужили терминологические дефиниции из словарей лингвистических терминов на казахском, русском и английском языках. При отборе терминологических дефиниций учитываются свойства определенной модели анализируемого объекта воспроизводить его значимые признаки и релевантность целям исследования.

Результаты и обсуждение

Метатекст, представляющий собой «текст в тексте», то есть явление политекстуальное, рассматривается как проявление метаязыковой функции естественного языка. Язык научного текста отличается высокой степенью

терминированности. В данном случае метатекст является продуктом интерпретации языковой действительности, объективирующий определенные участки знания о языке. Объектом интерпретации является термин, семантизация которого осуществляется через дефиницию. Следовательно, дефиниция как метатекст входит в семантическую структуру научного текста как неотъемлемый компонент [1, с. 261].

Терминологические дефиниции являются компонентом научного текста, объектом которого представляется термин как языковой знак. Именно в дефинициях терминов происходит их семантизация, то есть определение значения термина через текст. В процессе семантизации термина отражается метатекстовая (метаязыковая) функция языка, а именно способность создавать сообщения о самом себе. Дефиниция как метатекст входит в семантическую структуру научного текста как неотъемлемый компонент. Метатекстовая функция реализуется на основе метатекстовых элементов и собственно метатекстов. В целом, метатекст организует основной текст, структурирует его, помогает понять основную информацию и обладает свойством рефлексии.

В широком понимании дефиниция термина уже является метатекстом, так как речь идет о семантизации термина в научном тексте и способствует полному пониманию смысловой структуры этого текста. В узком понимании метатекстовый характер терминологической дефиниции проявляется содержанием в ней метатекстовых элементов, выполняющих организующую и связующую функцию [2, с. 98–103].

Исследуя терминологические дефиниции в словарях лингвистических терминов, а именно их метатекстовые характеристики, как отмечалось выше, метатекст дефиниции рассматривается с двух сторон: как метатекст и как метатекст в тексте. Для начала рассмотрим дефиницию как метатекст в словарях лингвистических терминов на примере трехчастной структуры метатекста, предложенной Е. В. Шиловой. Итак, ученый в научно-технической литературе метатекст дефиниции определяет как трехчастную структуру:

1 термин, представляющий языковой факт определенной отрасли знания: *семантическое ядро;*

2 связующая часть: *логический оператор;*

3 определение, интерпретирующее языковой факт: *метатекст* [3, с. 11].

Предложенная структура позволяет определить структуру метатекста дефиниции в словарях лингвистических терминах на казахском, русском и английском языках. Следует отметить, что логический оператор в дефинициях анализируемых словарей отсутствует. В рамках словарной статьи определяемое понятие дефиниции выступает в роли семантического ядра, а определяющее понятие – в роли метатекста. Что касается логического оператора, то он

наблюдается в контекстуальных дефинициях. Однако такой тип дефиниций нехарактерен для терминологических словарей толкового типа. Например:

СЕМАНТИКА *(семантическое ядро)* – сөз мағынасы туралы ғылым (метатекст) [4, с. 143].

СЕМАНТИКА *(семантическое ядро)* – смысловая сторона языковых единиц; 2) семиотики, раздел лингвистической науки, исследующий смысловую структуру языковых единиц *(метатекст)* [5, с. 241].

Semantics – *(семантическое ядро)* the branch of linguistics dealing with the meanings of words and sentences *(метатекст)* [6, с. 249].

Следует отметить, что метатекст терминологической дефиниции в словарях лингвистических терминов содержит двухчастную структуру, состоящую из семантического ядра и метатекста, которые согласно правилам формальной логики являются равными по объему понятий. Раскрывая семантику определяемого понятия (термина), определяющее понятие одновременно выполняет две функции: семантическую и метаязыковую. Следовательно, дефиниция в терминологическом словаре толкового типа уже является собственно метатекстом.

Анализируя терминологическую дефиницию как метатекст в тексте, обратимся к классификации метатекстовых элементов в академическом письме, предложенную К. Хайлендом. Ученый выделяет *текстовый* и *межличностный метатекст*. Текстовый метатекст помогает читателю ориентироваться по тексту и классифицируется на следующие метатекстовые элементы (признаки):

1 переходные связки (*transitions)*, выражающие семантические взаимоотношения между предложениями: к тому же (*in addition), но (but), таким образом, итак, соответственно (thus), и (and)*;

2 фреймовые признаки (*frame markers)*, относящиеся к речевым действиям, последовательности или частям текста: в заключение (*finally), подводить итог (to conclude), моя цель … (my purpose here is to)*;

3 эндофорические признаки или внутритекстовая референция (*endophoric markers)*, относящаяся к информации в других частях текста: отмеченный выше (*noted above), смотри рисунок (see Fig.), в разделе 2 (in section 2)*;

4 признаки подтверждения (*evidentials)*, относящиеся к источнику информации из другого текста: согласно (*according to), Z* утверждает (*Z states)*;

5 признаки пояснения (*code-glosses)*, помогающие читателям лучше усвоить воспринимаемый материал: а именно (*namely), например (e.g.), такие как (such as), иными словами (in other words)*.

Межличностный метатекст вовлекает читателя в обсуждение, включая такие метатекстовые элементы как:

1) признаки преграды (*hedges)*, удерживающие заинтересованность писателя к суждению: возможно (*might), может быть (perhaps), вероятно (possible), почти (about)*;

2) усилители (*boosters)*, акцентирующие уверенность писателя в суждениях: на самом деле, в сущности (*in fact), определенно, точно (definitely), ясно, что … (it is clear that …)*;

3) признаки отношения (*attitude markers)*, выражающие отношение писателя к суждению: к сожалению (*unfortunately), я* согласен*/согласна (I agree), удивительно (surprisingly)*;

4) признаки контакта (*engagement markers)*, выстраивающие взаимоотношения с читателями: рассматривать (*consider), указывать, что… (note that …), Вы можете увидеть, что … (you can see that …)*;

5) упоминание о себе (*self-mention)* – открытая ссылка к автору: я (*I), мы (we), мой/моя/моё (my), наши/наши (our)* [7, с. 169].

Вышеуказанные признаки метатекста связаны с научным текстом и устанавливают логическую связь между его элементами. В случае опущения метатекстовых элементов, смысл текста в большинстве случаев не меняется. Метатекстовые элементы устанавливают связи между элементами основного текста, а не дополняют его содержание.

Попытка определить метатекстовые элементы в научном тексте согласно предложенной классификации позволяет не только осознать значение и функции метатекста в тексте, но и провести анализ употребления метатекстовых элементов в дефинициях лингвистических терминов. На основе сопоставительного анализа исследуется употребление метатекстовых элементов в словарях лингвистических терминов на казахском, русском и английском языках. Следует отметить, что в результате исследования проанализировано 30800 терминологических дефиниций. В таблице 1 представлен ряд примеров, подтверждающих наличие метатекстовых элементов в терминологических дефинициях как неотъемлемого компонента в микроструктуре словаря.

Таблица 1 – Метатекстовые элементы в терминологических дефинициях словарей лингвистических терминов

Дефиниция	Метатекстовый элемент
АНАЛОГ – тілдердегі бір сөздің семантикалық, этимологиялық, морфологиялық, т.б. жағынан сәйкестігі. *Мысалы,* орыс т.: надежда, қаз. т.: үміт [8, с. 35].	Метатекстовый **элемент пояснения:** *мысалы.*
Гиперт´еза – бір буындағы дыбыстың басқа буынға алмасуын білдіретін метатезаның (қ.) алшақ түрі. *Мыс.:* тарелка – талерка, қолғап – қолбақ [9, с. 71].	Метатекстовый **элемент эндофорической связки:** *қара;* **метатекстовый элемент пояснения:** *мысалы.*

ДИСКУРС – «тілдегі тіл», бірақ қоғамның ерекше түрі ретінде көрінген. Дискурс бәрінен бұрын және ең бастысы мәтіндерде орын алады. Ол сөйлемдерде ерекше грамматика, ерекше лексикон, синтаксисте сөз қолданудың ерекше ережелері, ерекше семантика, демек ерекше дүние ретінде ұсынылады [8, с. 111].	Метатекстовый **элемент переходной связки:** *бәрінен бұрын және ең бастысы;* метатекстовый **элемент пояснения:** *демек.*
АРХА´ИЗМ – слово или выражение, вышедшее из повседневного употребления и потому воспринимающееся как устарелое [10, с. 56].	Метатекстовый **элемент переходной связки:** *и потому.*
КАТЕГ´ОРИЯ ВР´ЕМЕНИ – см. текстовое время [11, с. 141].	Метатекстовый **элемент эндофорической связки:** *смотри.*
УВУЛА. Язычок, продолжение мягкого неба, при помощи которого произносятся увулярные согласные. Например: «картавое» (грассирующее) р (r) некоторых языков [5, с. 305].	Метатекстовый **элемент пояснения:** *например;*
affix – a bound morpheme which can only occur attached to a word *or* stem. Affixes may be derivational, *like* – ness, and pre-, or inflectional, *like* plural – s or past tense – ed [6, c. 11].	Метатекстовый **элемент переходной связки:** *or*; метатекстовый **элемент пояснения:** *like*;
acronym (*n*) *see* abbreviation [12, c. 8].	Метатекстовый **элемент эндофорической связки:** *see.*
first language – the language someone acquires first. Often, *therefore*, in a sense of equivalent to native language; *also* of the language *mainly* used by an individual *or* a community. *Cf.* second language [13].	Метатекстовые **элементы переходной связки:** *therefore(*поэтому*), also(*также*), mainly (*главным образом*), or (*или*)*; метатекстовый **элемент эндофорической связки:** *confer (*сравни*)*;

Сопоставительный анализ дефиниций лингвистических терминов на казахском, русском и английском языках позволяет заключить, что для метаязыка дефиниций характерна большая или меньшая степень терминированности в зависимости от типа понятия. Использование в дефинициях сочинительных союзов и соединительных наречий, являющихся метатекстовыми элементами, подтверждает тот факт, что расположение дефиниции в микроструктуре словаря обусловлено ее метатекстовым характером.

В дефинициях на казахском языке функционируют текстовые метатекстовые элементы:

– переходных связок: *бірақ, не, немесе, және, әсіресе, демек, бәрінен бұрын және ең бастысы;*

– эндофорических признаков: *қара;*

– признаков пояснения: *мысалы, яғни, мәселен.*

В дефинициях на русском языке:

– переходные связки: и потому*, особенно, и, а также*, главным образом;

– фреймовые признаки: *1)…, 2)… (во-первых, во-вторых)*;

– эндофорические признаки: *смотри;*

– признаки пояснения: *т.е., например.*

Также встречается межличностный метатекстовый элемент преграды: может быть.

В дефинициях на английском языке:

– переходные связки: *also, either/or, additionally, or, therefore, hence, and, especially*;

– эндофорические признаки: *Cf. (confer)*;

– признаки пояснения: *for example, such as, more rarely, like*.

Вышеприведенные примеры свидетельствуют, что в дефинициях словарей лингвистических терминов на казахском, русском и английском языках чаще всего используются метатекстовые элементы, признаки которых согласно классификации относятся к текстовому метатексту, а именно переходным связкам, эндофорическим свзякам (внутритекстовой референции) и пояснениям. Учитывая строгость дефиниции, следует отметить, что текстовые признаки метатекста не всегда употребляются в дефинициях лингвистических терминов. Однако, как уже отмечалось выше, дефиниция по своей сущности уже является метатекстом, так как направлена на познание языка как элемента действительного мира.

Выводы

Вышеизложенные метатекстовые характеристики терминологической дефиниции позволяют прийти к следующему выводу: и метатекст, и метатекстовые элементы терминологической дефиниции являются вторичными по отношению к исходному тексту, так как они, прежде всего, нацелены на комментирование или пояснение.

Отсюда следует, что метатекст дефиниции может рассматриваться как в узком, так и широком её понимании. В узком понимании – как метатекст в тексте (наличие метатекстовых элементов в дефиниции), а в широком – как собственно метатекст (сама дефиниция). Анализ данного исследования позволяет определить основные признаки метатекста, отличающие его от исходного текста:

– метатекст является вторичным по отношению к исходному тексту (прототексту);

– метатекст входит в семантическую структуру знаний как неотъемлемый компонент;

– метатекст помогает читателю систематизировать и интерпретировать языковой материал исходного текста;

– метатекст проясняет семантику исходного текста;

– метатекст анализирует, комментирует или описывает исходный текст;

– метатекст помогает с иных позиций увидеть и понять сущность и природу языка.

Вышеуказанные признаки позволяют рассматривать терминологическую дефиницию в словарях лингвистических терминах как метатекст. Исследование доказывает, что характер метатекстовой интерпретации терминологической дефиниции в словарях лингвистических терминов определяется вторичностью по отношению к исходному тексту, семантической структурой, а также систематизацией и интерпретацией языкового материала исходного текста и прояснением его семантики. Метатекст активизирует смысловое восприятие получателя, помогая ему интерпретировать материал научного знания.

Список использованных источников

1 **Азаматова, А. Х.** Метаязык лингвистики : монография [текст]. – Алматы: Қазақ университеті, 2008. – 308 с.

2 **Ахметбекова, А. М.** Лексикографические и метатекстовые характеристики терминологической дефиниции : монография [текст]. – Павлодар : Кереку, 2018. – 130 с.

3 **Шилова, Е. В.** Терминологическая дефиниция как метатекст в русскоязычной и англоязычной научно-технической литературе [текст] : автореф. … канд. филол. наук : 10.02.20. – Екатеринбург, 2005. – 24 с.

4 **Кеңесбаев, С., Жанұзақов, Т.** Тіл білімі терминдерінің орысша-қазақша сөздігі / 2-е изд., испр. и доп. [текст] – Алматы : Ғылым, 1966. – 208 с.

5 **Жеребило, Т. В.** Словарь лингвистических терминов / 4-е изд., испр. и доп. [текст] – Назрань : ООО «Пилигрим», 2005. – 376 с.

6 **Trask, R. L.** A Dictionary of Grammatical Terms in Linguistics [text]. – New York : Routledge, 1993. – 335 p.

7 **Hyland, K., Tse, P.** Metadiscourse in academic writing: a reappraisal. [Electronic resource]. URL : http : data.ulis.vnu.edu.vn/jspui/bitstream/123456789/2398/1/156 pdf.

8 **Сулейменова, Э. Д.** Тіл білімі сөздігі. Словарь по языкознанию [текст]. – Алматы : Ғылым, 1998. – 544 с.

9 **Қалиев, Ғ.** Тіл білімі терминдерінің түсіндірме сөздігі [текст]. – Алматы : «Сөздік-Словарь», 2005. – 440 б.

10 **Ахманова, О. С.** Словарь лингвистических терминов / 2-е изд., стереотипное [текст]. – М. : Едиториал УРСС, 2004. – 576 с.

11 **Матвеева, Т. В.** Полный словарь лингвистических терминов [текст]. – Ростов на/Д : Феникс, 2010. – 562 с.

12 **Crystal, D.** A Dictionary of Linguistics and Phonetics. Sixth Edition [text]. – Malden, Oxford and Victoria : Blackwell Publishing, 2008. – 555 p.

13 **Matthews, P. H.** Oxford Concise Dictionary of Linguistics / 2nd edition [text]. – Oxford : Oxford University Press, 2007. – 443 p.

14 **Crismore, A., Markkanen R., Steffensen M.** Metadiscourse in Modern Persuasive Writing : A Study of Texts Written by American and Finnish University Students [text] // Written Communication. – 1993. – № 10 (1). – P. 39–71.

15 **Hyland, K.** Metadiscourse : Exploring Interaction in Writing [text]. – Bodmin : Continuum International Publishing Group, 2005. – 240 p.

16 **Вежбицка, А.** Метатекст в тексте [текст] // Новое в зарубежной лингвистике. Лингвистика текста. – М. : «Прогресс», 1978. – Вып. 8 – 477 с.

17 **Рябцева, Н. К.** Фоновые знания и язык: примечания к тексту как культурный метатекст [текст] // Горизонты современной лингвистики : Традиции и новаторство : сб. в честь Е. С. Кубряковой. – М.: Языки славянских культур, 2009. – С. 753–763.

18 **Шаймиев, В. А.** Композиционно-синтаксические аспекты функционирования метатекста в тексте [текст] // Русский текст. – М. : Рус. язык, 1996. – С. 80–92.

References

1 **Azamatova, A. H.** Metaâzyk lingvistiki : monografiâ [Metalanguage of Linguistics : monograph] [text]. – Almaty : Ḳazaḳ universitetì, 2008. – 308 p.

2 **Ahmetbekova, A. M.** Lexksikografičeskie i metatekstovye harakterisitiki terminologičeskoj definicii : monografiâ [Lexicographic and metatext characteristics of terminological definition : monograph] [text]. – Pavlodar : Kereku, 2018. – 130 p.

3 **Šilova, E. V.** Terminologičeskaâ definiciâ kak metatekst v russkoâzyčnoj i angloâzyčnoj naučno-tehničeskoj literature : avtoref. … kand. filol. nauk : 10.02.20. [Terminological Definition as metatext in Russian-language and English-language technical-scientific literature : extended abstract … Cand. Sc. Philology : 10.02.20.] [text] – Ekaterinburg, 2005. – 24 p.

4 **Keǹesbaev, S., Žanùzaḳov, T.** Tìl bìlìmì terminderìnìǹ orysša-ḳazaḳša sôzdìgì / 2-e izd., ispr. i dop. [Russian-Kazakh dictionary of Linguistics / 2nd ed., revised and enlarged] [text] – Almaty : Ġylym, 1966. – 208 p.

5 **Žerebilo, T. V.** Slovar´ lingvističeskih terminov / 4-e izd., ispr. i dop. [Dictionary of linguistic terms / 4th ed. revised and enlarged] [text] – Nazran : OOO «Piligrim», 2005. – 376 p.

6 **Trask, R. L.** A Dictionary of Grammatical Terms in Linguistics [text]. – New York : Routledge, 1993. – 335 p.

7 **Hyland, K., Tse, P.** Metadiscourse in academic writing: a reappraisal. [Electronic resource]. – URL : http : data.ulis.vnu.edu.vn/jspui/bitstream/123456789/2398/1/156 pdf.

8 **Sulejmenova, È. D.** Tìl bìlìmì sôzdìgì. Slovar´ po âzykoznaniû [Dictionary of Linguistics] [text]. – Almaty : Ġylym, 1998. – 544 p.

9 **Ḳaliev, Ġ.** Tìl bìlìmì terminderìnìn tùsìndìrme sôzdìgì [Explanatory dictionary of Linguistic terms] [text]. – Almaty : «Sôzdìk-Slovar´», 2005. – 440 p.

10 **Ahmanova, O. S.** Slovar´ lingvističeskih terminov / 2-e izd., stereotipnoe [Dictionary of linguistic terms / 2nd ed., stereotype] [text]. – M. : Editorial URSS, 2004. – 576 p.

11 **Matveeva, T. V.** Polnyj slovar´ lingvističeskih terminov [Complete dictionary of linguistic terms] [text]. – Rostov on/D : Feniks, 2010. – 562 p.

12 **Crystal, D.** A Dictionary of Linguistics and Phonetics. Sixth Edition [text]. – Malden, Oxford and Victoria : Blackwell Publishing, 2008. – 555 p.

13 **Matthews, P. H.** Oxford Concise Dictionary of Linguistics / 2nd edition [text]. – Oxford : Oxford University Press, 2007. – 443 p.

14 **Crismore, A., Markkanen R., Steffensen M.** Metadiscourse in Modern Persuasive Writing: A Study of Texts Written by American and Finnish University Students [text] // Written Communication. – 1993. – № 10 (1). – P. 39-71.

15 **Hyland, K.** Metadiscourse: Exploring Interaction in Writing [text]. – Bodmin : Continuum International Publishing Group, 2005. – 240 p.

16 **Vežbicka,** A. Metatekst v tekste [Metatext in text] [text] // Novoe v zarubežnoj lingvistike. Lingvistika teksta [New in foreign Linguistics. Text Linguistics]. – M. : «Progress», 1978. – Vyp. 8 – 477 p.

17 **Râbceva, N.** K. Fonovye znaniâ I âzyk : primečaniâ k tekstu kak kul´turnyj metatekst [Background knowledge and language : text notes as cultural metatext] [text] // Gorizonty sovremennoj lingvistiki : Tradicii i novatorstvo : sb. v čest´ E. S. Kubrâkovoj [Perpectives of modern Linguistics : Heritage and innovation]. – M. : Âzyki slavânskih kul´tur, 2009. – P. 753–763.

18 **Šajmiev, V. A.** Kompozicionno-sintaksičeskie aspecty funkcionirovaniâ metateksta v tekste [Composition-syntactic aspects of functioning metatext in text] [text] // Russkij tekst [Russian text]. – M. : Rus. âzyk, 1996. – P. 80–92.

Материал поступил в редакцию 21.05.21.

А. Х. Азаматова[1], А. М. Ахметбекова[2]
[1]Қазақстан менеджмент, экономика және болжау институты,
Қазақстан Республикасы, Алматы қ.

[2]Торайғыр университеті, Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.
Материал баспаға 21.05.21 түсті.

ЛИНГВИСТИКАЛЫҚ ТЕРМИНДЕР СӨЗДІКТЕРІНДЕ МЕТАМӘТІН РЕТІНДЕ ТЕРМИНОЛОГИЯЛЫҚ ДЕФИНИЦИЯНЫҢ ҚОЛДАНУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Бұл мақалада терминологиялық дефинициясының метамәтіндік сипаттамалары кең және тар мағынада зерттеледі. Метатекст ретінде дефиниция ғылыми мәтіннің семантикалық құрылымына ажырамас компонент ретінде енеді. Терминнің семантизациясы барысында метамәтін элементтері мен метамәтің өзі негізінде жүзеге асырылатын тілдің метамәтін функциясы көрінеді. Қазақ, орыс және ағылшын тілдеріндегі лингвистикалық терминдер сөздіктеріндегі терминологиялық дефинициясының метатексті кең мағынада семантикалық ядро мен метамәтінен тұратын екі бөлікті құрылымнан тұрады. Түсіндірме терминологиялық сөздіктегі дефиниция қазірдің өзінде метамәтін болып табылады. Тар мағынада, терминологиялық дефинициясының метамәтіндік сипаты ұйымдастырушылық және байланыстырушы функцияны орындайтын метамәтіндік элементтердің мазмұнымен сипатталады. Дефинициялар метатекст элементтері болып табылатын салаластырғыш жалғаулықтар мен байланыстырушы есімдіктерді қолдану сөздіктің микроқұрылымындағы дефинициясының орналасуы оның метамәтіндік сипатына байланысты болатындығын растайды. Зерттеу лингвистикалық терминдер сөздіктеріндегі терминологиялық дефинициясының метамәтіндік интерпретациясының табиғаты бастапқы мәтінге, семантикалық құрылымға, сондай-ақ бастапқы мәтіннің тілдік материалын жүйелеу мен түсіндіруге және оның семантикасын нақтылауға байланысты болатындығын дәлелдейді. Метамәтін алушының семантикалық қабылдауын белсендіреді, оған ғылыми білім материалын түсінуге көмектеседі.

Кілтті сөздер: термин, дефиниция, метамәтін, микроқұрылым, лингвистикалық терминдер сөздік.

A. Azamatova[1], A. Akhmetbekova[2]
[1]Kazakhstan Institute of Management, Economics and Strategic Research,
Republic of Kazakhstan, Almaty.
[2]Toraighyrov University,
Republic of Kazakhstan, Pavlodar.
Material received on 21.05.21.

THE PECULIARITIES OF A TERMINOLOGICAL DEFINITION FUNCTIONING AS METATEXT IN DICTIONARIES OF LINGUISTIC TERMS

This article is devoted to metatext characteristics of terminological definitions in a broad and narrow sense. The definition as metatext is included in the semantic structure of a scientific text as an integral component. In the process of term semantization a metatext function of the language is reflected, which is implemented on the basis of metatext elements and metatext itself. In a broad sense the metatext of a terminological definition in dictionaries of linguistic terms in Kazakh, Russian and English contains a two-part structure, consisting of a semantic kernel and metatext. A definition in the explanatory terminological dictionary is already the metatext itself. In a narrow sense, the metatextual nature of the terminological definition is manifested by the content of metatext elements in it that perform an organizing and connecting function. The use of coordinating conjunctions and connective adverbs in definitions, which are metatext elements, confirms the fact that the location of the definition in the microstructure of the dictionary is due to its metatextual nature. The study proves that the nature of the metatext interpretation of terminological definitions in dictionaries of linguistic terms is determined by its secondariness towards the original text, semantic structure, as well as the systematization and interpretation of the linguistic material of the original text and clarification of its semantics. Metatext activates the semantic perception of the recipient, helping him to interpret the material of scientific knowledge.

Keywords: term, definition, metatext, microstructure, dictionary of linguistic terms.

SRSTI 16.21.45

https://doi.org/10.48081/HEQK5677

A. A. Bayakhmetova[1], Z. K. Omarova[2]
[1,2]Kostanay State University named after Akhmet Baitursynov,
Republic of Kazakhstan, Kostanay

MULTI-ASPECT OF THE USE OF DIMINUTIVES IN THE TEXTS OF ART WORKS

Derivatives in the modern Russian language fulfill a certain functional and stylistic role and, as a rule, express emotional, expressive and evaluative meaning. Appellatives with diminutive formants in works of art are the means of characterizing a character and a message about the emotional state of the characters. This article examines the multifaceted nature of the use of diminutive formants in the texts of works of art. Works of fiction involve the search for a variety of means of expression and depiction. This leads to the creation of different stylistic contexts necessary to convey a particular idea of the author. The multidimensional use of diminutives in literary texts is a vivid means of expression. The use of evaluative words is associated with certain types of contexts, the expressiveness of derivatives appears in the communicative act. A different type of assessment is conveyed by a different tonal coloring intonation or context.

Keywords: derivatives, diminutives, suffix, appellatives, stylistic function, morpheme.

Introduction

Language is constantly evolving, and the changes that take place in society leave an imprint on the development of the language. Great attention is paid to the issues of word formation in the Russian language. The relevance of the article is due to the choice of the subject and object: derivatives with diminutive suffixes, works of fiction to determine the multidimensional use of the analyzed diminutives. In accordance with the chosen topic of the scientific article, the following research methods were selected: descriptive method, with its techniques (classification and interpretation); word-formation, contextual-situational; systematization and generalization. The presentation is carried out using a descriptive method. The theoretical and methodological basis for writing this article was the works of A. P. Averyanova; Yu. S. Azarkh; V. V. Vinogradova; G. O. Vinokura; E. S. Kubryakova; V. V. Lopatina; M. V. Panova; I. S. Ulukhanova; N. M. Shanskiy and others. The topic of studying diminutive formants has scientific

and cognitive significance. The analysis of the material allowed us to show the multidimensional use of diminutives in the texts of works of art. We have analyzed some works of Russian writers where derivatives with diminutives function. Derivatives with diminutive suffixes in the works we are considering serve to stylize the speech of characters, are messages about the experiences, emotional state and feelings of the characters. This article makes it possible to identify the productivity of the use of diminutives in the texts of fiction. The material of the article is of considerable interest both in theoretical and practical terms. The article deals with the category of emotionality. This category in linguistics has a controversial nature, its content is not fully and definitely disclosed, but its status as a category is proved by a number of studies. It is worth highlighting the studies of modern russianists Yu. D Apresyan, B. I. Dodanova, M. N. Kozhina, E. M. Wolf, N. A. Lukyanova, V. M. Shakhovsky, N. S. Trubetskoy, who in their works consider the features of emotional states. According to N. A. Lukyanova, evaluativeness does not constitute two different components of meaning, they are one, just as evaluation and emotion are inseparable at the extra-linguistic level. She believes that a positive assessment can only be conveyed through a positive emotion. V. I. Shakhovsky objects to the emphasis on pure emotional assessment. N. S. Trubetskoy, however, is of the opinion that everything that serves in speech to characterize the speaker performs an expressive function. The use of diminutives in the texts of works of art has not been sufficiently studied and requires further study. As a mean of artistic expression, use in context and the derivatives we are analyzing are widely used. The analysis of the material allowed us to show the productivity of using diminutive formants in the texts of fiction. We have analyzed some works of Russian writers where derivatives with diminutives function. Derivatives with diminutive suffixes in the works we are considering are messages about the emotional state of the characters. The text helps to determine with what emotional value the analyzed derivatives are used.

In modern Russian language, as a rule, there is no strict straightforwardness and consistency in the word formation. An essential feature of the typological characteristics of languages, in our opinion, is the question of the methods of communication, the combination of morphemes in a word. If all stages of the word-formation process are described sequentially, then it is advisable to describe the use of formants in the process of forming words, including diminutive ones. The language is constantly replenished, some words appear, others pass from one lexico-semantic group to another. Of course, a special role in this process is assigned to suffixes, in particular diminutive ones.

Diminutiveness, in our opinion, is productive in the formation of new words. Diminutiveness is associated with an indication of the small size of an object, this is a special linguistic meaning. In the process of the formation of derivatives with

diminutive suffixes, diminutiveness can be transmitted by adding a certain affix to the noun stem. Diminutive formants take part in the formation of derivatives, which carry shades of evaluativeness, imagery, expressiveness.

A work of art is an emotional impact on the reader, it is what allows you to explore the world around you and represent it figuratively. The study of diminutive suffixes is included in the group of promising areas of Russian word formation associated with the problems of the emergence of new lexical units. The material under study will find wide application in the artistic style.

Materials and methods

The appearance of new words in the language is created according to the models of word production known in the Russian language. The most common in modern Russian language is the formation of derivatives by the suffixation. In the course of researching the multidimensionality of the use of diminutives in literary texts, we applied a descriptive method that allowed us to classify and interpret examples from literary texts. An equally important method in the analysis of diminutives is derivational. The diminutive meaning of suffixes in Russian is used for the formation of derivatives and gives them expressive and evaluative shades. Affixes can sometimes be carriers of not only lexical, but also emotional and expressive meanings, more or less stable in certain spheres of use. Appellatives with diminutives can be filled with emotional content to varying degrees. Derivatives with diminutive formants are characterized by a certain stylistic coloring, the features of its manifestation, in our opinion, are determined by the communicative purpose of the statement. Undoubtedly, the analysis of diminutives was considered by us in the context, the contextual-situational method was applied. The derivatives analyzed by us are widely used in the context as a means of artistic expression. We have analyzed some works of Russian writers, where derivatives with diminutive suffixes serve to stylize the speech of the characters, deepen the flavor of the era, and express the emotional state of the heroes. The context helps to determine with what emotional assessment (meliorative or pejorative) the analyzed derivatives are used. Taking into account the contexts, the estimated values characteristic of the analyzed derivatives are determined. Describing the state of his characters, the author uses words with emotionally colored characteristics. The problem of emotionality (emotivity) at the present stage of language development was studied separately. In connection with the establishment of new paradigms in modern linguistics – anthropocentric and functional, it was important and significant to study the use of diminutives, their emotional and expressive properties, and stylistic functions. After conducting a detailed analysis, we came to the conclusion that as a result of word production, derivatives with diminutive suffixes express various feelings and emotions.

Results and discussion

Language is not only a tool for transmitting thoughts, but also a mean of emotional impact. It is known that emotions can be expressed using various

linguistic means: intonation, phrase structure, selection of certain words, etc. Different layers of vocabulary are used in different ways for this purpose. As a rule, derivatives with diminutive suffixes are not equally capable of being filled with emotional content; they express the speaker's attitude to the communicated in different ways. In our opinion, diminutive suffixes can express both positive and negative emotions. Derivatives with diminutive formants are capable of expressing a wide range of feelings: delight, despair, contempt, pity, disappointment.

Diminutives can have both positive and negative connotations in its various manifestations (irony, dismissiveness, etc.). For evaluation suffixes, it is characteristic that their expressive and emotional evaluation has a very wide range and varied shades.

In any language, words define various concepts, along with this they express the speaker's attitude towards them, i.e. have evaluativeness. Admiring the beauty of an object, a phenomenon, we can use words with an emotional connotation. For example: беленький, хорошенький, прекраснейший and etc.

Among the diminutive derivatives, a gradational characteristic is noted, which, in turn, manifests itself in negative and positive connotations. It is with the help of diminutives that we can express feelings and assessment in an increasing or decreasing degree.

The artistic style is characterized by the search for a variety of means of expressiveness and depiction. In our opinion, derivatives with diminutive suffixes are the most productive in artistic speech. This leads to the creation of different stylistic contexts necessary to convey a particular idea of the author.

The emotional function of language, as a rule, is characteristic of a person, since it helps him express his feelings, inner world, his feelings, impressions, etc. «Emotionally expressive elements of language convey the speaker's emotional state or his attitude to the subject of speech (actually expressive means of language), or characterize the speaker himself from a linguistic point of view», «writes N. A. Ippolitova [1, p. 87]. The diminutive meaning is one of the main meanings of the modification suffix Kostanay State University named after Akhmet Baitursynov – ok. Yu. D. Apresyan distinguishes between two different meanings of diminutive suffixes. According to the first meaning, diminutiveness is indicated when the producing base designates a non-unique object. In the second meaning, diminutiveness is indicated when the producing base means a substance [2, p. 145].

Derivatives with diminutive suffixes in works of art serve to describe the speech of characters, are special means of describing the character and messages about the emotional state of the characters. The text helps to determine with what emotional assessment (meliorative or pejorative) the analyzed derivatives are used.

In modern Russian language, derivatives with diminutive suffixes are used in speech and literary texts always fulfill a certain functional and stylistic role, and also express emotional and expressive and evaluative meaning.

One of the common techniques in depicting the personality of characters is the use of appellatives with diminutive formants, the use of derivatives of various characteristics. Dominant formants are used, in our opinion, to describe the experiences, states, feelings of characters:

...была подавлена своим стыдом и чувствовала себя уж не Ольгой Ивановной и не художницей, а маленькою ***козявочкой.*** *(А. П. Чехов. Попрыгунья)* [3, p. 21];

...душа у него становится маленькая, ***мертвенькая*** *и серая, совсем как резиновый мяч ценою в пятачок…(М. Горкий.* ***Мать)***[4, p.30].

The author's characteristics, the portrait characteristics of the heroes are one of the ways to reveal the literary character. So, creating a portrait characterization of the heroes, the authors emphasizes not only in describing their appearance, but also in intonation.

– Да, посадить. Если уж сказал раз неправду, – надо поправлять. Собирайся, дай мне шляпку… ***Кофточку****… Не здесь ищешь, посмотри в шкапу… Зонтик! (А. И. Куприн. Куст сирени)* [5, p. 5];

Пока Алмазов, пробовавший было возражать, но невыслушанный, отыскивал ***шляпку*** *и* ***кофточку*** *(А. И. Куприн. Куст сирени)* [5, p. 5].

Dominative formants are used to describe objects and details of the environment, describe things that specifically relate to a given character and describe him accordingly:

И все находили, что у молодых супругов очень миленький ***уголок*** *(А. П. Чехов. Попрыгунья)* [3, p. 19];

...а около рояля и мебели устроила красивую тесноту из китайских зонтов, мольбертов, разноцветных ***тряпочек****, кинжалов,* ***бюстиков*** *(А. П. Чехов. Попрыгунья)* [3, p. 14];

И зонтик у него был в чехле, и часы в чехле из серой замши, и когда вынимал перочинный нож, чтобы очинить карандаш, то и нож у него был в ***чехольчике*** *(А. П. Чехов. Человек в футляре)* [3, p. 45];

The use of diminutive formants allows, in our opinion, to inform readers about people, surroundings, terrain, and the norm of behavior in a particular situation.

А на Малой Ямской, которую посещают солдаты, мелкие ***воришки****, ремесленники и вообще народ серый и где берут за время пятьдесят копеек и меньше, совсем уж грязно и скудно (А. И. Куприн. Яма) [5, p. 82];*

О городовом с разносной книгой под мышкой, об экономке из чужого заведения, перебегающей через дорогу в мелочную ***лавочку*** *(А. И. Куприн. Яма) [5, p. 83];*

Не выпуская изо рта ***папиросочки*** *и щурясь от дыма, она то и дело переворачивает страницы намусленным пальцем. (А. И. Куприн. Яма) [5, p. 83].*

Dialogues are special means of creating description of the characters' speech manner. Since dialogues prevail in the conversational style of speech, then, accordingly, dialogues are rich in derivatives with diminutive suffixes:

– Теперь ты видишь, матушка, что твой фон Трамб – ерунда, карманный ***воришка*** *сравнительно со мной... Adieu! Иди и впредь не осуждай! (А. П. Чехов. Ушла.)* [3, p. 35];

– Да ты же, ***Михайлик****, этого не читал! – спорит она громко (А. П. Чехов. Человек в футляре*) [3, p. 47];

– Ах же, боже ж мой, ***Минчик****.(А. П. Чехов. Человек в футляре*) [3, p. 47];

– ***Голубчик*** *мой! Сколько зим, сколько лет! (А. П. Чехов. Толстый и тонкий)* [3, p. 20];

– А-а-а-а! Очень рад вас видеть. Что скажете ***хорошенького****? (А. П. Чехов. Попрыгунья)* [3, p. 17];

– Оставь, ***Женечка****, оставь. Ну что ты, право... Пусти! (А. И. Куприн. Яма)* [5, p.78];

With the help of images of nature, the environment, the author comprehends a certain plan. Derivatives with diminutive suffixes also help him in this. For instance:

…и запах такой прекрасный, ***снежочек*** *за окном, ну вот точно во сне… (А. И. Куприн. Яма)* [5, p. 76];

Derivatives with diminutive suffixes perform a peculiar stylistic function, which indicates their great importance in understanding literary texts.

По временам срывалась с вершины тоненькая ***веточка****, и чрезвычайно ясно слышалось, как она, падая, с легким треском задевала за другие ветви (А. И. Куприн. Олеся)* [6, p. 20];

Наконец я перебрался через это болото, взобрался на маленький ***пригорочек*** *и теперь мог хорошо рассмотреть хату (А. И. Куприн. Олеся)* [6, p. 23];

Над черными нивами вился легкий ***парок****, наполнявший воздух запахом оттаявшей земли (А. И. Куприн. Олеся)* [6, p. 10].

These derivatives with diminutive suffixes create a feeling of affection, help the reader to feel a certain pleasantness of nature and the environment.

Derivatives with diminutive suffixes help convey the characters' feelings that they experience:

– Бабушка! Милая, дорогая, золотая… я только на ***минуточку****, сейчас и назад (А. И. Куприн. Олеся)* [6, p. 18];

– Не бойся, мой ***миленький****, – сказала она с непередаваемым выражением нежной ласки и трогательной смелости (А. И. Куприн. Олеся)* [6, p. 20];

– Здравствуй, мой ***родненький****, – сказала Олеся, обнимая меня и тяжело дыша (А. И. Куприн. Олеся)* [6, p. 23];

– ***Голубчик*** *мой, – заговорила Олеся, медленно, с трудом отделяя одно слово от другого (А. И. Куприн. Олеся)* [6, p. 24].

Characters and their relationships can be traced by referring to each other. In this, in our opinion, words with diminutive suffixes are indicative.

– Никому я не ворожу теперь, ***касатик****. Забыла… Стара стала, глаза не видят. Только для тебя разве (А. И. Куприн. Олеся)* [6, p. 11];

– Ну иди, иди теперь, ***соколик****, – тревожно засуетилась старуха, отстраняя меня рукой от стола (А. И. Куприн. Олеся)* [6, p. 11].

Individuality in describing the appearance of characters is achieved through the use of formants with a diminutive meaning.

Она худощава, вертлява, чуть ***косенькая****, с розовым цветом лица и прической барашком (А. И. Куприн. Яма)* [5, p. 54];

В лице у нее есть что-то тупое и невинное, напоминающее белого пасхального сахарного ***ягненочка*** *(А. И. Куприн. Яма) [5, с. 60];*

…сидит Тамара, тихая, уютная, ***хорошенькая*** *девушка (А. И. Куприн. Яма) [5, p. 70].*

The use of diminutive formants allows to show close, familiar communication of the characters with each other:

– ***Манечка****, десяточку (А. И. Куприн. Яма)* [5, p. 54];

В комнате у Маленькой Маньки, которую еще называют Манькой Скандалисткой и ***Манькой Беленькой****, собралось целое общество (А. И. Куприн. Яма)* [5, p. 62];

– Ну, так что же дальше, ***Тамарочка****? – обращается она к подруге (А. И. Куприн. Яма)* [5, p. 64];

– Конечно, ***Сенечка*** *(А. И. Куприн. Яма)* [5, p. 64];

– Что кому нравится, ***Женечка****. Вот и ты тоже* ***хорошенькая*** *и милая девушка, и характер у тебя такой независимый и смелый (А. И. Куприн. Яма)* [5, с. 53];

…кого люблю верно и нелицемерно, во веки веков, так это мою ***Манечку****, Маньку* ***Беленькую****, Маньку* ***Маленькую****, мою Маньку* ***Скандалисточку*** *(А. И. Куприн. Яма)* [5, p. 51];

– Ты бы, ***Феклушечка****, скушала бы и мою* ***котлетку****. Кушай, милая, кушай (А. И. Куприн. Яма)* [5, p. 77].

Diminutive formants are used not only to describe the appearance of characters, their mood, landscape descriptions, etc., but also to name works. Thus, in the works of A. P. Chekhov, diminutive suffixes are of great expression. His wise story «Душечка» is full of words with such suffixes.

Оленька*, дочь отставного коллежского асессора Племянникова, сидела у себя во дворе на крылечке задумавшись (А. П. Чехов. Душечка)* [3, p. 50];

***Оленька** слушала Кукина молча, серьезно, и, случалось, слезы выступали у нее на глазах (А. П. Чехов. Душечка)* [3, p. 51];

*...а если бы мы с **Ванечкой** поставили какую-нибудь пошлость, то, поверьте, театр был бы битком набит. Завтра мы с **Ванечкой** ставим «Орфея в аду», приходите (А. П. Чехов. Душечка)* [3, p. 50];

***Оленька** полнела и вся сияла от удовольствия (А. П. Чехов. Душечка)* [3, p. 52];

*– Какой ты у меня **славненький**! – говорила она совершенно искренно, приглаживая ему волосы. – Какой ты у меня **хорошенький**! (А. П. Чехов. Душечка)* [3, p. 51];

*– **Голубчик** мой! – зарыдала **Оленька**. – **Ванечка** мой **миленький, голубчик** мой! ...На кого ты покинул свою бедную **Оленьку**, бедную, несчастную? (А. П. Чехов. Душечка)* [3, p. 52].

Conclusion

Thus, derivatives with diminutive suffixes in works of art serve to stylize the speech of characters. They are special means of describing the character and messages about the emotional state of the characters. The text helps to determine with what emotional assessment (meliorative or pejorative) the analyzed derivatives are used. Derivatives with diminutive suffixes, in our opinion, enhance the semantic depth of the story, its amazing kindness and sincerity.

In modern Russian language, derivatives with diminutive suffixes used in speech and literary texts always fulfill a certain functional and stylistic role, and also express emotional and expressive and evaluative meaning.

Diminutives are one of the most productive phenomena in the modern Russian language. In works of fiction, they are used by authors as a special «tool» in the creation of a literary character and comprehension of a creative concept. In the style of fiction, the variegated structure of the expressive colors of everyday speech is used to solve the problems of a literary work.

Список использованных источников

1 **Ипполитова, Н. А.** Русский язык и культура речи в вопросах и ответах Учебник для вузов. [Текст]: – М. : Проспект, 2006. – 344 с.

2 **Апресян, Ю. Д.** Избранные труды в 2-х томах [Текст]. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1995. – С. 145–147.

3 **Чехов, А. П.** Русская проза, малые формы [Текст]. – Литература 1886 года. – 247 с.

4 Том 7. Мать. Рассказы, очерки 1906–1907. Собрание сочинений в тридцати томах [Текст]. – М. : Государственное издательство художественной литературы, 1949. – С. 235

5 **Куприн, А. И.** Повести. Рассказы [Текст]. – М. : Дрофа : Вече, 2002. – 352 с.

6 **Куприн, А. И.** Повесть «Олеся» [Текст]. – М. : Художественная литература, 1988. – 201 с.

References

1 **Ippolitova, N. A.** Russki yazyk i kultura rechi v voprosah i otvetah: – Uchebnik dlya vuzov [Russian language and culture of speech in questions and answers : – Textbook for universities] [Text]. – Moscow : Prospekt, 2006. – 344 p.

2 **Apresyan, Yu. D.** Izbrannye Trudy v 2-h tomah [Selected works in 2 vol.] [Text]. – Moscow : Shcola «Yazyki russkoi kultury», 1995. – p.145–147.

3 **Chehov, A. P.** Russkaya proza, malye formy [Russian prose, small forms] [Text]. – Literatura 1886 goda. – 247 p.

4 Tom 7. Mat. Rasskazy, ocherki 1906–1907. Sobranie sochinenii v tridtsati tomah [Vol.7. Mother. Stories, essays 1906–1907. Collected works in thirty volumes] [Text]. – Moscow : Gosudarstvennoe izdatelstvo hudozhestvennoi literatury, 1949. – 235 p.

5 **Kuprin, A. I.** Povesti. Rasskazy [The novels] [Text]. – Moscow : Drofa : Veche, 2002. – 352 p.

6 **Kuprin, A. I.** Povest «Olesy» [The novel «Olesya»] [Text]. – Moscow : Hudozhestvennaya literatura, 1988. – 201 p.

Material received on 21.05.21.

А. А. Баяхметова[1], З. Қ. Омарова[2]
[1,2]А. Байтұрсынов атындағы Қостанай мемлекеттік университеті,
Қазақстан Республикасы, Қостанай қ.
Материал баспаға 21.05.21 түсті.

ДИМИНУТИВТЕРДІ КӨРКЕМ ТУЫНДЫ МӘТІНДЕРІНДЕ ҚОЛДАНУДЫҢ АСПЕКТІЛЕРІ

Қазіргі орыс тіліндегі туындылар белгілі бір функционалдық және стилистикалық рөл атқарады және әдетте, эмоционалды-экспрессивті және бағалау мағынасын білдіреді. Көркем шығармалардағы кішірейтетін форманты бар аппелятивтер кейіпкерді сипаттайтын құрал және кейіпкерлердің эмоционалды жағдайы туралы хабарлама болып табылады. Бұл мақалада көркем шығармалар мәтіндерінде кішірейтетін форманттарды қолданудың көп өлшемді сипаты қарастырылған. Көркем шығармалар әртүрлі

бейнелеу және бейнелеу құралдарын іздеуді көздейді. Бұл автордың белгілі бір идеясын жеткізу үшін қажетті әртүрлі стильдік контексттерді жасауға әкеледі. Кішкентай мәтіндерді көркем мәтіндерде көп өлшемді қолдану – бейнелеудің айқын құралы. Бағалаушы сөздерді қолдану белгілі бір мәнмәтін түрлерімен байланысты, туынды сөздердің экспрессивтілігі коммуникативті актіде пайда болады. Бағалаудың басқа түрі басқа тоналды бояумен, интонациямен немесе контекстпен беріледі.

Кілтті сөздер: туынды сөздер, ықшам сөздер, жұрнақ, қосымшалар, стилистикалық қызмет, морфема.

А. А. Баяхметова[1], З. К. Омарова[2]
[1,2]Костанайский региональный университет имени А. Байтурсынова,
Республика Казахстан, г. Костанай
Материал поступил в редакцию 21.05.21.

МНОГОАСПЕКТНОСТЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ДИМИНУТИВОВ В ТЕКСТАХ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЙ

Производные в современном русском языке выполняют определённую функционально-стилистическую роль и, как правило, выражают эмоционально-экспрессивное и оценочное значение. Апеллятивы с диминутивными формантами в художественных произведениях являются средством характеристики персонажа и сообщением об эмоциональном состоянии героев. В настоящей статье рассматривается многоаспектный характер использования диминутивных формантов в текстах художественных произведений. Произведения художественной литературы предполагают поиск разнообразных средств выразительности и изобразительности. Это ведёт к созданию разных стилистических контекстов, необходимых для передачи той или иной мысли автора. Многоаспектность использования диминутивов в художественных текстах является ярким средством экспрессии. Употребление оценочных слов сопряжено с определёнными типами контекстов, экспрессивность производных выступает в коммуникативном акте. Разный тип оценки передаётся разной тональной окраской интонации или контекстом.

Ключевые слова: производные, диминутивы, суффикс, апеллятивы, стилистическая функция, морфема.

ҒТАМР 16.01.00

https://doi.org/10.48081/CWID7149

***А. Х. Бекбосынова**
А. Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті,
Қазақстан Республикасы, Қостанай қ.

«ҚАЗАҚ» ГАЗЕТІ: БІЛІМ БЕРУ ЖӘНЕ ТІЛ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Мақалада баспасөздің қоғамда атқаратын қызметі сараланып, «Қазақ» газетінің бетінде көтерілген мәселелер жайы сөз болады. «Қазақ» газеті редакторларының азаматтық белсенділігі мен шығармашылық ізденістері талданады. Олардың ұлттық сананың оянуына, демократиялық күштердің бірігуіне, ұлт-азаттық қозғалыстың жандануына жол салып, саяси зәру мәселелерді батыл көтеріп, пікір алмасуға шақыру жолындағы еңбегі айтылады. Газет редакторлары газетті шығарудағы ешқандай қиындыққа қарамай, газет бетінде мақала, әңгіме, сын, өлеңдер т.б. молынан жариялап отырған. Газет беттерінде ғылыми-көпшілік мазмұнды мақалалар, қазақ тілі және әдебиет мәселелері, қазақ жастарына арналған мақалалар, оқу-ағарту, бала тәрбиесі, жазу мәселесіне қатысты т.б. материалдар жарияланды. С. Торайғыров, М. Жұмабаев, Ш. Құдайбердиев, М. Дулатов, А. Құнанбаев, А. Байтұрсынов т.б. шығармалары жарық көрді. А. Байтұрсынов пен М. Дулатовтың Абай Құнанбаевқа арнап жазған сыни мақалалары, А. Байтұрсыновтың оқу-ағарту, жазу және тіл мәселесіне қатысты мақалалары осы газет бетінде жарияланып, өз бағасын алды. Ұлт ұстазы А. Байтұрсыновтың мақалаларында қазақ мектептеріндегі оқу жүйесін реттестіру және оқулықтар жазудың қажеттілігі, жазуды жетілдіру жөнінде маңызды мәселелер көтерілген. «Қазақ» газеті халыққа дұрыс бағыт көрсетіп, ел болашағы үшін қызмет еткен басылым болғаны туралы тұжырымдама жасалады.

Кілтті сөздер: қоғамдық-саяси, рухани-мәдени қажеттілік, ұлттық сана, оқу-ағарту, сыни мақалалар.

Кіріспе

Баспасөздің қоғамда атқаратын рөлі өте зор. Күнделікті басылым ақпараттық, танымдық, ағартушылық және тәрбиелік маңыз атқаратыны белгілі.

Баспасөздің ең басты қызметі – ақпаратты шұғыл, нақты және шындық күйінде оқырмандарға жеткізу. Ендеше, публицистика белгілі қоғамдық және рухани қажеттілікті өтейтін, қоғамдық санаға әсер етуші мықты құрал болып табылады. А. Алдаш «...баспасөздің тақырыптық әр алуандағы, жанрлық көптүрлілігі, әртүрлі авторлық коллективті қамтитындығы (баспасөзге кез келген оқырман автор бола алады), белгілі бір микроөріске (нақты бір адамдар тобына) емес, қалың көпшілікке арналатындығы оның прагматикалық функциясын одан әрі тереңдете және күрделендіре түседі» [1,50], – деп атап өтеді.

«Қазақ» газеті – қоғамдық-саяси және рухани-мәдени қажеттіліктен жарық көрген басылым болды. Газет журналистерінің азаматтық белсенділігі және шығармашылығындағы ізденістер бұл газеттің өн бойынан көрінеді.

Материалдар мен әдістер

«Қазақ» газетіндегі көтерілген мәселелерді талқылау үшін салыстыру, зерттеу, сараптау әдістері қолданылды. Тіл мен әдебиет, оқу-ағарту, жазуды жетілдіру тақырыбындағы мақалаларды талдауда зерттеу әдісін қолдандық. «Қазақ» газетіндегі мақалаларға талдау жасай отырып, сол кезеңнің өзекті мәселелерін көтеріп, халыққа дұрыс бағыт-бағдар көрсетіп, ұлт үшін қызмет еткен басылым екенін анықтадық.

Нәтижелер мен талқылаулар

«Қазақ» газеті бетінде көтерілген мәселелер сан алуан болды: экономикалық және әлеуметтік, мәдени, оқу-ағарту, жер, дін және кәсіп т.б. мәселелері. Газетте түйінді-түйінді мәселелер батыл түрде көтерілді. Үкімет тарапынан жүргізілген қатаң бақылау мен қысымшылыққа қарамастан газет тоқтаусыз шығып тұрды. Газет редакторлары мен авторлары газетті шығарудағы ешқандай қиындыққа қарамай, газет бетінде мақала, әңгіме, сын, өлеңдерді молынан жариялап отырды. Мысалы, А. Байтұрсыновтың *«Қазақтың бас ақыны»* мақаласы «Қазақ» газетінің 1913 жылғы № 39, № 40, № 43 сандарында жарияланады. Бұл еңбекті мазмұнының тереңдігімен дараланатын ғылыми қисынды кесек еңбек деуімізге болады. А. Байтұрсынов бірден «Қазақтың бас ақыны Абай (шын аты Ибраһим Құнанбаев). Онан асқан бұрынғы-соңғы заманда қазақ баласында біз білетін ақын болған жоқ» деп, ақынға өз бағасын береді. Сыни мақалада Абай шығармашылығына шынайы әдеби талдау жасалынып, ақындығына қомақты пікір айтылады және Абай шығармашылық тұлға ретінде тұтас болмысымен көрінеді. Автор қазақ әдебиетінің дамуына әсері зор болған Абай шығармалары екенін баса айтады. А. Байтұрсыновтың Абайды сыншы ретінде бағалаған «Қазақтың бас ақыны» еңбегінің әлі күнге дейін маңызы өте зор. Р. Нұрғалиев: «... Қазақтың бас ақыны» еңбегі оқшау, дара тұр. Абайдың тарихи миссиясы, рухани болмысымыздағы орны, көркемдік-эстетикалық сипаттар дұрыс көрсетіліп,

терең талданып, алғаш рет қазақ оқырмандарының алдына тартылды» [2, 9], – деп ой тұжырымдайды.

Бұдан басқа «Қазақ» газетінің 1914 жылғы № 67 санында М. Дулатовтың Абайдың қайтыс болғанына он жыл өтуіне орай жариялаған «Абай» мақаласы жарық көреді, бұл мақала әлі күнге дейін өз өзектілігін жойған жоқ. Мақалада М. Дулатов әлі де болса Абай есімінің, оның шығармаларының ел арасына таралмай, еңбегінің бағаланбай жатқанына өкініш білдіреді. А. Байтұрсыновтың «Қазақтың бас ақыны» мақаласы жарияланғаннан соң Абай есімі, оның шығармалары ел арасына тез тарай бастайды. М. Дулатов бұл жайлы «Абайдың кім екендігі жайынан жазылған соң қазақтың һәр жерінен сұраушылар бола бастады» деп, ақын Абай қадірін білуге шақырады («Қазақ» 1914 ж). М. Дулатов Абай өлеңдерінің жазбасын 1904 жылы А. Байтұрсыновтан көріп таныс болғанын еске алады. Абайдың шығармаларын жариялауда Алихан Бөкейхановтың да қосқан үлесін атап өтеді. Мақалада әдебиетіміз пен тарих мәселесі де көтеріледі. Автор тарихта қалуымыз өз төл әдебиетіміз бен мәдениетіміздің болуында деп түйіндейді. Абайды тек өз ішімізде ғана емес, әлемге таныту керек екендігін айтады. Автор Абайды әдебиетіміздің негізіне қаланған «бірінші кірпіші» санайды, Абайға шейін қазақта қолға алып оқырлық, шын мағынасында қазақ әдебиеті дерлік бір нәрсе болмағанын айтады. «... Абайдай үздік, артық ақын-жазушылар шығар, бірақ ең жоғарғы, ардақты орын Абайдікі, қазақ халқына сәуле беріп, алғашқы атқан жарық жұлдыз – Абай» («Қазақ» 1914 ж.) – деп бағалайды. Мақала соңын автор: «... Абайдың өлген күнінен қанша алыстасақ, рухына сонша жақындармыз. Үнемі бұл күйде тұрмас, халық ағарар, һөнер-ғылымға қанар, сол күндерде Абай құрметі күннен-күнге артылар, «бірінші ақынымыз» деп қабірін халқы жиі-жиі зиярат етер, халық пен Абай арасы күшті махаббатпен жалғасар. Ол күндерді біз көрмеспіз, бірақ біздің рухымыз сезер, қуанар...» («Қазақ» 1914 ж.) – деп болашаққа зор үміт артып аяқтайды.

«Қазақ» газетінде жиі көтерілген мәселелердің бірі – оқу-ағарту мәселесі болды. ХХ ғасырдың басында мектеп-медресе ашу, оқу, білім т.с.с. мәселелер үнемі алға шығып отырды. Газет өнер, білім жағынан үнемі қалың қазаққа бас көз болып отырды. Ағартушылық бағытта жазылған мақалалар ұлттың жаңа сапаға өтіп, биікке көтерілуін көздеді. Мысалы, Ахмет Жанталиннің (Керейбалта) оқу-ағарту ісі жайында жазылған *«Медреседен оқып шыққан шәкірттеріміз не болмақ?»* деген проблемалық мақаласы жарық көреді («Қазақ» 1913 ж.). Мақалада автор шаһар медреселерінде оқып жүрген қазақ балаларының білімдері жайлы сөз қозғайды. Өзіне және ел-жұртына пайдасы тиетін оқудың маңызын айтады. Хат таныту, төте оқумен оқыту сияқты мәселелер жайын сөз етеді. Автор: «Біздің шәкірттер үшін медреседе біліп шығуға керек болған нәрселер: педагогика (усул тағлим және тәрбие),

өз еліміздің (түрік елінің) тарихы мен һәм қазақша бек әйбәт оқи, жаза білу, орысшаны да таза білу» деп жазады («Қазақ» 1913 ж.).

Сондай-ақ, газет бетінде қазақ тілінде шыққан кітаптарға ақпарат беріліп, қысқаша сын мақалалар жазылды. Мысалы, *«Жақын арада басылып шыққан һәм шығатын кітаптар»* айдарында А. Байтұрсынов, Абай Құнанбаев т.б жарық көрген және жақын арада жарық көретін кітаптары туралы мағлұмат берілген. *«Жаңа ашылды»* айдарында да қазақша өлеңдер, қиссалар, мектеп кітаптары және Сібірде енді ғана шығып жатқан «Сибирия» газетіне 1913 жыл үшін жазылу дәптерінің ашылуы жайлы ақпараттар берілген.

А. Байтұрсынов *«Оқу жайы»* мақаласында («Қазақ» 1913, № 11) өнер-білімімен алға шығып отырған елдерді алға тартып солардан үлгі алу керектігін айтады. Мектептердің саны, сауаттылық мәселелері қозғалады. Қазақ мектептерінің көптеп ашылу мәселесін күн тәртібіне қояды. Ұлт ұстазы қазақ балаларының білім алу жолындағы кедергілерін айта отырып: «... Сөйтіп, тәуірірек оқитын орындардың қазақ үшін есігі бекіп, жолы жабылған. Қазақша оқу әлі бір белгілі тәртіпке қойылып жеткен жоқ, кемшілігі есепсіз көп. Қазақша оқу кітаптары жаңа ғана көрініп келеді. Тәртіппен оқытарлық мұғалімдер аз, оқу программасы жоқ, белгілі оқу жолы жоқ, салынған мектептер жоқ, мұғалімдерге арналған айлық ақы жоқ, қазақша оқуды аймаққа бірдей жеткілікті етерлік жасалған өрнек жоқ, оқыту ғылымын үйрететіндер «Дар әл-мұғалимин» жоқ» – деп, өкінішін білдіреді. Автор осы олқылықтарды реттестіру, қазақша оқуды халыққа тарату баршамыздың міндетіміз деп есептейді. *«Қазақша оқу жайынан»* мақаласында да бала оқыту мәселесі қозғалады, елді түзеуді бала оқыту ісін түзеуден бастау керек екендігін айтады, қай істі болсын маманның атқарып, көлденең адамдардың білім саласына жолағанын қаламайды, қай мәселеге де кәсібилік тұрғысынан мән береді: «Бала оқытатындар – бала оқытуын жақсы білерге керек. Бала оқытуын жақсы білейін деген адам әуелі балаларға үйрететін нәрселерін өзі жақсы білерге керек, екінші, баланың табиғатын біліп, көңіл сарайын танитын адам боларға керек. Оны білуге баланың туғаннан бастап өсіп жеткенінше тәнімен қатар ақылы қалай кіретін жолын білуге керек. Баланың есіне, түсіне қарап ішкі халінен хабар аларлық болу керек. Ол үшін бала турасындағы педагогика ғылымын білу керек. Бұл күндері ғылымды жұрттарда бала оқыту жұмысы бала оқыту ғылымын оқып шыққан адамдардың қолында» («Қазақ» № 1913 ж.). Осы мақалада А.Байтұрсынов оқытудың тиімді әдіс-тәсілдерін ұсынады, жақсы, білімді мұғалім көп болса, қазақ ішінде оқушылардың көбейетінін, оқу ісінің шапшаңырақ алға басатынын жазады. *«Білім жарысы»* мақаласында білімді жұрттардың арасында білім жарысының болатынын, осы жарыста бәйгеге қосылатындар білімділер мен өнерлілер екенін айтады. Бәйге тігу, жарыс ұйымдастыру қазақтарда да бар екенін,

бірнеше болыс ел жиылып, ет жеп, қымыз ішілетін жиылыстардан білім жарысының халыққа пайдасы зор екенін жазады. Автор «Жұртқа ғылым үйренумен, көрумен, білумен жайылады. Білімнің бас құралы – кітап. Қазақ арасына білім жайылуына әуелі оқу үйренетін орындар сайлы болу керек, екінші білім таратын кітаптар жақсы боларға керек һәм халық арасына көп жайыларға керек. Осы мақсатқа жетуге зор себепкер болатын істің бірі – білім жарысы» («Қазақ»1913 ж.) – деп жазады. Еуропа елдеріндегі білім жарысын мысалға келтіре отырып, Нобель сыйлықтарын алған адамдар жайлы айтып, қазақ арасында да білім жарысын ұйымдастыруға болатынын және оның жолдарын ұсынады. Білім таратын, денсаулық, шаруа жайынан қазаққа керек жақсы кітаптар жазу, баланы оқыту жайын жақсы білетіндер мектеп кітаптарын шығару және жақсы романдарға бәйге тігіліп, білім жарысын ұйымдастырудың жолдарын көрсетеді. Жалпы, А.Байтұрсынов мақалаларында білім-ғылымға көп көңіл бөлініп, оған жетудің амал-тәсілдері айтылады. Басқа да газет авторлары үнемі оқу-ағарту мәселелеріне қатысты мақалалар жариялап, өзекті мәселелерді қозғап, оны шешудің жолдарын ұсынады. Мысалы, Тілеубек есімді мақала авторы «Келешек заманға сай оқу-өнердің ұясын даярлайық. Һәр ауылға отыз-қырық балаға арнап бір мектеп ашалық. Балаларымызды ұл-қыз демей оқуға берелік» («Қазақ» 1913 ж.) – деп жазады. А. Байтұрсынов 1914 жылы *«Бастауыш мектеп»*, *«Мектеп керектері»* мақаласын жариялайды. Мақалада ауыл мектептерінің күй-жайы, оқу құралдарының жоқтығы, оқытатын мұғалімдердің аздығы және бастауыш мектепте үйренетін білім жұрттың бәріне тегіс керек екендігі жайы сөз болады. Адамға тіл, құлақ, қол қандай керек болса, бастауыш мектепте үйренетін білімдер де сондай керек екендігін жазады. Бастауыш мектептердегі оқу мерзімі қазақ үшін 5 жылдық болу керектігін және бастапқы үш жылда балалар кілең қазақша оқу керектігін айтады. Бастауыш мектепте кілең қазақ тілінде үйретілетін: оқу, жазу, дін, ұлт тілі, ұлт тарихы, есеп, жағырафиа, шаруа-кәсіп, жаралыс жайы деп атап көрсетеді. Мақалада сол кезеңдегі оқу білімге байланысты ең өзекті мәселелер биік деңгейде көтеріліп, оны шешудің басты жолдары да ұсынылады.

Жалпы, «Қазақ» газетінде А. Байтұрсыновтың оқу-білімге қатысты мақалалары өте көп жарияланады. Т. Кәкішев «... «Қазақ» газетінің бетінде де әліппе оқу құралдары жайы, әсіресе, мектеп күйі қомақты да ауқымды ғылыми тұрғыдан терең әңгімеленеді. Мұның субъективтік себебі – газеттің редакторы А. Байтұрсыновтың бұл салада көп ойланып, ой-пікірін практикалық істе сынап көргендігін айрықша айту керек. «Қазақ» авторларының мектеп жайында нобайлас ұсыныс түрінде айтқандарын А. Байтұрсынов нақтылы мәселеге айналдырып, бір ойын екінші мақаласында

дамыта, өмірдің қажетіне жақындата ірілендіріп отырды» [3,95], – деп ой тұжырымдайды.

Газет беттерінде жазу, тіл мәселелері де жиі көтерілді. Н. Уәли А. Байтұрсыновтың ұлт үшін, тіл үшін жасаған еңбегін жоғары бағалай келіп былай дейді: «Тілді, елді, елдің ғасырлар бойы жасаған рухани, материалдық дүниесін жақсы көру сезімі қай кезде болсын қазақ халқында жеткілікті болған. «Қазақ» дегенде, «Тіл» дегенде басқасынан бұрын сезімнің буырқанып кететіні де сондықтан. Әрине, ұлтты, елді, тілді т.б. қасиетті, киелі құндылықтарымызды сүю, мақтаныш көру – позитивті құбылыс. Алайда ұлттық сананы қалғытып алмай, сергек ұстау, оны жетілдіріп, дамытып отыратын ұлы күш – ұлттық қозғалыс. Мысалы, ХХ ғасырдың басында А. Байтұрсынұлы намыстың отын үрлеп, қалғып кеткен ұлттық сананы оятты. Тез арада жалпақ жұртшылықтың қолына жаңа тұрпатты әліпби ұстатты, ұлттық сананы оятқан «Қазақ» газеті сияқты бүкілхалықтық газет шығарды, ағарту ісін жолға қойды, бұл шын мәнінде ұлттық көзқарас болды. Мұның өзі отаршылдық жүйенің шырмауынан босану жолында күреспен жүзеге асты» [4, 91].

А. Байтұрсынов «Орынборға келгеннен кейін, біріншіден, қазақ тілін фонетикалық, морфологиялық және синтаксистік тұрғыдан зерттеумен, екіншіден, қазақ алфавитін (шрифтін емес), орфографиясын жеңілдету және реттеу үшін реформа жасаумен; үшіншіден, қазақ жазба тілін лексикалық шұбарлықтан, басқа тілдердің синтаксистік ықпалынан тазартумен, ақыры, ең соңында, төртіншіден, проза (іс-қағаз, публицистика, ғылыми жазба тіл) тілін кітаби тіл арнасынан стилистикалық өңдеу, қазақ сөздерінен термин жасау арқылы халықтың жанды тілінің арнасына көшіру істерімен айналыса бастадым. Бұлар өзім жасаған оқулықтар мен өзім редакциялаған «Қазақ» газеті арқылы іске асты» [2, 10] деп жазады. Б. Момынова «...«Қазақ» газеті араб алфавитімен басылды. Бірақ бұл алфавит оған дейін шығып тұрған басылымдардың қай-қайсысынан да өзгеше еді. Өйткені ол газеттің бас шығарушысы А. Байтұрсынов «түрлеген», жетілдірген жазу үлгісімен («Байтурсуновский алфавит») жарық көрді. Ахаң өзіне дейінгі қазақ жұртының пайдаланып келген араб жазуының қазақ тілі үшін қолайсыздықтарының бар екенін дәлелдеп, жазуды жетілдіру мақсатында «дәйекші» енгізді» [5, 162], – деп ұлт ұстазының ерен еңбегін атап өтеді. А. Байтұрсыновтың «Тіл тағлымындағы» [6] түзген әліпби жазу тәжірибесінде жұртшылықты сауаттандыру ісіне өте оңтайлы болды. М. Дулатов бұл жөнінде: «Қазақ тілін қолына қалам ұстағаннан бері шылғи қазақша жаза бастаған Байтұрсынов қазақ емлесін шығарды, оқу құралдарын жазды. Осы екі жылдың ішінде «Қазақ» газетасының тіл, емле туралы қылған қызметі көзге көрінерлік болды. Екі жылдың ішінде орта есеппен 250 мың дана «Қазақ» нөмірі тарады, жаңа сөйлеммен 15-тей кітап шықты, бұлар 45 мың

данадай бар. Осының бәрі қазақ арасына тарап жатыр. Бұл емлені тосырқап түсінбейміз, оқи алмадық деген ешкімді естігеніміз жоқ. «Қазақ» емлесін мұсылман медреселерінде, орыс школдарындағы шәкірттер, учительдер, мұғалімдер жабыла қабыл еткендігі былтырғы «Қазақ» нөмірлерінің көбінен көрінеді. Бұл екі жылдық қана қызмет, иншалла, мұнан кейін артпаса, кемімес деген үміт зор» [7, 183], – деп жазады.

Ұлт ұстазы «Жазу мәселесі» («Қазақ», 1913, № 34, № 35) деген мақаласында дауысты дыбыстарды таңбалау жөніндегі ұсыныстарын айтады. Өз пікірлерін Ғ. Мұса мырзаның пікірімен салыстырып, өз концепциясын ұсынады.

Жалпы, А.Байтұрсынов оқу-білім жайлы мақалаларында өзінің ағартушылық идеяларын халыққа жеткізді, мектептің маңызы мен оқулықтың қажеттілігі, мұғалім рөлінің ерекше екендігін көрсете білді. Т. Жұмажанова «Ахмет Байтұрсынұлы ХХ ғасырдың басындағы оқу-ағарту ісіне белсене араласып, бүкіл болмысымен ұлт бостандығын жақтап, «өз діні, тілі, жазуы» сақталуы үшін күресе білді. Қазақтың басқа алдыңғы қатардағы халықтармен теңеліп білімді болуын аңсаған ұлт ұстазы екенін танытты» [8, 36], – деп ой қорытады. Оқу-ағарту тақырыбында жарияланған мақалаларда қазақ тіліндегі оқулықтарға ерекше талаптар қойылып, түсінікті болуымен бірге тәрбиелік мәніне ерекше назар аударылып, талқыланып отыруының өзі әдістемелік озық ой-пікірлерге бағыт берді деп айтуымызға болады. А.Байтұрсыновтың қазақ тілі мен әдебиетін оқыту әдістемесі ғылымы тарихында көшбасшы болғандығын бағамдаймыз. Б.Омаров «Жалпы, жиырмасыншы ғасырдың басындағы Алаш қайраткерлерінің көтерген мәселелері бүгінгі күннің толғақты тақырыптарымен үйлестік тауып жататынын көреміз. Бұлай болуы да заңды. Өйткені Алаш арыстарының қай-қайсысы да елдің болашағы үшін күресті. Сөйтіп, олардың бәрі де ағартушының рөлін атқарды. Сол жолда ғұмырларын құрбан етті. Ал олардың ағартушылық идеялары күні бүгінге дейін өміршең болып келеді» [9, 549], – деп ой тұжырымдайды.

Қорытынды

Сонымен, «Қазақ» газеті мақала авторларының елдің санасын оятып, ел болашағы үшін күрескенін көреміз. Осы орайда М.Қойгелдиевтің мына пікірін келтіру орынды деп санаймыз: «Халықтың өткен өмірі жалпықоғамдық мәні бар тәжірибе ретінде қорытылып, белгілі бір дәрежеде ұлт игілігіне асқанда ғана құндылыққа айналады» [10, 38]. Ұлты үшін аянбай қызмет еткен Алаш арыстарының білім беру жолындағы атқарған қызметтерінің бүгінгі күнде өз жемісін беріп отырғанына куәміз.

Пайдаланылған деректер тізімі

1 **Алдаш, А.** Сөз мәдениеті : жаңа қолданыстар негізінде : Монография. – Алматы : «Сардар» баспа үйі, 2015. – 320 б.

2 **Байтұрсынов, А.** Ақ жол. Өлеңдер мен тәржімелер, публ. Мақалалар және әдеби зерттеу / Құраст. Р. Нұрғалиев. – Алматы : Жалын, 1991. – 464 б.

3 **Кәкішев, Т.** Қазақ әдебиеті сынының тарихы : Оқулық. 3-басылым толықт. – Астана : Фолиант, 2013. – 400 б.

4 **Уәли, Н.** Қазақ сөз мәдениетінің теориялық негіздері : филол. ғыл. докт. ... дисс. – Алматы, 2007. – 330 б.

5 **Момынова, Б.** Қазақ әдеби тілінің тарихы: Оқу құралы. – Алматы : «Атлас баспасы – 2001», 2006. – 200 б.

6 **Байтұрсынұлы, А.** Тіл тағылымы. – Алматы : Ана тілі, 1992. – 448 б.

7 **Дұлатұлы, М.** Шығармалары. – Алматы : Ғылым, 1997. 2-том. – 344 б.

8 **Жұмажанова, Т. Қ.** Әдебиетті оқыту әдістемесі мектеп ұстаздары мен болашақ әдебиетші студенттерге арналған. – Алматы : Білім, 2009. – 288 б.

9 **Омаров, Б. Б.** Ахмет Байтұрсыновтың білім туралы мақалалары // Тіл және руханият: өзекті мәселелер. Халықаралық конференция материалдары. – Астана : Ш. Шаяхметов атындағы Тілдерді дамытудың республикалық үйлестіру-әдістемелік орталығы, 2010. – Б. 546–549.

10 **Қойгелдиев, М.** Алаш қозғалысының ұлт тағдырындағы орны жөнінде \\ Алаш және Әуезов. – Алматы : Жазушы, 2007, – 304 б.

References

1 **Aldash, A.** Sóz mádenıeti : jańa qoldanystar negizinde : Monografıa [Speech culture : on the basis of new uses : Monograph]. – Almaty : «Sardar» baspa úıi, 2015. – 320 p.

2 **Baıtursynov, A.** Aq jol. [White road]. Óleńder men tárjimeler, pýbl. Maqalalar jáne ádebı zertteý / Qurast. R.Nurǵalıev. – Almaty : Jalyn, 1991. – 464 p.

3 **Kákishev, T.** Qazaq ádebıeti synynyń tarıhy: [History of Kazakh literary criticism:]. Oqýlyq. 3-basylym tolyqt. – Astana : Folıant, 2013. – 400 p.

4 **Ýálı, N.** Qazaq sóz mádenıetiniń teorıalyq negizderi: [Theoretical bases of Kazakh word culture:] fılol. ǵyl. dokt. ... dıss. – Almaty, 2007. – 330 p.

5 **Momynova, B.** Qazaq ádebı tiliniń tarıhy : Oqý quraly. [History of the Kazakh literary language:] – Almaty: «Atlas baspasy – 2001», 2006. – 200 p.

6 **Baıtursynuly, A.** Til taǵylymy. [Language lessons] – Almaty: Ana tili, 1992. – 448 p.

7 **Dulatuly, M.** Shyǵarmalary. [Works]. – Almaty : Ǵylym, 1997. – 2-tom. – 344 p.

8 **Jumajanova, T. Q.** Ádebıetti oqytý ádistemesi [Methods of teaching literature]. – Almaty : Bilim, 2009. – 288 p.

9 **Omarov, B. B.** Ahmet Baıtursynovtyń bilim týraly maqalalary [Articles about education by Ahmet Baitursynov] // Til jáne rýhanıat : ózekti máseleler. Halyqaralyq konferensıa materıaldary. – Astana : Sh. Shaıahmetov atyndaǵy Tilderdi damytýdyń respýblıkalyq úılestirý-ádistemelik ortalyǵy, 2010. – P. 546–549.

10 **Qoıgeldıev, M.** Alash qozǵalysynyń ult taǵdyryndaǵy orny jóninde [On the role of the Alash movement in the destiny of the nation] \\ Alash jáne Áýezov. Almaty : Jazýshy, 2007. – 304 p.

Материал баспаға 21.05.21 түсті.

А. Х. Бекбосынова
Костанайский региональный университет имени А. Байтурсынова,
Республика Казахстан, г. Костанай.
Материал поступил в редакцию 21.05.21.

ГАЗЕТА «ҚАЗАҚ»: ПРОБЛЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ И ЯЗЫКА

В статье описывается роль печати в обществе, рассматриваются проблемы, отраженные на страницах газеты «Қазақ». Анализируются гражданская активность и творческие поиски редакторов газеты «Қазақ». Говорится об их вкладе в пробуждение национального сознания, объединение демократических сил, возрождение национально-освободительного движения; об их смелом выступлении на политически насущные вопросы, о призыве их к открытому выступлению. Не смотря на цензурные ограничения в выпуске газеты, ее редакторы старались публиковать на страницах газеты статьи, повести, критические статьи, поэтические произведения и т.д. На страницах газеты поднимались проблемы казахского языка и литературы, публиковались научно-популярные статьи, статьи, посвященные казахской молодежи, просвещению, воспитанию детей, проблемам письменности и другие материалы. Вышли в свет произведения С. Торайгырова, М. Жумабаева, Ш. Кудайбердиева, М. Дулатова, А. Кунанбаева, А. Байтурсынова и других великих людей. На страницах этой газеты публиковались также критические статьи А. Байтурсынова и М. Дулатова, адресованные Абаю Кунанбаеву, получили заслуженную оценку статьи А. Байтурсынова, посвященные просвещению, проблемам языка. В статьях учителя нации А. Байтурсынова поднимались важные вопросы об упорядочивании учебной системы в казахских школах,

необходимости подготовки учебников, а также о совершенствовании письменного языка. Делается вывод о том, что газета «Қазақ» являлась изданием, служившим во благо народа.

Ключевые слова: общественно-политический, духовно-культурная необходимость, национальное сознание, просвещение, критические статьи.

A. Kh. Bekbossynova
A. Baitursynov Kostanay Regional University,
Republic of Kazakhstan, Kostanay.
Material received on 21.05.21.

NEWSPAPER «KAZAKH»:
PROBLEMS OF EDUCATION AND LANGUAGE

The article describes the role of the press in society, discusses the problems reflected in the pages of the newspaper «Kazakh». The article analyzes the civic activity and creative search of the editors of the newspaper «Kazakh». They speak about their contribution to the awakening of national consciousness, the unification of democratic forces, the revival of the national liberation movement; about their bold speech on politically pressing issues, about their call for open speech. Despite the censorship restrictions in the publication of the newspaper, its editors tried to publish articles, novels, critical articles, poetic works, etc. on the pages of the newspaper. The newspaper raised the problems of the Kazakh language and literature, published popular science articles, articles dedicated to the Kazakh youth, education, education of children, problems of writing and other materials. The works of S. Toraighyrov, M. Zhumabayev, Sh. Kudaiberdiev, M. Dulatov, A. Kunanbayev, A. Baitursynov and other great people were published. The pages of this newspaper also published critical articles by A. Baitursynov and M. Dulatov, addressed to Abai Kunanbayev, and received a well-deserved assessment of A. Baitursynov's articles on education and language problems. The articles of the teacher of the nation A. Baitursynov raised important questions about the ordering of the educational system in Kazakh schools, the need to prepare textbooks, as well as the improvement of the written language. It is concluded that the newspaper «Kazakh» was a publication that served for the benefit of the people.

Keywords: socio-political, spiritual and cultural necessity, national consciousness, education, critical articles.

ҒТАМР 17.01.45

https://doi.org/10.48081/GPZU5731

***Ж. Б. Болатбекова, А. М. Картаева**
С. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті,
Қазақстан Республикасы, Өскемен қ.

АБАЙ ҚАРАСӨЗДЕРІНІҢ АҒЫЛШЫН ТІЛІНДЕГІ НҰСҚАСЫН ҚАЗАҚТІЛДІ ЕМЕС МЕКТЕПТЕРДЕ ОҚЫТУДЫҢ ТИІМДІ ӘДІСІ

Ағылшын тілін оқыту барысында әдебиеттің мәдениет, әдет-гұрып пен салт-дәстүрді игеру жолында алатын орны ерекше. Осы орайда, қазақ әдебиетінің бага жетпес қазынасы болып табылатын Абайдың қарасөздері – оқушылардың қабылдау, пікір алмасу, пайымдау мен сыни ойлауын арттырудағы таптырмас құрал. Оқытудың тиімді жүзеге асуы үшін арнайы әдістерді қолдану аса маңызды. Кез келген шет тілін оқытуда әдебиеттерді қолданудағы белсенді тәсілдердің негізі ретінде синквейн әдісі қолданылады. Ол ақпаратты жинақтау, күрделі идеяларды, сезімдер мен ой түйіндерін аз сөзбен білдіру қабілетін дамытуға мүмкіндік береді.

Мақалада халқымыздың ұлы ойшылы, философ, ақын Абай Құнанбайұлының қарасөздерінің ағылшын тіліндегі нұсқасын қазақтілді емес мектептерде оқытуда синквейн әдісін қолданудың тиімділігі қарастырылады.

Кілтті сөздер: ақын, философ, аудармашы, қарасөз, әдебиет, синквейн әдісі, оқыту.

Кіріспе

Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Абайдың 175 жылдығына арналған «Абай және XXI ғасырдағы Қазақстан» атты мақаласында «Ғұлама Абай – қазақ топырағынан шыққан әлемдік деңгейдегі кемеңгер. Ол күллі адамзат баласына ақыл-ойдың жемісін сыйлады», – деп атап көрсетеді [1]. Сонымен қатар, еліміздің президенті ұлы дана Абайдың ел тарихында алатын ерекше орнын, өскелең ұрпаққа қалдырған ақыл-өсиетінің құндылығын, тек өз елі үшін ғана емес, бүкіл адамзат үшін мол мұрасының байлығы мен маңыздылығын атап өтіп,

ақынның еңбектерінің рухани дамуымыздың негізіне айналуы қажеттігін білдірді.

«Абайдың ұлылығы халық поэзиясының образ әлеміне терең еніп, өмір, махаббат, өлім ұғымдарына ғарыштық мағына беруінде жатыр», – деп Роллан Сейсенбаев, аса құрметпен Абайдың 150 жылдығына арнап, ақынның поэзия тілі, болмысы, ойы мен келер ұрпаққа қалдырған өсиеті жайлы пікір білдірген болатын [2].

Әлемдік руханиятқа әр ұлтты танытатын алыптар болды. Сол алыптардың бірі – Абай. Абай – әлемдік дара тұлға, қазақ халқының маңдайына біткен кемеңгер дана, классик ақын, әлемдік ойдың иесі. Ол өз халқының мұң-мұқтажын, мәдениетін, қоғамдық-философиялық ойларын жаңа сапаға көтерді. Абай мұрасы адам тіршілігінің сан-саласын қамтып, қазақ халқының өткені мен бүгінін, болашағын ұштастырған өміршеңдігімен, мәңгілік өзектілігімен қымбат.

Абай А. С. Пушкинді, И. С. Тургенев, Н. В. Гоголь, М. Ю. Лермонтов, Ф. М. Достоевский, М. Е. Салтыков-Щедрин, Л. Н. Толстой, В. Г. Белинский, Писарев, Н. А. Некрасов сынды жазушыларды зерттеді. Оның жазбаларында Гомер, Сократ, Софокл, Аристодим, Жанна Д, Арк, Бабур есімдері кездеседі. Оның қазақ тіліне аудармаларының арасында И. Буниннің, А. Дельвигтің, И.Полонскийдің өлеңдері бар.

Лермонтовтың аудармалары арқылы Абай тағы бір ұлы неміс ақыны және ойшылы Иоганн Вольфганг Гетенің шығармашылығымен танысты, Абай Гетенің ең жақсы лирикалық өлеңдерінің бірі «Ночная песнь странника» өлеңін қазақ тіліне аударды. Лермонтовтың аудармасындағы бұл өлең шебер суреттелген пейзаж лирикасының үлгісі деуге болады. «Горные вершины спят во тьме ночной, Тихие долины полны свежей мглой (Қаранғы түнде тау қалғып) [3, 198–203]. Мәтіндерді аударып қана қоймай, Абай сол өлеңдерге әуен шығарған.

Абайдың өлеңдері, қарасөздері – даналыққа, ақыл мен кеңеске толы. Ақынның артынан қалған мұрасы сан ұрпаққа рухани қазына болып қалды. Абай қарасөздерінде сол замандағы қоғам мәселелерін, өмірге қатысты философиялық ойларын түйіндеп, білім сауаттылығы мен адамгершілік қасиеттер жайлы ақыл-кеңес беріп, болашақ ұрпақтың келер заманына алаңдайды, білімге, оқуға, даналыққа шақырады. Ақынның қарасөздері қазіргі уақытта көптеген тілдерге аударылуда. Қарасөздер ең алғаш орыс тіліне, кейіннен ағылшын тіліне аударылды. Соңғы уақытта жапон, поляк, болгар, қытай,неміс, кәріс және моңғол тілдеріне аударыла бастады. Ақын өлеңдерін орыс тіліне аударған Юрий Кузнецов болса, ағылшын тіліне аударған Ричард Маккейн болды.

Зерттеудің нысаны: Абайдың қарасөздерінің ағылшын тіліндегі нұсқасын қазақтілді емес мектептерде оқыту

Зерттеудің пәні: Абай қарасөздерінің ағылшын тіліндегі нұсқасы

Мақсаты: Қазақтың бас ақыны Абай Құнанбайұлының 175 жылдық мерейтойына орай елімізде ұлы ойшылдың шығармаларын жастарды даналыққа, білім мен ғылым жолына бағыт-бағдар беру арқылы оқыту жолына арнайы жағдайлар жасалуы қажет.

Міндеттері:

Абайдың шығармаларының ағылшын тіліне аударылған нұсқаларына шолу жасау;

Қарасөздің ағылшын тіліндегі нұсқасын оқытуға мүмкіндік беретін әдістің тиімділігін анықтау.

Зерттеудің әдістері мен нәтижесі

Абайдың педагогикалық көзқарасына қатысты жинақталған материалдарды, оны оқыту үрдісіне байланысты жалпы мынадай екі бағытта қарастыруға болады [4, 3]:

1 Абай мұрасын мектептерде оқытуды қайтадан құру, сондай-ақ, оқу бағдарламалары мен оқулықтардағы мәліметтерді қазіргі заманғы талаптарға сай жаңғырту;

2 Жас өскіндерді Абай мұрасымен таныстыруды балабақшадан бастап жоғары оқу орындарына дейін ұйымдастыру.

Алдымен, мектеп оқушыларының жас және жеке ерекшеліктері ескеріліп, ақын мұраларынан ең тиімділері (сағат санына байланысты шектелуге тура келеді) таңдап алынуының критерийлері педагогиканың төмендегідей қағидаларына сүйене отырып анықталуы тиіс [4, 4]:

1 Әрбір сынып оқушыларының ұғымдары, түсініктері мен өмір тәжірибелерін ескеруі;

2 Оқушылардың жан дүниесіне әсер ететіндей, сезімін қозғап, ақылына ақыл қосатындай, терең мазмұнымен байытатындай болуы;

3 Алынған шығарма оқушылардың күнделікті өміріне пайдалы, кейбір қасиеттерін дамытатындай мазмұнды болуы қажет;

4 Таңдап алынған шығармалардың, оқушының өзін басқаларды, қоршаған ортаны танып білуі және олармен қарым-қатынасын реттейтіндей практикалық мәнді ескеруі.

Оқыту барысының нәтижелі болуы таңдап алынған әдістер мен тәсілдерге тәуелді болады. Осы тұрғыдан алғанда, Абай қарасөздерінің ағылшын тіліндегі нұсқасын қазақтілді емес мектептерде синквейн әдісі арқылы оқытуды басшылыққа алдық.

Cinquain /ˈsɪŋkeɪn/ – 5 жолды өрнекті қолданатын поэтикалық формалар класы [5]. Синквайн – ақпаратты талдау мен синтездеу нәтижесінде

туындайтын ерекше өлең, ақпаратты жинақтауға, күрделі идеяларды, сезімдер мен көзқарастарды аз сөзбен білдіру қабілетін дамытуға мүмкіндік беретін әдіс, рефлексияның жылдам әрі күшті құралы [6].

Аделаида Крэпси бірінші болып «Cinquain» вариациясын жасады. Синквейнның пайда болған кезінен бастап оның көптеген өзгерістері болды, оны толық түсіну үшін мысалдармен бірге ең танымал екі форманың сипаттамаларын қарастырсақ болады [7].

Cinquain № 1 формасы – дидактикалық Cinquain.

Бұл қарапайымдылығымен өте танымал формасы. Ол стресс пен буындарды қосудың орнына сөздерді қолданады (Кесте 1) :

Бірінші жол өлеңнің тақырыбы болып табылатын бір сөз.

Екінші жолда тақырыпты сипаттайтын сын есім болып табылатын екі сөз бар.

Үшінші жолда оқырманға өлең тақырыбы туралы көбірек айтатын немесе іс-әрекетті көрсететін үш сөз бар. Бұл сөздер «-ing» жалғауымен аяқталатын ағылшын тілінің герундийлері, яғни етістіктің алғашқы формалары.

Төртінші жолда өлең тақырыбына қатысты эмоцияны көрсететін төрт сөз бар және олар жеке сөздер немесе сөз тіркестері болуы мүмкін.

Бесінші жол – тақырыптың синонимі болып табылатын немесе оған өте ұқсас бір сөз.

Кесте 1

Құпия	Mystery
Тылсым, қызықты	Intriguing, interesting
Жасыру, анықтау, ашу	Hiding, finding, opening
Таңданыс, қобалжу, күту, қорқыныш	To be surprised, worry, to be waiting for something, fear
Секрет	Secret

Cinquain № 2 формасы

Бұл форма бірінші формадан сәл өзгеше, өйткені төртінші жол – толық сөйлем және төрт сөзден артық болуы мүмкін (Кесте 2):

Бірінші жол – бір сөз.

Екінші жолда екі сын есім бар.

Үшінші жолда 3 етістіктің бастапқы формасы.

Төртінші жолда толық сөйлем құрайтын төрт немесе одан да көп сөздер бар.

Бесінші жол – бір сөз.

Кесте 2

Махаббат	Love
Шынайы, таза	Real, pure
Сезу, қиялдау, сену	To feel, to dream, to believe
Ол өмірге мән береді	It is the meaning of life
Күш	Power

Абайдың барлық сөздері өмірдің нақты жағдайларында қолданылады. Бұл сөздер ұлттардың рухани мұраларын қамтиды және дамудың алғашқы кезеңінен бастап барлығымен бірге жүреді. Абай қарасөздерінде өмірдің терең мағынасы берілген. Қарасөздерді «Cinquain-ге» жинау оқытушылар мен студенттер үшін құнды және қолайлы материал, себебі оқушылар әр бөлімнің тақырыбымен, етістіктермен, зат есімдермен, сын есімдермен және дәйексөзбен танысады. Сонымен қатар, студенттер кейбір маңызды сөздерді өмірлік жағдайларда қолдануға үйренеді, дәл сөйлей алады және еркін сөйлей бастайды, сөздік қоры байи түседі. «Cinquain» әдісін зерттеп, талдай отырып, Тусипбекова М. Ж., Идрисова М. А. және Смагулова Б. Г. қарасөз кітабын төмендегідей етіп құрастырады:

Бірінші жол – бір сөз, тақырып.

Екінші жолда мәтіннен бес етістік алынады.

Үшінші жолда оқырманға тақырыбы туралы көбірек хабар беретін бес зат есім беріледі.

Төртінші жолда мәтінге эмоцияны көрсететін бес сын есім болады.

Бесінші жол – мәтіндегі негізгі дәйексөз [8].

Осы әдісті негізге ала отырып, Абайдың 1-ші қарасөздерін талдап көрдік. Нәтижесінде, төмендегідей синквейндер шықты.

Кесте 3

1 қарасөз	**Word 1**
Бұл жасқа келгенше жақсы өткіздік пе, жаман өткіздік пе, әйтеуір өмірімізді өткіздік, айтыстық, тартыстық - әурешілерекажыдық, жалықтық; қылып жүрген ісіміздің баянсызын, байлаусызын көрдік, бәрі коршылық екенін білдік. Ал, енді қалған өмірімізді қайтіп, не қылып өткіземіз? Соны таба алмай өзім де қайранмын. Ел бағу? Жоқ, елге бағым жоқ. Бағусыз дертке ұшырайын деген кісі бақпаса, не албыртқан, көңілі басылмаған жастар бағамын демесе, бізді ҚҰДАЙ сақтасын! Мал бағу? Жоқ, баға алмаймын. Балалар өздеріне керегінше өздері бағар. Енді қартайғанда қызығын өзің түгел көре алмайтұғын, ұры, залым, тілемсектердің азығын бағып беремін деп, қалған аз ғана өмірімді қор қылар жайым жоқ. Ғылым бағу? Жоқ, ғылым бағарға да ғылым сөзін сөйлесер адам жоқ. Білгеніңді кімге үйретерсің, білмегеніңді кімнен сұрарсың? Елсіз-күнсізде кездемені жайып салып, қолына кезін алып отырғанның не пайдасы бар? Мұндасып шер тарқатысар кісі болмаған соң, ғылым өзі - бір тез қартайтатұғын күйік. Софылық қылып, дін бағу? Жоқ, ол да болмайды, оған да тыныштық керек. Не көңілде, не көрген күнінде бір тыныштық жоқ, осы елге, осы жерде не қылған софылық? Балаларды бағу? Жоқ, баға алмаймын. Бағар едім, қалайша бағудың мәнісін де білмеймін, не болсын деп бағам, қай елге қосайын, қай харекетке қосайын? Балаларымның өзіне ілгері өмірінің, білімінің пайдасын тыныштықпенен керерлік орын тапқаным жоқ, қайда бар, не қыл дерімді біле алмай отырмын, не бол деп бағам? Оны да ермек қыла алмадым. Ақыры ойладым: осы ойыма келген нәрселерді қағазға жаза берейін, ақ қағаз бен қара сияны ермек қылайын, кімде-кім ішінен керекті сөз тапса, жазып алсын, я оқысын, керегі жоқ десе, өз сөзім өзімдікі дедім де, ақыры осыған байладым, енді мұнан басқа ешбір жұмысым жоқ.	Whether for good or ill, I have lived my life, traveling a long road fraught with struggles and quarrels, disputes and arguments, suffering and anxiety, and reached these advanced years to find myself at the end of my tether, tired of everything. I have realized the vanity and futility of my labors and the meanness of my existence. What shall I occupy myself with now and how shall I live out the rest of my days? I am puzzled that I can find no answer to this question. Rule the people? No, the people are ungovernable. Let this burden be shouldered by someone who is willing to contract an incurable malady, or else by an ardent youth with a burning heart. But may Allah spare me this load which is beyond my powers! Shall I multiply the herds? No, I cannot do that. Let the young folk raise livestock if they need them. But I shall not darken the evening of my days by tending livestock to give joy to rogues, thieves and spongers. Occupy myself with learning? But how shall I engage in scholarship when I have no one to exchange an intelligent word with? And then to whom shall I pass on the knowledge I will have amassed? Whom shall I ask what I do not know myself? What's the good of sitting on a desolate steppe with an arshin in hand trying to sell cloth? Too much knowledge becomes gall and wormwood that hastens old age if you have no one by your side to share your joys and sorrows. Choose the path of the Sufi and dedicate myself to the service of religion? No, I'm afraid that won't do either. This vocation calls for serenity and complete peace of mind. But I have not known peace either in my soul or in my life—and what sort of piety can there be amongst these people, in this land! Educate children, maybe? No, this, too, is beyond my powers. I could instruct children, true, but I don't know what I should teach them and how. For what occupation, for what purpose and for what kind of community am I to educate them? How can I instruct them and direct their paths if I don't see where my pupils could usefully apply their learning? And so here, too, I have been unable to put myself to any good use. Well, I have decided at length: henceforth, pen and paper shall be my only solace, and I shall set down my thoughts. Should anyone find something useful here, let him copy it down or memorise it. And if no one has any need of my words, they will remain with me anyway. And now I have no other concern than that.

Кесте 4

Өмірге қатысты ой-түйін Өткізу, бағу, ойлау, жазу, табу Сұрақтар, мал, ғылым, бала, қалам мен қағаз Жақсы, жаман,елсіз-күнсіз , көңілсіз, керекті Ойыма келген нәрселерді қағазға жаза берейін, ақ қағаз бен қара сияны ермек қылайын	Life predictions To rule, to multiply, to study, to pray, to teach Questions, children, science, cattle, sheet and a pen, Good, bad, young, useful, ungovernable Henceforth, pen and paper shall be my only solace, and I shall set down my thoughts.

Оқыту процесінде синквейн әдісін қолдану оқушылардың сыни ойлауын, оқыған тақырыптың негізгі мәселелерін тез әрі нақты анықтауға өте ыңғайлы әрі түсінікті жағдай жасайды. Синквейннің көмегімен оқу, жазу, сөйлеу, тіпті тыңдау дағдыларын да қалыптастыруға әбден болады. Топтарға бөлу арқылы оқушылардың ұйымшылдығын арттып, аз уақыт көлемінде көп мағлұмат алмасуға мүмкіндік алуға болады. Сондықтан, сиквейн әдісінің әдебиетті, тілді оқытуда беретін мүмкіндіктері орасан зор деп ойлаймыз.

Қорытынды

Абайдың қарасөздерінің ағылшын тіліндегі нұсқасы қазақтілді емес мектеп оқушыларының сөйлеу, оқу, жазу және тыңдау қабілеттерін дамытуда үлкен маңызға ие. Абай шығармашылығының «синквейні» оқушылар мен оқытушыларға сөйлеу және оқу дағдыларын дамыту үшін оқуға дейінгі тапсырма бола алады. Қарасөз кітабы туралы біраз ақпарат алғаннан кейін білім алушылар жеке, жұптық немесе топтық жұмыс жасай алады, мәліметті талқылау жұмысын жүргізіп, өз пікірлерімен бөліседі. Синквейн әдісі оқушыларды Абай шығармашылығы туралы қиялын жандандыру, сондай-ақ, өздері үшін тарихи жаңа құнды мәліметтер табу арқылы ынталандырады. Абайдың қарасөздерін ағылшын тілінде оқытудың 4 негізгі артықшылығы анықталды: ол құнды түпнұсқа материал, оқушыны мәдени байытады, тілін байытады және оқушының жеке өзіндік жұмысы болып табылады.

Абайдың қарасөздері оқушыларды тәрбиелеп, өмірдің қиыншылықтары мен қиындықтарына төттеп беруге көмектеседі. Оқушылар кейіпкерлердің проблемаларына жақын екенін сезініп, эмоционалдық жауаптарымен және моральдық мәселелерімен бөліскенде ынта-ықыласы артады.

Қорыта келе, ағылшын тілін оқытуда Абай қарасөздерін қолдану оқушылардың өмір мен адамдар туралы дүниетанымын кеңейтеді; шынайы материалды оқуға деген ынталарын арттырады; сыни тұрғыдан ойлауға ықпал етеді; ақпарат алу, проблемаларды анықтау және баламаларды тұжырымдау дағдыларын игеруге көмектеседі; таныс контекст ұсыну және өзін-өзі түсінуге ықпал етеді.

Пайдаланған деректер тізімі

1 Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың «Абай және XXI ғасырдағы Қазақстан» атты мақаласы. [Электронный ресурс]. – https://www.akorda.kz/kz/events/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevtyn-abai-zhane-hhi-gasyrdagy-kazakstan-atty-makalasy.

2 **Абай.** «Қара сөз». «Книга слов». «Book of words». [Текст]. – Международный клуб Абая, 2009 ж. – 338 б.

3 **Рахимова, М. С.** Роль Абая Кунанбаева в установлении и развитии связей между русской, казахской и мировой поэзией. [Текст] // Материалы on-line семинара-совещания «Духовно-нравственное наследия Абая – основа патриотического и гражданского воспитания обучающихся». – Алматы, 2020. – 408 б.

4 **Халитова, И. Р.** Абай (Ибраһим) Құнанбаев мұрасын оқу тәрбие үрдісіне ендіру тұжырымдамасы [Текст] // Материалы on-line семинара-совещания «Духовно-нравственное наследия Абая – основа патриотического и гражданского воспитания обучающихся». – Алматы, 2020. – 408 с.

5 Cinquain method [Электронный ресурс]. – https://en.wikipedia.org/wiki/Cinquain

6 **Мордвинова, Т. В.** Синквейн на уроке литературы. – [Электронный ресурс]. – https://urok.1sept.ru/articles/518752

7 Cinquain Examples and Poem Format. [Электронный ресурс]. – https://examples.yourdictionary.com/cinquain-examples.html.

8 **Tussupbekova, M. Zh., Idrissova, M. A., Smagulova, B. G.** Benefits And Importance Of Using The Book Of Words By Abai Kunanbayev To English Teaching In Kazakhstani Universities // IJABER, Vol. 14, No. 15 (2016) 10687-10704.

9 **Ғалиева, Ә.** Абайдың қарасөздеріндегі «ақыл» концептісі. – Известия НАН РК, Серия филологическая, № 2. – 4 с.

10 **Сыздық, Р.** Абай және қазақтың ұлттық әдеби тілі. Алматы : Арыс, 2004, 616 б.

References

1 Memleket basshysy Qasym-Jomart Toqaevtyń «Abaı jáne XXI ǵasyrdaǵy Qazaqstan» atty maqalasy [Article of the head of state Kassym-Jomart Tokayev «Abay and Kazakhstan in the XXI century»]. [Electronic resource]. – https://www.akorda.kz/kz/events/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevtyn-abai-zhane-hhi-gasyrdagy-kazakstan-atty-makalasy.

2 **Abai.** «Book of words». Abay International Club, 2009. – 338 p.

2 **Abai.** «Qara sóz». «Kniga slov». «Book of words». [Text]. – Mejdunarodnyi klub Abaya [Abai International Club], 2009 y. – 338 p.

3 **Rahimova, M. S.** Rol' Abaya Kunanbaeva v ustanovlenii I razvitii svyazei mejdu russkoi, kazahskoi i mirovoi poezii [Rakhimov M. S. The role of Abai Kunanbayev in the establishment and development of ties between Russian, Kazakh and world poetry] [Text] // Materialy on-line seminara-soveschaniya «Duhovno-nravstvennoe nasledie Abaya – osnova patrioticheskogo I grajdanskogo vospitaniya obuchaiuschihsya» [Abai's spiritual and moral heritage as the basis of patriotic and civic education of students on-line seminar-consultation materials], Almaty, 2020. – 408 p.

4 **Halıtova, I. R.** Abaı (Ibrahım) Qunanbaev murasyn oqý tárbıe úrdisine endirý tujyrymdamasy. [Khalitova I. R. The concept of introducing the legacy of Abai (Ibrahim) Kunanbayev in the educational process] [Text] // Materialy on-line seminara-soveschaniya «Duhovno-nravstvennoe nasledie Abaya – osnova patrioticheskogo I grajdanskogo vospitaniya obuchaiuschihsya» [Abai's spiritual and moral heritage as a basis for patriotic and civic education of students on-line seminar-consultation materials]. – 408 p.

5 Cinquain method – [Electronic resourse]. – Https://en.wikipedia.org/wiki/Cinquain

6 **Mordvinova T. V.** Sinkvein na uroke literatury [Cinquain at the lesson of literature] – [Electronic resourse]. – https://urok.1sept.ru/articles/518752.

7 Cinquain Examples and Poem Format [Electronic resourse]. – https://examples.yourdictionary.com/cinquain-examples.html

8 **Tussupbekova, M. Zh., Idrissova, M. A., Smagulova, B. G.** Benefits And Importance Of Using The Book Of Words By Abai Kunanbayev To English Teaching In Kazakhstani Universities [Text] // The IJABER magazine, Vol. 14, No. 15 (2016) 10687-10704.

9 **Ǵalıeva Á.** Abaıdyń qarasózderindegi «aqyl» konseptisi.[The concept of «mind» in Abai's book of words]. Bulletin of NAS RK, Philological Series, № 2.–4 p.

10 **Syzdyq, R.** Abaı jáne qazaqtyń ulttyq ádebı tili. [Abai and the Kazakh national literary language]. – Almaty : Arys, 2004. – 616 p.

Материал баспаға 21.05.21 түсті.

Ж. Б. Болатбекова, А. М. Картаева
Восточно-Казахстанский университет имени С. Аманжолова,
Республика Казахстан, г. Усть-Каменогорск.
Материал поступил в редакцию 21.05.21.

ЭФФЕКТИВНЫЙ МЕТОД ОБУЧЕНИЯ АНГЛИЙСКОЙ ВЕРСИИ СЛОВ НАЗИДАНИЙ АБАЯ В НЕКАЗАХСКИХ ЯЗЫКОВЫХ ШКОЛАХ

Литература занимает особое место в преподавании английского языка в развитии культуры, обычаев и традиций. «Книга слов» Абая, бесценное сокровище казахской литературы, которое является незаменимым инструментом для повышения восприятия, обмена идеями, рассуждений и критического мышления школьников. Основой любого эффективного обучения является использование специальных методов преподавания. В данном случае, метод синквейна рассматривался как пример активного исследовательского метода использования литературы при обучении любому иностранному языку. Он позволяет собирать информацию и развивать способность выражать сложные идеи, чувства и мысли несколькими словами. В статье рассматривается эффективность использования синквейна при обучении английской версии Книги слов великого мыслителя, философа, поэта Абая Кунанбаева в неказахских школах.

Ключевые слова: поэт, философ, переводчик, слово назидание, литература, метод синквейн, обучение.

Zh. B. Bolatbekova, A. M. Kartayeva
Sarsen Amanzholov East Kazakhstan University,
Republic of Kazakhstan, Ust-Kamenogorsk.
Material received on 21.05.21.

EFFECTIVE METHOD OF TEACHING THE ENGLISH VERSION OF ABAI'S «THE BOOK OF WORDS» IN NON-KAZAKH LANGUAGE SCHOOLS

Literature holds a special place in teaching English in the development of culture, customs and traditions. Abai's «The Book of Words» is an invaluable treasure of Kazakh literature, which is an indispensable tool for enhancing perception, exchange of ideas, reasoning and critical thinking of learners. The basis of any effective teaching is the use of specific teaching methods. Hence, cinquain method was considered as an example of an active research method of using literature in teaching any foreign language. It helps to gather information and develop the ability to express complex ideas, feelings and thoughts in a few words. The article discusses the effectiveness of using cinquain in teaching the English version of the Book of Words of the great thinker, philosopher, poet Abai Kunanbayev in non-Kazakh schools.

Keywords: poet, philosopher, translator, book of words, literature, cinquain method, teaching.

ҒТАМР 17.07.31

https://doi.org/10.48081/RQMK6053

***Қ. Т. Жанұзақова, Н. А. Әбдікәрім**
Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті,
Қазақстан Республикасы, Алматы қ.

ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚ ПРОЗАСЫНДАҒЫ ПОСТМОДЕРНИЗМ ҚҰБЫЛЫСЫ

Мақалада қазақ әдебиетінде постмодернизмнің пайда болу алғышарттары мен қалыптасу тарихы, оның әдеби формалары, даму ерекшеліктері қазіргі қазақ жазушыларының прозалық туындылары негізінде талданады. Әлемдік әдебиет пен қазақ әдебиетіндегі постмодернизм құбылыстарына салыстырмалы талдау жүргізіледі. Мазмұндық-құрылымдық өзгерістері сараланып, XX–XIX ғасырдағы постмодернизмнің негізгі бағыт-бағдары талданады. Постмодернистік мәтіннің негізгі сипаттамалары мен көркемдік ерекшеліктері айқындалған. Постмодернизмнің қазіргі әдеби процесте көркемдік және дүниетанымдық жүйе екендігі қарастырылады. Қазіргі әдеби кеңістіктегі постмодернистік тенденциялардың ерекшеліктері туралы еңбектер басшылыққа алынды. Постмодернизмнің басты белгілері, қазақ әдебиетіндегі көрінісі әлемдік әдеби процесс аясында пайымдалады. Қазақ әдебиетінде постмодернистік сарында қалам тербеген жазушылар Д. Амантайдың «Гүлдер мен кітаптар», А. Жақсылықовтың «Сны окаянных» («Малғұндардың түстері»), А. Кемелбаеваның «Ағаш үй» шығармаларындағы постмодернистік тенденциялар зерделенді. Постмодернизмнің жаңа жаһандық рухани құндылықтарды бейнелеудегі рөлі мен постмодернизмнің табиғаты, көркемдік-эстетикалық мәні туралы қорытындылар жасалады.

Кілтті сөздер: модернизм, постмодернизм, әдеби процесс, постмодернистік мәтін, постмодернистік ирония, интертекст.

Кіріспе

Постмодернизм – модернизм ағымының орнын басқан, жаңа сананың дамуындағы тұтас дәуір, ірі құбылыс. Арнайы әдебиеттерде «постмодернизм» терминінің нақты анықтамасы жоқ. Бұл ұғым философия, әдебиет және өнер салаларында, тұтастай алғанда, мәдениеттің белгілі бір тенденцияларын

сипаттау үшін қолданылды. Постмодернистік әдебиет – фрагментация, парадокс, көбінесе шындыққа жанаспайтын және мүлдем мүмкін емес сюжеттер, пародия, паранойя, қара юмор арқылы стильдік және идеологиялық тұрғыдан таңбаланатын әдебиеттің бір түрі. Постмодерндік мәтіндер – ағартушылық ойлау мен әдебиетке модернистік көзқарастардың догматикалық ұстанымына қарсы жауап ретінде қарастырылады. Әдеби кеңістікте бұл термин XX ғасырдың II жартысында АҚШ-та, кейін Европа елдерінде өріс алды. Ал 1990 жылдары ТМД елдерінде танылып, жалпы әлемдік әдебиеттің басты ұстанымдарының біріне айналды. Алғашқылардың бірі болып Л. А. Фидлер кеңінен қолданды. Постмодернизм манифесттерінің бірі американдық Л. А. Фидлердің «Пересекайте границы, засыпайте рвы» (1969) еңбегінде постмодернизмнің негізгі ұстанымын бұқаралық және элиталық мәдениеттің шекарасын алып тастау, шындық пен мифті біріктіру екендігін көрсетті [1, 462].

Зерттеудің нысаны: Қазіргі қазақ прозасындағы постмодернизмнің көрінісі мен даму ерекшеліктері

Зерттеудің пәні: тәуелсіздік тұсындағы постмодернистік сарын айқын көрінген қазақ жазушыларының прозалық туындылары.

Мақсаты: постмодернизмнің қазіргі қазақ прозасында көркемдік және дүниетанымдық жүйе екендігі, постмодернизмнің негізгі көркемдік ерекшеліктері қарастырылады.

Міндеттері:

– постмодернизмнің жаңа жаһандық рухани құндылықтарды бейнелеудегі рөлін анықтау;

– қазақ прозасындағы постмодернизмнің табиғаты, көркемдік-эстетикалық мәнін саралау;

– постмодернизмнің даму ерекшеліктері қазақ жазушыларының прозалық туындылары негізінде талдау.

Зерттеудің әдістері мен нәтижесі.

Адамзат тарихы көптеген мәдени дәуірлердің дәйекті өзгеруімен ерекшеленеді. Олардың соңғысы – постмодернизм дәуірі деп аталды.

Тәуелсіздік алған тұста қазақ әдебиеттану ғылымы модернистік, постмодернистік, неореалистік бағыттармен толыға бастады. Әдебиеттанушы ғалым Б. Майтанов: «Қазіргі дәуірдегі модернизм мен постмодернизмнің қазақ әдебиетіндегі көріністері тұтас бағыт деңгейіне көтерілмеген; олар өзара ара-жігін де ашып дараланбағандықтан, бүгінгі күн бедерінде көркем-әдеби ағым ретінде өмір сүруде», [2] – деп топшылайды. Негізінен, постмодернизм – ғалымдар арасында осы көркемдік-эстетикалық құбылысқа қатысты қарама-қарсы пікірлер айтып, әдеби дау туғызатын, көп талқыланатын тақырып.

Постмодернизмнің қалыптасуы жайлы ғалымдар ойы екі тарапқа бөлінеді. Бірі – бұл тарихи құбылыс және XX ғасырдың ортасында мәдениет пен өркениет дағдарысына байланысты туды десе, екіншісі, постмодернизм – кез-келген дағдарыс дәуірінде пайда болады деп есептейді. Әйгілі жазушы Умберто Эко «Заметки на полях «Имени Розы»» еңбегінде «Әр дәуірдің өзіндік постмодернизмі бар» [3], – деп жазды. Кез келген дәуір бір кездері дағдарыс шегіне жетеді. Дегенмен, белгілі бір тұтастыққа ие жүйе ретінде постмодернизм қазіргі заманғы әдеби процестежеке бағыт ретінде қабылданып келеді.

Постмодернизмге тән мына белгілерді атай аламыз: интертекстуалдылық; пародия, иронизация, өткен дәуір мәдениетінің элементтерін қайта қарастыру; мәтінді көп деңгейлі ұйымдастыру; белгісіздік, түсініксіздік, қателіктер, фрагментация; жанрлық және стильдік синкретизм (мәдени шығармашылықтың әртүрлі түрлерінің бірігуі, бөлінбеуі); ойындық сипат, көпшілік алдында жұмыс жасау, «авторлық бетперде», «автордың өлімі» секілді құбылыстардың болуы.

Постмодернистік әдебиеттің ең алғашқы мысалдары Мигель де Сервантестің «Дон Кихот» (1605–1615) және Лоренс Стерннің «Тристрам Шенди» (1759–1767) деп санауға болады. Шетелдік постмодернизмнің қалыптасуы әрі қарай Умберто Эко, Дон Делилло, Джулиан Барнс, Уильям Гибсон, В. Набоков, Джон Фоулз, Милорад Павич, Том Стоппард, сондай-ақ, орыс постмодернистері Б. Акунин, И. Бродский, В. Ерофеев, Д. Пригов, Г. Остер, В. Пелевин, С. Соколов, В. Сорокин, Т. Толстая және т. б. жазушылар есімімен байланысты.

Қазақ әдебиеттану ғылымында өз еңбектерінде постмодернизмнің сипатын қарастырған Б. Майтанов, Ә. Бөпежанова, Л. Сафронова, А. Ісімақова, Ж. Жарылғапов, Г. Елеукенова, Ә. Қодар, Ж. Шәкен, С. Қасым, Д. Ысқақ, Г. Пірәлі, т.б ғалымдарды атаймыз.

Салыстырмалы түрде қарағанда постмодернизм ұлттық әдебиетімізге кеш жетті. Европалық постмодернизм мен қазақ әдебиеттану ғылымындағы постмодернизм бір нәрсе деуге келмейді. Себебі, олардың туындау себебі екі басқа дүние. Ұлттық әдебиетімізде постмодернизмнің енуіне тарихи, саяси-әлеуметтік, экономикалық факторлардың да ықпалы зор болды. Оған себеп еліміз егемендік алып, саяси идеологиядан еркіндікке шығуы, сол сәтте қоғамда орын алған әлеуметтік-экономикалық жағдайлар халық санасына айтарлықтай өзгерістер әкелуі дейміз. Қазақ әдебиетінде ол европалық елдердегідей тұтастай бағыттық сипат алып кете алмағанымен, қазіргі қазақ прозасындағы постмодернистік талпыныстарды жоққа шығармаймыз. Постмодернизм сипатын бүгінде А. Алтай, Р. Мұқанова, Д. Амантай, А. Кемелбаева, Д. Рамазан, А. Жақсылықов және т.б. жазушылар туындыларында кездестіреміз.

Бүгінгі прозада қалыптасқан үрдісте постмодернистік қолтаңбасымен, өзіндік жазу стилімен ерекшеленетін қаламгерлердің бірі – Дидар Амантай. Жазушының философиялық ойы басым, айтар ойы түсініксіздеу «Гүлдер мен кітаптар» романы – әдеби сында екі тарапты, қарама-қайшы ой туындатты. Бірі – айтар ойы жоқ, көркемдігі төмен, түсінуге ауыр дүние деп тұжырымдаса, екіншісі – сюжеттік ситуация мен персонажды дәл тауып беретін, өзіндік астары бар, философиясы терең туынды деп бағалады.

Автор «Гүлдер мен кітаптар» романында жаңаша эксперименттерге барып, постмодернизмге тән интертекстуалдық, метапроза, фрагметтілік пен автордың өлімі секілді, т.б. белгілерін қолданған. Ғалым Б. Майтанов: «Автор баяндау барысын күлт үзіп, кенет күтпеген философиялық пайымдау сарынына түсе салады да, одан тағы оп-оңай шығып кетеді, әдеттегі өмір көріністерін үзілмелі кескінде бейнелеуге көшеді… Д. Амантай шығармаларында аллюзия, интертекст, реминисценция және «сана ағымының» автор еркіндігімен сабақтас түрі елеулі философиялық, тұрмыстық, эзотериялық мәселелерді постмодернистік поэтика ауқымында қарастыруда зор стильтүзушілік роль атқарады» – дейді [2].

Романның алғашқы «Әлішер» тарауы бас кейіпкер жазушы жігіттің түс көруімен басталады. Сюжет Әлішердің адамзатты жаратушы Тәңірдің бар екеніне сенімі, оны іздеуі, ақиқатты тануға ұмтылысымен жалғасын табады.Өзі мақсат еткен «Тәңірі кітабын» жазу барысында ол өткен мен бүгінді сабақтастырып, екінші әлеммен әңгімелесуі, өзіне көңілі толмауы, жалғызсырауы бейнеледі. Адами құндылықтар негізі, көңіліне медет тұтар жақын серіктері – кітап пен гүлдерді бүгінде өз маңызын жойып бара жатқанына өкініш білдіреді. Әлішер ішкі сезімдерімен арпалысып, өз сұрақтарына жауап таппай қиналады. Д. Амантайдың «Кез келген мәтін – азаттықты аңсап, тырнақшаны тастап шыққан басқаның беймаза аласапыран ойы» [4] – деуі, постмодернизмдегі интертекст белгісін меңзегені секілді.

Постмодернизмдік арнада жазылған тағы бір туынды – А. Жақсылықовтың «Сны окаянных» трилогиясы. Туынды «Поющие камни», «Сны окаянных», «Другой океан» атты үш романнан тұрады.

«Поющие камни» романы – рухани құлдырауға ұшырап, ішкілікке салынған Жан есімді кейіпкердің сөзі арқылы баяндалады. Романда постмодернизмге тән мәтін ішіндегі мәтін сипаты бар. Себебі, автор әртүрлі ой қиындыларын беріп, жекелеген сәттерді мысалға келтіреді. Бір уақыт пен кеңістікте тұрақтай алмай, өткен мен бүгіннің ортасында қалған Жан – біресе балалық шағына, біресе қойшы баланың өміріне түсіп адасады. Бейсана күйге ұшырап, кейіпкер әлемінде субъект жоғалды. Бұл мысалдар мәтін ішінде фрагметтілік тудырады. Романның ерекшелігі де осында.

«Сны окаянных» романы «сана ағымы» үрдісінде жазылған. Семей полигонының зардабы тиіп, жарымжан туған сәбилердің тіршілік үшін күресі философиялық баяндаулар арқылы оқырманын алаңдатады. Суық, аяусыз ересектер әлемі мен мейірімді әрі бейкүнә балалар әлемін қатар суреттеп, автор терең психологиялық барлау жасайды.

Баспасөз беттерінде есімі айрықша аталып жүрген, өзіндік стилистикалық ерекшелігі бар жазушылардың бірі – А. Кемелбаева. Қаламгердің шағын жанрдағы еңбектері бүгінде танымал. Солардың бірі – «Ағаш үй» әңгімесінде постмодернизмге тән белгілер кездеседі. Әңгімеде түс көру мотиві, қорқыныш пен үрей, мистика, оқиғаның соңының түсініксіз болып, айтпақ ойды бүгіп қалу секілді элементтер бар. Бас кейіпкер он бес жасар Әсияның түсінде аруақтар мен тылсым құбылыстарды жиі көруі психикасына әсер етеді. Қыз бойжетіп, дертінен айыға бастағанда жазушы болуды армандап, қиялға беріледі. Дегенмен, соңында қыздың тағдыры не болғаны белгісіз күйінше қалды. Жазушы Әсияның ішкі арпалысы, ауыр мұңын айшықты бейнелейді. Бұл қазақ прозасы үшін құрылымы жаңа, өзгеше сипатты туынды болды.

Үш автор да постмодернистік сипат пен көркемдік қиялды тоғыстырып, адам мен табиғат байланысын философиялық мазмұнмен ұштастырған. Сондай-ақ, өз қаһармандарының ішкі арпалысын терең талдай отырып, көп желілі баяндау тәсілін қолданады.

Қорытынды.

Жоғарыда айтылғандарды түйіндей келе, тәуелсіздік алғаннан кейінгі кезеңдегі болған тарихи-мәдени өзгерістер қазақ жазушыларының дүниетанымына әсер еткенін атап өткеніміз жөн. Әр ұлттың әдебиетінде ағым, бағыттар, көркемдік әдістер әр кезеңдерде алуан қалыпта дамып отыратыны заңдылық. Постмодернизмді қоғамдарғы зор сілкіністер, тарихи өзгерістер алып келетіні айқын. Өзгерістер олардың туындыларында көркем образ арқылы көрініс тапты. Әдебиеттану кеңестік кезеңдегі саяси-идеологиялық қыспақтан шығып, тәуелсіздік тұсында басқаша бағытқа, жаңашылдыққа ұмтылды. Сана мен қоғам өзгерген тұста әдебиет пен оған қойылар талаптың да өзгерері анық. Осы тұста модернизм мен постмодернизм ұғымдары өзінше түрленіп, көркемдік кеңістігін кеңейтті. Модернизм мен постмодернизмнің қазақ әдебиетіндегі көріністері тұтастай бағыттық сипат алып кеткен жоқ, кейде өзара ара-жіктерін ашып дараланбағандықтан, қазіргі уақыт ағынында ағымдық сипатта өмір сүруде деп айта аламыз.

Пайдаланған деректер тізімі

1 **Фидлер, Л.** Пересекайте границы, засыпайте рвы. – М., 1993. – С. 462–518.

2 **Майтанов, Б.** Тәуелсіздік – күрес мұраты : зерттеулер мен мақалалар. – Алматы : «Құс жолы», 2012.

3 **Эко, У.** Заметки на полях «Имени розы». – М. : Симпозуим, 2007. – 92 с.

4 **Амантай, Д.** Гүлдер мен кітаптар. Роман. – Алматы : Арман-3, 2003. – 108 б.

5 **Hassan, I.** The Postmodern Turn: Essays in Postmodern Theory and Culture. – Columbus, Oh., 1987. – 267 p.

6 **Сафронова, Л. В.** Постмодернисткая литература и современное литературоведение Казахстана: учебное пособие. – Алматы : КазНПУ им. Абая, 2006. – 96 с.

7 **Майтанов, Б. Қ.** Қазіргі қазақ прозасындағы жаңашыл баяндау үрдістері // Евразия. – 2005. – № 2. – Б. 52–65.

8 **Жанұзақова, Қ.** Қазақ прозасындағы романтизмнің көркемдік әлемі. Монография. – Алматы : ИП «Есенбекова», 2010. – 448 б.

9 **Амантай, Д.** Роль литературы // Начнем с понедельника. – 2006. – № 14. – С. 20.

10 **Сәулембек, Г. Р.** Батыс және шығыс әдебиеті мәтіндеріндегі интертекст // Қазақстанның ғылымы мен өмірі, – Астана, 2016. – № 4 (39). – Б. 120–123.

References

1 **Fıdler, L.** Peresekaıte granısy, zasypaıte rvy. [Cross the border, cover the ditch]. – Moscow, 1993. – P. 462–518.

2 **Maıtanov, B.** Táýelsizdik – kúres muraty: zertteýler men maqalalar. [Maitanov, B. The ideal of independence-struggle: research and articles]. – Almaty, «Kus zholy», 2012.

3 **Eco, U.** Zametkı na poláh «Imenı rozy». [Notes on the fields «Name of Rose»]. – Simpozuim, 2007. – 92 p.

4 **Amantaı, D.** Gúlder men kitaptar. [Flowers and books. The novel]. – Almaty : Arman – 3, 2003. – 108 P.

5 **Hassan, I.** The Postmodern Turn: Essays in Postmodern Theory and Culture. [The Postmodern Turn: Essays in Postmodern Theory and Culture]. – Columbus, Oh., 1987. – 267 p.

6 **Safronova, L. V.** Postmodernıstkaıa lıteratýra ı sovremennoe lıteratýrovedenıe Kazahstana : ýchebnoe posobıe. [Postmodern literature and modern literature of Kazakhstan : an educational address]. – Almaty : KazNPUnamed Abay, 2006. – 96 p.

7. **Maıtanov, B. Q.** Qazirgi qazaq prozasyndaǵy jańashyl baıandaý úrdisteri. [Trends of innovative storytelling in modern Kazakh prose]. // Eurasia, 2005. – No 2. – P. 52–65.

8 **Zhanuzakova, K.** Qazaq prozasyndaǵy romantızmniń kórkemdik álemi. [Artistic world of romanticism in Kazakh prose]. Monograph. – Almaty : IP «Yessenbekova», 2010. – 448 P.

9 **Amantaı, D.** Rol lıteratýry // [Role of literature // The beginning with the Monday]. – 2006. – No. 14 – P. 20.

10 **Sáýlembek, G. R.** Batys jáne shyǵys ádebıeti mátinderindegi ıntertekst. [Intertext in texts of Western and Eastern Literature] // Science and life of Kazakhstan. – Astana, 2016. – № 4 (39). – P. 120–123.

Материал баспаға 21.05.21 түсті.

К. Т. Жанузакова, Н. А. Абдикарим
Казахский национальный женский педагогический университет,
Республика Казахстан, г. Алматы.
Материал поступил в редакцию 21.05.21.

ФЕНОМЕН ПОСТМОДЕРНИЗМА В СОВРЕМЕННОЙ КАЗАХСКОЙ ПРОЗЕ

В статье анализируются предпосылки возникновения и история становления постмодернизма в казахской литературе, его литературные формы, особенности развития на основе прозаических произведений казахских писателей. Проводится сравнительный анализ явлений постмодернизма в мировой литературе и казахской литературе. Анализируются содержательно-структурные изменения, анализируются основные направления постмодернизма XX–XIX вв. Выделены основные характеристики и художественные особенности постмодернистского текста. Рассматривается постмодернизм как художественно-мировоззренческая система в современном литературном процессе. Руководствовались трудами об особенностях постмодернистских тенденций в современном литературном пространстве. Основные черты постмодернизма, его отражение в казахской литературе рассматриваются в рамках мирового литературного процесса. В казахской литературе изучены элементы течения в произведениях писателей постмодернистского направления Д. Амантая «Цветы и книги», А. Жаксылыкова «Сны окаянных», А. Кемелбаевой «Деревянный дом». Делаются выводы о роли постмодернизма в отражении новых глобальных духовных ценностей и о природе, художественно-эстетической сущности постмодернизма.

Ключевые слова: модернизм, постмодернизм, литературный процесс, постмодернистский текст, постмодернистская ирония, интертекст.

K. T. Zhanuzakova, N. A. Abdikarim
Kazakh National Women's Pedagogical University,
Republic of Kazakhstan, Almaty.
Material received on 21.05.21.

THE PHENOMENON OF POSTMODERNISM IN MODERN KAZAKH PROSE

The article analyzes the prerequisites for the emergence and history of the formation of postmodernism in Kazakh literature, its literary forms, and features of its development on the basis of prose works of Kazakh writers. A comparative analysis of the phenomena of postmodernism in world literature and Kazakh literature is carried out. The content and structural changes are analyzed, and the main trends of postmodernism of the XX–XIX centuries are analyzed. The main characteristics and artistic features of the postmodern text are determined. It is considered that postmodernism is an artistic and worldview system in the modern literary process. We were guided by works on the specifics of postmodern trends in the modern literary space. The main features of postmodernism and its manifestation in Kazakh literature are considered within the framework of the world literary process. In Kazakh literature, current elements were studied in the works of postmodern writers D. Amantay «Flowers and books», A. Zhaksylykov «Dreams of the damned», A. Kemelbayeva «Wooden house». Conclusions are drawn about the role of postmodernism in the reflection of new global spiritual values and the nature, artistic and aesthetic significance of postmodernism.

Keywords: modernism, postmodernism, literary process, postmodern text, postmodern irony, intertext.

МРНТИ 16.21.61

https://doi.org/10.48081/FLDO3257

***К. А. Жубаназарова, Р. Н. Майкупова, Ж. А. Сапахова**
Западно-Казахстанский медицинский университет имени Марата Оспанова, Республика Казахстан, г. Актобе

РОЛЬ УДАРЕНИЯ ПРИ ИЗУЧЕНИИ РУССКОГО ЯЗЫКА КАК ИНОСТРАННОГО В МЕДИЦИНСКОМ ВУЗЕ

В статье рассматривается специфика акцентологических норм современного русского языка и некоторые методологические принципы организации учебного материала при изучении русского языка как иностранного. Указаны наиболее сложные случаи постановки ударения и предложены методологические приемы, способствующие усвоению норм ударения. Также в статье рассматриваются актуальные проблемы орфоэпической точности и правильности профессиональной речи. В качестве предмета исследования предложены языковые явления, иллюстрирующие как нормативные, так и профессиональные аспекты русского языка, цель статьи – показать взаимосвязь профессиональной речи и литературной нормы. В статье делается вывод о том, что отношение к языковой норме в профессии должно быть строгим и принципиальным.

Ключевые слова: культура речи, языковая норма, акцентологические нормы, варианты ударения, медицинские термины, профессиональная речь.

Введение

В русском литературном языке произношение подчиняется определенным правилам, как и выбор слова, и употребление грамматических форм. При правильном произношении люди быстрее понимают друг друга, оно облегчает установление контакта между людьми, поэтому нужно следить за своим произношением, правильно выделять ударный слог, т.е. надо подчиняться тем правилам произношения, которые установлены в литературном языке.

Большинство носителей русского языка на вопрос: «Умеете ли вы правильно говорить?» – могут ответить утвердительно, что они не произносят нецензурных выражений, делают не очень много орфоэпических ошибок.

Но достаточно ли такого объёма знаний языка – важнейшего средства человеческого общения – для выполнения тех задач, которые стоят сейчас перед молодежью? Высокий профессиональный уровень, образованность, интеллект, которые требуются от тех, кто желает быть востребованным на рынке труда и добиться успеха в профессиональной деятельности, невозможно проявить во всей полноте, имея низкий уровень культуры. А необходимым компонентом общей культуры специалиста является свободное владение литературным языком, умение использовать его как инструмент эффективного профессионального и межличностного общения.

Получая образование по специальности, обучающиеся должны не только усвоить необходимые знания, но и уметь понятно и точно излагать свои мысли, обсуждать профессиональные ситуации. Правильная, грамотная, точная, содержательная речь должна стать неотъемлемым качеством хорошего специалиста. Именно поэтому наша статья посвящена нормам ударения в русском языке.

Нормы ударения – одна из самых главных проблем русского языка. Они многочисленны и нелегки для усвоения. Трудности усвоения норм ударения обусловливаются его сложностью, отсутствием специальных научно-обоснованных методических рекомендаций. Специфика русского словесного ударения состоит в том, что оно является индивидуальной принадлежностью каждого слова. Ударение усваивается вместе со словом: надо его запомнить, перевести в речевой навык. Зачастую легче и быстрее запоминается неправильное ударение, что впоследствии очень сложно устранить. В этом и состоит задача грамотного человека – освоить нормы ударения и правильно применять их на практике. Когда человек соблюдает все нормы литературного языка, то его речь воспринимается как речь культурного человека [7, 163]. Нередко в публичных выступлениях, деловом общении, обиходной речи наблюдаются ошибки в ударении, часто даже приводящие к искажению смысла.

Материалы и методы

Русское ударение отличается наличием большего количества произносительных вариантов, чем ударение в других языках.

Акцентология – наука, которая изучает ударение. Акцентологические нормы – это нормы ударения, закрепленные в орфоэпических словарях. В современных орфоэпических словарях можно найти исчерпывающую информацию о нормах ударения. В последнее время проблема русского ударения и его кодификации значительно обострилась так как возросла роль публичной речи. Это явление значительно сказалось на акцентных нормах русского языка. Как отмечает Н. С. Валгина «особенно это заметно в области ударения, так как в язык хлынул поток новых слов, ещё недостаточно освоенных, понятых» [1, 62].

Результаты и обсуждение

Сложности в усвоении русского ударения связаны с двумя его особенностями: разноместностью и подвижностью. В русском языке ударение свободное, то есть может находиться на любом слоге в слове. Во многих же языках мира ударение прикреплено к определённому слогу [7, 165].

Подвижность – это свойство ударения перемещаться с одного слога на другой при изменении (склонении или спряжении) одного и того же слова, т.е. при слово- и формообразовании оно передвигается в слове с одного слога на другой: язы́к – языка́, лечу́ – ле́чишь. Подвижность ударения представляет наибольшую трудность при изучении русского языка как иностранного. При этом необходимо учитывать то, что подвижное ударение имеют наиболее частотные слова. При сопоставительном анализе акцентных моделей в первую очередь следует выделять те особенности, которые обусловливают ошибки в ударении [7, 163].

Разноместность и подвижность, историческая изменчивость произносительных норм приводят к появлению у одного слова акцентных вариантов. Иногда один из вариантов рассматривается словарями как соответствующий норме, а другой – как неправильный. Сравните: поло́жил, мага́зин – неправильно; положи́л, магази́н – правильно. Иногда варианты даются в словарях как равноправные: бижуте́рия и бижутери́я, заржа́веть и заржаве́ть [3, 268].

Главная функция ударения – фонетическое объединение слова. Но в русском языке есть слова, где ударение выражает смыслоразличительное значение, т.е. место ударения указывает на слова, разные по значению или грамматические формы одного слова: о́рган – орга́н, бело́к – бе́лок, остро́та – острота́ [5, 21].

В сложных словах, кроме основного ударения, появляется и побочное, второстепенное: а́виаме́теослужба, пато́логоана́том [6, 15].

Отметим три уровня орфоэпических трудностей:

1) ошибки, которые не должны допускаться в речи культурного человека (типа намере́ние, по́ртфель, мага́зин, кабеле́й);

2) допустимые в качестве равноправных или почти равноправных вариантов (типа тво́рог – творо́г, свёкла – свекла́, усугуби́ть – усугу́бить);

3) соответствующие строгой литературной норме, но воспринимающиеся как неправильные (странные, непривычные) (типа фено́мен, берёста, зна́мение, фло́тов) [6, 78].

Для того чтобы не допускать акцентологических ошибок, следует знать некоторые правила:

1 В односложных существительных мужского рода в родительном падеже единственного числа ударение падает на окончание: стол – стола́, врач – врача́.

2 Некоторые существительные третьего склонения при использовании с предлогами в, на имеют ударение на окончании: в груди́, в связи́, в цепи́.

3 В русском языке имеются слова, постановка ударения в которых служит мерилом уровня речевой культуры. Например, глагол звонить и все его приставочные образования:

звонить		позвонить	
Ед.ч.	Мн.ч.	Ед.ч.	Мн.ч.
звоню́ звони́шь звони́т	звони́м звони́те звоня́т	позвоню́ позвони́шь позвони́т	позвони́м позвони́те позвоня́т

4 В соответствии с литературной нормой, в словах с буквой ё**,** ударение падает на ё. Но иногда в печатном тексте вместо ё употребляется е. Утрата точек над ё привела к тому, что многие слова стали произноситься с е, а иногда ударение переходит на другие слоги: акуше́р, же́лчь, же́лчный, новоро́жденный, заворо́женный. Правильно: акушёр, жёлчь, жёлчный, новорождённый, наращённый.

5 Нередко трудности вызывает ударение в падежных формах существительных:

Возраст - ед.ч. - во́зраста, о во́зрасте, в во́зрасте; мн.ч. - во́зрасты, во́зрастов.

Лектор – ед.ч. – ле́ктора (Р.п.); мн.ч. – ле́кторы (Им.п.), ле́кторов (Р.п.).

Договор – ед.ч. – догово́ра, догово́ру, догово́р, о догово́ре; мн.ч. – догово́ры, догово́ров, догово́рами, о догово́рах.

Торт – ед.ч. – то́рта, то́рту, то́ртом, о то́рте; мн.ч. – то́рты, то́ртов, то́ртам, то́ртами, о то́ртах [4, 625].

Существует три исключения: профессор, директор и доктор. В этих словах форма множественного числа образуется с окончанием –а и ударением на последнем слоге: профессора́, *директора́, доктора́*.

6 Иногда при постановке ударения затруднения вызывают имена существительные с неподвижным ударением на окончании, которые часто встречаются в медицинских текстах.

Им.падеж ед.число	Род.падеж ед.число	Им.падеж мн.число	Род.падеж мн.число	Дат.падеж мн.число
стопа́ (в значении «часть ноги»)	стопы́	стопы́	стоп	стопа́м
ступня́	ступни́	ступни́	ступне́й	ступня́м
кишка́	кишки́	кишки́	кишо́к	кишка́м

Ударение имеет большое значение в русском языке и выполняет различные функции:

– От ударения зависит семантика слова (замо́к – за́мок, хлопо́к – хло́пок).

– Оно указывает на грамматическую форму (ру́ки – именительный падеж множественного числа, а руки́ – родительный падеж единственного числа).

– Ударение помогает различать значение слов и их формы: бе́лок – родительный падеж слова белка, а бело́к – именительный падеж слова, которое называет составную часть яйца или часть глаза [5, 56]. Сложность в определении места ударения в том или ином слове возрастает, поскольку для некоторых слов существуют варианты ударений. При этом есть варианты, которые не нарушают норму и считаются литературными, например, искри́стый – и́скристый, творо́г – тво́рог. В других случаях одно из ударений считается неправильным, например, ходата́йство, инстру́мент. Целый ряд вариантов ударения связан с профессиональной сферой употребления. Есть слова, специфическое ударение в которых традиционно принято только в узкопрофессиональной среде, в любой другой обстановке оно воспринимается как ошибка. Например, эпиле́псия – у медиков эпилепси́я.

Овладение профессиональным языком невозможно без знания слов-терминов, так как слово – первооснова языка науки. Усваивая новые слова, студенты овладевают понятиями, свойственными данной отрасли науки. Работа над словом, или словарная работа, – это специальное, целенаправленное обогащение словарного запаса студентов. Что понимается под обогащением словарного запаса? Это прежде всего:

– количественное увеличение словаря, или усвоение новых слов;

– качественное обогащение словаря, или усвоение новых значений известных слов, их сочетаемости и выразительных возможностей;

– осознание системных связей слов: словообразовательных, синонимических, антонимических; умение классифицировать слова по различным системным признакам;

– формирование гибкости, динамичности словаря, т.е. готовности словаря к активному употреблению в речи: развитие навыков безошибочного выбора слов и правильной их сочетаемости с другими словами в соответствии с высказываемой мыслью и речевой ситуацией.

Знакомясь с новым словом, студенты вместе с усвоением его значения практически усваивают грамматические формы слова, его сочетаемость с другими словами, согласование, управление, изменение слова по падежам, числам, нормы ударения. Ударение является индивидуальным признаком слова. Оно может быть усвоено лишь при многократном употреблении новых слов в различных формах.

Язык медицины довольно специфичен, имеет свои особенности и правила. Неправильное ударение искажает смысл сказанного, поэтому необходимо помнить о значении правильного ударения. Обратим внимание на наиболее распространенные речевые трудности из медицинской лексики.

Кро́ви или крови́? «В больнице не хватает кро́ви, из донорской кро́ви готовят плазму для переливания, врач говорит о кро́ви пациента» Но если слово употребляется с предлогами в и на, ударение меняется. Алкоголь можно обнаружить только в крови́. Эту же парадигму можно применить и к слову кость: например, мясо отделяем от ко́сти, *но широк в кости́* [6].

В мо́зге или в мозгу́. Оба варианта считаются верным. «В мозгу́» звучит литературнее, тогда как «в мо́зге» чаще копаются нейрохирурги. Но во множественном числе допустимо только – мозги́ (не мо́зги) [6].

Часто сталкиваемся с вариантом «диспа́нсерами» (наркодиспа́нсер, кожвендиспа́нсер), но допустим только один вариант – диспансе́р.

С сосудом может случиться только «заку́порка», но не как не «закупо́рка»

Во всех медицинских терминах, заканчивающихся на «-ия», ударение ставится на «и» (исключения: слова, заканчивающиеся на «-логия» и «анатомия»): рентгенографи́я, томографи́я, урографи́я, аденотоми́я, цистостоми́я и т.д.

В слове инсульт постановка ударения вызывает затруднение, по словарю ударение на у инсу́льт. Обезбо́ливать, обезбо́ливающее средство. Томогра́фия (томографи́я – профессиональное у медиков).

Немаловажно обращать внимание на ударение в медицинских эпонимах, чтобы правильно произносить имена исследователей и первооткрывателей в медицине. Эпонимы употребляются фактически во всех областях медицины: отёк Кви́нке, Эди́пов ко́мплекс, метод Ромода́новского, боле́знь Бе́хтерева.

Наряду с классическими терминами появляются новые, отражающие этапы развития медицины. В настоящее время издано большое количество словарей медицинских терминов-эпонимов, причем часто для каждой медицинской специальности отдельно. Чтобы правильно закрепить новые термины в речи, необходимо формировать у студентов-медиков умение работать со словарями. Это основополагающее умение способствует личностному развитию обучающихся и их социализации. Умение работать

со словарем как источниками информации базовое для всех уровней развития языковой личности.

Ударение в преподавании русского языка имеет очень важное значение, также ещё потому что с ударением связано правописание безударных гласных. Поэтому следует уделять больше внимания упражнениям на определение ударного слога на слуху. Систематические упражнения помогают не только усвоению акцентных норм, но и выработке навыков правописания безударных гласных. Обучение литературному ударению имеет большое значение в работе по развитию речи, по повышению культуры русского языка. Важнейшее место занимает ударение в формировании правильного, грамотного произношения. Сравните такие ударения, как апо́строф вместо апостро́ф, о́тчасти вместо отча́сти, средства́ вместо сре́дства [6, 18]. В данных примерах первый вариант ударения характерен просторечной лексике. Значимое место занимают вопросы ударения в работе преподавателя, направленной на усвоение студентами медицинских терминов. При изучении новых терминов следует обратить внимание на ударение и закрепить их правильно в речи. При работе над ударением необходимо постоянно обращаться к словарям и грамматикам. К сожалению, в грамматиках русского языка обычно ударению уделяется недостаточное внимание. Большую помощь в работе окажет «Толковый словарь русского языка» или же орфоэпический словарь, где даются систематические указания не только на ударение каждого слова в его исходной форме, но также и на передвижение ударения при образовании разных его форм.

Разноместность русского ударения, и его возможная подвижность при образовании грамматических форм, соединённая с отсутствием обозначения ударения в печати, делают его при изучении русского языка как иностранного исключительно трудным, если преподаватель не ведёт систематической и планомерной работы по практическому освоению студентами русского ударения [2, 32].

Работа над ударением должна вестись на каждом занятий. Знакомство с правилами современного литературного произношения - первый шаг в работе над техникой речи. Для того чтобы научиться говорить правильно, нужно специально тренироваться в запоминании правил произношения и ударения в русском языке.

Изучая литературное произношение, надо овладеть умением наблюдать не только за своей речью, но и за речью окружающих. Речь преподавателя, естественно, является образцом для студентов. Основным источником новых слов на занятиях является речь преподавателя в процессе педагогического общения. Новые слова студенты узнают из текстов для чтения, из учебных пособий, из специальных словарных и лексических упражнений; упражнений,

связанных с изучением грамматики, с работой по развитию навыков связной речи по речевым темам.

Студентам рекомендуется прослушивать записи выступлений актеров, чтецов, речь которых может служить образцом правильного произношения. Полезно слушать по радио и телевидению выступления специалистов по лингвистике, посвященные вопросам устной речи.

Но только слушать чужую речь мало. Надо тренироваться, закреплять правила произношения на практике. На первоначальных этапах можно пользоваться диктофоном: записывать свою речь, потом прослушивать, сверять с образцами и затем повторять запись, стараясь исправить замеченные отклонения от нормы. Слушая себя «со стороны», легче замечать собственные ошибки.

Освоение ударения в слове требует выработки определенных навыков и большой затраты времени.

На практических занятиях мы предлагаем задания, выполняя которые студенты должны будут размышлять над тем, на каком слоге поставить ударение, как правильно произнести слово. Задания на ударение сочетаются с заданиями на применение различных правил орфоэпии.

Важно, чтобы студенты, расставив ударения и проверив предварительно правильность своего произношения, слушали и контролировали друг друга.

При чтении книги, слушании речи окружающих могут возникать вопросы, связанные с постановкой ударения, с произношением того или иного слова. Поэтому целесообразно завести небольшой словарик и записывать туда слова, произношение которых вызывает сомнения. Проверять правильность «сомнительных слов» следует по словарю-справочнику.

Для закрепления ударения можно предложить студентам следующие виды работ:

– пользуясь словарями, расставьте ударение;

– выделите слова, имеющие варианты ударения;

– объясните различия между вариантами: смысловые, стилистические, равноправные (для смысловых вариантов укажите значение каждого варианта, для стилистических – принадлежность к литературному (книжному) стилю или разговорно-просторечному, профессиональному);

– произнесите правильно: вЫздороветь, будьте добрЫ, начАть, нАчали, понЯть, пОнял, понялА, руководИть, руководИт;

– прочитайте микротексты, обращая внимание на произношение выделенных слов и постановку в них ударений и т.д. Читая текст и выполняя задания, студенты осваивают орфоэпические нормы русского языка, приходят к выводу, что единообразие звукового оформления речи

содействует облегчению языкового общения; приобретают навыки работы с орфоэпическими словарями.

Для того, чтобы обеспечить большую заинтересованность обучающихся в изучении русского языка как иностранного, необходимо использовать учебные материалы, содержащие следующую информацию: сведения о языке, истории, культуре, образе жизни, а также сведения, имеющие отношение к профессиональной области студентов и их интересам. Вся система упражнений должна быть подчинена основной задаче: развить контраст ударных и безударных слогов. В ритмике учитывается количество слогов и место ударения. Чтобы облегчить эти трудности, можно наметить группы слов, на которые распространяются правила ударения. Существуют группы слов с постоянным ударением на окончании, на словообразовательном суффиксе, на слоге, предшествующем суффиксу, и т.д. Так, например, у существительных женского рода с окончаниями *-ия* ударение всегда находиться на слоге перед - *ия* (аудитория*, лаборатория)*; у существительных среднего рода с окончанием – ие (собрание, заседание) ударение находится на слоге перед -ие. В существительных мужского рода суффиксы *-изм, -ист, -ант,* -анин и другие всегда ударные (социализм, коммунист). В существительных мужского рода с окончанием *-тель (*учитель, преподаватель*)* ударение на слоге перед окончанием *-тель.* Неподвижное ударение имеют прилагательные с суффиксом *–ическ (*химический, политический), с суффиксом *–альн* (музыкальный, театральный), в прилагательных с суффиксом *–тельн* ударение всегда на слоге, предшествующем этому суффиксу (строительный, внимательный) [8, 48].

Выводы

Таким образом, языковая норма обеспечивает стабильность и традиционность средств языкового выражения и позволяет литературному языку наиболее успешно выполнять коммуникативную функцию.

Каждый человек должен с особым вниманием относиться к чистоте и правильности своей речи. Ведь с помощью языка передаются культурные и интеллектуальные богатства, хорошее владение речью дает личности возможность полностью реализовать себя в профессии; качество языковой среды свидетельствует о духовно-нравственном состояний общества. Правильная постановка ударения является необходимым признаком культурной, грамотной речи. Иногда достаточно услышать от незнакомого человека неправильное ударение в слове, для того чтобы составить мнение о его образованности и степени общей культуры. Поэтому не нужно доказывать то, как важно знать основные правила постановки ударения и работать над правильным произношением.

Список использованных источников

1 **Валгина, Н. С.** Активные процессы в современном русском языке : Учебное пособие. – М. : Логос, 2001. – 304 с.

2 **Введенская, Л. А.** Русский язык и культура речи : учебное пособие / Л. А. Введенская, М. Н. Черкасова. – Изд. 14-е, стер. – Ростов н/Д. : Феникс, 2013. – 380 с.

3 **Демидова, К. И.** Современный русский литературный язык: учебное пособие / К. И. Демидова, Т. А. Зуева – 3-е изд. – М. : Флинта : Наука, 2007. – 320 с.

4 **Иванова, Т. Ф.** Новый орфоэпический словарь русского языка / Сост. Т. Ф. Иванова. – М., 2006. – 893 с.

5 **Лютикова, В. Д.** Русский язык. Нормы произношения и ударения : Учебное пособие. – М., 2009. – 104 с.

6 **Ожегов, С. И.** Словарь русского языка. – М. :«Русский язык», 1989.

7 **Стекольникова, Т. П.** Практическая стилистика и культура речи : Учебное пособие / Сост. Т. П. Стекольникова. – Алматы, 2005. – 212 с.

8 Современный русский литературный язык / Под ред. П. А. Леканта – М., 2009. – 462 с.

9 **Щукин, А. Н.** Методика преподавания русского языка как иностранного. – М., 2003. – 334 с.

References

1 **Valgina, N. S.** Aktivnye processy v sovremennom russkom yazyke : Uchebnoe posobie [Active processes in the modern Russian language : textbook] – M. : Logos, 2001. – 304 p.

2 **Vvedenskaya, L. A.** Russkij yazyk i kul'tura rechi : uchebnoe posobie [Russian language and culture of speech : a textbook] / L. A. Vvedenskaya, M. N. Cherkasova. – Izd. 14-e, ster. – Rostov n/D. : Feniks, 2013. – 380 p.

3 **Demidova, K. I.** Sovremennyj russkij literaturnyj yazyk : uchebnoe posobie [Modern Russian literary language : textbook] / K. I. Demidova, T. A. Zueva – 3-e izd. – M. : Flinta: Nauka, 2007. – 320 p.

4 **Ivanova, T. F.** Novyj orfoepicheskij slovar' russkogo yazyka [New orthoepical dictionary of the Russian language] / Sost. T. F. Ivanova. – M., 2006. – 893 p.

5 **Lyutikova, V. D.** Russkij yazyk. Normy proiznosheniya i udareniya. Uchebnoe posobie [Russian language. Norms of pronunciation and accent. Training manual]. – M., 2009g. – 104 p.

6 **Ozhegov, S. I.** Slovar' russkogo yazyka [Dictionary of the Russian language]. – M. : «Russkij yazyk», 1989.

7 **Stekol'nikova, T. P.** Prakticheskaya stilistika i kul'tura rechi : Uchebnoe posobie [Practical stylistics and culture of speech : textbook]. – Almaty, 2005. – 212 p.

8 Sovremennyj russkij literaturnyj yazyk [Modern Russian literary language] / Pod red. P. A. Lekanta. – M., 2009. – 462 p.

9 **SHCHukin, A. N.** Metodika prepodavaniya russkogo yazyka kak inostrannogo [Methodology of teaching Russian as a foreign language]. – M., 2003. – 334 p.

Материал поступил в редакцию 21.05.21.

К. А. Жубаназарова, Р. Н. Майкупова, Ж. А. Сапахова
Марат Оспанов атындағы Батыс Қазақстан медицина университеті,
Қазақстан Республикасы, Ақтөбе қ.
Материал баспаға 21.05.21 түсті.

МЕДИЦИНАЛЫҚ УНИВЕРСИТЕТІНДЕ ОРЫС ТІЛІН ШЕТ ТІЛІ РЕТІНДЕ ОҚУ КЕЗІНДЕГІ ЕКПІННІҢ МАНЫЗЫ

Мақалада қазіргі орыс тілінің акцентологиялық нормаларының ерекшеліктері және орыс тілін шет тілі ретінде оқытуда оқу материалын ұйымдастырудың кейбір әдістемелік принциптері қарастырылған. Екпіннің ең қиын жағдайлары көрсетілген және екпін нормаларын игеруге ықпал ететін әдістемелік нұсқаулар ұсынылған. Сондай-ақ, мақалада орфоэпиялық дәлдік пен кәсіби сөйлеудің дұрыстығының өзекті мәселелері қарастырылады. Зерттеу пәні ретінде орыс тілінің нормативтік және кәсіби аспектілерін көрсететін тілдік құбылыстар ұсынылады, мақаланың мақсаты-кәсіби сөйлеу мен әдеби норманың өзара байланысын көрсету. Мақалада мамандықтағы тілдік нормаға деген көзқарас қатаң және принципті болуы керек деген тұжырым жасалады.

Кілтті сөздер: сөйлеу мәдениеті, лингвистикалық норма, акцентологиялық нормалар, екпін нұсқалары, медициналық терминдер.

К. А. Жубаназарова, R. N. Maykupova, Zh. A. Sapakhova
West Kazakhstan Medical University named after Marat Ospanov,
Republic of Kazakhstan, Aktobe.
Material received on 21.05.21.

THE ROLE OF STRESS IN LEARNING RUSSIAN AS A FOREIGN LANGUAGE AT A MEDICAL UNIVERSITY

In the article the specificity accentological norms of the modern Russian language and some methodological principles of the educational material for the study of Russian as a foreign language. The most complex cases of emphasize setting are indicated, and methodological techniques are proposed to facilitate the assimilation of emphasize norms. The article also discusses the current problems of orthoepic accuracy and correctness of professional speech. The subject of the study is the linguistic phenomena illustrating both the normative and professional aspects of the Russian language.The purpose of the article is to show the relationship between professional speech and literary norms. The article concludes that the attitude to the language norm in the profession should be strict and principled.

Keywords: speech culture, language norm, accentological norms, stress variants, medical terms.

ҒТАМР 17.07.31

https://doi.org/10.48081/TVGR8732

***Н. Қ. Жүсіпов, Е. Қ. Жүсіпов,**
М. Н. Баратова, А. А. Курметова
Торайғыров университеті,
Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.

ШЫҒЫС ӘДЕБИЕТІ МЕН МӘШҺҮР ЖҮСІПТІҢ МҰХАММЕД ПАЙҒАМБАРДЫ ЖЫРЛАУДАҒЫ ҮНДЕСТІГІ

Мақалада Шығыс әдебиетінің қазақ әдебиетіне тигізген әсері орасан зор екендігі айтылады. Біздің әдебиетіміз үшін араб, парсы және түрік руханияты нәр алған кең арна іспеттес. Шығыс әдебиетіндегі Мұхаммед пайғамбар бейнесі қазақ әдебиетіндегі белгілі ақын, фольклоршы Мәшһүр Жүсіп Көпейұлының шығармаларымен үндес келеді. Шығыс ақындары Низами, Қ. А. Иассауи, Ж. Баласағұн, т.б. жырлры мен М. Ж. Көпейұлының «Жер мен көк», «Хаятбақшы» дастандарындағы ұқсастықтары баяндалады. Жалпы шығыс әдебиетінде дәстүр боп қалыптасқан нәзира үлгісі пайғамбарымыз Мұхаммед бейнесін жырлауда қазақ ақындары кеңінен пайдаланған. Сол нәзира дәстүрін дамытып, өзіндік арна қалыптастырған Мәшһүр Жүсіп шығармаларынан айқын аңғарамыз.

*Кілтті сөздер**:** шығыс әдебиеті, қазақ әдебиеті, дастан, Құран, пайғамбар.*

Кіріспе

Әлемдік мәні бар Шығыс әдебиетінің қазақ әдебиетіне тигізген әсері орасан зор. Біздің әдебиетіміз үшін араб, парсы және түрік руханияты нәр алған кең арна іспеттес. Шығыс пен қазақ әдебиеті арасындағы байланыстың тамыры тереңде жатыр. Сонымен бірге әдебиетіміздің қайнар көзі фольклордың өне бойы да, халқымыздың рухани салт-санасы да шығыстық дәстүрге толы. Қазақ жазба әдебиетінің белесті кезеңі – XIX–XX ғасыр десек, бұл уақыттың рухани өмірінде шығыстық байланыс айрықша орын алады. Осы байланыстың негізгі жүйесі Ислам діні арқылы келгенін жоққа шығаруға болмайды. Шығыстық дәстүрмен қат-қабат үндестікте көрінетін Ислам дүниетанымы адамзат мәдениетінде ерекше роль атқарады. Оның синтездік мән-мазмұны бұрын

сыңаржақ бағаланып келді. Енді аталған құбылысқа ғылыми жан-жақты талдау жасау күн тәртібінде тұрған өзекті мәселенің бірі болып табылады. Мұнсыз, шығыс әдебиеті туралы түсінік бір жақты болмақ.

XIX–XX ғасырдағы қазақ ақындары үшін шығыс әдебиеті – өнерді үйрену мен танудың үлкен мектебі. Жаңа тұрпаттағы қазақ әдебиетінің көшбасшысы болған Абайдың мына бір өлең жолдары да қазақ ақындарының кімдерді ұстаз тұтқанын байқата алады:

Фзули, Шамси, Сәй-Хали,
Науаи, Сағди, Фирдауси,
Хожа Хафиз-бу һәммәси
Мәдәт бер шағири фәрияд [1, 28 б.].

Бұл дәстүрді әрі қарай дамытқан ақындардың бірі – XIX ғасырдың соңғы ширегі мен XX ғасырдың басында артына мол мұра қалдырған белгілі ақын, фольклоршы, тарихшы Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы.

Зерттеудің нысаны: Шығыс әдебиеті мен Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы шығармаларындағы Мұхаммед (Ғ. С.) пайғамбарды жырлаудағы үндестік

Зерттеудің пәні: шығыс әдебиеті мен М. Ж. Көпейұлы шығармаларындағы үндестіктің бейнеленуі

Мақсаты: Мақалада, шығыс әдебиетіндегі мол мұраның қазақ әдебиетіне, оның ішінде ақын Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы шығармаларына әсерін, Мұхаммед (Ғ. С.) пайғамбар бейнесін жырлаудағы үндестігі мен ұқсастықтарын саралау. Осы мақсатқа қол жеткізу үшін төмендегі міндеттер қойылады:

Міндеттері:

– М. Ж. Көпейұлы поэзиясы мен шығыс әдебиетінің Мұхаммед (Ғ. С.) пайғамбарды жырлаудағы үндестігін саралау;

– Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы шығармаларындағы пайғамбарды жырлаудағы ерекшеліктерге тоқталу.

Зерттеудің әдістері мен нәтижесі

Мақалада салыстыру, сараптау мен пікірлерді қорыту әдістері басшылыққа алынды. Қазақ әдебиеттану ғылымында Мәшһүр Жүсіп Көпейұлының шығармалдарының алар орны ерекше. Мәшһүр Жүсіптің өлеңдері мен шығыс әдебиетіндегі ақындардың Мұхаммед пайғамбарды жырлаудағы үндестігін саралап, зерделеу.

Барлық мұсылман елдері әдебиеті тәрізді Мұхаммедті (Ғ. С.) жырлау қазақ әдебиетінде де өзекті тақырыптың бірі болды. Соның бір көрінісі – Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы шығармалары. Ақынның «Жер мен көк» дастанында Алланың алдымен Мұхаммед (Ғ. С.) нұрын, содан көп уақыт өткеннен кейін барып, періштелерді, сегіз ұжмақты, жеті тамұқты жаратқаны баяндалған. Тіпті адамды жаратқаннан кейін де, оның ұрпағының бірі

Мұхаммед (Ғ. С.) болатыны, Мұхаммедтің (Ғ. С.) ерекше екені алдын ала ескертіледі:

– Иә, Адам туар сенен бала, – дейді,
– Көңіліңді хақтан қылма ала, – дейді.
– Не нәрсе толып кеткен жиылған көп,
Бұрылып оң жағыңа қара! – дейді [2, 130 б.].

Мұхаммед (Ғ. С.) өміріне арналған әдебиеттерге сүйеніп, ондағы деректерді жүйелесек, Мұхаммед (Ғ. С.) тууына 2 ай бұрын оның әкесі Абдолла (Ғабдолла) 25 жасында қайтыс болады. Қожа Ахмет Иассауи XII ғасырда: «Атасының аты оның Ғабдолла екен, Анадан тумай жатып өлген екен» [3, 93 б.], – дегенде, оның Мұхаммед (Ғ. С.) дүниеге келмес бұрын көз жұмған айтып отыр. Шәді Жәңгірұлы 1914 жылы шыққан кітабында: «Алты айда Ғабдоллаға ажал жетті, Пайғамбар тумай тұрып өліп кетті», [4, 11 б.] – десе, Мәшһүр Жүсіп: «Арманда өз әкесі кеткен екен, Келер жаннан кетер жан алты ай бұрын» [5, 129 б.], – дейді. Ал, пайғамбарға арналған ғұмырнамалық кітаптың бірінде Абдолла Мұхаммед (Ғ. С.) тумай тұрып емес, туғаннан кейін оның екі айлығында өлген болып шығады [6, 36 б.].

Мұхаммед (Ғ. С.) өміріне арналған деректі ғұмырнаманың тағы бірінде пайғамбардың бала кезіндегі өмірі баяндалады. Онда Мұхаммед (Ғ. С.) шешесі Әминаның 30 жасында, болашақ пайғамбар алтыға келгенде, қайтыс болғаны айтылады. Пайғамбар жеті күн өз шешесінен сүт емген. Одан кейін оның негізгі сүтанасы Халима болған. Халима Мұхаммедті екі жасқа келгенше өз сүтімен емізген. Пайғамбар төрт жыл Халиманың «Бәни сайһд» тайпасының арасында болған. Мұхаммед бес жасқа аяқ басқанда, Халима оны өз шешесіне табыс еткен.

Мұхаммедтің бала кезінде жетімдік көргені Қожа Ахмет Иассауиде берілген:

Әмина екен туған оны анасының есімі,
Сүт анасы Халима екен, дала бопты бесігі.
Абдолла атты әкесі өмірден ерте өтіпті,
Баласының бет-жүзін көре алмастан кетіпті [7, 93 б.].

Әрі қарай діттесек, Қожа Ахмет Иассауи кітабында айтылғандар мен Мәшһүр Жүсіп шығармаларындағы үндестік көзге ұрып тұр. Қожа Ахмет Иассауи кітабынан көретініміз:

1 Мұхаммедті мәпелеп, аялаған бабасы,
Аш-жалаңаш етпеген келгенінше шамасы.
Оның аты Абдулмүтталап деп біліңіз,
Әрқашан да көңіліңіздің төріңде ұстай жүріңіз [7, 94 б.].
2 Енді айтайын Мұхаммедтің он жетіге толған шағын,
Сонда оған көзі түсіп, көңілі ауған Хадишаның [7, 98 б.].

3 ... Мұхаммед қырық жасқа келді енді,
Байқалды пайғамбардың белгілері [7, 103 б.].

Мәшһүр Жүсіпте негізінен алғанда, осы деректер сақталады. Сонымен бірге онда Мұхаммед бейнесін ашарлық нақты көріністер бар. Мәселен, ақынның «Жер мен көк» дастанында:

Бір қатын Халима атты сақтап күткен,
Құдайым оның сүтін халел еткен.
Көрмеді ешкім оның болған сүтін,
Құдайым әуел бастан тап-таза еткен [2, 136 б.],

– десе, кейін жазылған «Хаятбақшы» дастанында бұл жайтты тарата бейнелейді. Онда көліктері күйлі басқа әйелдердің ерте жеткендіктен, бағып-қағуға бай балаларын алғаны, ал кедей Халимаға кедей отбасынан шыққан Мұхаммед қана қалғаны баяндалады. Халиманың оң емшегі бұрын суалып кеткендіктен, өз баласына арнаған сол емшекті Мұхаммедке (Ғ. С.) тосқанда, болашақ пайғамбар, сол кездегі нәресте, біреудің несібесін ембей, «өксіп-өксіп жылайды». Сол сәтте «оң емшегі бұлақ боп» сүт шығады да, Мұхаммед оң емшекті еме бастайды. Одан әрі Халиманың «арық қотыр» жалғыз түйесі семіз болып шыға келеді, оның басқа да ырзық-несібесі артады. Мұхаммедтің алты жасында шешесі Әмина көз жұмады да, сегіз жасына дейін ол атасы, әкесінің әкесі Әбді әл-Мүтәліп (Ғабдулмүтәліп) қарауында болады. Мұхаммед сегіз жасқа келгенде, атасы өліп, ол енді атасы Ғабдулмүтәліпұлы, яғни немере ағасы, әкесінің бауыры Әбутәліп тәрбиесіне өтеді.

Шәді Жәңгірұлы кітабында Мұхаммед атасының демі бітер шақта баланы күтуге алмақ болған басқа ұлдарына бермей, тек Әбутәліпке рұқсат етеді [4, 20–21 б.].

Мәшһүр Жүсіптің «Хаятбақшы» дастанында бұл деректер жалаң алынбай, лирикалық кейіпкер күйзелуі, бағалауы тұрғысынан бейнеленіп өріледі:

Сөзді өрбітіп келемін қозғап түртіп,
Ақсақ құлан жосыған күйін шертіп.
Бағып, қағып жүріпті паруана боп,
Енді Ғабдол Мүтәлаб қасына ертіп.

Көшетұғын қоңырауын керуен қақты,
Қимылдауға келтірмей тіл мен жақты.
Бабасы да жөнелді ұзын жолға,
Ағаш атқа мініп ап төрт аяқты.

...Ойлай берсем, езілген бауыр етім,
Қылған ісі өзінің құдіретім.
Сегіз жаста сергелдең күйге түскен,
Мұхаммедтей бар ма екен болған жетім?!

...Өз-өзінен жүргенді от боп жанып,
Күйіп-піспей сонда да біздей налып.
Әкесімен өзінің бір туысқан,
Енді қолға алыпты, Әбутәліп.

Қуындай боп шақпақтың от алыпты,
Қасірет оты ішінде тұтаныпты.
Екі дүние шырағы хақ Мұстафа,
«Әбутәліп жетімі атаныпты» [5, 134–135 б.].

Одан әрі Әбутәліп кеңесімен Мұхаммед бай, жесір әйел Хадишаның сауда керуеніне жұмысқа тұрады. Мәшһүр Жүсіптің «Хаятбақшы» дастанында Хадишаның Мұхаммедке ерекше ықылас білдіріп, оған күйеуге тиюіне түрткі болып, ол көрген түс алынған:

Құдайымнан көрерсің көп қызық іс,
Болатұғын нәрсе жоқ құдайға күш.
Әбутәліп, Мұхаммед келе жатса,
Ұйықтап жатып Хадиша көрді бір түс.

Хадишаның оралды қол мойынына,
Кіріп келді көктегі Ай қойнына,
Адамдай боп Айменен шағылысып,
Түшіркеніп мейірі қанды ойынына.

Ұйқысынан Хадиша тұра келді,
Ай қойнына кіруі көңіл бөлді.
Түс жорымпаз бар екен бір ағасы,
Жылдам кісі жіберіп алдырды енді.
Жорытты ағасына көрген түсін,
Көргенің рас болса, бұл түсті шын,
Келеді ақыр заман пайғамбары,
Үйіңе саған күйеу болу үшін.

...Ағасы қуантты да, шығып кетті,
Бір шаттық Хадишаға мінез бітті.
Қуанғаннан мүлде есі шығып кетіп,
Ұмытты ішер ас пен жейтін етті [5, 140–141 б.].

Сонымен бірге Мұхаммедтің өз ісіне барынша адал болуы да Хадиша таңдауына әсер етсе керек. Ғұмырнамалық кітапта мынадай дерек бар: «Араб тарихшыларының уәждеуінше Мұхаммед осынау қарабайыр күйбің тірлік өмірде биязы мінезді, ала жіп аттамайтын айтарлықтай адал, тыңдырымды, көрші-қолаңмен сыйымды, жаны ізгі жан болған [6, 65 б.]».

Мұхаммедтің адал, сенімді болғаны Құран Кәрімде де атап көрсетілген: «Мұхаммед Әмин», «сенімді Мұхаммед» деп, бала жастан толық сенім артқан, өмірінде еш өтірік айтпаған, биязы мінезді, сондай-ақ ешкімнен оқымаған бола тұра, даналықтың ең кемеліне ие екенін жақсы біледі [8, 346 б.].

Мұсылман елдері әдебиетінде Мұхаммед пайғамбардың Алламен жүздесуіне арналған миғраж сапары кең жырланғаны белгілі. Низами осы миғраж сапарын бейнелей отырып, жердегі мен ондағы өлшем бір еместігін бөліп көрсеткен:

Сол ғайыпта шұғыла кеңдік, не төмен жоқ, не жоқ аспан,
Алты өлшем ада онда, бар қасиет бір тұтасқан.

Алты ұлы өлшем деген – Хақ алдында өлшем емес, –
Алдында оның жаһан да тар, найзағай да күркіре мес.

Бұл фәнидің өлшемдері – ләзім жердің мүддесіне, –
Құдіреттің тәж-тахыты сыймас жердің кең төсіне [9, 32 б.].

Миғраж сапарында Мұхаммед өз үмбеті үшін аса мәнді іс атқарып қайтады. Мәселен:

Алдымнан жетіп келді бір келіншек,
Жібермес едік, – дейді, – сені білсек.
Шаршайсың бұл жолыңнан, барма! – дейді,
Болмадым тілін алып, мен, еріншек.

Кейін келіншектің алдамшы дүние екені айқындалып, Мұхаммедтің Адам атаның баласы Шишке, сол арқылы кейінгі ұрпақтардың бәріне арнаған өсиетінің бірінші тармағын орындағаны ашылады:

– Алдымнан келген қатын, ол кім? – дейді,
– Ол – дүние, бәрекелді, білдің! – дейді.
– Сөзіне алданбадың, ұйымадың,
Хұп жақсы, бәрекелді, қылдың! – дейді [2, 148 б.].

Одан әрі Мұхаммедтің өз үмбетін үлкен күнәдан, арақтан арашалау ерлігі сүйсінерлік:

Әкелді екі кесе маған шарап,
Шараптың біреуі – сүт, біреуі – арақ.
Сүтті іштім, сол уақытта, арақты ішпей,
Түсіне екеуінің қарап-қарап.
– Сүтті іштің, бәрекелді, тәуір танып,
Дозаққа күймес енді үмбет жанып.
Арақты ішсең ғас боп мақшар күнде,
Үмбетің жүрер еді назаланып [2, 148 б.].

Мұхаммедтің адамгершілігін, ізгілігін сөз еткенде, оның үмбеті үшін қам жеуіне баса назар аударған жөн, Қожа Ахмет Иассауиде мынадай жолдар бар:

1 Үмбетім деп күндіз-түні жеді қасірет,.
Көкіректегі шерді шығарсын, ей, Мұхаммед [3, 53 б.].
2 Үмбет үшін Расул дәйім қайғы жеді,
Үмбетінің күнәсын тілеп алды» [3, 114 б.].

Жалпы мұсылман елдері әдебиетшілері шығармаларында алдымен Алланы, ізінше Мұхаммед (F. C.) пайғамбарды жыр ету үстем болғаны белгілі. Бұл фактілерге ислам ғылымдары ғана емес, басқа елдер зерттеушілері де назар аударған: «Көне араб қаһармандары туралы аңыздарды есепке алмасақ, бізге жеткен «Өмірнамалардың» бірі Басрия ғалымы Ибн Хишамның «Расул Алла сираты» («Пайғамбардың ғұмырнамасы») деп аталатын сирасы [10, 109 б.].

Мұның бәрі мұсылмандық шығыс әдебиетінде алдымен Алланы, Мұхаммед (F. C.) пайғамбарды жырлаудың өзекті, басты тақырып болғанын дәлелдейді. Алланы, Мұхаммедті (F. C.) жырлау шығыс қаламгерлерінде көбінесе сөз басы, айтылар ойдың кіріспесі ретінде беріліп келуі де тегін емес. Мұның бәрі әлемдік әдебиеттің құрамдас бір бөлігі, әсіресе VIII–XX ғасыр аралығында өзіндік бағытта дамыған мұсылмандық шығыс әдебиетін түсіну, түсіндіру үшін ондағы Алла, Мұхаммед (F. C.) бейнелеріне соқпай өту мүмкін еместігін негіздейді.

Қорытынды

Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы – XIX ғасырдың екінші жартысы мен XX ғасырдың бас ширегінің санаткері. Сондықтан исламның ең асыл түсініктерін ақын өз заманында жеткен таным-пайымдарымен түсіндіре алған.Сөз жоқ, бұл түсініктерде арабтық, парсылық, түркілік парасат биігі болғанын терістемейміз. Алайда осы кезеңдік-ареалдық асулардың ұлттық руханиятта қорытылуы Мәшһүр Жүсіп шығармашылығында байқалады. Түйіп айтқанда, шығыс ақындарының Мұхаммед (F. C.) пайғамбарды жырлаудағы дәстүрін алға апарған, өзінше өрістеткен Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы қазақ әдебиеті дамуына ерекше үлес қосқаны анық.

Бұл мақаланы Қазақстан Республикасының Білім және ғылым министрлігінің Ғылым комитеті қаржыландырады (грант № AP08856356 «Рухани жаңғыру: Мәшһүр Жүсіп Көпейұлының мәдени-әдеби мұрасы»).

Пайдаланған деректер тізімі

1 **Құнанбаев, А.** Шығармалары. Т.1. – А. : Ғылым, 1977.
2 **Көпейұлы, М. Ж.** 20 томдық шығармалар жинағы. II том. – Павлодар, 2003. – 384 б.
3 **Яссауи, Қ. А.** Диуани Хикмет. – Алматы : Мұраттас, 1993. – 109 б.

4 **Жәңгірұлы, Ш.** Назым сияр Шәриф. – А. : Санат, 1995. – 128 б.
5 **Көпейұлы, М. Ж.** 20 томдық шығармалар жинағы. III том. – Павлодар, 2003. – 382 б.
6 **Панова, В., Бахтин, Ю.** Мұхаммед пайғамбардың өмірі. – А. : Жазушы, 1994. – 464 б.
7 **Иассауи, Қ. А.** Хикметтер. – А. : Өнер, 1995. – 208 б.
8 **Құран Кәрим.** – Медине, 1991.
9 **Низами.** Жеті ару. – А. : Жазушы, 1980. – 488 б.
10 **Шидфар, Б. Я.** Генезис и вопросы стиля арабского народного романа (сиры) // Генезис романа в литературах Азии и Африки. – М. : Наука, 1980.

References

1 **Qūnanbaev, A.** Şyğarmalary. [Works of Kunanbayev. T.1]. – A. : Science, 1977.
2 **Kopeyuly, M. Zh.** 20 tomdyq shyǵarmalar jınaǵy. II tom. [Kopeyuly, M. Zh. Collection of works in 20 volumes. Volume II.]. – Pavlodar, 2003. – 384 p.
3 **Iassaýı, Q. A.** Dıýanı Hıkmet. [Diwani Hikmet]. – Almaty : Murattas, 1993.
4 **Jäŋgirūly, Ş.** Nazym siır Şärif. [Nazym Siyar Sharif]. –A. : Sanat, 1995. – 128 p.
5 **Kopeyuly, M. Zh.** 20 tomdyq shyǵarmalar jınaǵy. III tom. [Collection of works in 20 volumes. Volume III.]. – Pavlodar, 2003. – 382 p.
6 **Panova, V., Bahtin, Yu.** Mūhammed paiğambardyŋ ömiri. [The life of the Prophet Muhammad]. – A. : Writer, 1994. – 464 p.
7 **Yassaui, K. A.** Hıkmetter. [Hikmetter]. – Almaty : Art, 1995. – 208 p.
8 **Quran Kárım.** [Quran]. – Medina, 1991.
9 **Nizami.** Jeti aru [Seven Beauties]. – A. : Writer, 1980. – 488 p.
10 **Shıdfar, B. Y.** Genezıs ı voprosy stılıa arabskogo narodnogo romana (sıry) // Genezıs romana v lıteratýrah Azıı ı Afrıkı. [Genesis and questions of the style of the Arab folk novel (Sira) // The Genesis of the novel in Asian and African literatures]. – M. : Science, 1980.

Материал баспаға 21.05.21 түсті.

Н. К. Жусупов, *Е. К. Жусупов*, *М. Н. Баратова*, *А. А. Курметова*
Торайгыров университет,
Республика Казахстан, г. Павлодар.
Материал поступил в редакцию 21.05.21.

СОЗВУЧИЕ ВОСТОЧНОЙ ЛИТЕРАТУРЫ И МАШХУР ЖУСИПА В ВОСПЕВАНИИ ПРОРОКА МУХАММЕДА

Данная статья рассматривает огромное влияние восточной литературы на казахскую литературу. Для нашей литературы, как и для арабской, персидской и тюркской духовности, он является широким каналом, который питал арабскую, персидскую и турецкую духовность. Образ пророка Мухаммеда в восточной литературе схож с образом, который дан в произведениях известного казахского поэта и фольклориста Машхура Жусипа Копейулы. Были рассмотрены схожие черты в произведениях таких восточных поэтов, как Низами, К. А. Яссауи, Ж. Баласагун с дастанами М. Ж. Копеева «Жер мен көк» и «Хаятбакшы». Примером является образ Назиры, сложившийся в восточной литературе, широко использовался казахскими поэтами, при описании образа пророка Мухаммеда. Машхур Жусуп развил традиции Назиры и создал своеобразное течение.

Ключевые слова: восточная литература, казахская литература, дастан, Коран, пророк.

N. K. Zhussupov, Y. K. Zhussupov, M. N. Baratova, A. A. Kurmetova
Toraighyrov University,
Republic of Kazakhstan, Pavlodar.
Material received on 21.05.21.

THE CONSONANCE OF EASTERN LITERATURE AND MASHKHUR ZHUSSIP IN THE CHANTING OF THE PROPHET MUHAMMAD

The article examines the enormous influence of oriental literature on Kazakh literature. For our literature, as well as for Arab, Persian and Turkic spirituality, it is a broad channel that fed the Arab, Persian and Turkish spirituality. The image of the Prophet Muhammad in oriental literature is similar to the image given in the works of the famous Kazakh poet and folklorist Mashkhur Zhussip Kopeyuly. The similarities in the works of such oriental poets as Nizami, K. A. Yassaui, J. Balasagun with the dastans of M. Zh. Kopeev «Zher men kuk» and «Hayatbakshi» are considered. An example is the image of Nazira, formed in oriental literature, was widely used by Kazakh poets while describing the image of the Prophet Muhammad. Mashkhur Zhussip developed the traditions of Nazira and created a peculiar trend.

Keywords: estern literature, kazakh literature, dastan, Koran, prophet.

ҒТАМР 16.31.41

https://doi.org/10.48081/XSEZ4710

***А. Қ. Жұмабекова, Н. И. Умиртасова**
Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті,
Қазақстан Республикасы, Алматы қ.

ЛИНГВИСТИКАЛЫҚ МӘТІНДЕРДІ АҒЫЛШЫН ТІЛІНЕН ҚАЗАҚ ТІЛІНЕ ТІКЕЛЕЙ АУДАРУ СТРАТЕГИЯСЫ ШЕҢБЕРІНДЕГІ АУДАРМА ӘДІСТЕРІ

Мақала ғылыми мәтіндерді (лингвистикалық мәтін негізінде) қазақ тіліне тікелей аудару стратегияны дұрыс таңдау мәселелеріне арналған. Осы уақытқа дейін шетелдік ғылыми әдебиеттер мен оқулықтар қазақ тіліне дәнекер тілді (көп жағдайда орыс тілін) пайдалану арқылы жанама түрде аударылған. Сондықтан зерттеу нысаны ретінде бұрын қарастырылмаған В. Фромкин және т.б. авторлығымен жарық көрген «Тіл біліміне кіріспе» оқулығы («Рухани жаңғыру» бағдарламасы аясында баспадан шыққан) негізге алынды.

«Аударма стратегиясы» терминін анықтау мақсатында шетелдік тәржіметанудағы пікірталасқа ерекше назар аударылады (бұл термин қазақ аударматануында бұрын-соңды кездеспеген).

Аталмыш зерттеу жұмысында авторлар ғылыми лингвистикалық мәтінді ағылшын тілінен қазақ тіліне тура аударылуының әдіс-тәсілдерін қарастырған. Аударма мәтініне лингвоаудармашылық талдау жасалып, лексикалық және грамматикалық деңгейлердегі аудармашылық қателіктер мен сәйкессіздіктер анықталды. Негізін салалық терминология құрайтын осындай ғылыми мәтіндердің баламалылығына қол жеткізу үшін ғылыми тұрғыда дәйектелген аударма страегияларын қолдану қажет екендігі белгілі болды.

Аудару барысында статистикалық талдаудың әдісін қолдану көрсеткендей, аударма терминдері кешенін негізінен транслитерация, түсіріп тастау, қосу, жалпылау, нақтылау, сөйлемдерді бөлу сияқты аударма әдістері құрайтындығы анықталды.

Кілтті сөздер: аударма стратегиялары, аударма әдістері, тікелей аударма, ғылыми мәтін, лингвистикалық терминдер.

Кіріспе

Қазіргі уақытқа дейін ағылшын тіліндегі ғылыми әдебиеттер мен оқулықтар қазақ тіліне дәнекер тілді (көп жағдайда орыс тілін) пайдалану арқылы жанама түрде аударылған болатын. Арнайы әдебиеттерді, әсіресе ғылыми-техникалық оқулықтар мен журналдарды аудару қазіргі таңда өте үлкен сұранысқа ие болып отыр. Әрине, бұл ғылым мен техниканың жедел даму қарқынымен, сондай-ақ ғылыми-техникалық саладағы халықаралық байланыстардың нығаюымен байланысты. Осы жағдайлардың барлығы ғылыми ақпаратты зерттеу мен тікелей аударудың жаңа стратегияларын іздестіру қажеттілігін анықтады. Тікелей аударудың принциптері, стратегиялары, тактикалары, әдістері мен тәсілдері жиынтығының бірыңғай қарама-қайшы емес жүйесінің болмауы зерттеудің өзектілігін тудырады, өйткені негізгі ұғымдардың кез келген ғылымдағы әсері орасан зор және неғұрлым егжей-тегжейлі зерттеуді талап етеді, сондай-ақ теориялық және практикалық қиындықтарды тудырады. Өйткені бірыңғай жүйенің болмауының өзі осындай проблема болып табылады, ал аудармашы-практиктер үшін көбінесе әрбір нақты жағдайда өзіне стратегиялар мен тактиканы таңдау үлкен мәселеге айналады. Бұл мәселемен аударма стратегиясына өз анықтамасын беруге, сондай-ақ өз классификациясын ұсынуға, аударма стратегияларының мақсаттарын, артықшылықтарын мен кемшіліктерін, сондай-ақ кейбір жағдайларда тактикасын, тәсілдері мен әдістерін анықтауға тырысқан көптеген ғалымдар айналысты.

Зерттеу материалдары және әдістері. Зерттеу материалы – 2018 жылы «Рухани жаңғыру» бағдарламасының «Жаңа гуманитарлық білім. Қазақ тіліндегі 100 жаңа оқулық» жобасы аясында В. Фромкин, Р. Родман, Н. Хайамс «An Introduction To Language» ағылшын тіліндегі оқулықтың түпнұсқасы және оның қазақ тіліне аударылған «Тіл біліміне кіріспе» мәтіні болып табылады. Тәржімелегендер: М. Жаңабекова, Б. Мизамхан, Ұ. Ислямова.

Зерттеу барысында салыстыру әдісі, жүйелеу, семантикалық талдау, жинақтау, жіктеу, кері аударма, статистикалық әдістері қолданылды.

Аударма стратегиясы негізгі термині туралы ғылыми пікірталасты қарастырайық.

Зерттеудің нәтижелері және пікірталас.

Қазіргі таңда аударма процесін сипаттау үшін «аударма стратегиясы» деген сөз тіркесі кеңінен қолданылады. Бұл терминнің бірнеше нұсқасы бар. Әдебиетте «аударма стратегиясы» (Н. А. Крюков, А. Д. Швейцер), «аударма тактикасы» (А. Г. Витренко, Д. М. Бузаджи), «аудармашының стратегиясы» (В. Н. Комиссаров), «аудармашылық стратегия» (О. А. Теремкова, Д. Селескович), «аударма процесіндегі аудармашының

мінез-құлық стратегиясы» (С. Басснетт-Макгайр, Х. Крингс) терминдері және осы лингвистикалық құбылыстың басқа да семантикалық нұсқалары кездеседі. Көптеген авторлар бір ғылыми жұмыстың өзінде анықтамалардың бірнеше нұсқасын қолдана алады.

Жалпы айтқанда, аудармашы мәтінді аудару барысында белгілі бір мәселеге тап болған кезде стратегияны пайдаланады; бұл аудармашы мәтінді сөзбе-сөз аударғанда, аударма стратегиясы қажет болмауы мүмкін дегенді білдіреді.

Белгілі аударматанушы Д. Берген стратегиялар айқын және тривиалды (қарапайым) емес деп түсіндіреді. Сондықтан аударма барысында туындайтын мәселелерді шешу стратегиялардың ең маңызды функциясы болып табылады [1, 109–125].

Аударма стратегиясынның теориялық ұстанымдардан алғашқылардың бірі болып Х. Крингс ұсынған. Ол ұсынған дефинициясға сәйкес, аудармашылық стратегиялар – бұл «нақты аудармашылық міндет шеңберінде нақты аудармашылық проблеманы шешуге бағытталған аудармашының ықтимал саналы жоспарлары». Х. Крингс аударма қызметін талдаудың екі категориясын ажыратады: микростратегияны – бірқатар аударма есептерін шешу тәсілдері мен макростратегияны – бір міндетті шешу тәсілдері [2, 18].

Әлемдік аударматанушы ғалымдардың аударма стратегиясы жайлы берген анықтамалары мен түсініктемелері алуан түрлі, мәселен, С. Сегино аудармашылар пайдаланатын кем дегенде үш жаһандық стратегия бар деп санайды: үзіліссіз мүмкіндігінше ұзағырақ аудару; қарапайым қателерді дереу түзету; қайта тексеру сатысында мәтінде сапалық немесе стилистикалық қателерді бақылауды қалдыру [3, 21].

У. Люшер сананың түсінігі оқушылар немесе аудармашылар қолданатын стратегияларды ажыратуда маңызды деген ой білдіреді [4, 8]. А. Д. Коэн [5, 4] сананың элементі стратегияны стратегиялық емес процестерден ажыратады.

Жазбаша аудармадағы стратегия – бұл шектеулі мерзімде көлемді мәтінді немесе бірден бірнеше мәтіндерді немесе баяндамаларды аудару қажет болған кездегі жазбаша аудармашының іс-әрекетінің белгілі бір жоспар (алайда жұмыстың көлемін алдын ала дәл анықтау мүмкін емес).

Ғылыми және техникалық әдебиеттің лексикасы келесі белгілермен ерекшеленеді: көптеген арнайы терминдер қолданылады; сөздер ойды барынша дәл беру үшін қатаң іріктеледі; автордың пікірге қатынасын білдіретін сөздер, жекелеген пікір элементтері арасындағы логикалық байланысты қамтамасыз ететін кәсіби сөздер аса маңызды. Сондықтан да ғылыми аударманың негізгі нысаны – толық жазбаша аударма.

Аударма стратегиясы мәтінді талдау жүргізілгеннен кейін қалыптасады және бұл басты және маңызды аспектілерді анықтауға мүмкіндік береді: мәтін түрі, оның ерекшеліктері мен мүмкін болатын қиындықтарды (түпнұсқа

мәтінін түсіну кезінде де, аударма нұсқасын таңдау кезінде де). Алынған мәліметтерге сүйене отырып, аудармашы өз іс-әрекетінің дәйектілігін, жұмыс әдістерін анықтайды.

Процесс және нәтиже ретінде аударма объектісі – мәтін. Алайда, мәтін аударманы белгілі бір тілдік құбылыстардың сыйымдылығы ретінде ғана емес, сондай-ақ аударма үшін релеванттық белгілері бар дербес феномен ретінде де қызықтырады. Бұл белгілер аудармашыға аударма әрекетінің жалпы стратегиясын таңдауға мүмкіндік береді.

Р. Т. Белл [6, 188] аударма стратегияларын әртүрлі аударма мәселелері тұрғысынан жалпы (бүтін мәтінге қатысты) және жеке (мәтін сегменттеріне қатысты) деп ажыратады.

Л. Венути [7, 240] аударма стратегиялары шет тіліндегі мәтінді таңдау және оны аударудағы әдістерді әзірлеу бойынша аудармашының міндеттерін қамтиды деп сипаттайды.

Аудару процесі мен нәтижесін (аударма мәтінін) назарға ала отырып, Р. Яаскеляйнен [8, 99] стратегияларды екі негізгі санатқа бөледі: біріншісі (product-related strategies) түпнұсқа мәтінін таңдау мәселесі және оны аудару әдіс-тәсілдерін дамытудың міндеттеріне байланысты болса, екіншісі (process-related strategies) жұмыс барысында нәтижеге жету үшін аудармашының ұстанатын қағидалары мен ережелері болып табылады.

Жоғарыда айтылған аударма стратегиялары жайлы ой-пікірлерді қорытындылай келе, келесідей тұжырымдар жасауға болады.

Кез-келген аудармашы (аударма түріне қарамастан) жұмыс жасау барысында стратегияларды міндетті түрде қажет етеді. Ал аударманың баламалылығына жету мақсатына бағытталған аудармашылық мәселені шешудегі аудармашы іс-әрекетінің тізбектелген жоспары *аударма стратегиясы* деп аталады. Бұл жоспар: түпнұсқа мәтінін алдын ала талдау; терминдерді жүйелеу және баламаларын табу; аудармашылық әдіс-тәсілдерден құралады.

Осы мақаланың аясында біз аударма стратегиясының соңғы мәселесіне, атап айтқанда аударма әдістерін талдауға ерекше назар аудардық.

Ал аударма стратегияларын жұмыс барысында қолданудың ерекшеліктері мен маңызын зерттеу мақсатында ағылшын тілінен қазақ тіліне тікелей аударылған ғылыми лингвистикалық оқулықты негізге алдық. «An Introduction To Language» оқулықтағы 12 тарау бар. Қазақ тіліндегі аудармаларының жалпы құрылымы сақталғанымен, белгілі бір грамматикалық, лексикалық ауытқуларға ұшырағанын аңғарамыз.

Мысалы, оқулықтың 1-ші және 2-ші тарау атауларының аудармасында *omission (түсіріп қалдыру)*, яғни аударма барысында мазмұнға нұқсан

келтірмеу мақсатында белгілі бір сөздерді түсіру әдісі қолданылған. Алайда тарау атауларының сөзбе-сөз аудармасын ұсынуға да болады:

Кесте 1

Түпнұсқа мәтіні	Аударма мәтіні	Біздің нұсқа
Morphology: The Words of Language [9, 5]	«Морфология» [10, 7]	«Морфология: тілдегі сөздер»
Syntax: The Sentence Patterns of Language [9, 6]	«Синтаксис» [10, 8]	«Синтаксис: тілдегі сөйлем үлгілері»

10-шы тараудың атауында *processing* сөзі алынып тасталды. Біздің ойымызша, бұл сөйлемді аударғанда транформацияның *түсіріп тастау* емес, керісінше, *қосу* әдісі қолданылғаны жөн:

Кесте 2

Language Processing and the Human Brain [9, 10]	«Тіл және адам миы» [10, 11]	«Тілдік *процесс* және адам миы *арасындағы байланыс*»

Ал қазақ тіліне *«Жазу: тілдің әліпбиі»* деп 12-ші тарау – *«Writing: The ABCs of Language»* атауын аударуда лексикалық транформацияның *компенсация (өтем)*, түпнұсқадағы тіл бірлігінің семантикалық немесе стилистикалық жағынан шарасыз кемуінің аударма кезінде екінші тілдің құралдары арқылы толықтырылуы болып табылатын аударма тәсілі қолданылған. Алайда өтемнің түпнұсқадағы орнына қойылуы міндетті емес. «*ABC*» ағылшын тілі әліпбиінің ең алғашқы әріптері екендігі баршамызға белгілі. Дегенмен Cambridge түсіндірме сөздігінде *«ABCs» – «белгілі бір субъект жайлы базалық (негізгі) мәлімет»* деген мағынаға ие. Сондай-ақ, тарау атауын *«Жазу: тілдің негіздері»* деп ұсынуға да болады, өйткені бұл тарауда тек әліпби туралы емес, жазба тілдің негіздері жайлы да сөз қозғалады. Оған дәлел – Кіріспедегі мәтін: «12-тарау «Жазба тілдің негіздері» деп аталады» [9, III], яғни тараудың атында *Мазмұндағы* және *Кіріспедегі* сәйкессіздікті байқаймыз.

Келесі үзінді қарастырайық.

*Түпнұсқа мәтін: «**Maxims of Converstaion.*** The most notable effort made to formulate pragmatic rules is found in the *work* of the British philosopher *H. Paul Grice.* He attempted to formalize what we know when we know how to perceive *implicature* in a conversation. … Grice called these principles *«maxims»* of discourse, and used them to serve as the foundation of pragmatics, the study of extra-truth-conditional meaning» [9, 171].

*Аударма мәтін: «**Сөйлеу қағидалары.*** Прагматикалық ережелердің қалаптасуына көрнекті британ философы *Х. Пол Грайстың еңбектеріде* ықпал етті. Ол әңгіме барысында кезедесетін *импликатураны* қалай қабылдауды білген кезде не білетінімізді суреттеуге тырысты. ... Грайс бұл принциптерді дискурстың *«постулаттары»* деп атады және оларды қосымша-шынайы шартты мағынасын оқыту үшін прагматиканың негізі ретінде қолданды» [15, 164].

Біздің нұсқа: ***Грайстың максимдері (сөйлеу қағидалары).*** Прагматикалық ережелердің қалаптасуына көрнекті британ философы Г. Пол Грайстың еңбектері ықпал етті. Ол әңгіме барысында кезедесетін импликатураны (мәтін мәнінің әріптік емес жасырын бөлігі) қалай қабылдауды білген кезде не түсінетінімізді анықтауға тырысты. ... Грайс бұл принциптерді дискурстың «максимдері», яғни қағидалары, деп атады және оларды қосымша-шынайы шартты мағынасын оқыту үшін прагматиканың негізі ретінде қолданды.

Maxims of Conversation – Сөйлеу қағидалары тарауша атауы жалпылау (генерализация) әдісін қолдану арқылы аударылған. Тіркестегі *Maxims* сөзі ағылшын тіліндегі *«Grice's Maxims»* лингвистикалық терминімен тығыз байланысты. *Grice's Maxims* – 1975 жылы британ философы Гербер Пол Грайстың «Logic and Conversation» еңбегінде ұсынған сөйлеу қағидалары. Аталмыш сөйлеу қағидалары негізін салған автордың есімімен аталған, сондықтан да тарауша атауын *Грайстың максимдері (сөйлеу қағидалары)* деп өзгерткен дұрыс. Және де түпнұсқаның 13-ші бетіндегі тараулардың сипаттамасында *Grice's Maxims of Conversation – Грайс Максимнің сұхбаты* деп аударылған. Мұндағы *Grice's Maxims* адамның есімі емес. Сондықтан да жоғарыда айтылып өткен сипаттамаға байланысты *Грайстың максимдері* немесе *Грайстың сөйлеу қағидалары* деп аударған жөн.

H. Paul Grice – Х. Пол Грайс транскрипция әдісін қолдану арқылы жасалған. Мысалда берілген британ философының толық есімін *Herbert Paul Grice* қазақ тіліне транскрипциялаған кезде *Герберт Пол Грайс (Г. Пол Грайс)* болу керек.

Еңбектеріде сөзінде орфографиялық қате бар: егер сөздегі де шылау болса, сөзден бөлек жазылуы тиіс не мүлдем алып тастау қажет (бұл жағдайда еш мағыналық ауытқу болмайды). *Implicature – импликатура* лингвистикалық терминін аударуда транслитерация әдісін қолданған. Жақшада түсіндірмелік анықтама берілгені жөн.

Ғылыми лингвистикалық мәтіннің негізін құрайтын лингвистикалық терминдердің келесідей ерекшеліктері анықталды: олар тіл білімінің ғылыми ұғымдары білдіреді; жалпы лингвистикалық терминдік жүйе мүшесі болып, басқа да терминдермен әртүрлі қатынас орнатып отырады; олар бірмағыналы,

мағынасы дәл, ықшам болуы тиіс, эмоционалдылықтың болмауы міндетті болып табылады. Ағылшын және қазақ тіліндегі лингвистикалық терминдердің ұқсастығы ғылыми лингвистикалық ұғымды білдіретінінде және интернационалдылығында, ал айырмашылықтары құрылымдық формасында екендігін есте сақтап, баламаларын дұрыс таңдау өте маңызды.

Мәселен, *phonemic transcription – фонемалық транскрипция, syllabification – силлабификация* терминдерін қазақ тілінде бергенде транслитерация әдісі дұрыс қолданылса, ал *infinitive – инфинитиф* [10, 575] қате транслитерацияланған; *abjad*, *agreement, anterior* [9, 555–556] және т.б. терминдер қазақша глоссарийде мүлдем жоқ.

Келесі түпнұсқа мәтін: «In the foregoing dialogue, *Humpty Dumpty* is well aware that the *prefix* un – means «not», as further shown in the following *pairs of words...»* [9, 36–37]. Аударма: «Жоғарыдағы диалогта *Шалтай-балтай (Humpty Dumpty)* un-*префиксі* кері мағынаны білдіретінін жақсы біледі, мысалдары төмендегідей *сөздер* арқылы көрсетілген...» [10, 32].

Ағылшын тіліндегі *prefix* термині қазақ тіліне *префиксі* деп транслитерация, түпнұсқаның лексикалық бірлігін аударма тілінің әріптерін пайдалану арқылы оның графикалық формасын сақтау жолымен аудару тәсілін қолдану арқылы берілген.

Hupmty-Dumpty – Льюис Кэролдың «Алиса айнаның арғы бетінде» (*Through the Looking-Glass, and What Alice Found There*) әңгмесінің кейіпкері. Аударма мәтініндегі «Шалтай-Болтай» дайын орыс тіліндегі Самуил Маршактың жасаған баламасы болып табылады. Және де *Шалтай-Болтай* деген сөздің мағынасы көпшілікке түсініксіз болуы мүмкін. Сондықтан да түсініктеме берілуі қажет. Аударма мәтініндегі *Шалтай-**ба**лтай* орфографиялық қатеге ие, *Шалтай-Болтай* болуы тиіс.

Түпнұсқадағы *pairs of words* тіркесін аударуда *omission* (түсіріп тастау) әдісі қолданылған. Түпнұсқа мәтінінде сөздердің алты жұбы көрсетілген, осыған байланысты *сөздер* емес, *сөз жұптары* ретінде көрсетілуі тиіс.

Біздің нұсқа: Жоғарыдағы диалогта *Humpty Dumpty (Льюис Кэроллдың «Алиса айнаның арғы бетінде» әңгімесінің кейіпкері)* un-*префиксі* кері мағынаны білдіретінін жақсы біледі, мысалдары төмендегідей *сөз жұптары* арқылы көрсетілген.

Біз талдаған мысалдардың (мақаланың көлемі оларды көбірек келтіруге мүмкіндік бермейді) статистикалық әдісін қолдану арқылы жиілігі бойынша келесі әдістер анықталды: *транслитерация (47 %), түсіріп тастау (21 %), сөйлемдерді бөлу (14 %), ұғымды жалпылау (генерализация) – 8 %, ұғымды нақтылау (конкретизация) – 5 %, қосу (5 %)*.

Осылайша, жоғарыда аталған оқулықты аудару кезінде транслитерацияны (негізінен терминдер), ұғымды жалпылау, ұғымды

нақтылау, қосу, сөйлемдерді бөлу – бұл дәйекті аударма тәсілдері. Түсіріп тастау аударма тәсілдің айтарлықтай үлкен пайызы (сонымен қатар, көп жағдайда терминдер) лингвистика саласындағы ағылшын және қазақ тілдерінің жүйелерінің сәйкес келмеуімен байланысты.

Өкінішке орай, аударманың мағыналық және грамматикалық қателері бар, олар келесі басылымдарда кездеспейді деп үміттенеміз.

Қорытынды

Аударма жұмысы қазіргі таңдағы адам қоғамының аса маңызды құбылысы болып табылады. Аудармашы жасалғанды жаңадан қайта жасау, өз әдебиетінде, ана тілінде жаңа қорлар ашу және тың салаларды игеру арқылы автормен күш сынасады. Аударма – жазба туынды болғандықтан оның ойлау іс-әрекетін жүзеге асыратын негізгі құралы тіл болып саналады. Аудармада екі тілдің – түпнұсқаның тілі мен аударылатын тілдің қызметі өрекше. Аударма – бір-біріне функционалды түрде балама бола алатын, яғни коммуникативтік теңбе-тең функцияны атқара алатын мәтін жасау. Аударманың негізгі бірлігі – минималды мәтін (сөйлем, сөйлем құрылымындағы ой тиянақталатын синтаксистік тұтастық). Осындай мәтінді талдау үшін түпнұсқаның коммуникативті функционалды белгілері (мәтіннің жанрлық, стильдік ерекшеліктері, тақырыбы) назарда болады.

Біраз уақыт бұрын шетел тілдерінен орыс тіліне аударылған немесе қазақ тіліне орыс тілі арқылы сатылы түрде аударылған ғылыми еңбектер мен оқулықтарды пайдаланып отырдық. Алайда ғылымның жедел қарқынмен дамуына байланысты қазіргі таңда көптеген ғылыми оқулықтар қазақ тіліне тікелей аударылуда. Түпнұсқа мәтіндерді қазақ тіліне дәнекер тілдің көмегінсіз тікелей аударуда дәлдік, айқындылық сияқты мәселелерге баса назар аудару қажет.

Ғылыми аударма кез келген кәсіби аудармашы жұмысының ажырамас бөлігі болып табылады. Ғылыми аудармада ұғымдар мен терминдердің мән-мағынасының бұрмалануына жол берілмеуі тиіс. Сондықтан да алдағы уақытта оқулықтарды шет тілдерінен қазақ тіліне аударуда ғылыми стратегияларды қолдану қажет.

Пайдаланған деректер тізімі

1 **Bergen, D.** Translation strategies and the students of translation [Мәтін] // Jorma Tommola, Vol. 1., 2010. – P. 109–125.

2 **Krings, H. P.** Translation problems and translation strategies of advanced German learners of French // J. House, & S. Blum-Kulka (Eds.), Interlingual and intercultural communication, – Tubingen: Gunter Narr, 1986. – P. 263–275.

3 **Seguinot, C.** The translation process : An experimental study // Translation Process, C. Séguinot, ed. – Toronto, H. G. Publications, The School of Translation, York University, 1989. – P. 21–54.

4 **Loescher, W.** Translation performance, translation process and translation strategies [Мәтін] – Tuebingen : Guten Narr, 1991. – P. 307.

5 **Cohen, A.D.** On taking tests : what the students report // Language testing, – Vol. 1, issue 1, 1984. – P. 70–81.

6 **Bell, R.T.** Psychological/cognitive approaches [Мәтін] // Routledge encyclopedia of translation studies. M. Baker ed. – London & New York: Routledge, 1998. – P. 185–187.

7 **Venuti, L.** Strategies of translation – London and New York: Routledge, 1998. – P. 240–244.

8 **Jaaskelainen, R.** Investigating translation strategies [Мәтін] // Recent trends in empirical translation research / S. Tirkkone-Condit and J. Laffing (eds). Joensuu: University of Joensuu Faculty of Arts, 1993. – P. 99–120

9 **Fromkin, V., Rodman, R., Hyams, N.** An Introduction To Language, – 10th ed. – Wadsworth : Cengage Learning, 2014. – 604 p.

10 **Фромкин, В., Родман, Р., Хайамс, Н.** Тіл біліміне кіріспе. [Мәтін] (ауд. М. Жаңабекова, Б. Мизамхан, Ұ. Ислямова). – Алматы, 2018. – 608 б.

References

1 Bergen, D. Translation strategies and the students of translation [Text] // Jorma Tommola. – Vol. 1., 2010. – P. 109–125.

2 Krings, H. P. Translation problems and translation strategies of advanced German learners of French [Text] // J. House, & S. Blum-Kulka (Eds.), Interlingual and intercultural communication, – Tubingen : Gunter Narr, 1986. – P. 263–275.

3 Seguinot, C. The translation process : An experimental study [Text] // Translation Process, C. Séguinot, ed. – Toronto, H. G. Publications, The School of Translation, York University, 1989. – P. 21–54.

4 Loescher, W. Translation performance, translation process and translation strategies [Text] – Tuebingen : Guten Narr, 1991. – P. 307.

5 Cohen, A.D. On taking tests: what the students report [Text] // Language testing. – Vol. 1, issue 1, 1984. – P. 70–81.

6 Bell, R.T. Psychological/cognitive approaches [Text] // Routledge encyclopedia of translation studies. M. Baker ed. – London & New York : Routledge, 1998. – P. 185–187.

7 Venuti, L. Strategies of translation [Text]. – London and New York : Routledge, 1998. – P. 240–244.

8 Jaaskelainen, R. Investigating translation strategies [Text] // Recent trends in empirical translation research / S. Tirkkone-Condit and J. Laffing (eds). Joensuu : University of Joensuu Faculty of Arts, 1993. – P. 99–120

9 Fromkin, V., Rodman, R., Hyams, N. An Introduction To Language, [Text]. – 10th ed. – Wadsworth : Cengage Learning, 2014. – 604 p.

10 Fromkin, V., Rodman, R., Hyams, N. Til bilimine kirispe / aud. M. Zhanabekova, B. Mizamhan, U. Islamova). [An Introduction To Language / translated by M. Zhanabekova, B. Mizamhan, U. Islamova] [Text]. – Almaty, 2018. – 608 p.

Материал баспаға 21.05.21 түсті.

А. К. Жумабекова, Н. И. Умиртасова
Казахский национальный педагогический университет имени Абая,
Республика Казахстан, г. Алматы.
Материал поступил в редакцию 21.05.21.

ПЕРЕВОДЧЕСКИЕ ПРИЕМЫ В РАМКАХ СТРАТЕГИИ ПРЯМОГО ПЕРЕВОДА ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ ТЕКСТОВ С АНГЛИЙСКОГО НА КАЗАХСКИЙ ЯЗЫК

Статья посвящена изучению проблем выбора верной стратегии прямого перевода научных текстов (на примере лингвистических) на казахский язык. До настоящего времени перевод иностранной научной и учебной литературы на казахский язык осуществлялся путем косвенного перевода с использованием языка-посредника (в большинстве случаев – русского языка). Поэтому в качестве объекта исследования избран прямой перевод учебника В. Фромкин и др., «Введение в языкознание» (изданного в рамках государственной программы «Рухани жангыру»), ранее не подвергавшегося анализу.

Особое внимание уделено дискуссии по определению термина «стратегия перевода» в зарубежном переводоведении (в казахском переводоведении данный термин не втречался).

Были изучены способы и методы прямого перевода с английского языка на казахский язык данного лингвистического терминологического текста. Проведен лингвопереводческий анализ текста перевода, выявлены переводческие несоответствия и ошибки на лексическом и грамматическом уровнях. Установлено, что для достижения эквивалентности подобных научных текстов, основу которых составляет отраслевая терминология, необходимо применять научно обоснованные стратегии перевода.

Использование метода статистического анализа показало, что основу комплекса переводческих приемов составили транслитерация, опущение, добавление, генерализация, конкретизация, разделение предложений.

Ключевые слова: переводческие стратегии, приемы перевода, прямой перевод, научный текст, лингвистические термины,.

A. K. Zhumabekova, N. I. Umirtassova
Abai Kazakh National Pedagogical University,
Republic of Kazakhstan, Almaty.
Material received on 21.05.21.

TRANSLATION TECHNIQUES WITHIN THE STRATEGY OF DIRECT TRANSLATION OF LINGUISTIC TEXTS FROM ENGLISH INTO KAZAKH

The article is dedicated to the study of the problems of selecting the right strategy for direct translation of scientific texts (on the example of linguistic ones) into Kazakh. Until now, the translation of foreign scientific and educational literature into Kazakh has been carried out by dint of indirect translation andusing an intermediary language (in most cases, Russian). Therefore, the direct translation of the textbook by V. Fromkin et al. was chosen as the object of research «Introduction to Linguistics» (published within the framework of the state program «Rukhani Zhangyru»), which was not previously analyzed.

Special attention is paid to the discussion of the definition «translation strategy» in foreign translation studies (this term has not been used in Kazakh translation studies).

Techniques and methods of direct translation of this linguistic terminological text from English into Kazakh were studied. A linguistic and translational analysis of the translation text was carried out, translation inconsistencies and errors at the lexical and grammatical levels were identified. It is established that in order to achieve the equivalence of such scientific texts, which are based on professional terminology, it is necessary to apply scientifically based translation strategies.

The use of statistical analysis showed that the basis of the complex of translation techniques consisted of transliteration, omission, addition, generalization, concretization, and separation of sentences.

Keywords: translation strategies, translation techniques, direct translation, scientific text, linguistic terms..

ҒТАМР 16.21.43

https://doi.org/10.48081/VJYA9076

Ж. Ж. Ибраимова, *С. М. Молгаждарова
Е. А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті,
Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ.

ҚҰРЫЛЫМДЫҚ СХЕМАҒА БАҒЫНБАЙТЫН СӨЙЛЕМДЕР

Бұл мақалада мүшеленбейтін сөйлемдердің ешқандай түріне (атаулы, генитив, вокативті, одағайлы, модаль сөзді сөйлемдерге) келіңкіремейтін, құрамы бір немесе одан да көп сөзден тұратын, бірақ өз ішінде мүшеге жіктелмейтін, біртұтас мағына беретін құрылымдар қарастырылады. Коммуникемдер функционалды-семантикалық жағынан топтастырылып, әрқайсысына тілдік деректер беріліп, беретін мағыналары анықталды. Соңында коммуникемдерге анықтама келтіріліп, өзіндік ерекшеліктері анықталды.

Отандық және шетелдік білікті ғалымдардың ұсынған материалдарына сүйене отырып, зерттеуде салыстыру, аудару, түйіндеу, жіктеу әдістері қолданылады.

Кілтті сөздер: фразеологизм, реплика, мүшеленбейтін, диалог, коммуникем.

Кіріспе

Дербес тілдік единица ретінде зерттеліп жүрген құрылымдардың бірі – коммуникемдер. Олар мүшеленетін сөйлем беретін мағынаны бойына жинақтайды немесе иә/жоқ тәрізді мүшеленбейтін сөйлемдердің мағынасына сай жұмсалады. Олардың қолданылу аясы – ауызекі сөйлеу тілі. Ауызекі сөйлеу тілі синтаксисі жалпы тілдік негізге сүйенгенімен, жүйеленген әдеби тілге қарағанда өзіне тән ерекшелігі бар, ол ерекшелік – мүшеленбейтін айрықша құрылымды сөйлемдердің басым болуында. Күнделікті өмірімізде біз бір-бірімізбен қарым-қатынас жасағанда, көлемі ықшамды, үнемді, нақты, эмоцияға бай, алайда ешқандай синтаксистік модельге бағынбайтын құрылымдарды жиі пайдаланамыз, сондықтан мұндай құрылымдарды ескермеуге болмайды деп есептейміз.

Зерттеудің нысаны: коммуникемдер

Зерттеудің пәні: коммуникемдердің функционалды-семантикалық топтары

Мақсаты: коммуникемдерді функционалды-семантикалық тұрғыдан қарастыру.

Міндеттері:

– коммуникемдерді функционалды-семантикалық жақтан топтастыру;

– коммуникемдерге анықтама келтіріп, ерекшеліктерін көрсету.

Зерттеудің әдістері мен нәтижесі

Құрылысы жағынан оқшау келетін, құрамындағы сөздері мүшелік қатынасқа анық даралауға келмейтін сөйлемдерге «Жақсы!», «Жарайды», «Қайдағы», «Бұл да сөз бе?!», «Иә, саған!», «Солай ма екен?!», «Қарай гөр өзін!», «Айтпағанда!», «Келгенде қандай!», «Ол ол ма!», «О несі екен!», «Алғанда қандай!», «Айтқанда қандай!», «Солай ма екен?», «Сөз жоқ», «Ой, алла!», «Құдайым-ай!», т.б. тәрізді сөйлемдер жатады. Десе дегендей, несі бар, ол ол ма тәрізді құрылымдар ауызекі тілде өте жиі кездеседі, мұндай репликалар фразеологиялық тіркестерге жуық, өйткені репликалардың құрамындағы сөздер бастапқы мағынасын, бастапқы синтаксистік қатынасын танытпайды. Және де келмегенде ше, не сұрайтыны бар, айтпай немене деген құрылымдардың құрамын бөлшектеуге келмейді, тұтас бір синтаксистік тұлға ретінде жаңа мағынаға ие болады. Сонымен, мұндай сөйлемдердің басын қосатын бірнеше белгілер:

а) бастапқы мағынасы жоғалады (келмегенде ше – болымсыздық мағынасы);

ә) соның әсерінен жаңа мағына туындайды (келмегенде ше – болымдылық мағына: «міндетті түрде келеді», «келетіні айдан анық»);

б) әрі құрамы бөлшектеуге келмейді;

в) сондықтан да бұлар тұрақты тіркестерге ұқсас.

Кейбір ғалымдар мұндай құрылымдардың контекстің ықпалынан, сөйлеу актісінен туындаған сөйлемдер деп біледі.

Ауызекі тіліне тән сөйлемдердің мүшеленбейтіндігіне назар аудара келіп, біз өзінің бұрынғы мағынасынан ажырап, жаңа бір мағынадағы тұтас ой-ақпарат бере алатын сөйлемдерді «коммуникемдер» деген атпен қарастыруды жөн көрдік. Өйткені, біріншіден, «коммуникем» мен «коммуникативтік» деген сөздер түбірлес сөздер, осыдан-ақ олардың коммуникативтік қызметі айқын көрініп тұр. Коммуникемдерді функционалды-семантикалық жақтан былайша топтастыруды жөн көріп отырмыз:

1 Этикетті коммуникемдер.

а) сәлемдесу құрылымдары: Саламатсыз ба? сөзі тікелей жауап беруді міндеттемейтін, «сізді аман-есен көргеніме қуаныштымын» деген хабарды береді, сондықтан да осындай сұрауды амандасу әрекеті бағытталған екінші адамның да аузынан естуге болады. Бұл адамдардың қарым-қатынасы осы амандасу рәсімімен де шектелуі мүмкін. Немесе диалогке ұласуы да мүмкін.

Негізінен, сәлемдесу, амандық сұрасу сөйлеушімен қарым-қатынасқа түсу үшін қызмет етеді, коммуникативтік актіге қатысушылардың бүкіл әңгімеге этикетті сарынын белгілейді де, әңгіме бастаудың алғы шарты болып келеді.

ә) қоштасу этикеттері: Қош бол! Көріскенше күн жақсы! – «мен сенің амандығыңды тілеймін», «тағы да кездесейік», «ауырмай, аман-есен жүр», «әрбір күнің саған жақсылық әкелсін» деген ақпарат жүгін арқалап тұрған коммуникемдер. Мұндай құрылымдар қарапайым түрдегі «ал жақсы» сөзімен де алмастырылып айтылуы мүмкін.

б) жалпы сөйлеу этикетіне жататын құрылымдар (рахмет, кешір, ғапу, жаракім алда!): – Айналайын. Қала жағдайын білеміз ғой, сынамаймын. Жата-жастана келерміз. Үйіңді көрдім, рахмет! Бұл жердегі «рахмет» сөзі сөйлеуші адамның үй иесіне «мен сізге ризамын» деген көңіл күйін білдіретін ақпарат беріп тұр.

2 Мақұлдау/мақұлдамау, тыйып тастау, құптау коммуникемдері (Иә саған!; Жақсы!; Жарайды; Құп; Әлбетте!; Енді қалай деп ең!; Олай болмаса, игі етті!; Шүбәсыз!; Сөз жоқ; Сөзсіз!, т.б.).

– Сен маған көмектесесің бе? – Иә, саған! («жоқ, сен көмектесуге тұрмайтын адамсың!» деген мағынада айтылған) немесе: – Оны неге сұрадың... Әкең Сұлтан. – Иә деген. Ол сенің әкең («менің әкем емес» деген жаңа мағынадағы коммуникем).

3 Келісу/келіспеу мағынасындағы әр түрлі сөз таптарынан жасалған сөздер (қайдағы; айтпа) де белгілі бір ой-ақпарат жүгін көтеріп, мүшеленбейтін коммуникемдер қызметінде қолданыла алады. Осыған дейін бұлардың кейбіреулері модаль сөздер ретінде қарастырылған.

Сөйлеуде жиі қолданылатын «Қайдағы» мүшеленбейтін сөйлемінің мәні – келіспеу, яғни «жоқ» сөйлеміне синонимдес болады да, «Айтпа» сөйлемінің беретін мағынасы, керісінше, келісу, қостау мәнінде «иә» сөйлеміне тең дәрежеде, жарыса қолданылады. Мысалы: – Әже, балаларыңыз көмектесіп тұратын шығар? – Қайдағы. Өздері бізге ауыз ашады. – Айтпаңыз. Жастарға өмір сүру қиын боп барады. Мұндағы «қайдағы» келіспеу, яғни «жоқ, көмектеспейді» сөйлеміне синтаксистік синонимдес болса, «айтпаңыз», керісінше, «иә, айтып тұрғаныңыз рас, жастарға өмір сүру қиын, олардың өмірі қиындап барады»» сөйлемімен теңдес болады.

4 Эмоционалды-бағалау коммуникемдері (Қайткені несі?; Апырмай ә, қарай гөр!; Көрермін бәлем!; О несі екен?; Жетпегені сол еді!; Қарай гөр өзін!; Мына кереметті қара!; Ой, алла!; Құдайым-ай!; Ай, сорлы!; Ай, бишара-ай!; Ақымақ!; Жынды!; Есалаң!; Есерсоқ!; Маубас!; Суайт!; Байғұс!; Ұятсыз!; Албасты!; Жалмауыз!; Мешкей!; Мыстан!, т.б.).

Ауызша сөйлеу тілінде белгілі бір жағдаят немесе деректер, құбылыстар жөніндегі сөйлеуші тарапынан тыңдаушыға деген жағымды/жағымсыз мәніндегі бағалау әрекетін көрсетеді.

Мысалы:

– Оны қайтейін деп едің?

– Қайткені несі? Бастық бастықтығын істесін бізге. Басқарусыз бола ма екен. «Сондай да сұрақ бересің-ау, түсінбейсің бе?» деген мағынадағы коммуникем.

5 Мәтін түзуші коммуникемдері – бұлар сөйлеуді айту жосығына қарай шартты түрде айтылған кесінділерге бөлетін құрылыстық-ұйымдастырушылық ролі бар, сөйлеушінің ойын не жалғастыру, не аяқтау ниетінен хабар беретін коммуникемдер: (Сосын; Сонымен; Солай де, т.б.). Мысалы: – Жан-жағыма қарауға шамам келмей зыттым ғой. – Сосын. «Әрі қарата не болды?» деген мағынадағы коммуникем.

6 Бейтараптық мағынадағы коммуникем (мейлі):

Құрмалас сөйлемде мейлі шылауы талғаулықты жалғаулық қызметін атқарса, диалогте жеке тұрып, мүшеленбейтін сөйлем қызметінде жұмсалады да, басқа біреудің іс-әрекетіне бейтарап қараушылық мағынасында қолданылады.

– Ұялсаңшы, елдер қарап тұр емес пе? – Мейлі! («Жастар әлемі»). Мұндағы «мейлі» сөзінің беріп тұрған мағынасы – «қараса қарай берсін», «маған бәрібір», яғни немқұрайлылықты білдіріп тұрған коммуникем.

7 Күдік-күмән мәніндегі коммуникемдер: кім біледі, қайдам. Мысалы: – Ер жетті қой, ақылы кірген шығар, еркелігін қояр. – Әй, қайдам. «Соның ақылының кіргеніне, қолынан бірдеме келетіндігіне көзім жетіп тұрған жоқ, күмәнім бар» мағынасындағы коммуникем.

8 Сендіру, көз жеткізу мәніндегі міне сілтеу есімдігі арқылы жасалған коммуникем: – Мен сізге ауылдан сәлемдеме әкелдім. – Сәлемдеме? – Міне («Жастар әлемі»).

Бұл мысалдағы «міне» сілтеу есімдігі арқылы жасалып тұрған сөйлемдерінің беріп тұрған мағыналары: «алыңыз, қараңыз», «көріңіз».

9 Алғыс-қарғыс, тілек, жақсы көру мәнді фразеологизмді коммуникемдер: Қайырлы болсын! Қайырын берсін! Адыра қал! Құдай ұрғыр! Уа, атаның аруағы, өзің жар бола көр!, Айналайын! т.б.

– Емтихан...Диплом алдым ғой... – деді. – Қайырлы болсын! (Р. С.). «Дипломыңның қызығын көр, жақсылық көбейе берсін» деген тілек мәніндегі мүшеленбейтін сөйлем.

Халқымыздың өте ертеден келе жатқан ұлттық салт-дәстүрлерінің бірі – бата беру, ізгі тілек білдіру деуге болады. Бата сөзінің мазмұны ақ тілекті, жақсы ниетті мегзейді. З. Ерназарованың анықтауынша, тілек, бата беруші сөйлесімдері прагматикалық көрсеткіштерге өте сезімтал болып келеді. Оларға фразеологиялық сипат тән. Тілек-бата сөйлесімдерінде

бағалау модальдігі қабаттасады. Өйткені бұндай сөйлесімдердің қолданылуы тыңдаушы әрекетін бағалаумен дүниеге келеді [1, 196 б.].

Қорытынды

Жоғарыда айтылғандардан коммуникемдерді контексте барынша толық коммуникативтік жүк арқалаушы единица ретіндегі мүшеленбейтін сөйлемдер деп тану қажеттілігі шығады. Бұған негіз болатын – ғылыми мәнін ашатын өзіндік жүйеге, өзіне ғана тән белгілер мен ерекшеліктерге ие болуы. Негізгі атқаратын қызметі – тұтас ақпаратты шағын ғана элементпен - сөзбен жеткізу. Сонымен, коммуникемдер дегеніміз - грамматика тұрғысынан мүшеленбейтін, белгілі бір атауыштық мағынасы жоқ немесе сондай мағынасынан айырылған, тілде экспрессивтік қызмет атқаратын сөз немесе сөздердің тіркесуі арқылы жасалған, сөйлемдік қасиеті бар синтаксистің коммуникативтік единицасы. Олардың басты белгілері мыналар:

а) алғашқы мағынасынан бөлек жаңа мағыналық сипат алады;

ә) бастауыш/баяндауышқа сараланбаса да, тұтас ақпараттық жүк арқалайды;

б) құрамы жағынан бір сөзден де, сөз тіркесінен де жасалады;

в) әр түрлі сөз таптары мен ішінара фразеологизмдерден жасалады;

г) ешқандай құрылымдық схемаға бағынбайды;

ғ) эмоционалды-экспрессивтік мағынасы жағынан ерекшеленеді де, айрықша интонациямен айтылады;

д) көбінесе иә/жоқ тәрізді мүшеленбейтін сөйлемдердің мағынасына сай жұмсалады;

е) ең бастысы – мағынасы контексте ғана ашылады.

Пайдаланған деректер тізімі

1 **Ерназарова, З. Ш.** Сөйлеу тілі синтаксисінің прагмалингвистикалық аспектісі [Мәтін]. – Алматы, 2001. – 215 б.

2 **Аманжолов, С.** Қазақ әдеби тілі синтаксисінің қысқаша курсы [Мәтін]. – Алматы : Санат, 1994. – 320 б.

3 **Балақаев, М., Қордабаев Т.** Қазіргі қазақ тілі. Синтаксис [Мәтін]. – Алматы : Мектеп, 1966. – 340 б.

4 **Меликян, В. Ю.** Об одном из типов нечленимых предложений и его эстетических функциях // Русский язык в школе [Текст]. – 1999. – № 2. – С. 94–100.

5 **Ерубаев, С.** Менің құрдастарым. Шығармалары [Мәтін]. – Алматы: Жалын, 1979. – 536 б.

6 **Есенберлин І.** Көшпенділер [Мәтін]. – Алматы, 1998. – 584 б.

7 **Әуезов, М.** Жиырма томдық шығармалар жинағы [Мәтін]. – Алматы: Жазушы, 1981.

8 **Сейсенбаев, Р.** Өмір сүргің келсе. Ешқайда бастамайтын баспалдақ [Мәтін]. – Алматы : Жазушы, 1980. – 383 б.

9 **Жүнісов, С.** Көп томдық шығармалар жинағы. 1-том [Мәтін]. –Алматы : Қазығұрт, 2005. – 384 б.

10 **Ахтанов, Т.** Шырағың сөнбесін [Мәтін]. – Алматы : Жазушы, 1981. – 368 б.

11 **Ибраимова, Ж. Ж.** Қазақ тіліндегі мүшеленбейтін сөйлемдер : филол. ғылым. канд. ... автореферат [Мәтін]. – Қарағанды, 2008. – 24 б.

References

1 **Ernazarova, Z. Sh.** Søjleu tili sintaksisinің pragmalingvistikalyқ aspektisi [Pragmalinguistic aspect of speech syntax] [Text]. – Almaty, 2001. – 215 p.

2 **Amanzholov, S.** Қazaқ ədebi tili sintaksisinің qysqasha kursy [Brief course on the syntax of the Kazakh literary language] [Text]. – Almaty : Sanat publ., 1994. – 320 p.

3 **Balaқaev, M., Қordabaev, T.** Қazirgi қazaқ tili. Sintaksis [Modern Kazakh language. Syntax] [Text]. – Almaty : Shkolnaya STR., 1966. – 340 p.

4 **Melikyan, V. Y.** Ob odnom iz tipov nechlenimyh predlozhenij i ego esteticheskih funkciyah // Russkij yazyk v shkole [About one of the types of unethical proposals and its aesthetic functions // Russian language in school] [Text]. – 1999. – No. 2. – P. 94–100.

5 **Erubaev, S.** Menің qұrdastarym. SHyғarmalary [My peers. Works] [Text]. – Almaty : Zhalyn publ., 1979. – 536 p.

6 **Esenberlin, I.** Көshpendiler [Nomads] [Text]. – Almaty, 1998. – 584 p.

7 **Auezov, M.** Zhiyrma tomdyқ shyғarmalar zhinaғy [Collection of works in twenty volumes] [Text]. – Almaty : Writer, 1981.

8 **Sejsenbaev, R.** Өmir sүrgің kelse. Eshқajda bastamajtyn baspaldaқ [If you want to live. A ladder that doesn't start anywhere] [Text]. – Almaty : writer, 1980. – 383 p.

9 **Zhүnisov, S.** Көp tomdyқ shyғarmalar zhinaғy. 1-tom [A collection of multi-volume works. Volume 1] [Text]. – Almaty: Kazygurt, 2005. – 384 p.

10 **Ahtanov, T.** Shyraғyң sənbesin [Don't let your candle go out] [Text]. – Almaty : writer, 1981. – 368 p.

11 **Ibraimova, Zh. Zh.** Қazaқ tilindegi mүshelenbejtin sөjlemder : filol. ғylym. kand. ... avtoreferat. [Non-member sentences in the Kazakh language : philol. science. Kand. ... abstract.] [Text]. – Karaganda, 2008. – 24 p.

Материал баспаға 21.05.21 түсті.

Ж. Ж. Ибраимова, С. М. Молгаждарова
Карагандинский университет имени Е. А. Букетова,
Республика Казахстан, г. Караганда.
Материал поступил в редакцию 21.05.21.

ПРЕДЛОЖЕНИЯ, НЕ ПОДЧИНЯЮЩИЕСЯ СТРУКТУРНОЙ СХЕМЕ

Существуют структуры, которые не относятся ни к одному виду нечленимых предложений (номинативные, генитивные, вокативные, междометные, модальные предложения), состав которых состоит из одного или более слов, но внутри которых на члены предложения не классифицируются, придавая им единые значения. Коммуникемы часто встречаются в разговорной речи. Им присущи свои особенности: предложение произносится приподнятым голосом, в конце ставится восклицательный знак, содержание предложения дополняется эмоционально-выразительными оттенками, такими как восторг, восхищение, похвала, сожаление, жалость, восхищение, тревога, часто формируются из устойчивых фраз.

Ключевые слова: фразеология, реплика, нечленимый, диалог, коммуникемы.

Zh. Zh. Ibragimova, S. M. Molgazdarova
E. A. Buketov Karaganda State University,
Republic of Kazakhstan, Karaganda.
Material received on 21.05.21.

SENTENCES THAT DO NOT FOLLOW THE BLOCK DIAGRAM

There are structures that do not belong to any type of non-articulate sentences (nominative, genitive, Vocative, interjective, modal sentences), which consist of one or more words, but within which the members of the sentence are not classified, giving them uniform meanings. Communication systems are often found in colloquial speech. They have their own characteristics: the sentence is pronounced in a raised voice, an exclamation mark is placed at the end, the content of the sentence is supplemented with emotionally expressive shades, such as delight, admiration, praise, regret, pity, admiration, anxiety, and often formed from stable phrases.

Keywords: phraseology, replica, non-articulate, dialogue, communication.

МРНТИ 16.21.33

https://doi.org/10.48081/XUDL6199

***А. Ж. Кайрамбаева, К. А. Байкенова**
Инновационный Евразийский университет,
Республика Казахстан, г. Павлодар

ЭКСПРЕССИВНОСТЬ КАК ДОМИНАНТНЫЙ ПРИЗНАК ЭФФЕКТИВНОСТИ РЕКЛАМНОГО ДИСКУРСА

В статье рассматривается роль экспрессивных средств языка, окрашивающих рекламный текст, в частности, текста наружной рекламы. Приводится ряд определений понятия экспрессивности, основная цель которой заключается в усилении определенной информации в том или ином высказывании. Выявлены общие и отличительные черты экспрессивности, эмоциональности, модальности, изобразительности на основании анализа работ отечественных и зарубежных ученых. Представлен ряд выразительных лингвистических и экстралингвистических приемов, направленных на усиление эмоционального воздействия на адресата рекламного сообщения. В статье отмечается специфичность рекламного текста, обусловливающая использование прямолинейно-императивных и прагматически ориентированных средств воздействия на потенциального потребителя. Отмечается роль всех уровней языка от фонетического до синтаксического в привлечении внимания и легкости восприятия рекламного сообщения.

Ключевые слова: экспрессивность, прагматика, рекламный дискурс, уровни языка, наружная реклама.

Введение

Современные лингвистические исследования направлены на изучение каждого языкового явления в его использовании – в тексте или дискурсе. Реклама представляет актуальный объект исследования, позволяющий выявить и проанализировать как лингвистические, так и экстралингвистические средства, выполняющие ряд функций, реализующих основную прагматическую направленность всего рекламного дискурса. Несмотря на исчерпывающее количество работ в данной области, нами была предпринята попытка определить один из доминантных признаков

рекламного дискурса – экспрессивность, которая заключается в способности языка выражать отношение адресата к высказываемому сообщению.

Материалы и методы

Материалом исследования послужили свыше 1000 единиц наружной рекламы г. Павлодар. В ходе анализа авторами были использованы следующие методы: описательный метод, основанный на наблюдении, анализе и классификации языковых явлений, и сопоставительный метод, базирующийся на выявлении аналогичных и отличительных лингвистических приемов наружной рекламы.

Результаты и обсуждение

Разнообразие выразительных свойств языка необозримо. Лингвистический и экстралингвистический контекст речевого акта, прагматические цели участников коммуникации, их знания и представления обусловливают использование экспрессивных средств в речи. Экспрессивность связана с эмоциональностью, оценочностью, интенсивностью, модальностью, персуазивностью, изобразительностью, образностью и выразительностью.

В рекламном тексте экспрессивность отражает объективное и субъективное отношение адресата к высказываемому. «Стремления, желания, эмоции и чувства возникают в силу, того, что отражаемые нами предметы и явления действительности затрагивают наши потребности и интересы и выражают нашу связь с миром, нашу привязанность и тягу к нему. <…> Вещи и явления действительности, таким образом, изначально причастны к самому возникновению психических явлений, которые они и отражают» [1].

Окрашенный экспрессивно текст – результат действия экспрессивной функции языка, которая заключается в способности языка выражать эмоциональное состояние адресата и его субъективное отношение к сказанному/написанному.

Наружная реклама, в которой наблюдается перекрещивание функции информирования и воздействия предполагает использование особых средств из арсенала языка, чтобы сделать процесс влияния на реципиента успешным и результативным.

Эффективность воздействия в немалой степени зависит от корректного, умелого использования выразительных средств.

З. К. Ахметжанова, А. Т. Таткенова определяют экспрессивность как «выразительность единиц языка, которой они обладают в силу особенностей своей семантики или приобретают ее в процессе реализации в речи, и которая направлена на усиление определенной информации в высказывании» [2].

Экспрессивность тесно связана с эмоциональностью, но исследователи четко разграничивают эти две категории. Параметрами такого разделения являются:

1) связь с оценочностью или ее отсутствие;

2) наличие/отсутствие внеязыкового референта;

3) преднамеренность использования экспрессивных средств (особенно экспрессивно-синтаксических в монологической речи);

4) различия по средствам измерения [2].

Доминирующим различием является различие по выполняемым функциям, поскольку функция определяет сущность самого явления: эмотивность заключается в передаче эмоций и чувств, экспрессивность – для ее усиления. Иногда эти понятия используются как синонимы или их разграничение представляется непринципиальным (О. С. Ахманова, Р. А. Будагов, В. Г. Гак, А. Н. Гвоздев, В. А. Звегинцев).

Поскольку эмотивность, как показывает научное исследование Н. А. Лукьяновой, появляется на базе оценочности, существует тесная связь последней с экспрессивностью. Ученый определяет оценочность как свойство языковых элементов выражать оценку, т.е. отношение субъекта (говорящего) к другому субъекту, объекту, явлению [3].

Оценка может быть двух типов: эмоциональная или рациональная (интеллектуально-логическая). Под интеллектуально-логической оценкой понимается «выражение отношения к предмету с точки зрения его соответствия или несоответствия определенным нормам и требованиям социального, политического или морально-этического характера, а также с точки зрения соображений о целесообразности, полезности, обоснованности или выгодности». Под эмоциональной оценкой – «выражение отношения к предмету с точки зрения нашего чувственного восприятия, т.е. «приятности» или «неприятности» возникающих ощущений» [4].

Вполне оправдано разграничение двух категорий, оценочность не всегда экспрессивна, экспрессивность не всегда оценочна. Однако существуют стили, для которых свойственна оценочная экспрессивность, как например, реклама.

Экспрессивность заключается в усилении, интенсивности смыслового содержания языкового знака для более эффективного воздействия на адресата. По мнению И. И. Туранского, «экспрессивность – это качественная сторона речи, а интенсивность – количественная характеристика качества (т.е. экспрессивности)» [5]. Интенсивность не равна экспрессии, а является ее количественной характеристикой, располагая экспрессивные высказывания по возрастающей от менее экспрессивных единиц до максимально насыщенных.

Что касается разграничения экспрессивности и модальности на уровне синтаксиса, то здесь возникает определенная трудность. В. В. Химик в своем исследовании пишет: «модальность, выражающая отношение говорящего к содержанию высказывания, и экспрессивность пересекаются в пределах субъективно-модальных значений, поскольку субъективное отношение

говорящего к сообщаемому не может не включать в себя различных «экспрессивных», «эмоциональных» оттенков. Обе категории представляют собой области прагматики, но не являются равноценными. Экспрессивность значительно шире по разнообразию значений и используемых средств, вторая охватывает более узкую и специфическую сферу прагматики» [6]. Модальные и экспрессивные значения могут тесно взаимодействовать друг с другом.

Говоря о соотношении понятий экспрессивности и изобразительности, необходимо уточнить, что они актуальны для лексического уровня, в то время как категория экспрессивности охватывает все ступени – от фонетического до синтаксического.

Значимым элементом выражения экспрессивности является экспрессивный синтаксис, на важность которого указывали многие лингвистиы (О. В. Александрова, З. К. Ахметжанова, Э. М. Береговская, В. В. Виноградов).

Э. М. Береговская определяет экспрессивность синтаксических конструкций как «свойство синтаксических форм увеличивать прагматический потенциал высказывания сверх той степени, которая достигнута лексическими значениями элементов, наполняющих эти синтаксические формы» [7]. То есть синтаксические конструкции рекламного текста для более успешной реализации своих основных функций должны быть экспрессивными и выразительными.

Экспрессивность на материале синтаксиса начинает активно разрабатываться в науке в связи с изучением прагматического аспекта языка.

Как отмечает З. К. Ахметжанова, экспрессивность на синтаксическом уровне выступает как функция – способность синтаксических конструкций усиливать как прагматическую, так и собственно грамматическую информацию, заложенную в высказывании или в каком-либо его компоненте [2].

Существует немалое количество работ – О. В. Александровой, З. К. Ахметжановой, О. Н. Горюновой, О. А. Костровой, А. А. Кузнецовой, Б. Я. Шарифуллина, Т. В. Шмелевой и др. – посвященных исследованию экспрессивности на разных уровнях языка, начиная от фонетического и заканчивая синтаксическим.

Экспрессия современной наружной рекламы создается образными средствами, среди них первостепенная роль отводится лексике с ее богатым эмоциональным потенциалом. Экспрессивность вызывает реакцию адресата, содержащую в себе оценку, эмоциональную окраску, образность, стилистическую маркированность. Она реализуется путем использования экспрессивных средств языка.

1 Прием акцентирования, с помощью которого манипулируют сознанием адресата. К нему относятся различного рода графические выделения,

подчеркивающие информацию, увеличивающую перлокутивный эффект; применение особых шрифтов, красок, рисунков, фото знаменитостей: *Худейте со ВКУСом! (ТУРБОСЛИМ ДРЕНАЖ); AmerIcan Авто. АВТОМОБИЛИ НА ЗАКАЗ.* В данном тексте слово американские дано на английском языке, заглавная буква «I» означает личное местоимение «я» (с англ.яз.), следующее за ней «can» с английского языка переводится «мочь, уметь». То есть «я могу» позволить себе это авто.

2 Обращение к реципиенту с использованием местоимений Вы, ты и его производных, направленное на сокращение коммуникативной дистанции и апелляции к снобистским чувствам реципиента: *Ваш вклад в будущее. Депозиты kaspi bank.*

3 Обобщение, выраженное местоимениями все, весь говорит о степени популярности, качестве, составе рекламируемого товара: *Весь набор витаминов. Соки «Vitamix».*

4 Инкорпорация: употребление местоимений или глаголов в 1 л. мн. ч., что создает впечатление совместной деятельности реципиента с автором текста. В основном данный прием используется в социальной рекламе, призывающей реципиентов к определенным действиям: *Мы выбираем здоровое будущее. Молодежь за здоровый образ жизни.*

5 Лексико-семантические конструкции, подчеркивающие выгодные условия для реципиента, такие как *скидки, бесплатно, всего, дешево, акция, рассрочка и т.п.: Цеснабанк. Кредитование по сниженным ставкам.*

Лексико-семантические структуры, звукосимволизм, используемые в рекламных текстах, служат, прежде всего, для реализации экспрессивности, эмоциональности, оценочности и образности, передающих имплицитную информацию о рекламируемых объектах и прагматических намерениях коллективного автора. В рекламе экспрессивность направлена на то, чтобы усилить эмоциональное воздействие на потенциального потребителя, иными словами, увеличить перлокутивный эффект оценочного высказывания. Экспрессивности рекламного дискурса на фонетическом уровне способствует звуковой повтор: рифма, особая интонация, особое произношение.

В наружной рекламе воспринимающейся визуально, рифма, как экспрессивная возможность поэтической речи, используется для большей запоминаемости адресатом рекламного сообщения, соответственно и предмета рекламы. Например: *Если вы с БТА, деньгам инфляция не страшна! (БТА Банк); Прояви к деньгам заботу – доверяй их «ПАТРИОТУ» (Депозит «Патриот», Цеснабанк).*

Прилагательные в превосходной степени сравнения являются орудием привлечения внимания адресата, для которого важен не сам товар, а его рейтинг среди аналогичных ему товаров, удобство в использовании, цена.

Например: *Самый большой приз в истории казахстанского телевидения. Каждую субботу шоу «Сорок миллионов тенге»; Лучший банк в Казахстане! (Halyk Bank – Народный Банк Казахстана);*

Лексический уровень языка – наиболее богатый источник выразительных средств, таких как междометия, антонимические пары, морфологическая производность, семантическая производность – тропы.

Экспрессивность характерна и фразеологическим единицам, таким как идиомы, афоризмы, пословицы и т. д. Особой экспрессивностью обладают фразеологические синонимы, которые выполняют в речи «функцию повышения выразительной силы высказывания, которое достигается усилением, подчеркиванием, детализацией, конкретизацией того или иного качества, свойства человека, явления или процесса» [8]. Например: *С нами ВРЕМЯ превращается в ДЕНЬГИ! (Выгодные депозиты KAZKOM); Весь мир на твоем экране. (Спутниковое телевидение).*

При исследовании языка рекламы, вербального текста конкретной рекламы неизбежен анализ двух других рядов с обязательным установлением их взаимодействия со словесным рядом. Место языкового, вербального оформления в содержательно-композиционной структуре рекламного текста выявляется на фоне и в контексте, с одной стороны, социокультурной роли рекламы в современном (постиндустриальном) обществе, а с другой - статуса рекламы в массовой коммуникации как одного из средств массовой информации, имеющего специфические функции [9].

Специфичность рекламы как средства массовой информации определяется тем, что это – коммуникативно-информационно-воздействующий инструмент торговли. В отличие от пропаганды, имеющей целью влияние на мировоззрение адресата, цель рекламы – утилитарно-приземленная: как можно эффективнее, действеннее, напористее и быстрее побудить адресата рекламного текста к конкретному действию.

Рекламный текст ориентирован на прямолинейно-императивное и прагматически направленное общение с адресатом. Потребитель рекламы – читатель, слушатель, зритель «готового рекламного продукта» рассматривается как потенциальный покупатель рекламируемого товара, как объект «рекламных увещеваний» [9].

Центральные задачи рекламы и рекламного текста – их эффективность и результативность, которые учитываются с точки зрения:

– психологии (степень психологического воздействия на потребителя, точность восприятия им текста, выражающаяся в желании приобрести товар),

– социологии (дифференцированное воздействие на разные группы населения, степень соответствия содержания и экспрессивно-выразительной стороны текста ценностным ориентациям потребителя),

– лингвистики – анализируются вербальные способы достижения желаемого результата в сочетании со знаками других семиотических систем.

Нельзя недооценивать влияние рекламы на языковые вкусы общества, так как основанием литературной нормы стали не только образцы классической художественной литературы, но и средства массовой информации, к которым, безусловно, можно отнести и рекламу. Роль ее повышает и то, что ее восприятие не является результатом нашего свободного выбора. Несомненно, чтобы сформировать к продукту положительное отношение, надо вызвать его к рекламному сообщению.

Существует множество средств для привлечения внимания: от цвета рекламного изображения до его размера, но это лишь первый шаг рекламного воздействия [10], внимание нужно еще удержать, поддерживая интерес.

Когда человек заинтересован, он обращает внимание на детали, поэтому роль слогана – привлечь внимание, и тогда человек с большей вероятностью прочитает и информационный блок рекламного сообщения. «Реклама – тем более привлекает внимание, чем больше нарушает принятые коммуникативные нормы, перестраивая систему риторических ожиданий» [11].

Выводы

В оказании воздействия рекламного текста важное значение имеют все уровни языка от фонетического до синтаксического. Фонетические (звуко-буквенный комплекс), морфологические (употребление существительных, прилагательных и глаголов), лексические (экспрессивная лексика, языковая игра) приемы обеспечивают привлечение внимания адресата к рекламируемому предмету, а также легкость восприятия сообщения.

Список использованных источников

1 **Александрова, О. В.** Проблемы экспрессивного синтаксиса [Текст] / О. В. Александрова. – М.: Просвещение, 2009. – 498 с.

2 **Ахметжанова, З. К., Таткенова, А. Т.** Газетный текст: экспрессивный синтаксис казахского и английского языков [Текст] / З. К. Ахметжанова, А. Т. Таткенова. – Алматы, 2011. – 138 с.

3 **Лукьянова, Н. А.** О соотношении понятий экспрессивность, эмоциональность, оценочность [Текст] / Н. А. Лукьянова // Актуальные проблемы лексикологии и словообразования. – Новосибирск, 2006. – С. 4–13.

4 **Красных, В. В.** О некоторых типах эмоционально-оценочных предложений в современном русском языке [Текст] / В. В. Красных // Вопросы стилистики в преподавании русского языка иностранцам. – М., 1972. – С. 20.

5 **Туранский, И. И.** Семантическая категория интенсивности в английском языке [Текст] / И. И. Туранский. – М., 1990. – С.20.

6 **Химик, В. В.** К соотношению понятий экспрессивности, модальности и персональности [Текст] / В. В. Химик // Проблемы экспрессивной стилистики. – Ростов-на Дону, 2007. – С. 130.

7 **Береговская, Э. М.** Экспрессивные синтаксические конструкции [Текст] / Э. М. Береговская. – М., 1981. – 250 с.

8 **Назаров, А.** Стилистические функции фразеологических синонимов в речи (на материале киргизского языка) [Текст] / А. Назаров // Тюркология-88. Тезисы докл. V Всесоюзн. тюркологич. конф. – Фрунзе, 1988. – С. 226.

9 **Кострова, О. А.** Экспрессивный синтаксис современного немецкого языка [Текст] / О. А. Кострова. – М.: Флинта, 2007. – 240 с.

10 **Имшенецкая, И. А.** Мастерская рекламы [Текст] / И. А. Имшенецкая. Пермь: Изд-во Перм. гос. техн. ун-та, 1998. – 130 с.

11 **Эко, У.** Отсутствующая структура. Введение в семиологию [Текст] / У. Эко. – П. : Петрополис, 1998. – С. 47.

References

1 **Aleksandrova, O. V.** Problemy ekspressivnogo syntaksisa. [Alexandrova, O. V. The Problems of the Expressive Syntax] [Text]. – M. : Education, 2009. – 498 p.

2 **Ahmetzhanova, Z. K., Tatkenova, A. T.** Gazetniy tekst: ekspressivniy syntaksis kazahskogo i angliiskogo yazykov. [Akhmetzhanova Z. K., Tatkenova A.T. The Newspaper Text: Expressive Syntax Of Kazakh and English Languages] [Text]. – Almaty, 2011 – 138 p.

3 **Luk'yanova, N. A.** O sootnoshenii ponyatii ekspressivnost', emotsionalnost', otsenochnost'. [Lukyanova, N. A. About the Relation between the terms expressiveness, emotionality, evaluativeness][Текст] // Actual Problems of Lexicology and Word-formation. – Novosibirsk, 2006. – P. 4–13.

4 **Krasnyh, V. V.** O nekotoryh tipah emotsional'no-otsenochnih predlozhenii v sovremennom russkom yazike. [Krasnykh, V. V. About some Types of Emotional-evaluation Sentences in the Contemporary Russian Language] [Текст] // Questions of Stylistics in Teaching Russian Language to Foreigners.– M., 1972. – P. 20.

5 **Turanskii, I. I.** Semanticheskaya kategoriya intensivnosti v angliiskom yazike. [Turanksiy, I.I. Semantic Category of Intensiveness in English Language] [Текст]. – M., 1990. – P. 20.

6 **Himik, V. V.** K sootnosheniyu ponyatii ekspressivnosti, modal'nosti i personal'nosti. [Khimik, V. V. To the Relation of Terms of Expressiveness, Modality and Perosnality] [Текст] // Проблемы экспрессивной стилистики. – Rostov-na-Donu, 2007. – P. 130.

7 **Beregovskaya, E. M.** Ekspressivnie sintaksicheskie konstruktsii. [Beregovskaya, E.M. Expressive Syntatic Constructions] [Текст]. – M., 1981. – 250 p.

7 **Nazarov, A.** Stilisticheskie funktsii frazeologicheskih sinonimov v rechi (na materiale kirgizskogo yazika) [Nazarov, A. Stylistic Functions of Phraseological Synonyms in Speech (on the Material of Kyrgyz Language)] [Текст] // Tyurkology-88. Report Abstracts. V All-union Tyurkological Conf. – Frunze, 1988. – P. 226.

9 **Kostrova, O. A.** Ekspressivnii sintaksis sovremennogo nemetskogo yazika. [Kostrova, O.A. Expressive Syntax of Contemporary German Language] [Текст]. – M. : Flinta, 2007. – 240 p.

10 **Imshenetskaya, I. A.** Masterskaya reklami. [Imshenetskaya, I. A. Workshop of Adverisment] [Текст]. – Perm: Ed. Perm. State Techn. University, 1998. – 130 p.

11 **Eko, U.** Otsutstvuyuschaya struktura. Vvedenie v semiologiyu. [Eco, U. Absent Structure. Introduction into Semiology] [Текст]. – P. : Petropolis, 1998. – P. 47.

Материал поступил в редакцию 21.05.21.

А. Ж. Кайрамбаева, К. А. Байкенова
Инновациялық Еуразия ениверситеті,
Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.
Материал баспаға 21.05.21 түсті.

ЭКСПРЕССИВТІЛІК ЖАРНАМАЛЫҚ ДИСКУРСТЫҢ ТИІМДІЛІГІНІҢ БАСТЫ БЕЛГІСІ РЕТІНДЕ

Мақалада жарнамалық мәтінді, атап айтқанда сыртқы жарнама мәтінін бояйтын тілдің экспрессивті құралдарының рөлі қарастырылады. Басты мақсаты белгілі бір мәлімдемедегі белгілі бір ақпаратты күшею болып табылатын экспрессивтілік тұжырымдамасының бірқатар анықтамалары келтірілген. Отандық және шетелдік ғалымдардың жұмыстарын талдау негізінде экспрессивтіліктің, эмоционалдылықтың, модальділіктің, бейнелеудің жалпы және айрықша белгілері анықталды. Жарнамалық хабарламаның адресатына эмоционалды әсерді күшейтуге бағытталған бірқатар экспрессивті лингвистикалық және экстралингвистикалық әдістер ұсынылған. Мақалада әлеуетті тұтынушыға тікелей-императивті және прагматикалық бағытталған әсер ету құралдарын қолдануды анықтайтын жарнамалық мәтіннің ерекшелігі көрсетілген. Назар аудару мен

жарнамалық хабарламаны қабылдау жеңілдігінде фонетикалықтан синтаксиске дейінгі барлық тіл деңгейлері байқалады.

Кілтті сөздер: экспрессивтілік, прагматика, жарнамалық дискурс, тіл деңгейі, сыртқы жарнама

A. Zh. Kairambayeva, K. A. Baikenova
Innovative University of Eurasia,
Republic of Kazakhstan, Pavlodar.
Material received on 21.05.21.

EXPRESSIVENESS AS THE DOMINANT FEATURE OF THE EFFECTIVENESS OF THE ADVERTISING DISCOURSE

The article is devoted to the role of the expressive means of a language which make an advertising text, in particular, the text of an outdoor advertisement, more colourful. There is given a range of definitions of «expressiveness» that has its main aim to increase certain information in a statement. The analysis of the works by domestic and foreign scientists showed the common and different features of expressiveness, emotionality, modality, and figurativeness. There is a number of expressive linguistic and extra-linguistic methods aimed at increasing the emotional effect on an addressee of an advertising message. The article points out the peculiarity of an advertising text, that explains the use of direct-imperative and pragmatic-oriented means of influence on a potential customer. The role of all language levels from phonetic to syntactic is pointed out. All of them contribute in attracting attention and easy perception of an advertising message.

Keywords: expressiveness, pragmatics, advertising discourse, language levels, outdoor advertisement

МРНТИ 16.01.33

https://doi.org/10.48081/WXVV9279

Б. О. Кожамсугирова[1], З. М. Базарбаева[2]
[1]Казахский университет международных отношений и мировых языков имени Абылай хана, Республика Казахстан, г. Алматы;
[2]Институт языкознания имени А. Байтурсынова,
Республика Казахстан, г. Алматы

ИНТЕРНЕТ-ДИСКУРС В СОВРЕМЕННОЙ ЛИНГВИСТИКЕ

Интернет-дискурс в современной лингвистике обычно рассматривается как гибрид между устным и письменным дискурсом. Эта модель не учитывает уникальных особенностей интернет-дискурса, которые нельзя объяснить влиянием ни устного, ни письменного дискурса. Предполагается, что интернет-дискурс имеет много общих черт как с устным, так и с письменным дискурсом, но также обладает достаточным количеством уникальных особенностей, чтобы считать его собственной независимой формой дискурса. В связи с развитием инновационных технологий, значимость изучения современных понятий возрастает, в том числе и изучение такого понятия, как Интернет-дискурс. В настоящей статье была предпринята попытка изучения и объяснения данного понятия, а также какое место интернет-дискурс занимает в современной лингвистике для того, чтобы выделить интернет-дискурс как самостоятельный языковой континуум. Использовались качественные и количественные методы изучения дискурса. В данной статье рассматриваются особые признаки интернет-дискурса, включая все его аспекты: выражение эмоций, представление физической среды, аббревиатуры, пунктуация и синхронность. В результате в данной статье мы анализируем всю собранную информацию и делаем выводы, опираясь на теории коммуникации.

Ключевые слова: интернет-дискурс, устный дискурс, письменный дискурс, лингвистика, интернет сленг, языковедение, английский язык, русский язык

Введение

Появление интернета и быстрое развитие электронной коммуникации увеличивают рост нового вида языка. Это вызвало резкие изменения в

языке, используемом в интернете. Технология открывает возможности для лингвистических исследований: интернет дискурс – это новая перспектива для научного изучения в области лингвистических наук. Инновационное научное исследование интернет-лингвистики содержит сравнительное исследование вариаций электронного дискурса и экспансии языка, революционизирующего внутри этих средств коммуникации. Английский язык считается самым распространенным вербальным языком в мире благодаря его использованию в инновационных глобализированных средствах массовой информации и торговле; таким образом, во всем мире произошло значительное расширение числа носителей английского языка. Использование интернета и компьютерных технологий оказывает значительное влияние на изменение языка и его использование. Он стал свидетелем появления нового языка, который называется интернет дискурсом. Инновационные электронные коммуникации увеличивают рост новых разновидностей языка. Революции в электронной коммуникации могут привести к появлению новых способов коммуникации. Характеристики устной речи разделяются в стиле письменной транскрипции, используемой в интернет дискурсе. Обычно в социолингвистике интернет дискурс занимает среднюю точку континуума между устным и письменным дискурсами. Хотя это точно отражает сильные влияния как устных, так и письменных форм дискурса, оно не учитывает уникальных особенностей интернет дискурса. Вместо того чтобы анализировать интернет дискурс как нечто среднее между устным дискурсом и письменным дискурсом, его следует поместить в его собственный угол в треугольном континууме. Таким образом, в этой статье мы попытаемся представить интернет дискурс в таком виде, который включает в себя устный и письменный дискурсы. Кроме этого, в статье мы обозначим основные лингвистические особенности интернет дискурса и то, каким образом использование технологий повлияло на развитие языка.

Материалы и методы

В данной статье мы использовали качественный и количественный метод исследования, чтобы изучить интернет-лингвистику как разговорный и письменный анализ. Мы использовали также аналитический метод исследования, чтобы проанализировать имеющуюся литературу по теме. Выборка литературы восемнадцати источников. Мы начали свое исследование с определения разговорного и письменного дискурса.

Разговорный дискурс характеризуется рядом особенностей. В разговорном дискурсе стороны должны присутствовать в одном и том же времени и пространстве. Конечно, есть случай телефонного разговора или голосовой почты, однако они не представляют собой идеализированный разговорный дискурс, а скорее отсутствуют определенные

паралингвистические сигналы, связанные с разговорным дискурсом, такие как жест и выражение лица. Разговорный дискурс усиливается такой паралингвистической информацией и может зависеть от нее [1, 152]. Конечно, информация, передаваемая, когда собеседник улыбается и восклицает: «отлично!» с восходящей интонацией, отличается от того, когда собеседник закатывает глаза и говорит: «отлично!» с падающей интонацией.

В устном дискурсе большую роль играют просодические средства. Они не только передают различные эмоциональные оттенки, но и могут самостоятельно валиять на смысл высказывания. Например, высказывание «Я тебя отлично знаю» в зависимости от сочетания интонационных компонентов может выражать положительное и отрицательное значения. При высоких реализациях тона, средней длительности и интенсивности, а также «светлом» тембре высказывание воспринимается как положительное, дружественное, например, высказывание «Наконец-то» можно сказать в положительном тоне, дружественно или в отрицтальном тоне, сркастично. Если то же высказывание произнести в низком тоне, протяжно и «темным» тембром, то оно будет иметь недружественную, отрицательную окраску.

Письменный дискурс в своей идеализированной форме является асинхронной формой коммуникации. Писатель удален как во времени, так и в пространстве от читателя. В то время как такие ситуации, как передача заметок, могут быть написаны в письменной форме, такие ситуации приобретают черты разговорного дискурса, таким образом попадая где-то в континуум между письменным и разговорным дискурсом. Использование его визуальной природы является особенностью письменного дискурса. Шрифт и цвет могут быть использованы для изменения общего ощущения письма. Писатель также имеет возможность редактировать свою работу столько, сколько необходимо, в отличие от оратора, который обязан постоянно произносить речь, пока его идея не будет завершена [2, 209]. Однако важно отметить, что писатель не имеет шансов на немедленное исправление и должен точно судить о предварительных знаниях читателя, чтобы успешно общаться, в то время как оратор может легко добавить дополнительную информацию или уточнить то, что он сказал, если слушатель не понимает.

Результаты и обсуждение

Интернет дискурс, безусловно, находится под влиянием как устных, так и письменных дискурсов. Влияние письменного дискурса наиболее очевидно проявляется в визуальном контексте интернет дискурса. Интернет дискурс – это не только письменная форма коммуникации, но и устная. Кроме того, собеседники физически, и в зависимости от типа интернет дискурса, временно разделены. К видам письменного интернет дискурса относятся электронная почта, списки рассылок, сообщения на стене, сообщения в

чатах, мессенджерах, твиты, комментарии под сообщениями на стене. К видам устного интернет дискурса относятся видео блоги, короткие ролики в социальных сетях, «истории» в таких социальных сетях, как Инстаграм, Твиттер, Вконтакте. Синхронные формы включают в себя чаты (интернет-ретрансляционные чаты).

Морослин [3, 14] изучил ряд интернет-ретрансляционных чатов и обнаружил, что заглавные буквы используются для обозначения крика или использования повышенного голоса, техника, используемая в письменном дискурсе для обеспечения такого же рода акцента. Абусаалек [4, 175] также исследовал интернет дискурс, но через мгновенные сообщения. У него были субъекты, которые общались с научным сотрудником через мгновенный мессенджер с целью составления планов поездок. Он нашел несколько примеров катафоры, или прямой ссылки, в своих текстах мгновенного обмена сообщениями. Например, он обнаружил в своих журналах бесед такие фразы, как «следующие критерии” и «следующие две авиакомпании”. Катафора – это устройство, используемое в основном в письменном дискурсе, и опирается на нелинейную способность ссылаться на что-то, прежде чем сообщать конкретно, что это такое.

В нескольких исследованиях было выявлено влияние разговорного дискурса на интернет дискурс. Абдуллина и Латыпов [5, 19] обнаружили, что разговоры в чатах обычно имеют диадическую структуру обмена, как и в разговорном дискурсе. Кроме того, они нашли значительное применение неформальных дискурсивных частиц, которые, как правило, употребляются в разговорной речи, такие как «да, конечно», «жаль» и «сейчас». Митра и Уоттс [6, 481], исследуя интернет-ретрансляционные чаты, отмечают, что во время интернет дискурса собеседники могут немедленно исправить опечатки в следующем же сообщении, просто переписывая слово с опечатками правильно и добавляя символ «*», либо ответив на уточняющий вопрос своего собеседника.

Провин, Спенсер и Манделл [7, 303] исследовали публикации на досках объявлений веб-сайтов. Они специально рассмотрели использование смеха, обозначенного аббревиатурой «LOL», что означает «громко смеяться», и использование смеющихся смайликов. Они обнаружили, что смех помещается либо в отдельном сообщении после написанного, что они называют «голым», либо в начале или конце вопросов и фраз, имитируя эффект смеха, который присутствует в разговорном дискурсе.

Ряд функций в интернет дискурсе стремится воссоздать свойства разговорного дискурса. Хотя используемые формы и методы уникальны для интернет дискурса, они демонстрируют значительное влияние разговорного. Смайлики используются для имитации мимики лица. Используются самые

разнообразные смайлики, включая улыбающиеся, смеющиеся, хмурые лица, удивленные лица и покрасневшие лица, более или менее воссоздающие любое выражение лица. Выражения также можно воссоздать, присвоив выражению смещение звездочками, например, «*grins*», или, например, некоторые действия «*hugged*» «*kissed*». Этот прием также может быть использован для обозначения звукоподражаний типа «*глок-глок-глок*», воссоздающих звук быстрого питья. Филатова и Волковский [8, 327] исследовали интернет-ретрансляционные чаты и обнаружили, что собеседники вербально обнимались, целовались, предлагали друг другу кофе, зевали и открывали шампанское, используя компенсирующие эти жесты звездочки. Ушаков [9, 213] также обнаружил, что физические объекты могут быть символизированы, например роза @}-‘-,-‘---, воссоздание физического контекста разговорного дискурса. Просодические сигналы из разговорного дискурса также могут быть воссозданы в интернет дискурсе. Точки, дефисы и другие знаки препинания используются для обозначения темпа. Фонетические качества разговорного дискурса могут быть воспроизведены с помощью творческой орфографии. Например, фраза «whatis» в интернет дискурсе часто пишется как «wotz» или «wats». Неязыковые контекстуальные звуки также были включены в тексты, которые анализировали Павлова и другие [10, 79], включая звуки для рычания, лая и гоночных автомобилей. Редупликация, используемая для акцентирования, не всегда отражает естественные возможности произношения. Например, в русскоязычном интернет дискурсе последнее время распространены слова «кек» и «ъеъ», последнее невозможно выговорить, но все это служит для передачи особого веселого настроения. В английском языке были обнаружены слова «fr-fr-fr» «skr-skr-skr», которые чаще всего используются в кругах почитателей музыкального жанра рэп. Слова-наполнители также присутствуют в интернет дискурсе, хотя их функция не полностью понятна. Хотя они могут быть использованы для воссоздания фонетических свойств разговорного дискурса, они не служат той же цели удержания слова, что и в разговорной речи [11, 163].

Некоторые из этих же функций функционируют иначе, чем в разговорном дискурсе, поэтому нестандартное написание слов может быть использовано для краткости и простоты набора текста. Конкуренция за внимание, размер экрана, средняя скорость набора текста, стремление к минимальному времени отклика, заполненность канала и быстрый темп разговора – все это мотивирует краткость в интернет-чатах ретрансляции. Фонетическое написание звуков часто соотносится с более короткой формой. Иногда слова еще более редуцируются до таких форм, как «u» для «you» и «CU”» для «see you», в кругах почитателей музыкального жанра рэп часто используется форма сокращения «CYA» для «seeya», которое уже по сути

является разговорным сокращением, также встречается сокращение «plz» для «please». Кроме того, обычно используется широкий спектр аббревиатур, включая «lol», упомянутый выше, «rofl» для «rolling on the floor laughing», «brb» для «be right back», «g2g» для «got to go», «btw» для «bytheway», «tbt»для «throwbackTuesday», который часто используется в виде хэштегов для обозначения старых фотографий [10, 83].

Смайлики (или эмоджи, эмодзи) также могут выполнять функции, отличные от простого воссоздания выражений лица. Они могут быть использованы для оказания иллокутивной силы на утверждения, которые они сопровождают. Согласно Дрезнеру и Херрингу [12, 252], смайлики используются для разграничения шутки или для смягчения команд. Они приравнивают смайлики, используемые таким образом, к жестам или выражению лица, которые изменяют значение фразы в разговорном дискурсе, или к знакам препинания, таким как вопросительные и восклицательные знаки, изменяющие значение фразы в письменном дискурсе. Смайлики также могут передавать социально-эмоциональную информацию. Фуллвуд и Мартино [13, 7] исследовали влияние смайликов на восприятие личности. Испытуемые задавали наводящие вопросы через мессенджер и получали заранее определенные ответы, либо содержащие смайлики, либо нет. После завершения «беседы» испытуемым предлагалось оценить своего собеседника по экстраверсии, приятности, добросовестности, эмоциональной устойчивости и открытости опыту. Испытуемые, получавшие ответы, включающие смайлики, оценивали своих партнеров как более экстравертных и сговорчивых, чем те, кто получал ответы без смайликов.

Ахренова [14, 12] обнаружила, что в интернет-ретрансляционном чате одновременно происходит несколько разговоров, что приводит к быстрой смене темы. Кроме того, хотя мгновенные сообщения и интернет-ретрансляционные чаты обычно синхронны, они могут использоваться асинхронно, или собеседник может извиниться за разговор и вернуться по своей прихоти. Абусаалек [4, 179] исследовал разговор при помощи мессенджеров для обмена мгновенными сообщениями и был удивлен, предполагая, что собеседники не направляют свое внимание исключительно на разговор или что они оставляют разговор на короткие промежутки времени. Он также обнаружил анекдотические свидетельства того, что испытуемые были многозадачны, участвуя одновременно в нескольких беседах. Таким образом, собеседник может участвовать в разговоре какое-то время и вернуться к разговору позже, продолжая с того места, где разговор закончился.

Обсуждение

Исходя из всего написанного выше, можно заметить, что меняются не только средства коммуникации, но и сам язык, который напрямую зависит

от технологий. Маклюэн считал, что каждая новая технология создает новую среду обитания человека и, следовательно, новый образ мышления. «Носитель-это-сообщение» означает, что содержание электронных средств массовой информации незначительно; именно сам носитель оказывает большее влияние на окружающую среду. Другими словами, важно не то, что мы пишем или читаем в интернете, а то, что мы пользуемся интернетом (а не делаем что-то другое), что и изменило наш мозг. Маклюэн рассматривал людей как по существу коммуникативных животных, он полагал, что именно технологии коммуникации были первичными в формировании того, кем мы были, что мы думали и как мы действовали, с эффектами, которые часто были подсознательными и поэтому не осознавались [17, 149].

Маклюэн видел три великих изменения в человеческой истории, связанных с коммуникационными технологиями, каждое из которых имело экспоненциально большее влияние на человечество, каждое из которых экстернализировало, или «вывело наружу», одно или несколько чувств. Первым было введение фонетического алфавита, который изменил культуру человечества от слуховой к письменной или визуальной. Вторым было появление печатного станка и подвижного шрифта, которые, по мнению Маклюэна, нарушили равновесие между чувственным и интеллектуальным, между образом и звуком, между конкретным и абстрактным. Затем появились технологии электронных коммуникаций, начиная с телеграфа, который «выдал» все органы чувств сразу, став продолжением нервной системы человека [18, 34]. Именно этот период мы все еще переживаем, даже те из нас, кто не находится на Facebook, Twitter и прочие социальные сети.

Выводы

Таким образом, интернет дискурс до сих пор является обширной лингвистической темой, которая требует внимания. Интернет дискурс возможно, изначально возник как гибрид письменного и устного дискурсов. Он все еще сохраняет много общего с обоими, однако интернет дискурс, если рассматривать его с лингвистической точки зрения, имеет много собственных особенностей. Синхронную онлайновую коммуникацию можно назвать как «интерактивный письменный дискурс». Этот термин выражает два элемента: во-первых, и наиболее явно, подчеркивается письменная форма разговора, утверждая сходство с письменным дискурсом; во-вторых, разговорный характер онлайн-разговора выражается термином «интерактивный».

Интернет дискурс выражает эмоции принципиально иначе, чем устный и письменный дискурс. Использование смайликов и выражение эмоций и жестов смещения между звездочками не могут быть объяснены ни устным, ни письменным дискурсом. Кроме того, повсеместное отсутствие капитализации не похоже даже на неформальный письменный дискурс. Новые гибридные

формы аббревиатур, такие как «tbt», «btw», «g2g», рассмотренные в этой статье, указывают на способность интернет дискурса играть с языком таким образом, что даже письменный дискурс не может этого сделать. Кроме того, правила пунктуация для интернет дискурса отличаются от правил для письменного дискурса. Устный разговор не может продолжаться, если обе стороны не слушают, с другой стороны, в онлайн разговоре переписка происходит по очереди и сохраняется на экране, и поэтому собеседник может «слушать» и «говорить», когда ему заблагорассудится, позволяя собеседникам уделять друг другу лишь ограниченное внимание при выполнении других задач.

Список использованных источников

1 **Гермашева, Т. М.** Исследование лингвистических и паралингвистических характеристик блог-дискурса. Известия Российского государственного педагогического университета им. А. И. Герцена. – 2010. – С. 150–155.

2 **Васильева, С. Л.** Особенности жанра комментария в русском и английском дискурсе: сопоставительный аспект. Молодой ученый. – 2013. – № 2. – С. 207–210.

3 **Морослин, П. В.** Язык Интернета как объект лингвистических исследований. Russian Journal of Linguistics. – 2009. – С. 10–17.

4 **Abusa'aleek, A.** Internet Linguistics: A Linguistic Analysis of Electronic Discourse as a New Variety of Language. International Journal of English Linguistics. – 2015. – № 5(1). – P. 173–185.

5 **Abdullina, L. R., Latypov, N. R.** Online News Comments of the E-discourse: a framesemantic approach. The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication, Special Edition. – 2017. – P. 16–25.

6 **Mitra, A., Watts, E.** Theorizing Cyberspace: the Idea of Voice Applied to the Internet Discourse. New Media & Society. – 2002. – № 4(4). – P. 479–498.

7 **Provine, R. R., Spencer, R., Mandel, D.** Emotional expression online: Emoticons punctuate website text messages. Journal of Language and Social Psychology. – 2007. – № 26 (3). – P. 299–307.

8 **Filatova, O., Volkovskii, D.** The online discourse as a form of e-Participation: the experience of internet discourse research. Proceedings of the 13th International Conference on Theory and Practice of Electronic Governance. – 2020. – № 3(1). – P. 326–333.

9 **Ушаков, А. А.** Интернет-дискурс как особый тип речи. Вестник Адыгейского государственного университета. Серия 2: Филология и искусствоведение. – 2016.

10 **Pavlova, N., Grebenshchikova, T., Afinogenova, V., Zachiosova, I., Kubrak, T.** Intentional space of post-event discourse on various internet sites. Psikhologicheskii zhurnal. – 2015. – № 41(3). – P. 78–91.

11 **Серебренникова, Е. Ф.** Интернет дискурс: к проблеме семиометрии значимых параметров лингвистического анализа. Журнал Magister Dixit. – 2011. – С. 158–165.

12 **Dresner, E., Herring, S.** Functions of the nonverbal in CMC: Emoticons and illocutionary force. Communication Theory. – 2010. – № 20. – С. 249–268.

13 **Fullwood, C., Martino, O.** Emoticons and impression formation. Applied Semiotics/Sémiotique Appliqué. – 2007. – P. 19.

14 **Ахренова, Н. А.** Интернет-дискурс как глобальное межкультурное явление и его языковое оформление. Московский государственный областной университет. – 2019. – С. 36.

15 **Ахренова, Н. А.** Интернет-лингвистика: новая парадигма в описании языка интернета. Московский государственный областной социально-гуманитарный институт, Вестник МГОУ. Серия: Лингвистика. – 2016. – № 3. – С. 8–37.

16 **Ахренова, Н. А.** Теоретические основы интернет-лингвистики. Филологические науки, Вопросы теории и практики. – 2013. – № 10(28). – С. 22–26.

17 **Roncallo-Dow, S., Scolari, C. A.** Marshall McLuhan: The Possibility of Re-Reading His Notion of Medium. Philosophies. – 2016. – № 1. – P. 141–152.

18 **Jones, P.** The Technology is not the Cultural Form?: Raymond Williams's Sociological Critique of Marshall McLuhan, Joint Issue with Australian Canadian Studies. – 1998. – № 23(4). – P. 27–39.

References

1 **Germasheva, T. M.** Issledovanie lingvisticheskih i paralingvisticheskih harakteristik blog-diskursa. Izvestiya Rossijskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo universiteta im. A. I. Gercena. [Research of linguistic and paralinguistic characteristics of blog discourse. Izvestia of the Russian State Pedagogical University. A. I. Herzen]. – 2010. – S. 150–155.

2 **Vasilieva, S. L.** Osobennosti zhanra kommentariya v russkom i anglijskom diskurse: sopostavitelnyj aspekt. Molodoy uchenyj. [Features of the genre of commentary in Russian and English discourse: a comparative aspect. Young scientist]. – 2013. – № 2. – S. 207–210.

3 **Moroslin P. V.** Yazyk Interneta kak objekt lingvisticheskih issledovanij. Russian Journal of Linguistics. [The language of the Internet as an object of linguistic research. Russian Journal of Linguistics]. – 2009. – S. 10–17.

4 **Abusa'aleek, A.** Internet Linguistics: A Linguistic Analysis of Electronic Discourse as a New Variety of Language. International Journal of English Linguistics. – 2015. – № 5(1). – P. 173–185.

5 **Abdullina, L. R., Latypov, N. R.** Online News Comments of the E-discourse: a framesemantic approach. The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication, Special Edition. – 2017. – P. 16–25.

6 **Mitra, A., Watts, E.** Theorizing Cyberspace: the Idea of Voice Applied to the Internet Discourse. New Media & Society. – 2002. – № 4(4). – P. 479–498.

7 **Provine, R. R., Spencer, R., Mandel, D.** Emotional expression online: Emoticons punctuate website text messages. Journal of Language and Social Psychology. – 2007. – № 26 (3). – P. 299–307.

8 **Filatova, O., Volkovskii, D.** The online discourse as a form of e-Participation: the experience of internet discourse research. Proceedings of the 13th International Conference on Theory and Practice of Electronic Governance. – 2020. – № 3(1). – P. 326–333.

9 **Ushakov A.A.** Internet-diskurs kak osobyj tip rechi. Vestnik Adygejskogo gosudarstvennogo universiteta. [Internet discourse as a special type of speech. Bulletin of the Adyghe State University]. Seriya 2: Filologiya i iskusstvovedenie. – 2016.

10 **Pavlova, N., Grebenshchikova, T., Afinogenova, V., Zachiosova, I., Kubrak, T.** Intentional space of post-event discourse on various internet sites. Psikhologicheskii zhurnal. – 2015. – № 41(3). – P. 78–91.

11 **Serebrennikova E.F.** Internet diskurs: k probleme semiometrii znachimyh parametrov lingvisticheskogo analiza. [Internet Discourse: Towards the Problem of Semiometry of Significant Parameters of Linguistic Analysis]. Zhurnal Magister Dixit. – 2011. – P. 158–165.

12 **Dresner, E., Herring, S.** Functions of the nonverbal in CMC: Emoticons and illocutionary force. Communication Theory. – 2010. – № 20. – P. 249–268.

13 **Fullwood, C., Martino, O.** Emoticons and impression formation. Applied Semiotics/Sémiotique Appliqué. – 2007. – P. 19.

14 **Ahrenova N.A.** Internet-diskurs kak globalnoe mezhkulturnoe yavlenie i ego yazykovoe oformlenie. [Internet discourse as a global intercultural phenomenon and its linguistic design]. Moskovskij gosudarstvennyj oblastnoj unoversitet. – 2019. – P. 36.

15 **Ahrenova N.A.** Internet-lingvistika: novaya paradigma v opisanii yazyka interneta. Moskovskij gosudarstvennyj oblastnoj socialno-gumanitarnyj institut, Vestnik MGOU. [Internet linguistics: a new paradigm in the description of the language of the Internet. Moscow State Regional Social and Humanitarian Institute, Vestnik MGOU]. Seriya: Lingvistika. – 2016. – № 3. – P. 8–37.

16 **Ahrenova N.A.** Teoreticheskie osnovy internet-lingvistiki. Filologicheskie nauki. [Theoretical Foundations of Internet Linguistics. Philological sciences, Questions of theory and practice]. Voprosy teorii i praktiki. – 2013. – № 10(28). – S. 22–26.

17 **Roncallo-Dow, S., Scolari, C. A.** Marshall McLuhan: The Possibility of Re-Reading His Notion of Medium. Philosophies. – 2016. – № 1. – P. 141–152.

18 **Jones, P.** The Technology is not the Cultural Form?: Raymond Williams's Sociological Critique of Marshall McLuhan, Joint Issue with Australian Canadian Studies. – 1998. – № 23(4). – P. 27–39.

Материал поступил в редакцию 21.05.21.

Б. Ө. Қожамсүгірова[1], З. М. Базарбаева[2]
[1]Абылай хан атындағы Қазақ Халықаралық Қатынастар және Әлем Тілдері Университеті, Қазақстан Республикасы, Алматы қ.
[2]А. Байтурсынов атындағы Тіл білімі Институты,
Қазақстан Республикасы, Алматы қ.
Материал баспаға 21.05.21 түсті.

ҚАЗІРГІ ЛИНГВИСТИКАДАҒЫ ИНТЕРНЕТ-ДИСКУРС

Қазіргі тіл біліміндегі Интернет-дискурс, әдетте, ауызша және жазбаша дискурс арасындағы гибрид ретінде қарастырылады. Бұл модель интернет-дискурстың өзіндік ерекшеліктерін ескермейді және оны ауызша да, жазбаша да дискурстың әсерімен түсіндіруге болмайды. Интернет-дискурстың ауызша да, жазбаша дискурста да көптеген ортақ белгілері бар, бірақ сонымен бірге оны дискурстың өзіндік тәуелсіз формасы ретінде қарастыру үшін жеткілікті ерекше белгілері бар деп болжанады. Инновациялық технологиялардың дамуына байланысты қазіргі заманғы тұжырымдамаларды, оның ішінде Интернет-дискурс сияқты тұжырымдаманы зерттеудің маңызы күннен күнге артып келеді. Дискурсты зерттеу мақсатында сапалық және сандық талдау әдістері қолданылды. Осы мақалада біз интернет-дискурсты тәуелсіз тілдік континуум ретінде болу үшін қазіргі тіл білімінде интернет-дискурстың орны қандай екенін түсіндіруге тырысамыз. Бұл мақалада Интернет-дискурс терминінің түсіндірмесі беріледі, тақырыпқа сай әдебиет талданады, берілген терминнің ерекше белгілері, сондай-ақ оның эмоцияны білдіру, физикалық ортаны ұсыну, қысқартулар, тыныс белгілері және синхрондылық секілді барлық аспектілері қарастырылды. Зерттеу

нәтижесіне келе, осы мақалада біз жиналған барлық ақпаратты қарастырып, талдаймыз және байланыс теорияларына сүйене отырып қорытынды жасаймыз.

Кілтті сөздер: интернет-дискурс, ауызша дискурс, жазбаша дискурс, лингвистика, интернет сленг, тіл білімі, ағылшын тілі, орыс тілі.

B. O. Kozhamsugirova[1], Z. M. Bazarbayeva[2]
[1]Ablaikhan Kazakh University of International Relations and World Languages, Republic of Kazakhstan, Almaty.
[2]Baitursynov A. Institute of Linguistics, Republic of Kazakhstan, Almaty.
Material received on 21.05.21.

INTERNET DISCOURSE IN MODERN LINGUISTICS

Internet discourse in modern linguistics is usually considered as a hybrid between oral and written discourse. This model does not take into account the unique features of Internet discourse, which cannot be explained by the influence of either oral or written discourse. It is assumed that Internet discourse shares many features with both oral and written discourse, but also has enough unique features to be considered its own independent form of discourse. Due to the development of innovative technologies, the importance of studying modern concepts is increasing, including the study of such a concept as Internet discourse. We used qualitative and quantitative methods for studying discourse. In this article, we attempt to explain the place of Internet discourse in modern linguistics in order to distinguish Internet discourse as an independent language continuum. The article examines the special features of Internet discourse, including all its aspects: the expression of emotions, the representation of the physical environment, abbreviations, punctuation and synchronicity. As a result, in this article we analyze all the collected information and draw conclusions based on the theory of communication.

Keywords: Internet discourse, oral discourse, written discourse, linguistics, Internet slang, linguistics, English, Russian.

ҒТАМР 16.21.61

https://doi.org/10.48081/XKPQ1791

***К. Е. Кожахметова, Б. М. Кадырова, Б. Р. Кожахметова**
Торайғыров университеті, Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.

ҚАЗАҚ САЯСАТКЕРЛЕРІ СӨЙЛЕУ ПОРТРЕТІНІҢ ПРАГМАЛИНГВИСТИКАЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

Мақалада сөйлеу портретіне, прагмалингвистика ұғымдарына қатысты зерттеулерге шолу жасалып, қазіргі қазақ саясаткерлерінің сөйлеу портретінің прагмалингвистикалық аспектілері қарастырылды. Олардың сөйлеген сөздеріне, пікірлеріне, сұхбаттарына сөйлеу портретінің прагмалингвистикалық әлеуеті тұрғысынан кішігірім талдаулар жасалды. Қазақ саясаткерлері сөйлеу портретін қарастыруда функционалды және жасырын прагмалингвистика ұғымдары мен талдау тәсілдері қолданылды. Прагматиканың дәстүрлі мәселесі – сөйлеу актілеріне, тыңдаушыға әсер етудің белгілі бір ниеттері мен стратегияларын өзектеудегі сөйлеушінің басымдықтарына назар аударылды. Прагматикалық мән теориясы мен айтылымдардың астарлы мағыналары, сөйлеушінің ниеті мен айтқан сөзі арасындағы мағына өзгеше болу мүмкіндігі, айтылымдар мағынасына кірмеген жайттарды, айтылған сөздің астарлы мәнін ой-тұжырымдап шығарып алу мүмкіндігі, мағыналық ой-тұжырым – импликатура, прагмалингвистиканың өзегін құрайтын сөйлеу актілерінің теориясына қатысты мәселелер сөз болды. Жасырын және функционалды прагмалингвистика ұғымдарының анықтамалары зерделеніп, жасырын прагмалингвистика тұрғысынан қазақ саясаткерлерінің сөйлеу портретін сипаттауға ұмтылыс жасалды. Сөйлеу актісінде бейсаналық, автоматты түрде таңдалған, бұрыннан қалыптасқан сөйлеу әдеттеріне байланысты сөйлеу қылықтарының жиынтығы, тілдік бірліктерінің грамматикалық және лексикалық мағыналары қосымша реңк жүктейтіндігі анықталды.

Кілтті сөздер:сөйлеу портреті, прагмалингвистикалық аспектілер, қазақ саясаткерлері, сөйлеу актілері, функционалды және жасырын прагмалингвистика, импликатура, талдау.

Кіріспе

Лингвистикада тілді адамның іс-әрекеті мен қызметіне байланыстыра қарастыру мәселесі өзекті. Бүгінгі жаһандану, ғаламтор мен ақпараттық ағым ықпалындағы қоғамда көп қырлы саяси қызметке, саясаткердің кәсіби мансабы аясында сөйлеген сөздері мен жазған, айтқан пікірлеріне, берген сұхбаттарына деген қызығушылық артуда. Яғни саяси дискурсты толыққанды ұғыну, қазіргі қазақ саясаткерлерінің сөйлеу портретін құрайтын сөйлеу құралдарын лингвистикалық, прагмалингвистикалық тұрғыда талдап, сөйлеу портретін жасау әдістерін жетілдіру арқылы жүзеге аспақ.

Зерттеудің нысаны: Қазақ саясаткерлерінің сөйлеген сөздері мен сұхбаттары, сөйлеу портреті

Зерттеудің пәні: Қазақ саясаткерлердің сөйлеу портретінің прагмалингвистикалық аспектілері

Мақсаты: Қазақ саясаткерлерінің сөйлеген сөздерінің, берген сұхбаттарының прагмалингвистикалық ерекшеліктерін айқындау арқылы сөйлеу портретін жасау. Осы мақсатқа жету барысында мынадай міндеттер шешу көзделді:

– сөйлеу портретін зерттеудегі әр түрлі көзқарасттар мен пәнаралық сипаттағы мәселелерге шолу;

– сөйлеу портреті, тілдік тұлға анықтамаларын айқындау;

– Прагмалингвистиканың құзыретіне кіретін коммуникативтік акті, прагматикалық функциялары, сыпайылық феномені және сөйлеу актілеріне талдау жасау арқылы саясаткерлердің сөйлеу портретін жасау.

Зерттеудің әдістері мен нәтижесі. Қазақ саясаткерлерінің сөйлеу портретін қарастыру барысында салыстыру және салғастыру әдістері, сипаттау әдісі, прагмалингвистикалық талдау әдісінің элементтері мен тілдік деректердің мағыналық түсіндірме әдісі қолданылды. Сөйлеу портретіне прагмалингвистикалық талдау жасау арқылы қазақ саясаткерлерінің жалпы білімділік деңгейін, танымдық бағытын, парасаттылық ерекшеліктерін, іс-әрекеттерінің уәждемесін анықтауға болады.

Саясаткерлердің сөйлеу портретіне деген қызығушылық әлеуметтік коммуникация жағдайындағы жаһандық және қарама-қайшы проблемалар мен қиындықтардан туындайды. Сөйлеу портретін зерттеу әр түрлі көзқарасты, пәнаралық сипаттағы мәселелердің белгілі бір шеңберін қарастыруды және лингвистика, саясаттану, философия, мәдениеттану, лингвистикалық персонология деректеріне сүйенуді қажет етеді. «Сөйлеу портреті» деген лингвистикалық термин ХХ ғасырдың 60-жылдарының ортасында фонетикалық портрет идеясын ұсынған М. В. Пановтың есімімен байланысты. Сөйлеу портретін әртүрлі аспектілерде зерттеумен Виноградов В. В., Караулов Ю. Н., Китайгородская М. В., Розанова Н. Н.,

Крысин Л. П., Леорда С. В., Тарасенко Т. П., Попова Т. И., Матвеева Г. Г. және т. б. ғалымдар айналысқан. Ю.С. Алышева, О. И. Асташованың диссертациялары саяси көшбасшылардың сөйлеу портретін зерттеуге арналса, А.В. Колмогорова мен О. Н. Варламованың зерттеулерінде сөйлеу портреті тұжырымдамаларының негізіне С . В. Мамаева мен Г. Г. Матвееваның анықтамалары алынған. Осы авторлардың пікірінше, **сөйлеу портреті** дегеніміз жеке немесе ұжымдық тілдік тұлға сөйлеуінің сипаттамасы, тілдік құзыреттілігінің барлық деңгейіндегі сөйлеу ерекшеліктерінің сипаттамасы, сондай-ақ адамның психологиялық және әлеуметтік параметрлері ескерілетін сөйлеу мінез-құлқының сипаттамасы. Осы бағыттағы отандық зерттеулерге келер болсақ, Ж. Б. Абильдинованың «Особенности речевого портрета русского, казахского и немецкого этноса в анекдотах» мақаласын, Г. Мусаканованың «Портретирование как метод изучения языковой личности» мақаласын, сондай-ақ Елбасы Н. Назарбаевтің сөйлеу портретін зерттеуге арналған Л. Абдуллинаның «Говорить как Назарбаев» еңбегін атап өтуге болады, бірақ қазақ саясаткерлерінің сөйлеу портретіне арналған зерттеулер жоқ. Мақаламыз сөйлеу портретінің прагматлингвистикалық аспектісіне арналғандықтан, қазақ тіл біліміндегі түрлі бағыттағы прагмалингвистиканың зерттеулеріне де шолу жасадық, атап айтқанда М. Оразовтың сөз семантикасының прагматикалық аспектісі, А. Алдашева публицистикалық терминдердің прагматикалық ерекшеліктері, Б. Момынова газеттік лексиканың прагматикалық аспектісі, З. Ерназарова сөйлеу тілі синтаксисінің прагмалингвистикалық аспектісі, Д. Әлкебаева қазақ тілі стилистикасының прагматикасы, С. Аташев бұқаралық ақпарат құралдарының прагматикасы, Б. Хасановтың сөздің лексикалық мағынасы мен прагматикасы, Б. Райымбекова, Ф. Жақсыбаева, Г. К. Ихсанғалиевалардың және т.б. зерттеулері.

Г. Г. Матвеева сөйлеу портретін «тыңдаушыға әсер етудің белгілі бір ниеттері мен стратегияларын өзектеу үшін белгілі бір жағдайларда сөйлеушінің сөйлеу басымдықтарының жиынтығы» ретінде анықтайды [1, б. 332]. Осылайша, бүгінгі таңда **сөйлеу портреті** – сөйлеу мінез-құлқының ерекшелігін, жеке (психологиялық) және кәсіби (әлеуметтік) параметрлердің ерекшеліктерін және т. б. ескере отырып, тілдік құзыреттілікті іске асырудың барлық деңгейлеріндегі сөйлеу ерекшеліктерін егжей-тегжейлі сипаттауды қамтитын жеке немесе ұжымдық тілдік тұлға сөйлеуінің кешенді сипаттамасын білдіреді деп айта аламыз [2, 542 б.]

Прагмалингвистика – сөйлеу әрекеті теориясының, коммуникативті грамматика мен сөйлеу актілері теориясының жетістіктері тоғысатын интегралды ғылыми бағыт [3, 73 б.]. Ал прагмалингвистикалық аспектіде

саясаткердің сөйлеу портретін талдау арқылы оның тұтас бейнесін қалыптастыруға мүмкіндік аламыз.

Зерттеушілердің пікірінше, прагмалингвистиканың негізгі ұғымы – сөйлеу актісі. Ғалым Арутюнова Н. Д. «Речевой акт – целенаправленное речевое действие, совершаемое в соответствии с принципами и правилами речевого поведения, принятыми в данном обществе; единица нормативного социоречевого поведения, рассматриваемая в рамках прагматической ситуации» [4, 412 б.], – деп жазады. Прагмалингвистика адресант ниетін білдіру үшін сөйлеушінің тілдік формаларды пайдаланып, тілдік құрылымдар бірліктерін таңдау мүмкіндіктерін зерттеумен айналысады. «Под прагмалингвистикой понимается изучение выбора говорящими различных языковых форм с точки зрения возможностей структурных единиц языка выразить интенцию адресанта» [5, 309 б.]. Прагмалингвистиканың құзыретіне коммуникативтік актінің прагматикалық функциялары, сыпайылық феномені және сөйлеу актісін құру мәселелері кіреді. Ұзақ уақыт бойы сөйлеу актісі прагматикалық талдаудың бірлігі ретінде әрекет етті. Сөйлеу актілеріне адамның өмірі мен қызметі контекстінде сөйлеуді талдайтын зерттеушілер, сондай-ақ зерттеушілер күнделікті сөйлеуді және ауызша қарым-қатынас пен мінез-құлықтың басқа түрлеріне жүгінді.

Прагматиканың дәстүрлі мәселесі – сөйлеу актілерін есептеу және оларды жіктеу мүмкіндігі, яғни сөйлеушінің белгілі бір **ниетін** білдіру үшін дәстүрде бекітілген сөздер тобын анықтау болып табылады (өтіну, уәде беру, қауіп төндіру және т.б.). Дж. Лич сөйлеу актілерінің сыпайылық принципі тұрғысынан жіктелуін ұсынады. Оның пікірінше, сөйлеу актісінің сыпайылық дәрежесі оның критерийі болып табылады, ал прагматикалық мағына сөйлеуші ниетін білдіреді [6, 104 б.]. Демек, сөйлеу портретін талдауды тыңдаушыға әсер етудің белгілі бір **ниеттері** мен **стратегияларын** өзектеу үшін белгілі бір жағдайлардағы сөйлеушінің сөйлеу басымдықтарын қарастыру арқылы жүзеге асыруға болады.

Прагматикалық мән теориясы Г. П. Грайстің еңбектерінде қарастырылып, онда алғашқы рет айтылымдардың астарлы мағыналарын талдауға назар аударылған. [7, 217–237 б.]. Сонымен қатар, тілдік құзыреті бар адресат (тыңдаушы), сөйлеушінің ниеті мен айтқан сөзі арасындағы мағына өзгеше болуы мүмкін екенін түсінетінін анықтады. Бірақ коммуникативті постулаттар айтылымдар мағынасына кірмеген жайттарды, тыңдаушының тікелей қарым-қатынасы барысында айтылған сөздің астарлы мәнін ой-тұжырымдап шығарып алуына мүмкіндік береді. Грайс айтылған сөз нәтижесіндегі мағыналық ой-тұжырымын (выводы из произнесенного высказывания) **импликатура** деп атады [8]. Мысалы, Елбасы Н. Ә. Назарбаевтың 2019 ж. 21 тамызындағы «Нұр Отан» партиясы жиынында айтқан сөзіне тоқталайық:

«Мемлекет саяси тұрақтылық пен қоғамдағы келісім арқылы дамиды. Дағдарыс кезеңінде жүйені шайқалтпай, қайта нығайту керек. Ол үшін бізге қоғамды дамытатын, жұрттың айтқанына құлақ түретін мықты көшбасшылар мен мықты партия керек... Біреулер келіп, біреулер кетіп жатса не болатын айналамыздан, постсоветтік кеңістіктен көріп отырмыз» [9], – деген сөзінің **импликатурасы:** «мықты көшбасшы мен мықты партия керек» – «Елбасы мен Нұр Отан партиясы халыққа қажет» дегені, «жүйені шайқалтпау» – халықтың наразылыққа шығып, қоғамдық тәртіпті бұзбауы қажет, олай болмаған жағдайда «біреулер кетіп, біреулер келіп жатса не болатынын», яғни Украина немесе Қырғызстандағыдай жағдайға тап болатынымыз, биліктің нақты ауысуы әрқашан ел үшін соққы болатыны меңзеліп тұр. Осылайша, тыңдаушының тікелей қарым-қатынасы барысында айтылған сөздің астарлы мәнін ой-тұжырымдап шығарып алуға болады.

Кейбір лингвистердің пікірінше, тіл жүйе ретінде өмір сүрсе, прагматика осы жүйенің қалай қолданылатынын зерттейді [10]. Ана тілінде сөйлеушілер негізінен сөздердің әлеуметте бекітілген, жалпыда қабылданған мағыналарын пайдаланады, бұл коммуниканттардың өзара түсінушілігін артып, ары қарай қарым-қатынас жасау мүмкіндігін қамтамасыз етеді. Г. Г. Матвееваның айтуынша, прагмалингвистиканың объектісі – мәтінді жіберушінің (сөйлеушінің) мақсаты, міндеті, ниеті мен интенцияларына қарай жүзеге асатын тілдің әсер етуші функциялары [11, 208 б.]. Прагмалингвистиканың өзегін сөйлеу актілерінің теориясы құрайды. Сөйлеу актісі – бұл «әдетте тілді/сөйлеуді құрал ретінде қолданып практикалық немесе менталды әрекетке мәжбүрлейтін, белгілі бір мақсатта туындап айтылатын» айтылым (высказывание) [12, 214 б.].

Прагмалингвистика аясында ауызша қарым-қатынастың әртүрлі аспектілері зерттелсе, функционалды прагмалингвистика айтылым тудыру мәселелерін зерттеуге, коммуниканттардың оның мағынасын түсінуіне және тиімді сөйлеу қарым-қатынас ережелеріне назар аударады. Функционалды парагмалингвистика сөйлеу әрекетін тыңдаушыға оңтайлы әсер ету үшін мәтін жіберушінің сөйлеу бірліктерін мақсатты және саналы түрде таңдауы ретінде қарастырады.

Ал жасырын прагмалингвистика сөйлеу мінез-құлқын бірден, автоматты түрде, бейсана деңгейінде орындалатын сөйлеу әрекеттерінің жиынтығы ретінде анықталады. Жасырын прагмалингвистика тұрғысынан сөйлеу әрекеті-бұл қарым-қатынас мақсатына жетуге бағытталған айтушының өздігінен автоматты түрдегі сөйлеу әрекеттерінің кешені [5, 65 б.]. Таңдау мен әсер ету сөйлеу әдетіне байланысты бейсаналық, механикалық түрде жүреді. Мысалы, 2012 ж. қыркүйегінде Серік Әбденов 35 жасында Еңбек және әлеуметтік қорғау министрі болып тағайындалды, бірақ 2013 ж. сәуірінде зейнетақы

реформасының барысын түсіндіру үшін туған Қарағанды облысына барған кездесулердің бірінде, сөйлеген сөзі оның танымалдылығын бірден шарықтатты. Оның себебі «Әйелдердің зейнеткерлік жасын 63 жасқа дейін көтерудің мәні неде? – екенін түсіндіруді сұраған қала тұрғынына берген жауабы еді: «*Вам нужно работать и работать, потому что уважаемые земляки, потому что, потому что. Ну, зачем вам в 50 лет думать о пенсии. При выходе на пенсию мы просто приобретем дополнительные болезни, мы будем раньше стареть. Это однозначно*» [17]. Келтірілген мысалда жас министрдің тілдік құрылымдарды, **бейсаналық, механикалық** түрде, сәтсіз таңдауын «*Вам нужно работать и работать*» деген сөзінен аңғарсақ, адресанттың сөйлеу мінез-құлқын, ниетін «...При выходе на пенсию мы просто приобретем дополнительные болезни, мы будем раньше стареть. Это однозначно» деген тиімсіз әсер етуші тілдік бірліктерді қолдануынан көреміз. Жас министрдің сөйлеу стратегиясын дұрыс қолданбауы, бірден әлеуметтік желідегі «танымалдылығының» артуына ықпал етті. Осы тұрғыдағы сөйлеу актісінде бейсаналық, автоматты түрде таңдалған, бұрыннан қалыптасқан сөйлеу әдеттеріне байланысты сөйлеу қылықтарының жиынтығы, тілдік бірліктерінің грамматикалық және лексикалық мағыналары қосымша реңк жүктегенін көреміз.

Қорытынды: Сөйлеу портретінің прагмалингвистикалық талдауын тыңдаушыға әсер етудің белгілі бір ниеттері мен стратегияларын өзектейтін жағдайлардағы сөйлеу басымдықтарын қарастыру арқылы жүзеге асыруға болады. Яғни, белгілі бір жағдаятта орын алатын жасырын, бейсана сондай-ақ, әдеттегі сөйлеу әрекеттеріне прагмалингвистикалық талдау жасау арқылы адамның жалпы білімділік деңгейін, танымдық бағытын, парасаттылық ерекшеліктерін, іс-әрекеттерінің уәждемесін анықтауға болады. Сонымен қоса, сөйлеу актілерін сыпайылық принципі тұрғысынан жіктеп, оның критерийін анықтап, прагматикалық мағына арқылы сөйлеуші ниеті анықталады.

Пайдаланған деректер тізімі

1 **Матвеева, Г. Г.** Скрытые грамматические значения и идентификация социального лица («портрета») говорящего: дис. д-ра филол. наук: 10.02.19 / Матвеева Галина Григорьев-на. – СПб., 1993. – 332 с.

2 **Мамаева, С. В.** Речевой портрет [Электронный ресурс] // Эффективное речевое общение (базовые компетенции): Словарь-справочник. Сибирский федеральный университет / Под редакцией А. П. Сковородникова. Красноярск, 2014. 542 – 543 с.

3 **Маслова, А. Ю.** Введение в прагмалингвистику: Учеб пособ./ А. Ю. Маслова. – М. : Флинта: Наука, 2007. 72–73 с.

4 **Арутюнова, Н. Д.** Речевой акт // Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В. Н. Ярцева. М. : Советская энциклопедия, 1990. – 412 с.

5 **Crystal, D.** An Encyclopaedic Dictionary of Language and Languages / Crystal D. – Penguin Books, 1992. – 422 p.

6 **Leech, G. H.** Principles of Pragmatics / Leech G.H. – NY, London: Longman, 1983. - 250 p.

7 **Грайс, Г. П.** Логика и речевое общение / Г. П. Грайс // Новое в зарубежной лингвистике. – М., 1985. – Вып. 16: Лингвистическая прагматика. – С. 217–237.

8 **Каразия, Н. А.** Методика прагмалингвистического исследования: основные подходы и категории // Вестник КРАУНЦ. Гуманитарные науки. 2006. № 1. [Электронный ресурс]. – https://goo.su/4cw6

9 [Электронный ресурс]. – https://clck.ru/TTs9Q

10 **Verschueren, J.** Linguistic pragmatics and semiotics / Verschueren J. // Semiotica. Journal of the International Association for Semiotic Studies, Vol. 104, 1995.

11 **Матвеева, Г. Г.** Некоторые проблемы прагмалингвистики // прагмалингвистика и практика речевого общения: сб. Науч. Тр. Междунар. Науч. Конф. (24.11.2007 г.). – Ростов-на-Дону : ИПО ПИ ЮФУ, 2007. – 208 с.

12 **Формановская, Н. И.** Речевая интенция как объект исследования в лингвистическом и методическом аспектах. – Лингвистический поиск на рубеже веков. – М., 2000. – 213–214 с.

13 [Электронный ресурс]. – https://clck.ru/TMftp

14 **Арутюнова, Н. Д.** Речевой акт / Н. Д. Арутюнова // Большой Энциклопедический Словарь «Языкознание». Под ред. В. Н. Ярцевой. – М., 1998. – С. 412–413.

15 **Абильдинова, Ж. Б.** Особенности речевого портрета русского, казахского и немецкого этноса в анекдотах // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. 2013. № 7–2.

16 **Мусаканова, Г.** «Портретирование как метод изучения языковой личности» https://goo.su/4DNU.

17 **Абдуллина, Л.** Говорить как Назарбаев – Усть-Каменогорск, 2016. – 159 б.

References

1 **Matveeva, G. G.** Skrytye grammaticheskie znacheniya i identifikaciya socialnogo lica (portreta) govoryashego [Hidden grammatical meanings and identification of the social face («portrait») of the speaker: dis. Dr. philol. Science : 10.02.19 / Matveeva Galina Grigorievna]. – St. Petersburg, 1993. – 332 p.

2 **Mamaeva, S. V.** Rechevoy portret [Electronic resource] // Effektivnoe rechevoe obshenie (bazovye kompetencii) : slovar-spravochnik. [Effective speech communication (basic competencies): Dictionary-reference]. Sibirsky Federal University / Edited by A. P. Skovorodnikov. Krasnoyarsk, 2014. – 542–543 p.

3 **Maslova, A. Yu**. Vvedenie v pragmalingvistiku. [Introduction to pragmalinguistics] Study guide/ A. Y. Maslova. – M. : Flinta: Nauka, 2007. 72–73 p.

4 **Arutyunova, N. D.** Rechevoi akt [Speech act] / / Linguistic encyclopedic dictionary / Ed. by V. N. Yartseva. – M. : Sovetskaya enciklopediya, 1990. – 412 p.

5 **Crystal, D.** An Encyclopaedic Dictionary of Language and Languages / Crystal D. – Penguin Books, 1992. – 422 p.

6 **Leech, G. H.** Principles of Pragmatics / Leech G. H. – NY, London : Longman, 1983. – 250 p.

7 **Gries, G. P.** Logika I rechevoe obshenie. [Logic and speech communication] / G. P. Gries // New in foreign linguistics. – M., 1985. – Issue 16 : Linguistic pragmatics. – pp. 217–237.

8 **Karaziya, N. A.** Metodika pragmalinguisticheskogo issledovaniya: osnovnye podkhody i kategorii [Methodology of pragmalinguistic research: basic approaches and categories]. Humanities. 2006. № 1. [Electronic resource]. – https://goo.su/4cw6

9 [Electronic resource]. – https://clck.ru/TTs9Q.

10 **Verschueren, J.** Linguistic pragmatics and semiotics / Verschueren J. // Semiotica. Journal of the International Association for Semiotic Studies. – Vol. 104, 1995.

11 **Matveeva, G. G.** Nekotorye problemy pragmalingvistiki // Pragmalingvistika I praktika rechevogo obsheniya. [Some problems of pragmalinguistics]. Nauch. Conf. (24.11.2007). – Rostov-on-Don : IPO PI YUFU, 2007. – 208 p.

12 **Formanovskaya, N. I.** Rechevaya intenciya kak objekt issledovaniya v lingvisticheskom I metodicheskom aspektah. [Speech intention as an object of research in linguistic and methodological aspects]. – Linguistic search at the turn of the century. – Moscow, 2000. – 213–214 p.

13 [Electronic resource]. – https://clck.ru/TMftp.

14 **Arutyunova, N. D.** Rechevoi akt. [Speech act] / N. D. Arutyunova / / Bolshoy Enciklopedicheskiy Slovar 'Yazykoznanie». V. N. Yartseva, M., 1998, pp. 412–413.

15 **Abildinova, Zh. B.** Osobennosti rechevogo portreta russkogo, kazahskogo i nemeckogo etnosa v anekdotah. [Features of the speech portrait of the Russian, Kazakh and German ethnos in anecdotes] // Actual problems of the humanities and natural sciences. – 2013. – № 7–2.

16 **Musakanova, G.** Portretirovanie kak metod izucheniya yazykovoi lichnosti. [Portraiture as a method of studying the language personality] [Electronic resource]. – https://goo.su/4DNU.

17 **Abdullina, L.** Govorit kak Nazarbayev. [Speak like Nazarbayev] – Ust-Kamenogorsk, 2016 – 159 p.

Материал баспаға 21.05.21 түсті.

К. Е. Кожахметова, Б. М. Кадырова, Б. Р. Кожахметова
Торайцыров университет,
Республика Казакстан, г. Павлодар
Материал поступил в редакцию 21.05.21.

ПРАГМАЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ РЕЧЕВОГО ПОРТРЕТА КАЗАХСКИХ ПОЛИТИКОВ

В статье представлен обзор исследований, касающихся речевого портрета, понятий прагмалингвистики, рассмотрены прагмалингвистические аспекты речевого портрета современных казахских политиков. Их выступления, комментарии, интервью подвергались небольшому анализу с точки зрения прагмалингвистического потенциала речевого портрета. При рассмотрении речевого портрета казахских политиков использовались понятия и методы анализа функциональной и скрытой прагмалингвистики. Обращено внимание на традиционную проблему прагматики – речевые акты, приоритеты говорящего в актуализации тех или иных намерений и стратегий воздействия на слушателя. Были затронуты вопросы теории прагматического значения, возможности различения значений между намерением говорящего и сказанным, возможности осмысления не вошедших в смысл произнесенного, возможности осмысления подтекста сказанного, формирование умозаключения семантической мысли – импликатуры, проблемы теории речевых актов, составляющих ядро прагмалингвистики. Изучены определения понятий скрытой и функциональной прагмалингвистики, предпринята попытка описания речевого портрета казахских политиков с точки зрения скрытой прагмалингвистики. Установлено, что в речевом акте совокупность речевых поступков, грамматических и лексических значений языковых единиц, связанных с бессознательными, автоматически выбранными,

уже сформированными речевыми привычками накладывает дополнительный смысловой оттенок.

Ключевые слова: речевой портрет, прагмалингвистические аспекты, казахские политики, речевые акты, функциональная и скрытая прагмалингвистика, импликатура, анализ.

K. E. Kozhakhmetova, B. M. Kadyrova, B. R. Kozhakhmetova
Toraighyrov University,
Republic of Kazakhstan, Pavlodar.
Material received on 21.05.21.

PRAGMALINGUISTIC ASPECTS OF SPEECH PORTRAIT OF KAZAKH POLITICIANS

The article presents an overview of the research concerning the speech portrait, the concepts of pragmalinguistics, and the pragmalinguistic aspects of the speech portrait of modern Kazakh politicians. Their speech, comments, and interviews were subjected to a small analysis from the point of view of the pragmalinguistic potential of the speech portrait. The concepts and methods of analysis of functional and hidden pragmalinguistics were used, considering the speech portrait of Kazakh politicians. Attention is drawn to the traditional problem of pragmatics – speech acts, the speaker's priorities in actualizing certain intentions and strategies of influencing the listener. The questions of the theory of pragmatic meaning, the possibility of distinguishing the meanings between the speaker's intention and what was said, the possibility of understanding what was not included in the meaning of what was said, the possibility of understanding the subtext of what was said, the formation of the inference of semantic thought - implicature, the problems of the theory of speech acts that make up the core of pragmalinguistics were discussed. The definitions of the concepts of hidden and functional pragmalinguistics are studied, an attempt is made to describe the speech portrait of Kazakh politicians from the point of view of hidden pragmalinguistics. It is established that in a speech act, the totality of speech actions, grammatical and lexical meanings of language units associated with unconscious, automatically selected, already formed speech habits imposes an additional semantic shade.

Keywords: speech portrait, pragmalinguistic aspects, Kazakh politicians, speech acts, functional and hidden pragmalinguistics, implication, analysis.

ҒТАМР 17.07.31

https://doi.org/10.48081/KBYY5579

***З. Е. Қуандық**
Торайғыров университеті, Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.

МӘШҺҮР ЖҮСІП МҰРАСЫН САҚТАУШЫ

Қазақ әдебиеттану ғылымында ақын, ғұлама, Мәшһүр Жүсіп Көпейұлының мұрасының алар орны ерекше. Ұзақ жылдар бойы ақынға «діншіл», «ұлтшыл» атты негізсіз айыптаулар тағылып, ақын шығармаларын зерттеп, зерделеуге тиым салынды. Тек тәуелсіздік алғаннан кейін ғана, ақын мұрасы халықпен қайта қауышты. Мақалада, Мәшһүр Жүсіп Көпейұлының мол мұрасын, қолжазбаларын осы күнге дейін жетуіне, сақталуына мол үлесін қосқан ұстаз, Мәшһүр Жүсіптің кенже ұлы Мұхаммед Фазыл Жүсіпұлының ғұмыры мен атқарған еңбегі туралы айтылады. Мәшһүр Жүсіп Көпейұлының көзі тірі кезінде ақынның өз мектебі қалыптаса бастады. Осы мектептің көрнекті өкілі Мұхаммед Фазыл Жүсіпұлының «Мәшһүртану» ғылымына қосқан үлесін көрсету.

Кілтті сөздер: мұра, қолжазба, Мәшһүр Жүсіп, Мұхаммед Фазыл, ақын.

Кіріспе

Ақын Мәшһүр Жүсіп Көпейұлының өмір сүрген кезеңі – XIX ғасырдың екінші жартысы мен XX ғасырдың алдыңғы отыз жылы. Бұл дәуір қоғамдық, әлеуметтік, саяси тұрғыдан қандай қайшылықты болса, ақынның шығармашылық кезеңі де соншалықты күрделі болды. Қазақ ақындарының ішінде Мәшһүр-Жүсіп артында мол, ең көлемді мұра қалдырған тұлға болып саналады. Халқымыздың әдебиеті, тарихы, басқа да ғылым салаларына қатысты отыз томнан аса құнды дүниелер қалдырғаны белгілі. Өмір бойы көз майын тауысып, түптің түбінде ұлтымның керегіне жарар деген арманмен жинаған құндылықтар қазір толық болмаса да қолымызға аман-есен жетті. Өз туындыларынан бөлек халқымыздың небір жауһар дүниелерін жинақтап, кейінгі ұрпақ тәлім-тәрбие алсын деген мақсатпен іріктеген асыл мұрасының өзі бір төбе. Осыншама ьай құндылықтарды зерделеу, зерттеу, саралау, жинақтау, жүйелеу жұмыстары қазіргі заман ғалымдарының еншісіне бұйырып тұр. Ақын өз еңбектерінің көлемі жайлы «Менің жазғандарымды оқу үшін Нұх пайғамбардың жасы керек» деп жазып қалдырған болатын.

Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы шығармашылығын зерттеуші ғалым Е. Қ. Жүсіповтің мына пікірі көңіл аудартарлық: «Ақын (Мәшһүр-Жүсіп Көпейұлы) Бұхарада, Қоқан, Самарқанд, Ташкентке барған сапарларында сол кездегі мұсылман әлемінің бай қазынасымен терең танысып, соған түйген ойларын қағаз бетіне түсірді. Жоғарыда аталған қалалардың барлығында ірі қолжазбалар қоры бар кітапханалар болды. Сол бай кітапханалардағы қолжазбалар ежелгі араб тілінде, парсының «пехлеуи» тілінде, түркінің «шағатай» тілінде сақталды. Мәшһүр Жүсіп осы тілдерді жетік меңгеруі арқылы осы қолжазбалармен кең танысты. Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы орта ғасырлық араб, парсы тілін жетік білуі нәтижесінде сол кезде айтылған мәнді ойларды өзінше өрістетіп, қазақ әдебиетінде басқа ешкімге ұқсамайтын өзіндік арна қалыптастырды» [1, 14].

Материалдар және әдістер

Мақалада сараптау мен пікірлерді қорыту әдістері басшылыққа алынды. Қазақ әдебиеттану ғылымында Мәшһүр Жүсіп Көпейұлының шығармалдарының алар орны ерекше. Ақынның мұрасын жинақтау мен насихаттау жұмыстарына араласып,осы күнге дейін жетуіне және сақталуына ерекше із қалдырған тұлғалардың еңбегін зерделеу қажет.

Ақын Мәшһүр Жүсіп Көпейұлының шығармашылығы кезінде Ресей империясы тұсында қысымға ұшырап, өзінің жеке басына қатысты қылмыстық іс қозғалғаны мәлім. Сол тұста 1907 жылы Қазан шаһарында жарық көрген үш кітабы кәмпескеге түсіп, жеке өзіне бүкіл ресейлік іздеу салынды. Кеңес үкіметі Ресей империясынан да сорақы әрекеттерге барды. Үкімет ақынның бейітін бұзып, зияарат етуші адамдарға қысым көрсетті. Одан бөлек Мәшһүр Жүсіп Көпейұлының туындылары әр түрлі жағдайларға байланысты ұзақ жылдар бойы айтылмай, зерттелмей келді. Осындай қиыншылықтарға қарамастан Мәшһүр Жүсіп мұрасын жинақтау мен насихаттау жұмыстарына араласып, осы күнге дейін жетуіне және сақталуына өлшеусіз еңбек қалдырған асыл азаматтар қатарына Мұхаммед Фазыл Жүсіпұлы Жолмұрат Жүсіпұлы, Мұхаммед Шәрәпи Жүсіпұлы, Мұхаммед Әмен Жүсіпұлы, Иманғали Маненұлы, Төлеберген Алдабергенұлы, Әшім Қарақызұлы, Қаукен Исабайұлы, Жұқаш Кәрібаев, Рақымжан Мәкішев, Жұматай Әкбарұлы, Сұлтанмахмұт (Шолтым) Иманмәдіұлы, Омар Иманбаев, Қабыкен Машырапов т.б. жатқызамыз.

Мақалада ақын мұрасының сақталуына барынша еңбек еткен Мұхаммед Фазыл Жүсіпұлының атқарған еңбегі жайында сөз қозғалады. Мұхаммед Фазыл (1890–1969) – Мәшһүр Жүсіп Көпейұлының кенже ұлы, Павлодар облысының Баянауыл ауданындағы Жаңажол елді мекенінде (қазіргі, Мәшһүр Жүсіп ауылы) ұзақ жылдар бойы ұстаздық қызмет атқарған. Мұғалімдік еңбек өтілі отыз жылға толғанда, Ленин орденімен марапатталған.

«Мұхаммедфазыл еңбегінің бір саласы ұстаздық болса, екінші саласы –әкесінің, Мәшһүр Жүсіптің, ұлан-ғайыр еңбегін сақтаумен, көшірумен өмір бойы айналысқаны. Мұхаммедфазыл мұрасының үшінші қыры: кезінде 20–30 жылдары баспасөз беттеріндегі жер-жердегі мәдени шаралар, халықты ағарту, т.с.с. жөнінде республикалық, облыстық газетте жарияланған мақалалары» [2, 72].

Мұхаммед Фазыл 1924 жылы Аккелін, Далба-Қарақозы елінде мұғалім болып істеп жүрген кезінде, Мағзұмның қызы Ұмсынтайға үйленеді. 1935 жылы Ұмсынтай мен төрт баласы науқастанып, қайтыс болады. Бұл туралы Мұхаммед Фазыл Жүсіпұлының «Бикенге» деп аталатын өлеңінде былай дейді:

«Бір үйде алты жаннан –жалғыз басым,
Бойыма таралмайды ішкен асым!» [2, 73].

Мұхаммедфазыл 1938 жылы екінші рет, руы Айдабол ішінде –Құдияр, Тәшқызы Нұрилаға үйленген [2, 71]. Осы некеден бес бала дүниеге келді. Заманында Нұрила Тәшқызы үкімет пәрменімен, кеңес одағының қитұрқы саясатымен жасалған Мәшһүр Жүсіп Көпейұлының өзі тірі күнінде тұрғызған бейітін бұзуға қарсы шықты. Ұзақ жылдар бойы Ескелдідегі ақын кесенесінің шырақшысы болды. 1976 жылы ақын кесенесін қайта жаңғыртып тұрғызуға бар күш-жігерін жұмсап, ер азаматқа тән мінез көрсеткен жан.

1930–1932 жылдардағы аштық, жоқшылық заманында Мұхаммед Фазыл Мәшһүр Жүсіпұлы өз ауылындағы аш адамдарға көп қол ұшын берген адам. Ауылдастарының естелігі бойынша ол кезде қарапайым мектеп мұғалімі, тақуа жан болғандықтан, аудан, указ басшылығы оған қамбаның кілтін қалтықсыз сеніп тапсырған. Сол сенімнің арқасында аш адамдарға үкімет көзінен жасырын тұқымдық бидайын таратқан. Мұхаммед Фазыл Мәшһүр Жүсіпұлының өмірінің осы кезеңі туралы, оның үлкен ұлы Қуандық Мәшһүр Жүсіптің мынадай естелігі бар: «Жұрт көзінше аштарға көмек берсе, үкімет астығын талан-таржыға салды деп соттап жіберуі мүмкін еді. Сол себепті, «Сай-сайдың арасына от жағып, қазанды қайнатып тосып отырыңдар» – дейді екен де, қайнап жатқан суға бидай сеуіп кетеді екен. Және әрбір қаптан шақтап-шақтап береді...».

Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы өз қолжазбаларын ескі (хадим) жазуымен жазып қалдырғаны белгілі. Хадим жазудың Ахмет Байтұрсынұлы енгізген төте жазудан біраз айырмашылығы бар. Төте жазу белгілі бір талап пен ережеге сәйкес жасалған болатын, ал хадим жазудың өзіндік ерекшеліктері бар. Бұл ерекшеліктер каллиографияның заңдылықтарына бағынбайды. Сондықтан, ақын қолжазбасын оқуда көп кедергілер туындайды. Мұхаммед Фазыл Мәшһүр Жүсіпұлы жастайынан әкесінің қолжазбаларын оқып, таныс болғандықтан, ол кісіге әкесінің мұрасын қайта көшіру аса бір қиындық туғызбаған сияқты.Тағы да бір айтатын жәйт, Мұхаммед Фазыл әкесінің қолжазбаларының жазылу ретін сақтауға тырысқан.

Қазіргі күнде хадим жазуынан кириллицаға аударылған мәтіндердің дені Мұхаммед Фазыл Мәшһүр Жүсіпұлы жазбалары деп айтуға болады. Мұхаммед Фазыл көшірмелері Мәшһүр Жүсіптің өз жазбаларындағы өшіп қалған, сиясы көмескі тартқан тұстарын оқуда, салыстыруда Мәшһүр Жүсіп мұрасын хадим жазуынан кириллицаға аударушыларға көп септігін тигізді. Қолжазбаларды сақтау барысында бүлінген, жыртылған, қолды болған тұстарын қалпына келтіру жұмыстарына Мұхаммед Фазыл Мәшһүр Жүсіпұлының жазбаларын Мәшһүртанушы ғалымдар жан-жақты пайдаланып отыр.

Нәтижелер және талдаулар

«1951–1952 жылдары Мәшһүр Жүсіп мұрасын мансұқтау белең алған кезде оның салқыны ақынның кенже ұлы Мұхаммедфазылға қалай әсер еткені туралы ф.ғ.д. Уәлихан Қалижан еңбегінен көруге болады: «Осы орайда «Социалистік Қазақстан» (10.12.52) газетіне Мәшһүр Жүсіптің ұлтшыл буржуазиялық және діншілдік «көзқарасын әшкерелейтін» мақала жарияланып, оған мынандай қаулы қабылданғаны белгілі: «О статье, опубликованный в газете «Социалистик Казахстан», под названием «Копеев – националистический религиозный поэт». (т.т. Храмков, Сужиков, Шаяхметов).

ЦК КП Казахстана постановляет:

1 В связи с тем, что литературное творчество Машhура Жусупа Копеева проникнуто духом буржуазного национализма и религиозного мистицизма и что оно не подвергнуто до сих пор серьезной критике, поручить президенту Академии наук Казахской ССР т. Кунаеву силами научных работников Академии наук подготовить и опубликовать в республиканской печати материалы разоблачающие реакционное направление литературной деятельности Жусупа Копеева.

2 Обязать Павлодарский обком партии усилить естественно-научную, антирелигиозную пропаганду, широко разъяснить местному населению, что взгляды Жусупа Копеева в литературе были реакционными, религиозными, а могила Копеева используется его сыном Фазылом Жусуповым и местными муллами для расппространения религиозного дурмана.

3 Принять к сведению сообщение Павлодарского обкома партии, что Фазыл Жусупов освобожден от работы учителя» [2, 71].

Осы қаулы арқылы ақын кесенесін талқандап, оның шығармашылығына теріс бағалау науқаны басталды. Өкінішке орай бұл науқанға сол кездегі қазақ ғалымдары біраз үлес қосты. Бәріне уақыт төреші дегендей бүгінгі күні оның бәрі тарих еншісіне жазылып қалды.

Қанша қысым көрсе де әкесінің мол мұрасын жинақтап, сақтау мәселесін әрдайым жадында берік ұстаған Мұхаммед Фазыл өз ісін жалғастыра берді. Ол заманда мұндай батылдық өте сирек кездесетін құбылыс. Өз өмірін қауіпке тіге отырып, Мәшһүр Жүсіптің, ұлан-ғайыр еңбегін сақтаумен,

көшірумен айналысқаны Мұхаммед Фазыл Мәшһүр Жүсіптің ерен еңбегін, көзсіз батырлығын паш етеді.

Қорытынды

Мұхаммед Фазыл Мәшһүр Жүсіпұлының осы қолжазбаларды көшіріп жазуға көп уақыты мен көз жанары кеткендігін ескерсек, қазақ тарихы мен әдебиеті ғылымына қосқан үлесі өлшеусіз зор деп нақты айта аламыз. Мұхаммед Фазылдың Мәшһүр Жүсіп мұрасын сақтаудағы қажырлы еңбегіне қазақ әдебиеті тарихында лайықты бағасын беруіміз керек.

Пайдаланған деректер тізімі

1 **Жүсіпов, Е. Қ.** Мәшһүр-Жүсіп және Шығыс руханияты : Монография. – Алматы : Алаш, 2005. – 184 б.

2 **Мәшһүр Жүсіп, Қ. П.** Мұхаммед Фазыл Мәшһүр Жүсіпұлы // Қазақстан мектебі. – 2004 – № 4. –73 б.

3 **Көпейұлы, М. Ж.** 20 томдық шығармалар жинағы. II том. – Алматы : Алаш, 2003. – 432 б.

4 **Қалижанұлы, У.** Қазақ әдебиетіндегі діни-ағартушылық ағым. – Алматы : Білім, 1998. – 256 б.

5 **Көпейұлы, М. Ж.** 20 томдық шығармалар жинағы. III том. – Алматы : Алаш, 2004. – 376 б.

6 **Көпейұлы, М. Ж.** 20 томдық шығармалар жинағы. I том. – Алматы : Алаш , 2003. – 504 б.

7 **Көпейұлы, М. Ж.** 20 томдық шығармалар жинағы. IV том. – Алматы : Алаш, 2005. – 336 б.

8 **Жүсіпова, Г. Қ.** Мәшһүртану белестері. – Павлодар : «ЭКО» ҒӨФ, 2003. – 303 б.

9 **Кенжебаев, Б.** Қазақ әдебиеті тарихының мәселелері. – Алматы : Ғылым, 1973. – 166 б.

10 **Мәшһүр Жүсіп, Қ.** Қазақ лирикасындағы стиль және бейнелілік. Монография. – Павлодар : ЭКО, 1999. – 384 б.

References

1 **Zhusupov, E. K.** Mashhur Zhusup jane sygys ruhaniaty: Monografia. [Mashhur Zhusup and Eastern spirituality : Monograph]. – Almaty : Alash, 2005. – 184 p.

2 **Mashhur, Zhusup Q. P.** Muhammed Fazyl Mashhur Zhusupuly. [Muhammed Fazyl Mashhur Zhusupuly // School of Kazakhsta. № 4.]. – Almaty, 2004. – 73 p.

3 **Kopeyuly, M. Zh.** 20 tomdyq shyǵarmalar jınaǵy. II tom. [Collection of works in 20 volumes. Volume II.]. – Almaty : Alash, 2003. – 432 p.

4 **Kalizhanuly, U.** Qazaq ädebietındegı dını-ağartuşylyq ağym. [Religious and educational trend in Kazakh literature.]. – Almaty : Education,1998. – 256 p.

5 **Kopeyuly, M. Zh.** 20 tomdyq shyǵarmalar jınaǵy. III tom. [Collection of works in 20 volumes. Volume III.]. – Almaty : Alash, 2004. – 376 p.

6 **Kopeyuly, M. Zh.** 20 tomdyq shyǵarmalar jınaǵy. I tom. [Collection of works in 20 volumes. Volume I.]. – Almaty : Alash, 2003. – 504 p.

7 **Kopeyuly, M. Zh.** 20 tomdyq shyǵarmalar jınaǵy. IV tom. [Collection of works in 20 volumes. Volume IV.]. – Almaty : Alash, 2005. – 336 p.

8 **Zhusupova, G. K.** Mäşhürtanu belesteri. [Mashkhur studies.]. – Pavlodar: ECO, 2003. – 303 p.

9 **Kenzhebayev, B.** Qazaq ädebietı tarihynyŋ mäseleleri. [Problems of the history of Kazakh literature.]. – Almaty : Nauka, 1973. – 166 p.

10 **Mashkhur Zhusip, K.** Qazaq lirikasyndağy stil jäne beinelilik. Monograph. [Style and Images in Kazakh literature. Monograph]. – Pavlodar : ECO, 1999. – 384 p.

Материал баспаға 21.05.21 түсті.

З. Е. Қуандық
Торайгыров университет,
Республика Казахстан, г. Павлодар.
Материал поступил в редакцию 21.05.21.

ХРАНИТЕЛЬ НАСЛЕДИЯ МАШХУРА ЖУСУПА

В казахском литературоведении особое место занимает наследие поэта, ученого, Машхур Жусупа Копейулы. На протяжении многих лет, поэту предъявлялись необоснованные обвинения в «религиозности», «национализме», запрещалось изучать произведения поэта. Только после обретения независимости наследие поэта воссоединилось с народом. В статье рассказывается о жизни и заслугах младшего сына Машхура Жусупа, учителя, Мухаммеда Фазыла Жусупулы, внесшего большой вклад в сохранение и собирание его рукописей, богатого наследия Машхура Жусупа. При жизни Машхура Жусупа Копейулы у поэта начала формироваться своя школа. Показать вклад в науку «Машхуроведение» видного представителя этой школы Мухаммеда Фазыла Жусупулы.

Ключевые слова: наследие, рукопись, Машхура Жусуп, Мухаммеда Фазыл, поэт.

Z. E. Kuandyk
Toraighyrov University,
Republic of Kazakhstan, Pavlodar.
Material received on 21.05.21.

KEEPER OF THE HERITAGE OF MASHHUR ZHUSUP

The legacy of the poet, scientist, Mashhur Zhusup Kopeyuly occupies a special place in Kazakh literary studies. For many years, the poet was presented with unfounded accusations of «religiosity», «nationalism», it was forbidden to study the works of the poet. Only after independence, the poet's legacy was reunited with the people. The article tells about the life and merits of the younger son of Mashhur Zhusup, a teacher, Muhammad Fazyl Zhusupuly, who made a great contribution to the preservation and collection of his manuscripts, the rich heritage of Mashhur Zhusup. During the life of Mashhur Zhusup Kopeyuly, the poet began to form his own school. To show the contribution to the science of «Mashkhurovedenie» of a prominent representative of this school, Muhammad Fazyl Zhusupuly.

Keywords: legacy, manuscript, Mashhur Zhusup, Muhammad Fazyl, poet

ҒТАМР 16.21.41

https://doi.org/10.48081/YGFO9689

***Н. Ш. Манасбаева, Л. С. Сабитова**
Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті,
Қазақстан Республикасы, Нұр-Сұлтан қ.

ДИМИНУТИВТІ СЫН ЕСІМДЕР: МОРФОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Диминутивті семантикалық және морфологиялық категория ретінде зерттеулердің көптігіне қарамастан, жұмыстың көп бөлігі осы категорияның зат есімдердегі түрін зерттеу негізінде жүргізілді. Бұл мақалада әртүрлі құрылымдық тілдердегі диминутивті адъективтердің морфологиялық ерекшеліктері қарастырылады. Әр түрлі құрылымдық тілдерді салыстыру кезінде морфологиялық және ономасиологиялық тәсілдердің үйлесімі қолданылды, яғни контекстегі диминутивті мағына да, морфологиялық формалар да ескерілді, бұл ағылшын, қазақ және орыс тілдері сияқты тілдерді салыстыру кезінде диминутивті адъективтердің ерекшеліктерін негұрлым толық сипаттайды. Кейбір тілдерде (мысалы, орыс тілінде) диминутивті мағынаны беру үшін сын есім жұрнақтарының бекітілген жүйесі бар. Әйтсе де, қатаң модельдері жоқ басқа тілдердің өзі де морфологиялық деңгейде диминутивтіліктің реңктерін көрсете алады. Белгілі бір сөзжасамдық процестің жеке тілде болмауы оның типологиялық ерекшеліктеріне байланысты.

Кілтті сөздер: диминутивті сын есімдер, сөзжасам, жұрнақ.

Кіріспе

Көптеген тілдерде диминутивті (кішірейтіп-еркелету) форма деп аталатын заттар, адамдар, жануарлар және басқалар туралы нәзіктікпен, сүйіспеншілікпен, мейірімділікпен айту тәсілі бар. Сөздің кішірейткіш формасы бір нәрсенің кішкентай, сүйкімді, сүйікті немесе ерекше екендігін білдіреді. Әдебиеттерде «диминутив»терминінің көптеген анықтамалары бар. Бұл тұжырымдаманы лингвистер әр түрлі түсіндіреді, алайда барлық зерттеушілер диминутивтің негізгі қызметі кішігірім затты белгілеу болып табылады деген пікірмен келіседі. Әрине бұл оның жалғыз қызметі емес. Виноградов кішірейткіш форма «кішкентай» деген ұғымды ғана емес, сонымен қатар «мейірімді» деген ұғымды да білдіретінін атап өтті

[Виноградов В. В., 1972, 96 б.]. Л. Бауэр «көбінесе диминутивтердің мөлшерді көрсетуден басқа мағыналары бар, мысалы: мақұлдау мен жанашырлықтың эмоционалды реңктері немесе керісінше жақтырмау» сияқты мағыналары да бар екенін көрсетті [L. Bauer, 2015, 156 б.].

Материалдар мен әдістер. Көптеген зерттеушілер диминутивтерді анықтады және көбінесе «бағалау морфологиясы» деп аталатын сөзжасам саласына қатысты кең көлемде анықталмаған морфологиялық категория болып қала береді [N. Grandi, 2011, 8 б.]. Бұл тәсіл испан және португал сияқты роман тілдері мен кейбір басқа үнді-еуропалық тілдерге, атап айтқанда славян тіліне, сондай-ақ голланд және неміс тілдеріне өте қолайлы. Прототиптік түрде бекітілген бұл тәсіл диминутивті категориясы жоқ тілдерді сипаттау үшін жеткіліксіз. Ағылшын немесе қазақ тілдерінде диминутивтер жоқ немесе диминутивтер маргиналды болып табылады деген тұжырым [N. Grandi, 2011, 24 б.] диминутивтер прототиптік формаға келтірілген жағдайда ғана мағынаға ие болады. Әдетте біржақты морфологиялық тәсіл әсіресе типологиялық жұмыс үшін жарамсыз, өйткені Африка немесе Азия сияқты әлемнің көптеген тілдерінде қосымшалар мүлдем жоқ [M. Haspelmath, 2007, 124 б.].

Нәтижелер және талқылау. Біздің ойымызша, әр түрлі құрылымдық тілдерді салыстыру кезінде морфологиялық және ономасиологиялық тәсілдердің үйлесуі орынды болады, яғни контекстегі және морфологиялық формалардағы диминутивті мағынаны бір уақытта ескере отырып, ағылшын, қазақ және орыс тілдері сияқты тілдерді салыстыру кезінде диминутивті сын есімдерін ерекшеліктерін толық сипаттайтын болады. Сөзжасамның ономасиологиялық тәсілінің негізін қалаушы П. Штекауэр өз жұмысында диминутивтерді қалыптастыру үшін қолданылатын төрт түрлі процесті анықтады. Сөзге жұрнақ қосудан басқа, оларға префиксация, редупликация және контаминация ұсынылды [P. Štekauer, 2012, c.vi]. К.Шнайдер бұл тізімді ықшамдаумен, инфлексиямен және аналитикалық құрылыммен толықтырды [K. Schneider, 2003, 7 б.]. Алғашқы екі процесс те морфологиялық форма болып табылады, дегенмен ықшамдау туралы «мәртебе» кейбір лингвисттер арасында әлі күнге дейін талқыланып келеді. Кейбір лингвисттер ықшамдау сөзжасам мен морфологияға жатпайды десе, ал басқалары оны екінші сөзжасамдық процесс ретінде жіктейді [Тектигул Ж. О., 2013, 75 б.]. Аналитикалық құрастырымдар міндетті түрде морфология шеңберінен шығады. Осы әдіспен қалыптасқан сөздердің кішірейтіп-еркелету формалары кейде морфологиялық немесе «синтетикалық» диминутивтерге қарама-қарсы «синтаксистік диминутивтер» немесе «аналитикалық диминутивтер» деп аталады [K. Schneider, 2003, 10 б.]. Әдетте, мұндай құрылым екі компоненттен тұрады, атап айтқанда негізгі сөз және тәуелсіз азайтқыш маркер, мысалы,

little house, little chat және little bastard сөз тіркестеріндегі «little» (кішкентай) сөзі семантика мен зат есімді анықтайды.

Диминутивті сын есімдер жасалуының әр процесін қарастыра отырып, аталған алты процестің барлығы бірдей зерттелетін тілдерде кездеспейтіндігін атап өтуге болады. Біздің зерттеу аясында қазақ, орыс және ағылшын тілдері салыстырылды. Жеке тілде белгілі бір сөзжасамдық процестің болмауы оның типологиялық ерекшеліктеріне байланысты. Мәселен, морфологиялық құрылымы бойынша агглютинативті болып табылатын қазақ тілінде префиксация жоқ. Сөзжасамның негізгі тәсілдеріне жұрнақ қосу мен редупликация жатады.

Құрылымы бойынша флективті болып табылатын орыс тілінде диминутивті категориясы тұрақты және зат есімге де (зайчонок, стульчик), сын есімге де (малюсенький, зелененький) тән. Диминутивті семантиканың негізгі белгілері келесі жұрнақтар арқылы көрінеді: -оньк; -еньк; -ова; -ева,

Мысалы:

-оньк; -еньк.

*В конце августа Митька Коршунов случайно встретился возле Дона с дочерью Сергея Платоновича Елизаветой. Он только что приехал из-за Дона и, примыкая к коряге баркас, увидел крашеную лег**оньк**ую лодку, легко бороздившую течение. Лодка шла из-под горы, направляясь к пристани, на веслах сидел Боярышкин. (М. Шолохов, Тихий Дон, 1 том)*

Осы мысалдарда біз -оньк; -еньк жұрнағының қолданылуын байқаймыз, олар диминутивті семантиканы толық көрсетеді.

-ова;ева.

*По краям зелен**ова**тый в снежных переносах крепнул лед, под ним ластилась, пузырилась не захваченная стременем вода, а подальше середины, к левому берегу, где из черноярья били ключи, грозная и манящая чернела полынья в белых снежных заедях; по ней черными конопушками перенырывали оставшиеся на зимовку дикие утки.. (М. Шолохов, Тихий Дон, 1 том)*

Митька сел на снег, с усилием стянул с ноги сапог. Пошел, припадая на разутую ногу. На хрушком снегу дороги ясно печатался след вязанного крючком толстого чулка.

*– Какой дорогой пойдем? – спросил низенький, чурбак**ова**тый Алексей Бешняк.*

– Над Доном, – за всех ответил Григорий. (М. Шолохов, Тихий Дон, 1 том)

Жоғарыда келтірілген мысалдарда **-ова; -ева** жұрнақтары диминутивті (кішірейгіштік) семантиканы көрсетеді, бірақ бәсеңдеген белгісін білдіреді [Тектигул Ж. О., 2013, 71 б.]. Мысалы, «звероватый» сөзі мағынасына қарай әлі «звериный» немесе «озверевший» емес, сонымен қатар адами деуге де

келмейді. Сондықтан әңгіме толыққанды емес диминутивті сипат туралы болып тұр.

Кішірейткіш сын есімнің жұрнақтары -оньк; -еньк; -ова; -ева бағалау морфологиясына жатады, бұл жағдайда –ова;-ева жұрнағы арқылы осы объектінің сипатын емес, белгілі бір объектінің қасиетін білдіреді. Өз кезегінде *-еньк; -оньк* жұрнақтары көп жағдайда нысанның объективті немесе субъективті қасиеттерін білдіреді.

Ағылшын тілінде орыс тілімен салыстырғанда диминутивті мағынаны білдіруге арналған морфологиялық құралдар аз дәрежеде ұсынылған, бірақ бұл факт басқа деңгейлермен (мысалы, лексика-синтаксистік деңгеймен) орны толады. Алайда, ағылшын тіліндегі зат есімдегі диминутивтіліктің семантикасын көрсете алатын жұрнақтар өнімділігін жоғалтқанына қарамастан жеткілікті мөлшерде кездеседі. Ондай жұрнақтарға мыналар жатады: -sie; -sies; -sy; -erel; –rel; -o; -et; -ette; -y. Сын есімдерге келетін болсақ, белсенді сөзжасамдық қызметін жоғалтқан екі жұрнақты ғана атап көрсетуге болады: - ish;- ie.

Мысалы:

ish

*When he had finished, he stood for over a minute watching his master, and in his green**ish** eyes there was a look of contempt: After all, this master of his was an old buffer, who hadn't much left in him! (* John Galsworthy,*The Man of Property)*

*Soames was alarmed. He had really been struck by the plans, and the concealment of his satisfaction had been merely instinctive. It was difficult for him to pay a compliment. He despised people who were lav**ish** with their praises. (*John Galsworthy,*The Man of Property)*

*It contained James and his son−in−law Dartie, a fine man, with a square chest, buttoned very tightly into a frock coat, and a sallow, fattish face adorned with dark, well−curled moustaches, and that incorrigible commencement of whisker which, eluding the strictest attempts at shaving, seems the mark of something deeply ingrained in the personality of the shaver, being especially noticeable in men who speculate. (*John Galsworthy, *The Man of Property)*

Бұл мысалдарда **-ish** жұрнағын қолдану бәсеңдеген белгінің диминутивті мәнін берумен негізделген.

Құрылымы бойынша агглютинативті болып табылатын қазақ тіліндегі диминутивтіліктің құрылымдық маркерлеріне келесі жұрнақтар жатады: *-ғыл/ -ғылт/-қыл/-қылт/ -ғылтым/-қылтым.* Бұл жұрнақтар күрделі болып саналады, өйткені олар келесі модель бойынша жасалған:

Күрделі жұрнақ моделі

Ол келесі компоненттерден тұрады: негізгі түбір + атаулы жұрнақ + сын есімнің жұрнағы, кейбір жағдайларда модельге тәуелдік жалғауы -ым\ім қосылады. Ғ. Мұсабаевтың жіктеуі бойынша бұл жұрнақтар сын есімнің кішірейту шырайларының (шағын шырай) жұрнақтарына жатады [Мусабаев Ғ., 2008, 44 б.]. Мысалы, қазақ тілінде «шағын шырай» категориясы келесі жұрнақтар арқылы беріледі: *–ғыш/ – ғылт/–шыл/–шіл/ – ілдір/–ша/–ше*: қызғылт, сарғылт, көгілдір, қышқылтым.

Мысалы, біз көркем мәтіннен оқимыз:

*Тау басында жел тұрды білем.Тоғайсыз ашық жондар да сырғақ көрінеді. Жаяу борасындап, ұйтқи түсіп қыз**ғылт** құйын ұшқындайды. Қала ішінде желсіз шыңылтыр аяз білінеді. Жайсыз суық емес.* (М. Ауезов «Абай жолы»)

*Қарабас пен Абай үйге кіргенде Сүйіндік пен бәйбішесі биік төсекке жатып қалған екен. Сар**ғыш** шегірен шымылдық үлкендердің жататын орнын қоршап тұр. Кең үйдің төріне екі қонаққа арналып төсек салынып жатыр. Одан басқа өзге жататын жай сезілмейді. Тоғжанның өз үйі басқа ғой.* (М. Ауезов «Абай жолы»)

*Осы көштердің алдына Сүйіндік, Күгір, Жексен және басқа да кәрі, жастан жиырма шақты кісі оқшауырақ келеді. Бұл жиында әзіл-күлкі де, әңгіме де жоқ. Өңшең тон, шекпен киген сұр**ғылт** топтың пішіні де, қазіргі күздің сұр**ғылт**, жабырқау аспаны сияқты күңгірт, салбыраңқы.* (М. Ауезов «Абай жолы»)

Жоғарыда көрсетілген мысалдарда *-ғыш; -ғылт және -шіл* жұрнақтары сын есімнің семантикасын кішірейткіш мағынасына қарай өзгертеді.

Қорытынды. Диминутивті семантикалық және морфологиялық категория ретінде зерттеулердің көптігіне қарамастан, жұмыстың көп бөлігі осы категорияның зат есімдердегі түрін зерттеу негізінде жүргізілді. Кішірейтіп-еркелету мағынасын білдіруге қабілетті басқа сөз таптарына келетін болсақ (біздің жағдайда сын есімдерге) қосымша терең зерттеулерді қажет етеді, яғни әр түрлі морфологиялық құрылымы бар тілдерде диминутивті мағынаны білдірудің нақты құралдарын анықтау қажет.

Өздеріңізге белгілі, кейбір тілдерде (мысалы, орыс тілінде) диминутивті мағынаны беру үшін сын есім жұрнақтарының бекітілген жүйесі бар. Әйтсе де, қатаң модельдері жоқ басқа тілдердің өзі де морфологиялық деңгейде диминутивтіліктің реңктерін көрсете алады. Диминутивті семантиканы беретін жұрнақтар (мысалы, қазақ тілінде) тарихи тұрғыдан жалпытүркілік жұрнақтарға жатқызылды, бұл олардың көпфункционалдылығын түсіндіреді. Олар зат есім үшін де, сын есім үшін де сөзжасамдық жұрнақтар ретінде қызмет ете алады. Осы сөзжасамдық жұрнақтардың қызмет ету барысында

қосымша мағына ретінде олар айқындығы жағынан кем түспейтін жаңа кішірейткіш қасиетке ие болды. Ағылшын тілінде диминутивтілікті көрсететін жұрнақтар да өзінің көпфункционалдылығымен ерекшеленеді: егер зат есімнің түбірімен тіркескенде диминутивті семантика алынбаса, онда сын есімнің негізі болған жағдайда бұл функция жиі өзекті болады.

Пайдаланған деректер тізімі

1 **Виноградов, В. В.** Орыс тілі. – М. : Жоғары мектеп, 1972. – 614 б.

2 **Лори Бауэр, Либер, Рошель, PLAG, Ingo.** In press. Оксфордский справочник по английской морфологии. – Oxford : Oxford University Press, in press. – С. 156.

3 **Гранди, Никола,** 2011. Обновление и новаторство в возникновении индоевропейской оценочной морфологии. В Körtvélyessy, L., Stekauer, P. (ред.) : Диминутивы и аугментативы в языках мира. Лексика : журнал по английской лексикологии, 2011. Т. 6. – С. 5–25.

4 **Хаспельмат, Мартин.** 2007. Предустановленных Категорий не существует : Последствия описания языка и типологии. Лингвистическая типология, 2007. Т. 11. – С. 119–132.

5 **Štekauer, P., Valera, S., & Kőrtvélyessy, L.** Содержание. Словообразовании в языках мира : Типологический обзор (стр. v-vii). Кембридж: Издательство Кембриджского университета, 2012.

6 **Schneider, Klaus P.** Уменьшительные в английском языке. Niemeyer, 2003. – С. 7–10, 2003

7 **Тектигул, Ж. О.** Эволюция общетюркских аффиксов в казахском языке Академия Естествознания. – 2013 – С. 71–76.

8 **Мусабаев, Ғ.** Проблемы казахского языкознания. Алматы: Арыс,2008. – С. 42–49.

References

1 **Vinogradov, V. V.** Orys tili. [Ory`s tili]. – M. : Zhogary mektep, 1972. – 614 p.

2 **Laurie Bauer, Lieber, Rochelle, PLAG, Ingo.** In press. The Oxford guide to English morphology. [Lori Baue`r, Liber, Roshel`, PLAG, Ingo. In press. Oksfordskij spravochnik po anglijskoj morfologii.] Oxford: Oxford University Press, in press. – P. 156.

3 **Grandi, Nicola.** Renewal and Innovation in the Emergence of Indo-European Evaluative Morphology. [Obnovlenie i novatorstvo v vozniknovenii indoevropejskoj ocenochnoj morfologii.] In Körtvélyessy, L., Stekauer, P. (eds.) :

Diminutives and Augmentatives in the Languages of the World. Lexis: e-journal in English lexicology, 2011. – Vol. 6. – P. 5-25.

4 **Haspelmath, Martin.** 2007. Pre-established Categories Don't Exist: Consequences for Language Description and Typology. [Predustanovlenny`x Kategorij ne sushhestvuet: Posledstviya opisaniya yazy`ka i tipologii] Linguistic Typology, 2007, vol. 11, pp. 119-132

5 **Štekauer, P., Valera, S., & Kőrtvélyessy, L.** (2012). Soderzhaniye. Slovoobrazovanii v yazykakh mira: Tipologicheskiy obzor (str. v-vii). Kembridzh: Izdatel'stvo Kembridzhskogo universiteta. [Contents. In Word-Formation in the World's Languages: A Typological Survey (pp. v-vii). Cambridge: Cambridge University Press.]

6 **Schneider, Klaus P.** 2003 Umen'shitel'nyye v angliyskom yazyke: [Schneider, Klaus P. 2003. Diminutives in English] Niemeyer, 2003.: 7-10

7 **Tektigul ZH. O.** Evolyutsiya obshchetyurkskikh affiksov v kazakhskom yazyke [Evolution of common Turkic affixes in the Kazakh language] Akademiya Yestestvoznaniya: 2013– s. 71-76

8 **Musabayev Ġ.** Problemy kazakhskogo yazykoznaniya. [Problems of Kazakh linguistics] Almaty: Arys,2008. – s. 42-49

Материал баспаға 21.05.21 түсті.

Н. Ш. Манасбаева, Л. С. Сабитова
Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилева,
Республика Казахстан, г. Нур-Султан
Материал поступил в редакцию 21.05.21.

ДИМИНУТИВНЫЕ АДЪЕКТИВЫ: МОРФОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ

Несмотря на большое количество исследований диминутива как семантической и морфологической категории, большинство работ было выполнено на основе изучения категории у имен существительных. В данной статье рассматриваются морфологические особенности диминутивных адъективов в разноструктурных языках. При сравнение разноструктурных языков применялось сочетание морфологического и ономасиологического подходов т.е. учитывать одновременно и диминутивное значение в контексте и морфологические формы, что наиболее полно описывать особенности диминутивных адъективов при сравнении таких языков, как английский, казахский и русский языки. Некоторые языки (например, русский) имеют закрепленную систему суффиксов прилагательных для передачи диминутивного значения. В то время, как другие языки, не имеющие строгих моделей, все же способны на морфологическом уровне отражать оттенки диминутивности. Отсутствие того или иного словообразовательного процесса в отдельном языке, обусловлено его типологическими особенностями.

Ключевые слова: диминутивные адъективы, словообразование, суффиксация.

N. Sh. Manasbayeva, L. S. Sabitova
L. N. Gumilyov Eurasian National University,
Republic of Kazakhstan, Nur-Sultan
Material received on 21.05.21.

DIMINUTIVE ADJECTIVES: MORPHOLOGICAL PECULIARITIES

Despite many studies of the diminutive as a semantic and morphological category, most of the works were carried out on the basis of the study of the category in nouns. This article discusses the morphological features of diminutive adjectives in different-structured languages. When comparing different structured languages, we used a combination of morphological and onomasiological approaches, taking into account both the diminutive meaning in the context and the morphological forms, which most fully describe the diminutive adjectives' features when comparing languages such as English, Kazakh and Russian. Some languages (for example, Russian) have a fixed suffixes system to convey diminutive adjectives meaning. Simultaneously, other languages that do not have strict models can still reflect shades of a diminutive at the morphological level. The absence of a particular word-forming process in one specific language is due to its typological features.

Keywords: diminutive adjectives, word formation, suffixation.

SRSTI 16.21.27

https://doi.org/10.48081/JYDS8602

A. N. Muratova[1], Sh. Mazhitayeva[2], B. Zh. Sarybaeva[2]
[1,2]Ye. A. Buketov Karaganda State University,
Republic of Kazakhstan, Karaganda;
[3]Pavlodar State Pedagogical University, Republic of Kazakhstan, Pavlodar

SECRET CODES IN COMMUNICATION AND THEIR VARIETIES

The article considers the secret means of Kazakh communication and analyzes the purpose and place of using secret means of communication. The types of secret communication, the national characteristics of the phenomenon using examples from works of art are described. It shows that both verbal and non-verbal means of communication take an important place in communication.

Based on the semantic analysis of auxiliary means of communication used depending on the worldview and culture, history and lifestyle of each nation, on the basis of language facts the author shows an important place of this phenomenon in the life of each people.

Secret language is a phenomenon that exists in a language, but has not been the object of special research, except for one or two statements in the scientific literature. Therefore, our goal is to reveal the nature of the whole phenomenon in language and determine the ways of their transmission.

Keywords: communication, secret codes, slang, gestures, codified communication.

Introduction

For centuries people have been tend to use a variety of conventional methods of communication or secret codes to get isolated and communicate securely. This is natural, since human society and nature is full of mystery as well the codes humans use for interaction. Therefore, we consider the natural wonders, human inner world through a secret philosophical. Consequently, a good interaction between some members of the community through the use of secret codes may be witnessed even on the state level.

And the fact that the similar phenomenon existed and participated in ways to decide important events of society can be met in the history, folklore works

and archives of usual household life of society. Similar ways of an explanation met generally in the difficult moments for the person and the people. Now the comprehensive investigation on explaining of a secret language of our ancestors and studying of ways of their transfer is important and for history of language and for determination of essence speech methods.

Despite the fact that, the similar phenomenon occurred only in the summary in scientific literature of last years it was not a research basis, but steel the new directions of language in development of linguistics of a problem concerning language will be defined began to be formed in different levels and different ways in a consequence of it created a set of regularities. Means, history of a research of processes of confidential communication in speeches and the analysis of ways of transfers of confidential communication and also definition of cases of use, are especially important in estimation of individual essence of the people at present time.

Secret language is a phenomenon that exists in a language, but has not been the object of special research, except for one or two statements in the scientific literature. Therefore, our goal is to reveal the nature of the whole phenomenon in language and determine the ways of their transmission.

In the course of the research, we used a method of comparison to analyze the nation on the basis of their own perception when analyzing the function of gestural communication as one kind of secret communication. In order to determine the scope of using secret communication, a survey was conducted among different groups of society. As a result of the survey, we noticed that secret communication is most commonly used among young people rather than older people.

Objective of the article: to analyze the history of the study of secret communication in Kazakh language and ways of its narration through specific linguistic data, to show its distinction from other linguistic phenomena, considering secret communication in the language of people according to their peculiar perception; to make conclusion analyzing research works about the history of secret language in Russian linguistics. Indicate the importance of using this type of intercommunication in an individual's or people's native land. Objective of the article: to analyze the history of the study of secret communication in Kazakh language and ways of its narration through specific linguistic data, to show its distinction from other linguistic phenomena, considering secret communication in the language of people according to their peculiar perception; to make conclusion analyzing research works about the history of secret language in Russian linguistics. Indicate the importance of using this type of intercommunication in an individual's or people's native land.

Analysis. In the scientific works, it is defined as «a secret language invented to conceal the meaning of a message by one trick or another», but what tricks we fail to know. M. M. Priemysheva, a scientist-journalist specialized in the study of the

secret language in Russian language, defines the secret language as an established system of specific intra-group communication, the main purpose of which is to hide the meaning of communicative intentions from others» [1, 35]. From this opinion one can notice that the secret understanding is one of the types of communication that is used for individual purposes or among special groups. According to V. L. Schultz, T. M. Lubimova «It is a set of conventional communicative signals used by humans for communication in a community: the language of itinerant street traders and craftsmen» [2, 4]. The analysis of methods, they used in their daily life to establish communication, is our main task. For example:

1. -Apaskapar, sepin mepinipi kepeshipir. Mepin sepinipi zhapyksypy kopere tupursapam da sepinipin shepeshepennipin apaitkapan sopozdeperipi zhupurepegipimdipi tipilipip opetkependepei bopoldypy. About this in the encyclopedia of the Kazakh language given the definition that secret verbal codes «are a method of mutual secret speaking of the Kazakh people, one of the youth's slangs» and given this example: «Sekin makygakyn kekil [sen magan kel] (come to me)». That is, in this sentence, each word is divided into syllables, and before each divided syllable added syllables as *'-Ki', '-Ki', '-Ki', '-Ki',* it causes confusion in society [3, 36]. This method in everyday life is rather common as a means of communication between users, not only for entertainment, but also for delivering a secret message from others. During the study, we noticed that such techniques could be found in other languages as well. For example, Several Russian correspondents-scientists state: «It differs from other conventional languages by the presence of most common words. Traditionally words are divided into syllables and the same masking element is affiliated, for example: '*-fer*' (voferdafer – voda [water])» [4, 22]. Types of syllables can vary in languages. In this regard the ethnographer E. R. Romanov says: «Most of the concepts were expressed by a means of most common Belarusian words by adding specific inserts, prefixes: '*-ku',* [5, 12]. His opinion clarifies the confidentiality of the verbal codes. Several researchers share a similar opinion in the works: «The most common and most relatively old language demonstrate '*kher'* affiliation between each syllable of a word spelled, and the secret syllable is also attached to the beginning, and sometimes to the end of the word» [6, 234]. One can see conversations characterized by adding syllables between sounds.

Therefore, the secret codes are special words used by the Kazakh people for mutual understanding, one of the youth's slangs. Thus, in order to preserve the intimacy of conversation, the interlocutors by adding extra sounds between syllables in a word carried out their private talk. Young people choose extremely familiar codes for communication. For the addressee who fails to find the code key, this does not function as a means of communication.

The novel, by the classic of Kazakh literature G. Musrepov «Oyangan olke [Awakened Land]», demonstrates well the existence of secret communication among young people like Nazykesh and Seyit and serves as a social discord in the Kazakh steppe of the last century.

Nafa-zyfy-kefesh, mefen sefe-nifin tifi-lifin-difi-defe afa-lafa-safan kefe-lefe-zhafat-kafan kufyl-kyfyn safa-ryfy-nyfy kyfy-myfyz-bifit-tifi defep kafai-tafar-shyfy, – said Seyit.

Ofe-tifi-rifik afait defei-sifiz befe! - said Nazykesh.

Ofe-tifi-rifik efe-mefes afal-dafai safal.

Afal-dafau mefen ofe-tifi-rifik efe-gifiz-defe-mefei-tifin-befe-efe-difi.

Ofo-syfy-nyfyn safa-gafan kofa-zhafaiyfynsyfy-gafa-nyfy-nafa zhyfy-nyfym kefe-lefe-difi!

Kyfy-myfyz nefe-gefe zhyfy-lyfyp kefet-kefen. Safa-pyfyr-safan-shyfy defe-gefen dafau-syfyn efes-tifi-gefen-defe kafai-dafa kafa-shafa-ryfym-dyfy bifi-lefe afal-mafai kefe-tefem.

Let draw some attention to what Seyit and Nazykesh hidden from outsiders by adding between each letter and such syllables as 'fa, 'fe'. It was just said:

Nazykesh, if you want me to be obedient to you, chase away sary who is coming, by saying that koumiss is over...

You want me tell a lie?

Not lie. Just cheat, – said Seyit in jest.

How does it say, cheating and lying are twins? – said Nazykesh.

I'm angry that he tries to rule you.

Why does koumiss get cold?

Are you afraid?

No, I do not want to hear.

In this passage, why did Nazikesh and Seyit use the verbal codes? Certainly, the purpose of this appeared from the desire to hide their intentions from sary.

Discussion. Although sound language is one of the most important means of communication and interaction with a person, it can also be understood not only through words, but also through various physical movements. Such nonverbal techniques in our language are used not only to show the experience, joy and excitement of a person during a conversation , but also to transmit confidential, secret information. There are different types of secret communication in our language, other than those mentioned above.

There are different opinions about body language, which arose because of the need for human communication. For example, the journalist-scientist K. Zhubanov said: «Deficiencies of the voiced speech are often supplemented with gestures. Even if one does not know the language of the other or one does not have a language, the gesture can always be understood» [8, 148]. From this

view, we see that a sentence that has not been pronounced or omitted during speech activity can be supplemented to the listener through non-verbal structures. Other scientists approve this opinion: «Gestures are a universal signal that has existed since ancient times and is understandable to the consciousness». It helps the correct perception of information» [9, 26], – this conclusion we find in the works of modern researchers. But since these actions have many meanings, in some cases causes confusion between information carriers. At the same time, when transmitting a secret message, there is a deviation from the universal meanings. B. Momynova and S. Beisenbayeva show three different meanings of the sign «to shake head» in the Kazakh-Russian explanatory dictionary of gestures and signs like: «to take offense, show displeasure», «Surprise, amazement, affection», «disagreement with someone's thoughts and opinions «[10, 4]. Although this is not mentioned in the work of the researchers, it is used to express agreement among members of a small group. For example: «Since Erbol is now a judge, he repeated the refereeing that he had just recalled, which everyone had already learned, thought, and shook his head (M. Auezov). Zhumeken stood for a while, saying «Oh, son, son! and shaking his head, then reached out his hand with the words -Well, then, Bon voyage!» (S. Erubayev). When Aydin turned away Alma shook her head to Asan (S. Erubayev). This meant that agreed. In the first of the above examples through the sign «to shake head» disagreement with the people sitting, in the second – «resentment and discontent», in the third sentence there is a sign of consent of two persons.

Some researchers telling ways of transfer of confidential communication with the help of gestures and mimicry, proved use of this method when bringing by important information: «Secret language», first, is intended for transfer of the hidden information, and secondly, for exchange of views between various groups of people. Therefore, proceeding from the existing practices in the scientific theory, we tried to prove that nonverbal signs are used in relationship between people for transfer any important, but often the hidden information» [11, 92].

Result. At a research of ways of a transferring the secret language in Kazakh, we achieved such results and statements as secret communication renders assistance at specification of scientifically theoretical bases and the principles of a research of linguistics and semiotics, ethnolinguistics of the Kazakh linguistics.

And at a research from the practical point of view, the created language data which are one of a type of secret communication can be used for creation of various dictionaries and also in the process of training special courses in ethnolinguistics and semiotics.

Пайдаланған деректер тізімі

1 **Приёмышева, М. Н.** Тайные и условные языки в России XIX в. –СПб. : Нестор-История, 2009. – С. 455 .

2 **Шульц, В. Л., Любимова, Т. М.** Тайные языки как конструкты социальной реальности. Социологические исследования. 2016. № 6 (386). С. 3–13.

3 Қазақ тілі энциклопедиясы. – Алматы, 1992. – 620 б.

4 Головин, Б. Н. Вопросы социальной дифференциации языка \\ Вопросы социальной лингвистики. - Ленинград: Наука, 1969. – 345 с.

5 **Ахманова, О. С.** Словарь лингвистических терминов. – Москва: Советская энциклопедия, – 1966. – 444 с.

6 **Абаев, В. И.** Историко-этимологический словарь осетинского языка. В 5 т. Т. IV. Л. : Наука, 1989. – С. 115–116.

7 **Жирмунский, В. М.** Марксизм и социальная лингвистика\\ Вопросы социальной лингвистики. – Ленинград: Наука, 1969. – С. 14.

8 **Жұбанов, Қ.** Қазақ тілі жөніндегі зерттеулер. – Алматы: Ғылым, 1999. – 581 б.

9 **Момынова, Б., Бейсенбаева, С.** Қазақ тіліндегі ым мен ишараттың қазақша-орысша түсіндірме сөздігі. – Алматы : Қазақ университеті, 2003. – 136 б.

10 **Мажитаева, Ш. М., Муратова, А. Н.** Передача скрытого значения при помощи знаков. – М. Российский университет дружбы народов (РУДН) (Москва), 2013. – С. 90–97

References

1 **Priyomysheva, M. N.** Tainye I uslovnye yazyki v Rossii XIX v [Secret and conditional languages in Russia of XIX century]. St.-Peterburg : Nestor History, 2009 [in Russian].

2 **Shuls, V. L., Liybimova, T. M.** Tainye yiasyki kak konstrukty sosialnoi realnosti [Secret languages as constructs of social reality]. Moskva: Sociological research, 2016 [in Russian].

3 Kazakh tili ensiklopediasy. – Almaty : Kazakh universitety, 1992 [in Kazakh].

4 **Golovin, B. N.** Voprosy sosialnoi dipperensiasoi iazyka [Issues of social differentiation of language]. – Leningrad, 1969 [in Russian].

5 **Akhmanova, O. S.** . Slovar lingvisticheskix terminov. [Dictionary of linguistic terms]. – Moscow: Soviet encyclopedia, 1966 [in Russian].

6 **Abaev, B. I.** Istoriko-etimologicheskix slovar osetinskogo iazyka [Historical and etymological dictionary of Ossetic]. Leningrad, 1989 [in Russian]

7 **Zhirmunski, B. M.** (1969). Marksizm I sozialnaia lingbistika [Marxism and social linguistics]. Leningrad [in Russian].

8 **Zhubanov, K.** Kazak tili zhonindegi zertteuler [Research on the Kazakh language]. – Almaty : Science, 1999 [in Kazakh].

9 **Momynova, B., Beisenbaeba, C.** Kazak tilindegi ym-isharattyn kazakshs-oryssha sozdigi [Kazakh-Russian Dictionary of Mimic and Sign Language in Kazakh]. – Almaty : Kazak universiteti, 2003 [in Kazakh].

10 **Mazhitaeva, Sh. M., Muratova, A. N.** Peredacha skrytogo znachenie pri pomoshi znakov [Transfer of the hidden value by means of signs], 2013 [in Russian].

Material received on 21.05.21.

А. Н. Муратова[1], Ш. М. Мажитаева[2], Б. Ж. Сарыбаева[3]
[1,2]Е. А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті,
Қазақстан Республикасы, Қарағанды қ.
[3]Павлодар педагогикалық университеті,
Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.
Материал баспаға 21.05.21 түсті.

ҚҰПИЯ ТІЛДЕСІМ ЖӘНЕ ОНЫҢ БЕРІЛУ АМАЛДАРЫ

Мақалада авторлар қазақ тіліндегі құпия тілдесім амалдарына тоқталады. Тіліміздегі құпия тілдесім амалдарына арналған тілші-ғалымдардың зерттеулеріне тоқтала отырып, олардың жұмсалу орны мен мақсатын саралайды. Құпия тілдесімнің түрлерін анықтайды және оларды нақты тіл деректері арқылы дәлелдейді. Тілдегі түсінісудің мұндай амалдары тек вербалды түрде берілмейтінін айта келе, бейвербалды амалдардың көмегімен де құпия тілдесімнің жүзеге асатынын жеткізеді. Құпия тілдесімнің қоғамдағы орны мен оның маңызына тоқталады. Бұл амалдардың көп жағдайда ел басына күн туған тұстарда орын алғанын жеткізеді.

Автор мақалада түсінісудің бұл амалының әр халықтың ұлттық танымына, мәдениеті мен тарихы, өмір сүру салтына байланысты ерекшелік болатынын тілдік деректер арқылы көрсетеді. Ғылыми тұжырымды көркем шығармадан, шешендік сөздерден алынған мысалдар арқылы дәлелдейді.

Осы мақала негізінде алғаш рет тілдегі құпия тілдесім тәсілінің зерттелу тарихы зерделеніп, берілу жолдары анықталған. Тілдегі құпиия тілдесім құбылысына таным тұрғысынан алғаш рет талдау жасалды. Құпия тілдесімнің халқымыздың басына ауыр күндер туғанда ерекше қызмет атқаратынын алғаш рет мақала көлемінде айтылып, халық арасында жүргізілген сауалнама негізінде түрлері мен қолданылу аясы нақтыланды.

Кілтті сөздер: коммуникация, құпия тілдесім, бейвербалды коммуникация, ұлттық таным.

А. Н. Муратова[1], Ш. М. Мажитаева[2], Б. Ж. Сарыбаева[3]
[1,2]Карагандинский университет имени Е. А. Букетова,
Республика Казахстан, г. Караганда.
[3]Павлодарский педагогический университет,
Республика Казахстан, г. Павлодар.
Материал поступил в редакцию 21.05.21.

СПОСОБЫ ПЕРЕДАЧИ ТАЙНОГО ОБЩЕНИЯ

В статье автор рассматривает тайные средства коммуникации в казахском языке. Опираясь на выводы ученых-языковедов, анализирует цель и место использования тайных средств общения. Определяет виды тайноего общения и на примерах из художественных произведений анализирует национальные особенности данного явления. Также автор показывает, что данные средства используются как в вербальном общении, так и передаются с помощью невербальных средств, занимая в целом важное место в коммуникации.

На основе семантического анализа вспомогательных средств общения, используемых в зависимости от мировоззрения и культуры, истории и образа жизни каждой нации, автор статьи на языковых фактах показывает важное место данного явления в жизни каждого народа.

Ключевые слова: коммуникация, тайные стредства, невербальная коммуникация, национальное мировоззрение.

МРНТИ 16.21.49

https://doi.org/10.48081/NFKO1910

***А. Е. Ниязова, Л. М. Арунова**
Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилева,
Республика Казахстан, г. Нур-Султан

ОСОБЕННОСТИ ОБУЧЕНИЯ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИМ ЕДИНИЦАМ НА УРОКАХ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

В данной статье раскрывается понятие фразеологическая единица, особенности обучения фразеологическим единицам, польза использования фразеологических единиц на уроках английского языка, представлены различные эффективные упражнения для студентов по эффективному изучению фразеологических единиц. Обучать студентов фразеологическим единицам на уроках английского языка необходимо. Тем не менее, самое главное, чтобы студенты, не являющиеся носителями языка, практиковались в использовании фразеологических единиц. Эти единицы должны быть включены в учебную среду, а также материалы по английскому языку. Вдохновлять студентов изучать фразеологические единицы английского языка очень важно. Также рассматривается использование рассказов, групповых бесед, пересказа, написание диалогов и ролевых игр. Эти стратегии обучения способствуют повышению мотивации у студентов и их вовлеченности в обучении фразеологическим единицам английского языка. Исходя из этого, следует учитывать особенности обучения английским фразеологическим единицам на уроках английского языка.

Ключевые слова: Фразеологические единицы, обучение фразеологическим единицам, фразеология, фразеологизм, стратегии обучения.

Введение

В лингвистике фразеологические единицы определяются как фиксированные выражения, которые обычно используются в переносном смысле и имеют произвольные значения [1, с. 107].

В фразеологии, фразеологическая единица, также идиома – устойчивая фраза, выполняющая функцию отдельного слова, используемого в целом, обычно не допускает перестановки ее частей внутри себя [2]. Словарь Macmillan определяет фразеологию как особый способ соединения слов для

выражения чего-либо. Однако лингвистические источники определяют также фразеологию как науку об изучении словосочетаний, стандартных фраз, даже пословиц и поговорок [3, с. 47]. Одна из задач учителей – изменить отношение студентов и повысить их мотивацию. Одни могут просто не интересоваться изучением фразеологизмов, когда считают, что только одно слово достаточно проблематично для изучения, а третьи могут предпочесть передачу точности [4, с. 1]. Фразеологизм – это выражение, значение которого не всегда легко вывести из обычного значения составляющих его элементов [5, с. 14].

Цель обучения фразеологическим единицам на уроках английского языка составляют такие ключевые аспекты как: развитие коммуникативной компетенции, знакомство с культурой изучаемого языка. Многие зарубежные и отечественные преподаватели считают обучение фразеологическим единицам для студентов языковой специальности неотъемлемой частью обучения лексике, что ведет к более беглой речи и письму. В результате различных исследований, было предложено включать фразеологические единицы в диалоги, чтения и рассказы в учебную программу [6].

Обучать фразеологическим единицам на уроках английского языка необходимо. Идиоматические выражения должны быть включены в учебную среду и материалы по английскому языку. Также, газеты и журналы, словари, радиопрограммы, телешоу и фильмы являются источниками идиом.

Материалы и методы

Были использованы теоретические методы: анализ педагогической, лингвистической, методической литературы по проблеме исследования. Эмпирические методы: изучение педагогического опыта работы преподавателей. Также были изучены отечественные, зарубежные материалы по теме научной работы. Такие как: С. С. Кунанбаева, Артемова А. Ф., Н. Д. Гальскова, Н. И. Гез, Rana Abid Thyab, Elaheh Rafatbakhsh, Alireza Ahmadi и т.д.

Результаты и обсуждение

Ролевые игры, письмо интерактивные виды деятельности, такие как сопоставление частей идиом, – это некоторые виды деятельности, которые могут помочь студентам расширить свои знания и использовать идиомы [1, с. 109].

Развитию коммуникативных навыков студентов способствует обучение фразеологическим единицам с помощью диалогового письма и ролевой игры. Диалоги могут предоставить учащимся ситуации, в которых они могут практиковаться в обычном разговоре, и предлагают студентам обширную практику с базовыми навыками разговорной речи в контексте [7, с. 129].

Использование фразеологических единиц при написании эссе является эффективным способом представить идиоматические выражения в контексте иностранного языка.

В этой стратегии обучения не только студенты понимают фразеологические единицы, также учатся использовать их в контексте. Поскольку большинство фразеологических единиц относятся к простым категориям: времени, животных, частей тела [8, с. 52].

С помощью использования аутентических материалов можно продемонстрировать, как фразеологические единицы используются в СМИ, в газетных и журнальных статьях, в песнях, видео, рекламе и т. д. Упражнение: викторина. Необходимо раздать студентам газету и лист бумаги. В группах из пяти человек, студенты пишут пять вопросов, проходит проверка грамматики и орфографии. Когда группы закончат, они передают листы и вопросы другой группе. Впоследствии студенты языковой специальности могут оставить отзыв и проверить ответы на викторину. Это упражнение полезно для отработки навыков чтения и поиска информации, а также для использования словаря [8, с. 54].

Аутентичных материалы полезны для отработки навыков чтения и поиска информации, а также для использования словаря [8, с. 54].

По мнению, Кунанбаевой С. С., важное место занимают упражнения в системе методики преподавания современного иностранного языка и педагогики в целом [9, с. 146].

Например, использование упражнений на решение проблем.

Студентам необходимо предоставить упражнения по решению проблем, чтобы помочь им понять скрытый смысл идиоматических выражений. Это упражнение позволяет учащимся использовать свои познавательные способности, чтобы связывать и сравнивать значение этих выражений с их собственным родным языком и культурой.

Роль контекста является центральной в изучении языка.

Поскольку контекстная информация значительно помогает учащимся понимать английские идиомы, преподавателям английского языка важно предоставить учащимся богатый контекст. Таким образом, использование английских фразеологических единиц в рассказах может помочь учащимся лучше понять и запомнить их.

Обсуждение студентами прочитанного является полезной стратегии для улучшения понимания прочитанного. Групповое обсуждение представляется эффективным методом улучшения понимания, прочитанного учащимися. Обсуждение в малых группах может стимулировать учащихся к активному процессу накопления знаний.

Театр читателей рассматривается как интересная и мотивирующая стратегия. Применение театра читателей дает студентам возможность практиковаться в устной речи благодаря перечитыванию сценариев. Также

это упражнение оказывает значительное влияние на изучение и сохранение английских идиом учащимися [10].

Следующая стратегия нацелена на развитие коммуникации с помощью пересказа. Процесс общения, согласно Н. Д. Гальсковой и Н. И. Гез, заключается в регулировании отношении между собеседниками, передаче информации [11, с. 93].

Пересказ является хорошей стратегией, чтобы узнать, сколько учащиеся узнали, и улучшить их понимание. Действия по пересказу могут облегчить учащимся повторное чтение, потому что упражнения могут побудить учащихся попытаться вспомнить [10].

Диалоги могут предоставить учащимся ситуации, в которых они могут практиковаться в разговоре. Таким образом, диалоги и ролевые игры являются полезными и интересными и эффективными упражнениями для студентов [10].

Выводы

Чтобы обучать эффективно фразеологическим единицам студентов, следует применять следующие стратегии:

1. Использование фразеологических единиц при написании эссе.
2. Создание разговоров с использованием фразеологических единиц английского языка.
3. Использование аутентичных материалов.
4. Использование упражнений на решение проблем.
5. Создание плакатов с использованием фразеологических единиц. Это полезные способы обучения фразеологическим единицам.

Таким образом, обучение фразеологическим единицам студентам языковой специальности эффективно при использовании различных упражнений и стратегий, которые способствуют развитию коммуникативной компетенции, знакомству с культурой изучаемого языка, практике использованию фразеологических единиц английского языка в различных контекстах.

Список использованных источников

1 **Thyab, R. A.** The Necessity of idiomatic expressions to English Language learners [Text]. / R. A. Thyab// International Journal of English and Literature. 2016. – Vol.7(7). – P. 106–111.

2 **Артемова, А. Ф.** Английская фразеология [Текст]. – Спецкурс. М. : Высшая школа, 2009. – С. 84–85.

3 **Sultanov, B. R.** The effectiveness of phraseology in teaching and learning English language and literature [Text]. – Gulistan, Republic of Uzbekistan. 2017. – P. 47–48.

4 **Granger, S., Meunier, F.** Phraseology in language learning and teaching: where to from here [Text]. – 2020. – 2 p.

5 **Martíne, E. A., Martínez, F. M.** Analysis of phraseological content in English teaching: materials and teachers' attitudes. Doctor's thesis [Text]. – 2013. – 48 p.

6 **Rafatbakhsh, E., Ahmadi, A. A.** thematic corpus-based study of idioms in the Corpus of Contemporary American English [Text]./ Rafatbakhsh, E., Ahmadi, A. A//Asian-Pacific Journal of Second and Foreign Language Education 4, 2019. Article No.: 11.

7 The Advantages and Importance of The Advantages and Importance of Learning and Using Idioms in English Learning and Using Idioms in English [Text]. – Eliana Edith Roberto de Caro. 2009. – P. 121–136.

8 **Asri, Atiqah N., Rochmawati, D. I**nnovative Teaching of English Idiomatic Expressions for EFL Learners [Text]/Asri, Atiqah N.// Journal of English Teaching Adi Buana. 2017. Vol. 02 No. 01. – P. 47–58.

9 **Kunanbayeva, S. S.** The Modernization of Foreign Language Education: The Linguacultural – Communicative Approach [Text]. – Second Edition, Hertforfshire Press. 2013. – 184 p.

10 **Wu, Su-Yueh.** Effective Activities for Teaching English Idioms to EFL Learners [Text]./ Wu, Su-Yueh//The Internet TESL Journal. 2008. – Vol. XIV, No. 3.

11 **Гальскова, Н. Д.** Теория обучения иностранным языкам. Лингводидактика и методика. Учеб. Пос. [Текст]. Для студ. Лингв. Ун-тов и фак. Ин. Яз. Высш. Пед. Уч. Заведений / Н. Д. Гальскова, Н. И. Гез// Издательский центр «Академия», 2006. – 336 с.

References

1 **Thyab, R. A.** The Necessity of idiomatic expressions to English Language learners [Text]. / R. A. Thyab// International Journal of English and Literature. 2016. – Vol.7(7). – P. 106–111.

2 **Artemova, A. F.** Anglijskaja frazeologija [English phraseology] [Text]. Speckurs. M. : Vysshaja shkola, 2009. – P. 84–85.

3 **Sultanov, B. R.** The effectiveness of phraseology in teaching and learning English language and literature [Text]. – Gulistan, Republic of Uzbekistan. 2017. – P. 47–48.

4 **Granger, S., Meunier, F.** Phraseology in language learning and teaching: where to from here [Text]. – 2020. – 2 p.

5 **Martíne, E. A., Martínez, F. M.** Analysis of phraseological content in English teaching: materials and teachers' attitudes. Doctor's thesis [Text]. – 2013. – 48 p.

6 **Rafatbakhsh, E., Ahmadi, A. A.** thematic corpus-based study of idioms in the Corpus of Contemporary American English [Text]./ Rafatbakhsh, E., Ahmadi, A. A//Asian-Pacific Journal of Second and Foreign Language Education 4, 2019. Article No.: 11.

7 The Advantages and Importance of The Advantages and Importance of Learning and Using Idioms in English Learning and Using Idioms in English [Text]. – Eliana Edith Roberto de Caro. 2009. – P. 121–136.

8 **Asri, Atiqah N., Rochmawati, D.** Innovative Teaching of English Idiomatic Expressions for EFL Learners [Text]/Asri, Atiqah N.// Journal of English Teaching Adi Buana. 2017. Vol. 02 No. 01. – P. 47–58.

9 **Kunanbayeva, S. S.** The Modernization of Foreign Language Education: The Linguacultural – Communicative Approach [Text]. – Second Edition, Hertforfshire Press, 2013. – 184 p.

10 **Wu, Su-Yueh.** Effective Activities for Teaching English Idioms to EFL Learners [Text]./ Wu, Su-Yueh//The Internet TESL Journal. 2008. – Vol. XIV, No. 3.

11 **Gal'skova, N. D.** Teorija obuchenija inostrannym jazykam. Lingvodidaktika i metodika. Ucheb. Pos. [Theory of teaching foreign languages. Linguodidactics and methodology: a tutorial] [Text]. Dlja stud. Lingv. Un-tov i fak. In. Jaz. Vyssh. Ped. Uch. Zavedenij / N. D. Gal'skova, N. I. Gez// Izdatel'skij centr «Akademija». – 2006. – P. 336.

Материал поступил в редакцию 21.05.21.

А. Е. Ниязова, Л. М. Арунова
Л. Н. Гумилев атындағы Еуразиялық ұлттық университеті,
Қазақстан Республикасы, Нұр-Сұлтан қ.
Материал баспаға 21.05.21 түсті.

АҒЫЛШЫН ТІЛІ САБАҒЫНДА ФРАЗЕОЛОГИЯЛЫҚ БІРЛІКТЕРДІ ОҚЫТУДЫҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Бұл мақалада фразеологиялық ұғым ашылады бірлігі, фразеологиялық бірліктерді оқытудың ерекшеліктері, фразеологиялық бірліктерді ағылшын тілі сабақтарында қолдану, студенттерге фразеологиялық бірліктерді тиімді зерттеу бойынша әр түрлі тиімді жаттығулар ұсынылған. Ағылшын тілі сабағында оқушыларға фразеологиялық бірліктерді оқыту қажет. Алайда, ең маңыздысы – жергілікті емес студенттер фразеологиялық

бірліктерді қолдану арқылы жаттығады. Бұл қондырғылар ағылшын тіліндегі материалдармен қатар оқу ортасына енгізілуі керек. Студенттерді ағылшын тілінің фразеологиялық бірліктерін зерттеуге шабыттандыру өте маңызды. Сондай-ақ, әңгімелеу, топтық әңгіме, қайта әңгімелеу, диалогты жазу және рөлдік ойындарды қолдануды қамтиды. Бұл оқыту стратегиялары студенттердің ынтасын арттыруға және олардың ағылшын тілінің фразеологиялық бірліктерін оқытуға қатысуына көмектеседі. Ағылшын тілі сабағында ағылшын фразеологиялық бірліктерін оқытудың ерекшеліктерін ескеру қажет.

Кілтті сөздер: Фразеологиялық бірліктер, фразеологиялық бірліктер оқыту, фразеология, оқыту стратегиялары.

A. E. Niyazova, L. M. Arunova
L. N. Gumilyov Eurasian National University,
Republic of Kazakhstan, Nur-Sultan.
Material received on 21.05.21.

THE PECULIARITIES OF THE TEACHING OF PHRASEOLOGICAL UNITS AT THE ENGLISH LESSONS

The article reveals the concept of the phraseological unit, the peculiarities of teaching phraseological units, the benefits of using phraseological units in English lessons, presents various effective exercises for students to effectively study phraseological units. It is necessary to teach students phraseological units in the classroom. However, the most important thing is that non – native speakers should practice how to use phraseological units. These units should be included in the learning environment, as well as English language materials. It is very important to inspire students to study phraseological units of the English language. It also covers the use of storytelling, group conversations, retelling, dialogue writing, and role-playing. These learning strategies help to increase student motivation and their involvement in teaching phraseological units of the English language. Based on this, the peculiarities of teaching English phraseological units should be considered in English lessons.

Keywords: phraseological units, teaching of phraseological units, phraseology, phraseology, learning strategies.

МРНТИ 17.82.30

https://doi.org/10.48081/EDPA8589

М. С. Оразбек[1], М. Н. Баратова[2]
[1]Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті,
Қазақстан Республикасы, Нұр-Сұлтан қ.;
[2]Торайғыров университеті,
Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.

АБАЙ ШЫҒАРМАЛАРЫНДАҒЫ «ЖҮРЕК» АРХЕТИПІ

Мақалада К. Юнг анықтаған Эго немесе европаша Self, ягни Өздік (Самость) архетипінің Абай шығармаларындағы айқындалу ерекшелігі қарастырылған. К. Юнг поэзияда ақындардың ерекшелігін, өмірге, жалпы әлемге танытатын өзіндік «менін», ақынның Эгосы деп атаған болатын. Әрбір ақынның эгосы оның шығармаларында белгілі бір символмен, кескінмен анықталатынын атап көрсеткен болатын. Абай шығармаларында ақынның «мені» жүрек архетипі арқылы танылатыны, оның өлеңдерін талдау арқылы зерттелді. Абайдың көптеген өлеңдеріндегі «Жүрек» және «Көңіл» архетиптері қазақ әдебиетіндегі ақынның Эгосын айқындайды. «Жүрек» архетипі «Жүректе қайрат болмаса», «Ауру жүрек ақырын соғады жай», «Жүрегім нені сезесің», т.б. өлеңдерінде өзіндік мотивке ие болып, ақынның тылсым сыры мен жан-дүниесін жарқырата танытты. Жүрек архетипі адамзат жаралғаннан бері, сонау есте жоқ ескі заманнан бүкіл әлем халықтарында биологиялық, философиялық, тілдік концептіге ие болып келеді. Ал қазақ поэзиясында жүректі көркем шығарманың идеясына, сюжетіне, образға, символға айналдырған – Абай. Ақын қазақ әдебиетінде жүрек мифологемасын, мифопоэтикасын жасады деп батыл айта аламыз. Қазақ поэзиясында Абайдың жасаған жүрек образы күллі қазақтың жүрегін бейнелейді.

Кілтті сөздер: Эго немесе Өздік архетипі,кейіпкер психологиясы, символ,жүрек мифологемасы, айна мифологемасы.

Кіріспе

Абай шығармаларын психоаналитикалық тұрғыда зерттеу арқылы мінез-құлықтың қалыптасуы мен оған әсер ететін факторларды анықтай отырып, адам бойындағы кертартпа әдет-дағдылардан арылу жолдарын әлемдік

ойшылдардың еңбектеріндегі индивидуалды және ұжымдық бейсаналық (коллективное бессознательное), архетип ұғымдары мен кейіпкердің психологиялық ерекшелігін талдау бүгінгі қазақ әдебиеттануында өзекті болып табылады. Ел Президенті Қ. Тоқаевтың «Абай және XXI ғасырдағы Қазақстан» мақаласында «Абайды тану – адамның өзін-өзі тануы. Адамның өзін-өзі тануы және үнемі дамып отыруы, ғылымға, білімге басымдық беруі – кемелдіктің көрінісі. Интеллектуалды ұлт дегеніміз де – осы. Осыған орай, Абай сөзі ұрпақтың бағыт алатын темірқазығына айналуы қажет» [1] деген сөзі өсіп келе жатқан жас ұрпақтың санасына Абай шығармаларының ықпал-әсерінің зор екенін анықтайды. Демек Абай шығармаларында жас ұрпақтың ойына қозғау салатын ұғым «жүрек» образы. «Жүрек» образы арқылы Абай өз жүрек түпкіріндегі асыл қазынасын ақтаруымен бірге, күллі қазақтың жүрегінің қалауын, жүрек үнін жырлады. Өз жүрегімен бірге күллі қазақтың жүрегінің зарын ақтарды. Жүректі әр түрлі образға айналдыру арқылы жүрек мифологемасын, жүректің мифопоэтикасын жасады.

Материалдар мен әдістер

Мақалада зерттеу материалдары етіп Абайдың өлеңдері алынды. Соның ішінде «Жүректе қайрат болмаса», «Ауру жүрек ақырын соғады жай», «Жүрегім нені сезесің», «Жүрегім менің қырық жамау», «Жүрегім, ойбай, соқпа енді», «Жүрек – теңіз, қызықтың бәрі – асыл тас» т.б. өлеңдеріндегі ақынның эгосын талдау барысында герменевтикалық әдіске сүйендік. Герменевтикалық зерттеу әдісі арқылы Абай шығармаларындағы архетиптік кескіндерді, фигураларды атап айтқанда ақынның эгосын танытатын «жүрегі айна» немесе «жүректе айна жоқ болса» деген тіркестің астарына мән берсек орыс зерттеушісі М. Бахтиннің айна мифологемасы арқылы түсіндіруге ұмтылдық. Бұл әдіс адамның өзіне сын көзімен қарауға үйрететін, әлеуметтік қарым-қатынасты белсендендіретін іс-әрекеттерді кешенді, жүйелі түрде танытудың алғышарттарын жасап береді. Зерттеу материалдарына архетип пен ұжымдық бейсаналықты зерттеген әлемдік ғалымдар К. Юнг, М. Бахтин, С. Телегин, Ю. Большакова сияқты ғалымдардың ғылыми еңбектері мен Елбасы Н. Назарбаевтың, еліміздің Президенті Қ. Тоқаевтың Абай поэзиясына қатысты ойлары айтылған Қазақстан халқына Жолдаулары негіз болды.

Сондай-ақ Абай шығармаларын тарихи-генетикалық салыстыру әдісі бойынша да зерттейміз. Себебі Абай өлеңдерінде кейіп, ұрсып отырған «антұрғанның» бойындағы «оңбаған», «кеселді қу» мінезі-қасиеттері ұжымдық бейсаналық болып табылады. Абай шығармаларындағы әлемдік архетиптерді шетелдік жазушылардың шығармаларымен салыстырмалы ғылыми зерттеу нәтижесінде жалпы адамзат баласының санасына тән ұғымдар мен Абайдың өз шығармаларына тән ерекше құбылысты анықтауға қол жеткіземіз.

Нәтижелер және талқылау

Абай дәстүрі XX ғасыр мен XXI ғасыр қаламгерлерінің шығармаларына зор ықпал еткенін қазақ ғалымдары жан-жақты зерттегені белгілі [2]. Бұл мақалада ақын өлеңдеріндегі жүрек образын талдау үшін шығармашылық психологиясын қарастырамыз. герменевтикалық зерттеу әдісі арқылы Абай шығармаларындағы архетиптік кескіндерді, фигураларды атап айтқанда ақынның эгосын танытатын «жүрегі айна» немесе «жүректе айна жоқ болса» деген тіркестің астарына мән берсек орыс зерттеушісі М.Бахтиннің айна мифологемасы арқылы түсіндіруге тура келеді. Бахтин: «Айнадағы адам. (Человек у зеркала) Бұл құбылыстың қиындығы (қарапайым болып көрінуінде). Оның элементінде. Жай ғана формуласы: мен өзіме басқа біреудің көзімен қараймын, өзімді басқаның көзқарасымен бағалаймын» деп адамның өзіне айнадан қарағандай, өзінің жан-дүниесіне үңілуі деп түсіндіреді» [3, 241 б.]. Демек Абайдың жүрегі айнаның қызметін атқарады. Абай айнаға қарағандай өз жүрегіне үңіледі. Яғни айнадан көргендей өз бейнесіне өзге біреудің көзқарасымен қарауы деген байламға келеміз. Ендеше Абай шығармасындағы жүрек Бахтиннің айна мифологиясымен сабақтасып жатыр. Бір ғана жүрек сөзі арқылы адам болмысын тәрбиелеудің жолын көрсетті. Осы сияқты ұғымдар Абайда көп кездеседі. Бұл әдіс адамның өзіне сын көзімен қарауға үйрететін, әлеуметтік қарым-қатынасты белсендендіретін іс-әрекеттерді кешенді, жүйелі түрде танытудың алғышарттарын жасап береді. Абай өз шығармаларында жүрек архетипі арқылы өзіндік Эгосын айқындады.

К. Юнг қарастырған әлемдік бейсаналықтың бір түрі Эго немесе Самость, қазақша Өздік немесе өзіндік сияқты ұғымдарды білдіреді. Тұлғаның өзіндік менін айқындайтын ұжымдық бейсаналық. Ол туралы К. Юнг: «Мен осы тұтастық үшін саналы және бейсаналық өмір сүрудің жалпы қосындысы үшін «Өздік» терминін таңдадым» («Я выбрал для этой целостности, общей суммы сознательного и бессознательного существования термин «Самость») [4, 143 б.]. Эго Юнг үшін адам баласының ойын, сезімін, жан-дүниесін жан-жақты танытатын тұлға болып табылады. Бұл терминді таңдау үшін К. Юнг батыс, шығыс философторын түгел қарап, шешімге келген болатын. «Бұл термин тіпті құдайлардың адам болу үшін жоғалып бара жатқан мәселелерімен ғасырлар бойы айналысқан шығыс философиясымен келісе отырып таңдалып алынды». (Термин был выбран в согласии с восточной философией, которая веками занималась теми проблемами, которые поднимаются даже там, где боги исчезают, чтобы стать людьми») [4, 143 б.] деп түсіндіреді.

Жоғары интеллектіге ие Самость бейсаналық пен саналылықтың жиынтығы бола отырып, ұстамдылық пен ерекше адамшылықтың үлгісі. «Өздік белгісіз ғана емес, сондай-ақ анықтылықты, тіпті қайталанбастықты

парадоксты түрде қамтиды» («Самость не только неопределенна, но и парадоксальным образом содержит в себе черты определенности, даже неповторимости») [4, 179 б.] деп, Юнг Самость-Эгоны анық, әрі қайталанбайтын архетип ретінде алады. Біз де Абайдың шығармаларында ақынның қайталанбас тұлғасын қазақ әдебиетінде бұрын-соңды кездеспеген архетиптік образдар жасауымен және оның әлемдік архетиптермен үндестігін, үйлестігін анық байқаймыз.

Абайдың көптеген өлеңдеріндегі «Жүрек» және «Көңіл» архетиптері қазақ әдебиетіндегі ақынның Эгосын айқындайды. «Жүрек» архетипі «Жүректе қайрат болмаса», «Ауру жүрек ақырын соғады жай», «Жүрегім нені сезесің», «Жүрегім менің қырық жамау», «Жүрегім, ойбай, соқпа енді», «Жүрек – теңіз, қызықтың бәрі – асыл тас» т.б. өлеңдерінде өзіндік мотивке ие болып, ақынның тылсым сыры мен жан-дүниесін жарқырата танытты.

Жүрек – теңіз, қызықтың бәрі – асыл тас,
Сол қызықсыз өмірде жүрек қалмас.
Жүректен қызу қызба кете қалса,
Өзге тәннен еш қызық іс табылмас.

Ақын жүректі телегей терең теңізге, өмірдің қызығын бағалы, қол жетпес асыл тасқа балайды. К.Юнг психологиялық аналитикасында асыл тастың философиялық мәніне терең мән беріп, адамның рухани өміріне ықпалы зор екенін көрсетеді: «Кейінгі дәуірдегі (XVIII ғ.) алхимик мынандай анықтама береді: «Көктегі даналық тасы, рухани, жан-жақты тұрақты зат. Барлық металдарды таза алтынға айналдырып, кез келген сынаққа төтеп береді. Алхимия мұндай мақсаттарын табиғаттағы жетілмеген (ауру) субстанцияларды (металдар) жетілдіру, сауықтыру деп тұжырымдайды... Айтпақшы алхимияның бұл медициналық аспектісі Юнг жақсы көретін шығыс дәстүрінде айқын көрінеді. Даостық алхимиктерде «өлмейтін алтын пилюли» («золотой пилюли бессмертия») («философиялық тас» аналогы) тікелей адам ағзасында болады. Бұл процестің мақсаты, аты айтып тұрғандай, толық рухтандыру және өлместікке ие болу, яғни, Құдаймен қарым-қатынас. Юнгте тас – Өздік (Самость) архетипі» [4, 327 б.]. Алхимиктердің асыл тастың ауруды ғана емдеуге емес, адамның рухын жетілдіруге, өмірге құштарлығын оятып, толыққанды өмір сүруге жетелейді деген ұғымын Юнг те берік ұстанады. Сондықтан өзінің аналитикалық психологиясында асыл тастың философиялық мәнінің адамның психикасына зор әсерін, ұжымдық бейсаналыққа да ерекше ықпалы бар екенін жете зерттеген Юнг адамның жүрегі мен жан-дүниесінің үйлесім табуын барынша байыппен зерделейді. Абай даналығы да адам өмірінің мәнді болуын осы асыл тас образы арқылы бейнелейді. Қызықтың мәні – жүрек. Жүректен жылу кетсе, қызу кетсе, мейірім мен махаббат кетсе өмірдің мәні қалмайды деген ойды меңзейді.

«Сол қызықсыз өмірде жүрек қалмас», Жүректен қызу қызба кете қалса», «өзге тәннен еш қызық іс табылмас» деп жоғарыдағы алхимиктердің асыл тасты «толық рухтандыру және өлместікке ие болу, яғни, Құдаймен қарым-қатынас» деп түсінгеніндей, Абай да жүректің рухтануын, мәңгі өлместікке ұмтылуын меңзейді.

Абай өзінің Эгосын, (Самость) Өзіндік тұлғасын өлеңдерінде жүрек мифологемасын туғызу арқылы әйгіледі. Жүрек архетипі адамзат жаралғаннан бері, сонау есте жоқ ескі заманнан бүкіл әлем халықтарында биологиялық, философиялық, тілдік концептіге ие болып келеді. Ал сөз өнерінде жүректі көркем шығарманың идеясына, сюжетіне, образға, символға айналдырған – Абай. Сондықтан Абай жүрек мифологемасын, мифопоэтикасын жасады деп батыл айта аламыз.

Мифологема шығармашылық адамының мифологиялық ойлауының нәтижесі болып табылады. Абай шығармаларында жүрек әртүрлі образға айналып, әр түрлі мәнге ие болады. Сондықтан мифологеманы зерттеген Телегин С. М.: «Мифологема – мифологиялық бейненің бастапқы идея-формасы. Ол шығармашылық сөздің қуатын бір арнаға бағыттайтын өткізгіш (проводник). Сөздің қуаты қиялдың көмегімен бостандыққа шығады. Адам қиялын шарықтатып, оны мифологемалар арқылы өткізіп, өзінің көркем мифін құрайтын жаңа бейнелер жиынтығын алады» [5, 15 б.]. Ендеше Абай да өз санасында жүрек туралы қиялын шарықтатып, өзінің көркем мифін құрайтын қазақ лирикасында жүрек бейнесінің жаңа жиынтығын жасады. Абай: «ызалы жүрек», «ынталы жүрек», «ыстық жүрек», «асау жүрек», «жас жүрек», «ет жүрек», «асыл жүрек», «жаралы жүрек», «ауру жүрек», «сорлы жүрек», «жылы жүрек», «айнымас жүрек» деп, жүрек образын жасауда мифологиялық құбылушылықты негіз еткен, бұрын-соңды қазақ әдебиетінде болмаған жаңа жиынтық бейнесін туғызды. Аталған жүректер Абайдың ес жинап, ер жеткеннен өмірінің ақырына дейінгі өз басынан өткізген және елінің басынан өткен жағдайларды қорытып, жүрек бейнесін туғызған мифологемасы.

Абайдың Эгосы (Самость) жүрек образы арқылы жанданып, жүректің іс-әрекеті, амалы негізінде жүрек мотивінің қалыптасуына алып келді. Абай өлеңдерінде ақынның жүрек мифологемасы заттанып, адам санасында белгілі бір образдар жүйесінің құрылуына ықпал етті. «Өлсем, орным қара жер сыз болмай ма?» өлеңінде:

Махаббат, ғадауатпен майдандасқан
Қайран менің жүрегім мұз болмай ма?

– деп өмірдегі махаббат пен дұшпандықтың қырғынын көп көрген ақынның қайран жүрегінің мұзға айналған образын көрсек, осы өлеңде:

Асау жүрек аяғын шалыс басқан
Жерін тауып, артқыға сөз болмай ма?

– дегенде жүректің шалыс басқан адам кейіпіне ауысу мәнін көреміз.

Мифологиядағы құбылушылық Абайдағы жүрек образына тән. Ал өлеңнің мына жолдарында:

Жүрегіңнің түбіне терең бойла,
Мен бір жұмбақ адаммын оны да ойла,

– деп ақын адамды жүрегінің түпкіріндегі ешкім білмейтін, тіпті адамның өзі де танып бітпейтін шын сырын ұғындыруды көздесе, дәл осы ой «Сенбе жұртқа, тұрса да қанша мақтап» өлеңіндегі «...Жүрегіңе сүңгі де түбін көзде» деген өлең жолдарында кездеседі. Абай бұл жерде «жүректің түбіне» аса қатты мән береді. Себебі «жүрек түбі» ұғымы қазақта адамның ең құпия, тылсым, басқаларға беймәлім сырын меңзейді. Сөйтіп Абай адам баласына біреуді күндеп жамандағанша өзіңе қара, өзіңнің бүкіл кемшілігің мен жетістігіңді тексер деген қорытындыға келеді.

Осы жерде айна мифологемасы жүрек мифологемасының тууына негіз болады. Себебі Абай: «Білімдіден шыққан сөз» өлеңінде «...Жүрегі – айна, көңілі – ояу» десе, «Көзінен басқа ойы жоқ» өлеңінде:

Жүректің көзі ашылса,
Жүректе айна жоқ болса,

– деп жүректі адамның өз-өзіне қарап, өзінің іші-сыртын түгел көретін адам жанының айнасына ауыстырады. Яғни өзінің екінші жағын, көлеңкесін көретін айна мифологемасын анық аңғарамыз. М. Бахтин әдебиеттегі мұндай құбылысты адамның өзіне айнадан қарағандай, өзінің жан-дүниесіне үңілуі деп түсіндіреді. Ендеше, көркем шығарма мазмұнына арқау болған көлеңке кескіні де кейіпкердің өз жан дүниесіне үңілуі, өзі айнадан көргендей өз бейнесіне өзге біреудің көзқарасымен қарауы деген байламға келеміз.

«Жүректе қайрат болмаса» өлеңінде:

Жүректе қайрат болмаса,
Ұйықтаған ойды кім түртпек?

– деп, жүрекке философиялық астар бере отырып, адамның ойына қозғау салып, рухына ықпал ететін жүректің қызметіне, мәніне жете көңіл қояды. Дәл осы ойды «Көңіл құсы құйқылжыр шартарапқа» өлеңінде:

Жүрек тербеп оятар баста миды
Ұйықтап жатқан жүректі ән оятар,

– деген жерде жүректің ұйықтауы мен ояту мотивін көреміз. Жүректің адамның санасына ықпал етуі мағынасын көреміз.

Әлемдік әдебиетте жүрек туралы жырлаған ақындар баршылық. Орыс ақындары: Бальмонт, А. С. Пушкин өз өлеңдерінде жүректің жаңа образын жасаған болатын. Олар да өздерінің Эгосын жүрек мотиві арқылы

танытты. Жалпы, Абайдың жүрек мифологемасы туралы сөз әлі біткен жоқ. «Юнгтің жеке тұлға туралы ұғымы қос мағыналы (двойственна – қосалқы). Бұл контексте тұлға «личина (персона), «маска» немесе адамның «әлеуметтік сырты» («социальная кожа»), оның сырттағы әлеуметтік ролі деп түсіндіріледі. Басқа жағдайларда, Юнг тұлғаны «Самость» деп атайды, яғни адам табиғатының ең жоғары дәрежеде толығуы» [4, 340 б.] деп көрсеткен. Сонда ақынның Өзіндік тұлғасы шығармаларында кейіпкер, персонаж, символдар мен мотивтердің жаңа кескінін тудыруында жатыр.

Қазақ әдебиетінде Абай дәстүрі ғасырлар бойы өз жалғасын табуда. «Абай дәстүрі және қазіргі қазақ әдебиеті» деп аталатын ұжымдық жинақта академик, абайтанушы З. Ахметовтің «Абайдың адам мен қоғам жайындағы концепциясы қазақ топырағындағы жаңа концепция, Абай адамды белгілі қоғамдық өмірдің жемісі, нәтижесі ретінде қарады, оның қимыл-әрекетін, психологиясын, моральдық келбетін өмірге, әлеуметтік тұрмысқа байланысты көріп, бағалап бейнеледі» [6, 356 б.] деген тұжырымына ден қоямыз. Абайдың айна мифологемасына өзек болған мотивтер мен Эгосын танытуға себеп болған жүректің символдық образдары әлемдік әдебиеттің көтерген мәселесімен үндестік тапқаны ақиқат. Орыс және шетелдік ғалымдардың архетип пен символдар туралы еңбектерін негізге [7] ала отырып, Абай шығармаларын талдағанда әлемдік оймен сабақтастығын аңғару қиын емес.

Қорытынды

«Суреткердің күші оның «архетиптермен сөйлесу» қабілетінде» [8, 8 б.] деген Ю. А. Большаковаными тұжырымы Абай шығармаларындағы архетип кескіндердің жаңғырып, түрлі образдарға айналуының айқын дәлелі. Жаңа қоғамда санасы ашық, көкірегі ояу ұлт қалыптастырудың негізі сөз өнерінің маңыздылығын арттыру болып табылады Елбасының «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» мақаласындағы «Біз XXI ғасырдың жаһандық картасында ешкімге ұқсамайтын, дербес орны бар ұлт боламыз десек, «Жаһандағы заманауи қазақстандық мәдениет» жобасын іске асыруға тиіспіз» [9, 2 б.] деген пікірін негізге ала отырып, ұлттық әдебиетті зерттеудің жаңа әдіснамасын Абай шығармаларын зерттеу негізінде ұсынуымыз керек.

Орыстың әйгілі жазушысы Ф. М. Достоевский Пушкин туралы: «Ол [Пушкин] орыс халқын және оның мақсат-мүддесін өте терең және кең көлемде түсінгені соншалық, бұрын-соңды ешкім де ешқашан ол сияқты түсінген емес [10]» деген болатын («Он [Пушкин] понял русский народ и постиг его назначение в такой глубине и в такой обширности, как никогда и никто. Бүгінде Ф. М. Достоевскийдің Пушкин туралы осынау ұлы ойларын Абайға қатысты айтуға болады. Себебі Абайдан терең, Абайдан артық оның заманында қазақ жүрегін түсініп, оның тереңіне ешкім бойлаған жоқ. Абай шығармаларындағы «жүрек» архетипін зерттеу арқылы ақынның қазақ

поэзиясында жүрек мифологемасын, жүрек мифопоэтикасын жасаудағы шеберлігін танытуға ұмтылдық. Абай өлеңдеріндегі «жүрек» мотивінің айна мифологемасымен жалғастығын анықтап, айнаға қарағандай адамның өз жүрегіне үңілуі арқылы адам бойындағы мін, кемшілікті тап басатын өлеңдерін талдадық.

Пайдаланған деректер тізімі

1 **Тоқаев, Қ. К.** «Абай және XXI ғасырдағы Қазақстан» [Мәтін] // Egemen Qazaqstan. – 2020, 9 қаңтар – № 5 (29734).

2 Абай дәстүрі және қазіргі қазақ әдебиеті. Ғылыми жинақ [Мәтін]. – Алматы : «Арда», 2009. – 392 б.

3 **Бахтин, М. М.** Автор и герой: К философским основам гуманитарных наук [Текст]. – СПб. : Азбука, 2000. – 336 с.

4 **Юнг, К. Г.** Архетип и символ. [Текст]. – Москва : Ренессанс, 1991. – 297 с.

5 Международная научная конференция «Архетипы, мифологемы, символы в художественной картине мира писателя» [Текст] // Астрахань, 19-24 апреля, 2010 г. – 289 с.

6 **Сариев, Ш.** Абай дәстүрі және тәуелсіздік кезіндегі қазақ лирикасы // Абай дәстүрі және қазіргі қазақ әдебиеті. Ғылыми жинақ [Мәтін] – Алматы : «Арда», 2009. – 392 б.

7 Международная научно-практическая конференция «Символическое и архетипическое в культуре и социальных отношениях» [Текст] // Пенза – Прага, 2011. – 270 с.

8 Международная научная конференция «Архетипы, мифологемы, символы в художественной картине мира писателя» [Текст] // Астрахань, 19–24 апреля, 2010. – 289 с.

9 **Назарбаев, Н. А.** «Болашаққа бағдар : рухани жаңғыру» [Мәтін] // Егемен Қазақстан. – 2017, 12 сәуір. – № 70 (29051). –

10 Критика о творчестве Пушкина, отзывы современников и критиков XIX–XX вв. [Электронный ресурс]. – https://www.literaturus.ru/2018/03/kritika-pushkin-tvorchestvo-otzyvy-sovremennikov.html. (қаралды: 17.01.2021)

References

1 **Toqaev, Q. K.** «Abaı jáne XXI ǵasyrdaǵy Qazaqstan» [«Abay and Kazakhstan in the XXI century»] [Text] / / Egemen Qazaqstan. – 2020. – № №5 (29734). – 9th January.

2 Abaı dástúri jáne qazirgi qazaq ádebıeti [Abay traditions and modern Kazakh literature] [Text] – Almaty : Arda, 2009. – 392 p.

3 **Bahtın, M. M.** Avtor ı geroı: K fılosofskım osnovam gýmanıtarnyh naýk [Author and hero : To the philosophical foundations of the Humanities [Text]. – St. Petersburg : Azbuka, 2000. – 336 p.

4 **Iýng, K. G.** Arhetıp ı sımvol [The Archetype and the symbol] [Text]. – Moscow : Renaissance, 1991. – 297 p.

5 Mejdýnarodnaıa naýchnaıa konferentsıa «Arhetıpy, mıfologemy, sımvoly v hýdojestvennoı kartıne mıra pısatelıa» [International scientific conference «Archetypes, mythologies, symbols in the artistic picture of the world»] [Text] // Astrakhan, 19-24 April, 2010. – 289 p.

6 **Sarıev, Sh.** Abaı dástúri jáne táýelsizdik kezindegi qazaq lırıkasy [Abay tradition and Kazakh lyrics in the time of independence // Abay tradition and modern Kazakh literature] [Text]. – Almaty : «Arda», 2009. – 392 p.

7 Mejdýnarodnaıa naýchno-praktıcheskaıa konferentsıa «Sımvolıcheskoe ı arhetıpıcheskoe v kýltýre ı sotsıalnyh otnoshenıah» [International Scientific and Practical Conference «Symbolic and Archetypal in Culture and Social Relations»] [Text] // Penza-Prague, 2011. – 270 p.

8 Mejdýnarodnaıa naýchnaıa konferentsıa «Arhetıpy, mıfologemy, sımvoly v hýdojestvennoı kartıne mıra pısatelıa» [International Scientific Conference «Archetypes, mythologems, symbols in the artistic picture of the writer's world»] [Text] // Astrakhan, April 19-24, 2010. – 289 p.

9 **Nazarbaev, N. A.** «Bolashaqqa baǵdar: rýhanı jańǵyrý» [Looking to the future: modernization of public consciousness] [Text] // Egemen Kazakhstan. – 2017. – № 70 (29051). – 12 april.

10 Krıtıka o tvorchestve Pýshkına, otzyvy sovremennıkov ı krıtıkov XIX–XX vv. [Criticism of the work of Pushkin, reviews of contemporaries and critics of the XIX–XX centuries.] [Electronic resource]. – https://www.literaturus.ru/2018/03/kritika-pushkin-tvorchestvo-otzyvy-sovremennikov.html.

Материал баспаға 21.05.21 түсті.

М. С. Оразбек[1], М. Н. Баратова[2]
[1]Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилева,
Республика Казахстан, г. Нур-Султан.
[2]Торайгыров университет,
Республика Казахстан, г. Павлодар.
Материал поступил в редакцию 21.05.21.

АРХЕТИП «СЕРДЦЕ» В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ АБАЯ

В статье рассматривается специфика определения архетипа Эго или европейского Self, также архетипа самость, определенного К. Юнгом в произведениях Абая. К. Юнг своеобразие поэтов в поэзии называл, свое «я», свое Эго поэта, отражающее жизнь, мир в целом. Он отметил, что эго каждого поэта определяется в его произведениях определенным символом, образом. В творчестве Абая осознание поэтом «себя» через архетип сердца изучается путем анализа его стихов. В казахской литературе во многих стихах Абая архетип «сердце» определяют эго поэта. Архетип «сердце» имеет свой мотив и раскрывал тайны и душу поэта в стихах «Если в сердце нет силы», «Больное сердце бьется медленно», «Что ты чувствуешь, мое Сердце?» и др. У народов всего мира архетип сердца обретает биологический, философский, языковой концепт еще с давних времен, с момента сотворения человечества. В казахской поэзии Абай превратил понятие сердца в идею, сюжет, образ, символ художественного произведения. С уверенностью можно сказать, что поэт создал в казахской литературе мифологию и мифопоэтику сердца. Образ сердца, созданный Абаем в казахской поэзии, изображает сердце всего казахского народа.

Ключевые слова: архетип Эго или Самость, психология персонажа, символ, мифологема сердца, мифологема зеркало.

M. S. Orazbek[1], *M. N. Baratova*[2],
[1]L. N. Gumilyov Eurasian National University,
Republic of Kazakhstan, Nur-Sultan.
[2]Toraighyrov University,
Republic of Kazakhstan, Pavlodar.
Material received on 21.05.21.

THE ARCHETYPE OF THE «HEART» IN THE WORKS OF ABAY

The article examines the specifics of the definition of the archetype of the Ego or European Self, as well as the archetype of self, defined by K. Jung in the works of Abai. K. Jung called the originality of poets in poetry, his «I», his Ego of the poet, reflecting life, the world as a whole. He noted that the ego of each poet is determined in his works by a certain symbol, image. In Abai's work, the poet's awareness of «himself» through the archetype of the heart is studied by analyzing his poems. In Kazakh literature, in many of Abai's poems, the archetype «heart» is defined by the poet's ego. The archetype «heart» has its own motif and revealed the secrets and soul of the poet in the verses «If there is no strength in the heart», «A sick heart beats slowly», «What do you feel, my Heart?», etc. Among the peoples of the whole world, the archetype of the heart has acquired a biological, philosophical, and linguistic concept since ancient times, since the creation of mankind. In Kazakh poetry, Abai turned the concept of the heart into an idea, a plot, an image, a symbol of a work of art. It is safe to say that the poet created the mythology and mythopoetics of the heart in Kazakh literature. The image of the heart, created by Abai in Kazakh poetry, depicts the heart of the entire Kazakh people.

Keywords: Ego or Self archetype, character psychology, symbol, heart mythologeme, mythologeme mirror.

SRSTI 16.21.07

https://doi.org/10.48081/FWBJ6475

S. V. Olenev
Kemerovo State University, Russian Federation, Kemerovo,

The article was supported by a grant from the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan, project AP08053314 «Problem of a valuable national picture formation of the world in the context of society and the state modernization (based on the material of Kazakhstan's ordinary political discourse)», № 607 dated 19.08.2019

LINGUISTIC CHARACTERISTICS OF KAZAKHSTAN POLITICAL INTERNET COMMENTS

The aim of this work is determined by the importance of expanding and advancing in the development of conceptual directions within the framework of political linguistics, cultural linguistics, and consideration of linguistic characteristics based on the material of Kazakhstan political Internet comments, which has a greater effect on the consciousness of the people. It is implied in this statement there is an idea of the most important characteristics of representatives of the population – a parameter that influences the development of political discourse in conceptual and expressive aspects. The results of the generalized analysis serve as a basis for deepening such studies and disseminating them to other languages. The conducted research Internet commentary makes a certain contribution to the general theory of modern linguistics, practical lexicography. Evaluating different approaches to discourse also pushes this area forward methodologically. Research shows that well-known discourse centers are organizing a networked public to conduct a survey.

Keywords: discourse, political discourse, communicative competence, text, pragmatic aspect, Kazakhstan political discourse.

Introduction

In modern times, new terms like linguopersonology, linguoaxiology, cultural linguistics, Internet linguistics are at the forefront of linguistics. All this is facilitated by the fact that these areas take material for research in the field of politics, where the active development of unique, political technologies is now underway. The growing

role of the media in politics determines its theatricalization, which, in turn, determines the scientific interest in the theory and practice of political communication.

The relevance of the study is determined by the communicative significance and frequency of the use of political vocabulary in the modern Kazakh language, on the example of political Internet commentary, the degree of its representation in the national picture of the world and, above all, in the colloquial and everyday style of the Kazakh language. The purpose of the study is to comprehensively investigate the theoretical and methodological foundations of the study of political discourse in modern linguistics in general and on the material of the modern Kazakh language in particular. The main method is the method of systematic study and description of languages and cultures, which is the basis for a comprehensive study of the language as an expression of cultural values, as well as the structural method used in the method of component analysis, which included the decomposition of meanings into the smallest basic components of the semantic content of words.

Object of research: the object of research is linguistic characteristics of political Internet-comments.

Subject of research: the subject of research is the linguistic characteristics.

Purpose of the research: the purpose of the research is to identify the linguistic characteristics based on the material of Kazakhstan political discourse.

Research materials and methods

Recently, when the meaning of the text is used, the meaning of «discourse» is also used along with it. Discourse is a very broad, complex concept that encompasses the basic form of human development. Discourse is an attempt by people to translate real life events into their language through lexical, grammatical, phonetic systems in any languages for communicative purposes, using cognitive, linguistic, background knowledge, pragmatic abilities, taking into account the situation of the word. In the encyclopedic dictionary «Discourse» (discourse) in the general sense – speech, the process of linguistic activity. In a special, social and humanitarian sense, it is a socially defined system of speech, as well as certain principles according to which reality is classified and presented in the same way [1]. This is the special meaning of the word «discourse». Benvenist (1974), conflicting discourses (speech associated with the speaker) and récit (speech not associated with the speaker) [1]. (fr. Discourse – speech) – extralinguistic, pragmatic, social, cultural, psychological and other units centered in one text in a specific case with sources; speech, purposeful action, a component of interpersonal communication and mental mechanisms [1]. On the meaning of M. L. Makarov put it this way: «Today the category of discourse in the social sciences plays a role similar to the role of the euro in the European economy» [2. 11].

Political discourse is appreciated not only by professional politicians, journalists and political scientists, but also by the general public [7]. The main

object of study of political linguistics is political discourse. Linguistics and political science are two separate sciences that have emerged and are still relevant in the modern information world. A large role in the study of political discourse was played by Kazakhstani linguists B. A. Akhatova and K. O. Esenova. Work in Kazakh science is very important. According to K. O. Esenova: «Any official publication covers a wide range of political issues in comparison with the topics of culture, health, science, education, sports and art. In the end, since the whole life of society is directly related to this political situation, all social and other things in it, relations are regulated by politics. In this regard, the main place in the daily newsletter is given to the Kazakhstani political discourse [8, p. 32]. Also, one of the first linguists who studied discourse among domestic scientists was GG Burkitbaeva, who claims that «discourse is the interaction of two or more communicators», and this discourse takes the form of written and oral discourse [9].

The presence of many studies, where the linguistic personality is in the main place, has determined the appearance in modern linguistics – linguistic characteristics that develop a hypothesis, reaching the goal and using the study methodology [1]. The developing development of linguopersonology as a theory of linguistic personality in linguistics began with the study of linguistic personality. VP Neroznak was the first to declare the formation of a new direction in the article «Linguistic characteristics: towards determining the status of a discipline» [2]. The linguistic characteristics of research represents the actual science of personality – personology and develops in the theoretical-methodological and specifically descriptive terms. The scientist V. V. Vinogradov, who studied the image of the author and described: «The image of the author is an individual, verbal-speech structure that permeates the structure of a work of art and determines the relationship and interaction of all its elements» [3]. In the future, this theory of linguistic personality moved to a new level of abstraction and reveals the models of linguistic personality. This concretizes its efforts on the comprehensive study of a person in a language, his gender, professional, mental and psychological linguistic features.

The developing development of linguopersonology as a theory of linguistic personality in linguistics began with the study of linguistic personality. V. P. Neroznak was the first to declare the formation of a new direction in the article «Linguistic characteristics: towards determining the status of a discipline» [2]. The linguistic characteristics of research represents the actual science of personality – personology and develops in the theoretical-methodological and specifically descriptive terms. The scientist V. V. Vinogradov, who studied the image of the author and described: «The image of the author is an individual, verbal-speech structure that permeates the structure of a work of art and determines the relationship and interaction of all its elements» [3]. In the future, this theory of

linguistic personality moved to a new level of abstraction and reveals the models of linguistic personality. This concretizes its efforts on the comprehensive study of a person in a language, his gender, professional, mental and psychological linguistic features.

Results and discussion

The media audience acts as news agents and generates news for themselves. The media sets the agenda for discussion of political and economic issues, and readers further discuss these political and economic issues. These internet commentators engage in political discourse, «encouraging quality debate and the value of information sharing» [6]. The researchers found that readers had multiple points of view. However, some of their perspectives are unstable and may change depending on the changing media discourse. This document shows that the media directly or indirectly influences the reasoning or thoughts of readers. Newspaper editors believe readers' political views are polarized against a backdrop of political differences. Some of the commentators interpret political and economic issues as influenced by their political interests rather than a rational view of political and economic issues. Readers use the public forum to conduct political battles between each other, and here we can see the linguistic characteristics of the commentator.

Recent research has focused on the analysis of comments generated by readers of online news articles. These studies explore the role of discourse spaces, user engagement on public platforms and their perspectives. It follows from this that the discursive strategies used by readers in news feedback forums and how news articles influence opinion. It can be seen that for each political article there are a lot of readers' comments attached to online news, most of them reporting on the socio-political situation in Kazakhstan. Readers are social actors who shape a discursive online community to influence social attitudes and opinions. These readers also share information based on social circumstances or socio-political contexts. The three ideological strategies identified by Ajiboye [5] are that readers, seen as social commentators, use hyperbole, leading to generalization and polarization. Other conclusions can be drawn from readers 'comments. The political discourse also reflects the readers' point of view on political change and economic stability. This shows that readers on the Internet are eagerly awaiting a political change in the linguistic characteristics in the political realm. Factors such as death, illness, age and retirement are mentioned many times.

In oral political discourse, speakers often pause the production of an emerging sentence or sentence and move on to a second syntactic structure, followed by a resumption of the original structure upon completion. This article discusses the discursive Internet commentaries of politicians and linguistic characteristics and shows how they are systematically used by them as a means of expressing their

position in the process of creating a message-oriented structure and, thus, to weave information about attitudes and the main message into one utterance.

Also, politicians in their comments use the concept of impoliteness – this is a common phenomenon in political discussions on the Internet, but the effects of impoliteness during such discussions are largely unexplored. We ran a series of experiments to investigate the effect of political impoliteness on the ratings of rational arguments and the ratings of the external political group. We have seen that impoliteness in political exchanges has a large and negative impact on the perception of the degree of rational argumentation present in discussions, even in contexts with a relatively stronger level of argumentation.

Let's take a look at a couple of online comments from political articles.

Let's take a look at a couple of online comments from political articles. Akimkz's article dated March 10, 2021, «Nurbek Dairbekov has been relieved of his post as Vice Minister of Agriculture of Kazakhstan», 31 online comments were written to this article. Let's turn our attention to the speech of the Internet commentator, under the nickname Serzhivy. «This makes me happy. The main thing is that our state policy towards youth is correct and competent! Each of them must be trained, provided and busy with the right job! Then our country will become stronger, richer and take its rightful place in the world!» [10]. Here we see the linguo-personalological approach of a commentator who is really happy for the future of his country, for the youth, and we see how he sincerely describes his opinion, that is, you can catch the personolization of this person.

The next Internet commentary, to the Akimkz article, dated April 8, 2021, «Lavrov's interview about scandalous statements against Kazakhstan: expert opinion», 57 comments were written. Commentator under the nickname Gulyapavlodar «Pavlodar oblysy kovid boyinsha nege alda kele zhatyr, uayymdaityn wasp problem dul kazir» [11]. «Why the Pavlodar region is ahead of Kovid, at the moment this is the topic that you need to worry about» (translation by A. Zh. Anessova). Here we see the reader's dissatisfaction, she believes that now the main issue is the problem of Covid, quarantine, especially since Pavlodar region was in the «red zone» almost all the time, and not about which language officials should speak to a greater extent. As we believe, in our opinion, during a pandemic, a citizen should remain a citizen of his country, be a person and speak his native language.

Conclusion

Researchers have extracted several political and economic topics from readers' comments and found that readers want to comment on political or economic issues that affect their daily lives. Political and economic topics are extracted and range from their political affiliation. Readers' political affiliation also influences their attitudes, behavior and understanding of issues such as economic issues, corruption, and national development in Kazakhstan. This article notes that

political discourse on the Internet is a reflection of real political and economic events in our state and in the public sphere [9]. The general overview is that the linguo-personalological approach of the readers is informative and can help to understand the depth of some political and economic problems. Although their comments are polarized, readers discuss and create additional news for themselves and are useful for analysis.

Discourse is a coherent speech in combination with additional linguistic factors of its course, speech in connection with living life: its context of events, sociocultural, pragmatic, psychological characteristics of speakers. The term «discourse» implies verbal communication as interaction under certain conditions. In addition, the procedural nature of the phenomenon is emphasized, the discourse is a stream of speech actions. In the speech of many politicians there are a lot of borrowed foreign words («valorization» «assessment»). The majority of the population do not understand them; more often they are not listened to by young people, but by middle-aged and elderly people who are not familiar with foreign terms. Therefore, there is a need to familiarize the population with rarely used terms and words that have acquired a new meaning in Kazakhstani political discourse.

Список использованных источников

1 **Harris, Zellig S.** Discourse Analysis: Энциклопедический словарь, 1952. – 378 с.

2 **Макаров М. Л.** Основы теории дискурса. – М. : ИТДГК «Гнозис», 2003. – 280 с.

3 **Степанов Ю. С.** Альтернативный мир, Дискурс, Факт и Принцип причинности // Язык и наука конца XX века. – М. : РАН, 1996.

4 **Арутюнова, Н. Д.** Дискурс // Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В.Н. Ярцева – М. : Сов. Энциклопедия, 1990. – С. 136–137.

5 **Степанов, Ю. С.** Альтернативный мир, Дискурс, Факт и Принцип причинности / Ю.С. Степанов // Язык и наука конца 20 века. – М. : РАН, 1996. – С. 35–73.

6 **Дейк, А. Т.** Язык. Познание. Коммуникация. – М. : Прогресс, 1989. – 312 с.

7 **Ахатова, Б. А.** Политический дискурс и языковое сознание: Монография. – Алматы : Экономика, 2006. – 302 с.

8 **Есенова, К. Ө.** Қазіргі қазақ медиа-мәтіннің прагматикасы (қазақ баспасөз материалдары негізінде) : Монография. – Алматы, 2009. − 81 с.

9 **Алдашева, А. М.** Аударматану: лингвистикалық және лингвомәдени мәселелер. – Алматы, 1999. – 161 с.

10 **Гудков, Д. Б.** Теория и практика межкультурной коммуникации. – М., 2003. – 288 с .

11 [Электронный ресурс]. – https://politics.nur.kz/1898687-cislennost-naseleniya-kazaxstana-v-2020-godu-vyrosla-na-245-tysyac-celovek.html.

12 [Электронный ресурс]. – https://politics.nur.kz/1897048-case-govorit-na-kazahskom-poprosil-akim-pavlodarskoj-oblasti-cinovnikov.html.

References

1 **Harris, Zellig S.** Discourse Analysis, 1952. – 378 c.

2 **Makarov, M. L.** Osnovy teorii diskursa. [Foundations of Discourse Theory] – M. : ITDGK «Gnozis», 2003. – 280 p.

3 **Stepanov, Iu. S.** Alternativnyi mir, Diskurs, Fakt i Printsip prichinnosti. [Alternative World, Discourse, Fact and the Principle of Causality] // Iazyk i nauka kontsa XX veka. – M. : RAN, 1996.

4 **Arutiunova, N. D.** Diskurs // Lingvisticheskii entsiklopedicheskii slovar [Discourse // Linguistic Encyclopedic Dictionary] / Gl. red. V. N. Iartseva – M. : Sov. Entsiklopediia, 1990. – P. 136–137.

5 **Stepanov, Iu. S.** Alternativnyi mir, Diskurs, Fakt i Printsip prichinnosti [Alternative World, Discourse, Fact and the Principle of Causality] / Iu. S. Stepanov // Iazyk i nauka kontsa 20 veka. – M. : RAN, 1996. – P. 35–73.

6 **Deik, A. T.** Iazyk. Poznanie. Kommunikatsiia. [Language. Cognition. Communication] – M. : Progress, 1989. – 312 p.

7 **Akhatova, B. A.** Politicheskii diskurs i iazykovoe soznanie [Political discourse and linguistic consciousness: Monograph]. – Almaty : Ekonomika, 2006. – 302 p.

8 **Esenova, K. Ө.** Қazirgi қazaқ media-mətinnің pragmatikasy (қazaқ baspasөz materialdary negizinde): [Pragmatics of modern Kazakh media text (based on Kazakh press materials] Monograph. – Almaty, 2009.– 81 p.

9 **Aldasheva, A. M.** Audarmatanu : lingvistikalyқ zhəne lingvomədeni məseleler. [Translation Studies : Linguistic and Linguocultural Issues] – Almaty, 1999. – 161 p.

10 **Gudkov, D. B.** Teoriia i praktika mezhkulturnoi kommunikatsii. [Theory and practice of intercultural communication] – M., 2003. – 288 p.

11 [Electronic resource]. – https://politics.nur.kz/1898687-cislennost-naseleniya-kazaxstana-v-2020-godu-vyrosla-na-245-tysyac-celovek.html.

12 [Electronic resource]. – https://politics.nur.kz/1897048-case-govorit-na-kazahskom-poprosil-akim-pavlodarskoj-oblasti-cinovnikov.html.

Material received on 21.05.21.

С. В. Оленев
Кемеров мемлекеттік университеті,
Ресей Федерациясы, Кемеров қ.
Материал баспаға 21.05.21 түсті.

ҚАЗАҚСТАНДЫҚ САЯСИ ИНТЕРНЕТ-КОММЕНТАРИЙЛЕРДІҢ ТІЛДІК СИПАТТАМАЛАРЫ

Бұл жұмыстың мақсаты – халықтың күнделікті санасында және қазақстандық саяси Интернет-түсіндірме материалдары негізінде лингвистикалық сипаттамаларды қарастыру, саяси лингвистика, мәдени лингвистика шеңберінде тұжырымдамалық бағыттарды кеңейту мен дамытудағы маңыздылығы, бұл халықтың санасына көбірек әсер етеді. Бұл тұжырымда тұжырымдамалық және экспрессивтік аспектілерде саяси дискурстың дамуына әсер ететін параметр – халықтың өкілдерінің маңызды сипаттамалары туралы идея бар екендігі айтылады.

Жалпыланған талдау нәтижелері мұндай зерттеулерді тереңдетуге және оларды басқа тілдерге таратуға негіз болады. Жүргізілген зерттеу Интернет-түсіндірмесі қазіргі лингвистиканың, практикалық лексикографияның жалпы теориясына белгілі үлес қосады. Дискурсқа әр түрлі тәсілдерді бағалау да осы саланы әдістемелік тұрғыдан алға жылжытады. Зерттеулер көрсеткендей, белгілі дискурс орталықтары сауалнама жүргізу үшін желілік қоғамдастық ұйымдастырады.

Кілтті сөздер: дискурс, саяси дискурс, коммуникативтік құзыреттілік, мәтін, прагматикалық аспект, қазақстандық саяси дискурс.

С. В. Оленев
Кемеровский государственный университет,
Российсская Федерация, г. Кемерово.
Материал поступил в редакцию 21.02.21.

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ КАЗАХСТАНСКИХ ПОЛИТИЧЕСКИХ ИНТЕРНЕТ-КОММЕНТАРИЕВ

Целью данной работы является важность расширения и продвижения в развитии концептуальных направлений в рамках политической лингвистики, лингвокультурологии, и рассмотрение

лингвистических характеристик на материале казахстанских политических интернет-комментариев, оказывающее большее действие на сознание народа. Подразумевается в этом высказывании имеется представление о самых важных характеристиках представителей населения – параметр, оказывающий влияние на развитие политического дискурса в концептуальном и выразительном аспектах.

Проведенное исследование интернет-комментарий вносит определенный вклад в общую теорию современной лингвистики, практическую лексикографию. Оценка различных подходов к дискурсу также продвигает эту область вперед методологически. Исследование показывает, что известные дискурсивные центры организуют сетевую публику для проведения опроса. Реагируя на социокультурный поворот литературы, это исследование обосновывает теоретизацию политических связей с общественностью на практике.

Ключевые слова: дискурс, политический дискурс, коммуникативная компетенция, текст, прагматический аспект, казахстанский политический дискурс.

ҒТАМР 17.01.07

https://doi.org/10.48081/QPYF9001

Е. Т. Саржигитов[1], М. М. Имангазинов[2], Б. Д. Жумакаева[3], Кенан Коч[4] (Kenan Koç)

[1,2]І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Қазақстан Республикасы, Талдықорған қ.;
[3]Сүлеймен Демирел атындағы университеті, Қазақстан Республикасы, Алматы қ.;
[4]Мұғла Сыткы Кочман университеті, Түркия Республикасы, Мұғла қ.

«ЖЫРАУ» МЕН «ЖЫРШЫ» ҰҒЫМЫНЫҢ ТАРИХЫ

Мақалада әлем бойынша «Жырау» мен «Жыршы» ұғымының тарихына зерттеушілердің ғылыми ой пікірі негізінде талдау жасалды. Авторлар «Жырау» мен «Жыршы» ұғымына тек нақтылы фактілер келтіріліп, нақтылы теориялық дәлелдер берді. Зерттеу негізгі тұжырымдарын алдағы зерттеулерде теориялық дәйек ретінде қолдануға болады. Сондай-ақ филолог ғалымдар ізденістеріне жаңа деректік пайдаға асатын зертханалық нәтижелер де бар. Қазақ әдебиеті тарихында өзіндік орны бар, шығармаларының тәлім-тәрбиелік маңызы зор жыраулар поэзиясына арналған. Өзіндік тарихы XV ғасырдан – қазақ халқының жеке хандық болып құрылған кезінен басталып төл әдебиетіміздің түп қазығы саналатын, толғаулары ауызша тараған жыраулардың шығармаларын жинақтау XX ғасырдың басынан бастап қолға алына бастаған болатын. Сондықтан да жыраулар мен жыршылардың тарихи ұғымын ауыз әдебиеті мен жазба әдебиетінің арасындағы көпір ретінде қарастырамыз.

Кілтті сөздер: Жырау, жыршы, әдебиет, зерттеушілер, еңбектер, толғау, эпос.

Кіріспе

Қазақтың өлең, жыр айтушыларының барлығын бірдей суырып салып айтушы ақын дей беруге болмайды. Ақындық өнердің тарихы бар, заманына, дәуірлеріне қарай әр түрлі атануы бар. Өлең-жыр шығарып, не жаттап айтушыларды қазақ жалғыз ақын ғана демеген, одан басқа жырау, жыршы, өлеңші, сал, сері деп те атаған. Бұлардың ақыннан немесе өз ара айырмалары қандай?

Қазақтың көне ауыз әдебиет нұсқаларында жырау қазақта ақындықтың ең көне түрі болғанға ұқсайды. Өйткені қазақтың батырлар жырында ақынның аттары: Сыпыра жырау, Шәлгез жыраулар. Ал XYIII ғасырда Бұқар жырау, Тәтіқара жырау, Үмбетей жыраулар аталады. Онан бергі ғасырларда Жанкісі жырау, Базар жырау, Мұсабай жырау, Сабыр жыраулар болды. Біздің дәуірімізде жырау атымен аталып келгендер – Мұрын жырау.

Жырау – ақын, ол өлең, жыр, толғау шығарып айтады. Жырауда суырып саларлық шешендік қасиет бар. Н. И. Ильминский жырауды – өлең айтушы (певец песен) деп түсіндіреді.

Жырау деген сөздің төркіні – жыр (иыр) жырлау дегеннен шыққандығы сөзсіз. Академик В. В. Радлов жырау – қазақ, татар тілінде – ақын-жыршы, ескілікті жырлаушы дейді. Жырлаушы татарларда болжағыш жыршы, жырой – жыройчы. Қазан татарында өлең-жыр жырлаушы дейді. Ал жыраудың татар, азербайжанша – йырау болып айтылуының мағынасы да шағатайша жыршы ақын (трубадур, певец) ұғымын беретін сияқты [1, 516].

Ал Будаговтың түсіндіруінше, жырау – үндінің асыл тас мағынасындағы сөзінен тууы мүмкін дейді. Жыраудың жылаумен де жақындығы бар. Қазақта өлген кісіні арнап жоқтап жылағанды пәленнің басына жырау айтты дейді, яғни жоқтау айтты дейді. Шоқан Уәлиханов жыраудың бір мағынасы қазалы жыр (надгробная песень) дейді. Жыраудың көне түрік тіліндегі (ейран) құдайы адамдар деген сөзбен де, (яран) негер, соңына еруші серіктер (сподвижники) деген сөздермен де [1, 323], қазақтың өзінің жауырынша (жауырынға қарап бал ашушы, болжаушы) деген сөзімен де қатысы бар. Ертедегі қазақ жырауларының ақындық қызметіне қарағанда жыраудың қоғамдық мәні көне, орта ғасырлардағы жрецке жақын емес пе екен деген ойға келесің. Кейбір қасиет тұтқан терминдер көне шығыста бір мағынада кездескенімен, әрбір өлкелерде, қоғамдық жағдайларға қарай, оның мәні де өзгеріп отырған.

Жрец – көне шығыс елдерінде құдай мен адам арасын жалғастырушы әулие де саналған. Бақсылық, болжағыш, балгерлік мәнінде де болған. Ескі рим, грек жұртында жрецтер сопы саналған, адамдардан ерекше ақ, түрлі әлемішті, кірсіз таза киініп жүреді екен, шашы ұзын болады. Бас жрецтің екі түрлі көмекшілері болыпты: бірі – жас балалар, екіншісі – азаншы, жаршы, музыкант, ақындардан.

Материалдар мен әдістер

Жрец – жалпы тарихта тәңірге табынып, құрмандық қызмет істеуші язит дінінің әулие молдалары. Олар дінді, кейбір ғылымдық тәжірибелерді құрал қылып елге, мемлекет ісіне үстемдігін жүргізген. Көне халықтардың тарихында жрецтер деп билік, басалқы сөз айтушы «әулиелерді» атаған. Олар үнемі билеуші қауым ортасында айтқаны тындалатын үстем тап өкілі болған. Қазақ тарихының жағдайындағы жырауларды алатын болсақ, көне шығыс

елдеріндегі, Кавказдағы жрецтердің өзі болмағанмен, қоғамдық қызметі жағынан бірқатар ұқсастығы барлығы байқалады. Потанин Оғыз ханның қасындағы ақылшысы Ерқылы қожа шешен кеңесші, жыршының бейнесіне ұқсайды деген пікірді айтады. Ойрат-Монғолдағы ирен (көне бақсы, шашан), гургульдай (жыршы құстың аты) ақылшы, сәуегей ақын да саналған.

Қазақта әр ханның тұсында бір сұрқылтай дейтіні, әр ханның заманында өзінің бір ақылшысы, шешені бар деген ойды білдіреді...

Сыпыра жырау, Бұқар жырау, Тәтіқара жыраулар хандардың қасындағы қошеметші, ол заманы, дәуірі жайлы, ел басына түскен әр алуан уақиғалар жайынан толғау жыраулар айтушы болған.

Нәтижелер мен талқылау

Жыраулар өмірдің ұсақ мәселесіне аз араласып, олар көбінесе заман-дәуір, өткен мен келешек, адамгершілік, жақсылық, жамандық жайлы ойлар, болжаулар, қағидалы сөздер айтып отырған. Бұл тақырыптағы толғау сөздерінде сезімге ұратын лирика болмайды, көбінесе меңзеу, мақал-мәтелдер ретінде келетін тақпақтар, термелер болып отырады. Ертедегі Сыпыра жырау, Асанқайғы айтты деген азды-көпті толғауларға қарап отырсақ, олардың қалың бұқараға түснінікті, жатық тілмен сөйлемейтінін аңғарамыз, сол билеуші қауымның өз ара тұспал, емеуірін түріндегі тақпағы болып отырады.

Сөзді бейнелеп, тұспалдап айтуды Бұқар жырау, Базар жырау сөздерінен де толық байқаймыз. Бұл үстем қауым тілегіне сай биік стиль поэзиясының үлгісі сияқты.

Бұдан жырау атаулы тек қанаушы үстем таптың жыршысы, феодал биі ғана деген қорытынды тумайды. Жасаған тарихи қоғамдық дәуіріне, өскен таптық ортасында, дүниеге көзқарасына қарай жыраулардың творчествосы өзгеріп, құбылған. Бір тобы Бұқар, Дулат сияқты қанаушы үстем таптың мақсатын, ескілікті көксеп жырлайтын болса, енді бір тобы халықтың ерлігін, еркіндік жолындағы арман-тілектерін жырлайды. Бұл топқа жататындар қазақтың батырлар жырын айтып таратушы Марабай, Нұрым, Мергенбай, Мұрын жыраулар. Желілі жырларды дамытып айтқандықтан, халық бұларды әрі жырау, әрі жыршы деп те атаған. Бұл жүйедегі жырауларда заманды, дәуірді болжап, толғап айтатын тақпақ жырлар жоқ, бұлар негізінде ел аузында айтылып келе жатқан тарихи, батырлық уақиғаларды өзінің сынынан, жөндеуінен өткізіп айтады. Бұл ретінде жыраулықтың соңғы сипаттарының бірқатарыНұрпейістен де табылатын еді, жыраудың соңғы түрі Қарақалпақта да бар. Алпамыс, Қобыландының қарақалпақ нұсқауларын жыраулар жырлап таратқан. Қарақалпақты белгілі «Қырық қыз» дастанын жазушы Бегимов Асан Құрманбай жыраудан жазып алған. Біздің Қазақстанның батыс облыстарындағыдай, Қарақалпақта да жыраулар желілі және батырлық жырларды көбірек айтатын болған. «Қырық қызда»

жырланатын тойда жырау желілі жырды айтып отырғанда жас жігіт, қыздар жыраудан гөрі әзіл сөзді, өлең, әнді ұнатқандығы аңғарылады.

«Біреулер жырау тыңлады,
Біреулер гапти жақлады,
Қызларға жырау не керек,
Жгитке жырау не керек
Тымсал менен қас қағып
Бир-брине қарайды», – дейді.
(Сонда 117 бет.)

Дастанда Құрманбай жырау «Қырық қыз» жырын кім жырлап, кімнен таралғаны туралы қызық мәлімет бере кетеді. Бұл дастанды ең әуелі Қарақалпақтың Жиен деген жырауы жырлап таратыпты. Оның шәкірті Халмұрат жырау дастанды одан үйреніп, алпыс жыл айтыпты. Халмұраттан Шаңқай жырау үйреніп, елу алты жыл, онан Қазақпай үйреніп, елу алты жыл, онан Шайыр Желмұрат жырау үйреніп алпыс жыл айтыпты. Өзі ең соңғы Желмұраттан үйреніп жаттаған [2, 409]. Бұған қарағанда «Қырық қыз» сияқты батырлық дастанды ертегі жыраулар айтып таратуы даусыз. Қазақтың да белгілі батырлар жырын ең әуелі Жиен, Шәлгез, Сыпыра жырау сынды жыраулар шығарып таратса керек.

Нұрпейіс Байғанин де, Мұрын жырау да өздері жырлап берген батырлар жыры алты-жеті атаға дейін жыраудан жырау үйреніп таратылғандығын және желілі жырларды ақыннан үйрендім демей, жыраулардан үйренгендігін айтады. Сондықтан да, Ақтөбе, Батыс, Қызылорда облыстарында және Қарақалпақта батырлық жырларды дамытып жырлаушы ақындарды көбінесе жырау деп атайды. Сөйтіп, ерте кезде жырауларда жыраулықтың екі дәстүрі де заманын, дәуірін жырлаумен желілі батыр жырын дамытып айту бірдей болмайды ма екен деген ойға келесің. «Ер Тарғын», «Қобыланды» сияқты жырларды, әуелінде уақиғаның куәсі болған Сыпыра, Үмбетәлі, Тәтіқаралар шығарып таратуы ықтимал. Олай деуге тағы дәлеліміз дәл кешегі 1916 жыл уақиғаларында сол көтеріліске қатынасқан ақын-жыраулар мол жырлағандығы.

Совет дәуірінде жыраудың қоғамдық сипаты да, идеялық творчестволық қызметі де өзгерді, жаңарды. Толғау тақпақтарды жаңа заман тақырыбына арнап айтады, батырлар жырының өзін де жаңа идеялық мотивпен жырлай бастады. Бұған Нұрпейістің творчестволық қызметі айқын дәлел.

Жыраудың ақындық ролі қазақ әдебиетінің ертерек кезінде зор болып, бертінде бәсеңдеуінің негізгі бір себебі жаңа қоғамдық, тарихи даму жағдайында жыраудан гөрі ақындықтың, яки жыршылықтың маңызы, ролі артқандығы. Жырау өмірдің сан алуан шындығын, адамның сезім дүниесін терең бейнелей алмады, ал ақын болса ол, әсіресе XIX ғасырдан бері, өзінің

ақындық, профессионалдық өнерін кең дамытты, ол бертінгі жазба әдебиет дәуірінің өнерімен ұштасты. Сонымен жыраулықтың келесі дәуірлердегі заңды дамуы ақындық пен жыршылық болады. Әрине, бұдан жыраулық дәстүр мүлде жойылды деген қорытынды тумайды, жыраулық дәстүр енді Нұрпейіс, Мұрындағы сияқты, ақындық немесе жыршылықпен қатар бір адамның бойында сақталып дамыған. Жаңа жыраудың творчествосында ақын, әншілік, жыршылық дәстүрлер толық қабысып келген. Таланты қайта туып гүлденген қазіргі ақын жыраулардың творчестволық тәжірибесі осыны көрсетеді.

Жыр, жыршының төркіні – жар (яр) – жарлау, жар мағынасында. Жыр, йыр, ыр – татар, қырғыз, тағы басқа тілдерде тақпақ өлең түрі, ал қазақ поэзиясында да шумаққа бөлінбей, шұбыртпалы, еркін ұйқаспен айтылатын жеті, кейде сегіз буынмен тақпақ терме өлең түрін айтады.

Жыр, жыршының төркіні – жар (яр) – жарлау, жар-жар, жаршы деген сөздермен бір сияқты. Жар шақырды, жариялады – дегеннің бәрі жұртқа бір пікірді, ойды ашық, айқын айту мағынасын береді. Дәл ұғымында «жар» өзеннің құлама қабағы немесе бір затты екіге жару мағынасын да көрсетеді. Екінші жағынан қазақта – жар-жар көне салт жырының бір түрі. Ер мен әйелдер екі жар болып, қосылып, хормен айтады. Жар-жар жырында айтыстың – драмалық шығармаларының да элементі, музыка да бар. Жар-жар қыз ұзатарда ғана айтылады. Әрбір шумақ өлеңнің аяғы «жар-жар» деген сөзбен бітіп отырады. Қазақта жігіттің келіншегін де жар, келіншектің жігітін де жар деп атайды. Сонда «жар-жардың» өзі үйленуді, әйелді құрметтеу, қасиеттеуден туған бейнелі сөз емес пе екен? «Жыр» мен «жар-жардың» түбі бір болуы да ықтимал.

Ал жаршыны алатын болсақ, ол бұрын үлкен той, астарда мерекені, ойынды, мәжілісті өлең-жырмен бастап жырлаушы ақын. Жаршы бір үйде, бір жерде отырмайды, көбінесе қолына домбырасын алып ат үстінде жүріп, жұрттың жиын жерінде болып отырған ас пен тойдың жайын, ойын-сауықтың тәртібін, тойға, асқа келген адамдардың құрметін жырлайды. Оның сөзі жаттамалы емес, көбінесе суырып салмалы болады. Ал өлген адамға арналған жоқтау күні бұрын шығарылып, жатталады. Қазақ ақындарының талайы астарда жаршы болған. Жамбыл 1891 жылы Сарыбайдың асында жаршы болып жыр айтқан. Жаршылық пен жыршылықтың мағынасы әуелінде өте жақын болып, кейін ажыратылған сияқты.

Соңғы дәуірлердегі қазақ, татар әдебиетінде жыршы, қырғызда жомоқшы, көбінесе оқиғалы жыр айтушы (сказитель) мағынасында қолданылады. Эпос – оқиғалы жырлар әуелінде ұсақ салт жырлары (жорық жыры, жоқтау, жар-жар, сыңсу, естірту, көңіл айту) негізінде туған. Бірден тұтас, көлемді дастан жасала қоймаған, Енисей-Орхон жазуларында

жоқтаудың да, эпос жырының да элементі бар екені даусыз. Қазақта ұсақ салт жырларының өзі шілдехана, қыз ұзату, батырдың жорықтағы жеңіс салтанатына, даңқты адамдардың өміріне, асына байланысты шыққандығы белгілі. Сонда осы ұсақ жырларды шығарып, халық алдында орындап айтатындар – жар-жар айтушы қыз бен жігіттер, ас, той үстіндегі жаршылар болады. Осы салт жырларынан құралып, дамып эпос туады.

Қазақтың жоқтау жырларының көбінде өлген адамның басынан кешкен оқиғалар жырланып кетеді. Бірақ эпосты жаршы, яки жыршы шығармаған, оны жаршы, жоқшы, жар-жаршылардан кейін толық эпос дәрежесіне жеткізіп, шығарып жырлап беруші – жыраулар болуға тиіс. Өйткені ертерек кездегі батырлар жырында жыршының аты аталмайды, көбінесе жырау аталады. Жыраудың айтып таратқанын бұлжытпай орындап халыққа, ұрпақтан-ұрпаққа таратушы, орындаушылар – жыршылар.

Бұған қарағанда жыршылық өнер дәстүрі кейінгі дәуірлерде қалыптасуы мүмкін. Шоқан Уәлиханов: заманында жыр үлгісін дамытқан Жанақ дейді... Жанақ өлгеннен кейін жырды қобызбен айту қалып барады, кейінгі ипровизаторлар Жанақтың жыр үлгісін қайталайды, бірақ екі шекті домбырамен айтады, жырдың орнына ақындар көбінесе өлең формасын қолданады. Бірақ Жанақ жыршы ғана емес, сонымен бірге импровизатор ақын дейді.

Нағыз төселген жүйрік, айтқыш жыршылардың қадірі халық алдында ақын, жыраулардан кем болмаған. Қалың жиындар, той, астарда жаршы ретінде ойын-сауық бастауына қарағанда, жыршыны әнші ақынмен, шешендермен қатар қоюға болады.

Бурят-моңғол тілінде жыршы мен шешеннің төркіні бір, хұрчи, хұрчин – алтын скрипка ойнау немесе гулшин – қадірлі әйел, сәсән – шешен – ақылды әйел, гүл мағынасында айтылып, ақын-жыршыны қадір тұтып, өлең-жырын да қасиетпен жырлайтын болса керек. Алпамыстағы Гүлбаршын есімі осы мотивтерге тамырлас шығар. Жыршы, шешен деген сөздердің қазақтың өз түсінігінде қалыптасуында бурят-монғол тілдерімен тектестігі жоқ емес. Қырғыз жыршыны екі топқа бөліп айтады. Бұл қазақтың өлеңші, жыршыларына жақын. Ал екіншісі – хомоқшы – оқиғалы дастандарды, әсіресе Манасты жырлаушылар. Мұны академик Радлов, профессор В. Жирмунский, М. Әуезов, М. Богдановалар ұлы жыршылар деп атайды. Қырғыздағы Келдібек, Тыныбек, Балық, Сағынбай, Саяқбай сияқты жыршылар тек жаттағанын ғана сақтап айтушылар емес, «Манас» жырын өздерінің жаңа редакциясымен дамытып жырлаушылар. Бұл ретінен манасшы жомоқшы мен қазақтың жырау жыршысының арасында көп жақындық, ұқсастық бар.

Ең ірі жыршы әрі жырау – Мұрын Сенгірбаев (1860–1952). Ол хат танымайды. 18 жасынан бастап Батыс Қазақстаннан, Адай, Түркпен, Қарақалпақ еліндегі атақты ақын-жырау, жыршылардан, әсіресе Нұрым жыраудан ноғайлының қырық батыр жырын үйреніп жаттап, соны ел арасында жүріп айтқан. Қырық жасына дейін жыр айтумен келіп, 40-тан былай қарай ұста болып кәсіп етеді, жырды тек өзінің құрбылары арасында ғана ара-тұра айтатын болады.

Мұрын ақын емес, тың тақырыпқа өзі шығарып айта алмайды. Бұл жағынан ол жыршы ғана. Сонымен бірге желілі, көлемді батырларжырын ұзақ уақыт бойы талмай, жалқпай жырлайды. Және бұрын-соңғы қазақтың ақын-жыршы, жырауларының ішінде теңіздей ең мол жырды айтатын осы Мұрын ғана. Бұл жағынан оны халық жырау деп орынды атаған.

Қорытынды

Жыршы ақындар өзінің немесе ел аузындағы фольклор шығармаларын ауызша айтумен қатар, жазба ақындардың шығармаларын орысшадан аударылған дастандарды жаттап, ел арасына таратады. Мәселен, С. Мұқановтың, Исаның поэмаларын, Пушкиннің «Евгений Онегин» романынан үзінділер, Абайдың өлеңдерін, тағы басқаларды өздерінің өңдеу қосымшаларымен жырлайды. Кейде прозалық шығармалардың сюжетін де дастанға айналдырып жырлайды.

Жыраулар мен жыршылардың поэзиясы - қазақ әдебиетінің түп қазығы. Жыраулар мен жыршылардың тарихи ұғымы санаулы ғасырлардан қарастырылып келе жатыр. Зерттеушілердің көбісі жыраулар мекені Орта Азияны айтып дәлелді пікір айтады.

Пайдаланған деректер тізімі

1 **Радлов, В. В.** «Ел қазынасы – ескі сөз», Алматы 1994, 10 – б.

2 **Уәлиханов, Ш.** Таңдамалы. Алматы 1985. – 16, 124 – б.

3 **Потанин, Г. Н.** Восточные мотивы в средневековом европейском эпосе. Москва 2014, – 428 с.

4 **Негимов, С.** Ақын – жыраулар поэзиясының бейнелілігі. – Алматы, 1991. – 175 б.

5 **Мағауин, М.** Қазақ хандық дәуір әдебиеті (XY–XYIII ғ.) Оқулық. Алматы 2001.

6 **Қыраубаева, А.** Ежелгі дәуір әдебиеті. Бірінші кітап. Хрестоматия. Алматы 1991.

References

1 **Radlov, V. V.** «El kaznasy – esky soz» [«The Treasury of the country – the old word»]. – Almaty, 1994. – 10 b.

2 **Valikhanov, Sh.** Tandamaly [Selected]. Almaty, 1985. – 16, 124 b.

3 **Potanin, G. N.** Bastoshny motivy v srednovekovom evropeiskom epose. [Oriental motifs in the middle European epic.] Moscow, 2014. – 428 s.

4 **Negimov, S.** Akin-zhraular poeziasinin beineligy. [Representation of the poetry of the poet – zhyrau]. – Almaty, 1991. – 175 b.

5 **Magauin, M.** Kazakh khandik dauir adibety (XY–XYIII gasir) okulik. [Literature of the Kazakh Khanate (XY–XYIII centuries) textbook]. – Almaty, 2001.

6 **Kyraubaeva, A.** Ezhelgy dauir adebiety. [Literature of ancient times] Brinzhi kitap Alma-Almaty 1991. Brinzhi kitap Alma-Almaty 1991.

Материал баспаға 21.05.21 түсті.

Е. Т. Саржигитов[1], М. М. Имангазинов[2],
Б. Д. Жумакаева[3], Кенан Коч[4] (Кепап Коç)
[1,2]Жетысуский университет имени И. Жансугурова,
Республика Казахстан, г. Талдыкорган.
[3]Университет имени Сулеймана Демиреля,
Республика Казахстан, г. Алматы.
[4]Университет Мугла Сыткы Кочман,
Турецкая Республика, г. Мугла.
Материал поступил в редакцию 21.05.21.

ИСТОРИЯ ПОНЯТИЯ «ЖЫРАУ» И «ЖЫРШЫ»

В статье на основе научной мысли исследователей сделан анализ истории понятия «Жырау» и «Жыршы» всего мира. Авторы только через конкретные факты приводят реальные теоретические доказательства о понятии «Жырау» и « Жыршы». Основные выводы исследования в качестве теоретических фактов можно использовать в дальнейшей исследовательской работе. Также данные итоги ученые-филологи в своих исследованиях могут использовать в качестве новых фактов, сведений. История происхождения и основа Жырау и их исполнителей. Творчество жырау, имеющее свое место в истории казахской литературы, несет в себе огромное воспитательное значение. С начала XX века начал осуществляться сбор произведений жырау, которые имеют самобытную историю, берущую начало в XV веке – с момента образования отдельного казахского ханства, которые лежат у истоков казахской литературы, став достоянием народа, и толгау которых были распространены в устном народном творчестве. Поэтому мы рассматриваем историческую концепцию

понятия жырау и жиршы в качестве связующего моста между устным народным творчеством и письменной литературой.

Ключевые слова: Жырау, жыршы, литература, исследователи, труды, толгау, эпос.

Е. Т. Sarzhigitov[1], M. M. Imangazinov[2],
Б. Д. Zhumakaeva[3], Kenan Koch[4] (Kenan Koç)
[1,2]Zhetysu State University named after I. Zhansugurov,
Republic of Kazakhstan, Taldykorgan.
[3]University of Suleyman Demirel,
Republic of Kazakhstan, Almaty.
[4]Sytky Kochman The Mugla University,
The Republic of Turkey, Mugla.
Material received on 21.05.21.

THE HISTORY OF THE CONCEPT «ZHYRAU» AND «ZHYRSHY»

The article analyzes the history of the concept of «Zhyrau» and «Zhyrshy» which based on the scientific thought of the researchers from around the world. The authors use only specific facts to provide real theoretical evidence about the concept of «Zhyrau» and «Zhyrshy». The main conclusions of the study can be used as theoretical facts in further research work. Also, these results can be used by philologists in their research as new facts and information. History of origin and basis of Zhyrau and their performers. Zhyrau's work, which has its place in the history of Kazakh literature, has a great educational value. Since the beginning of the twentieth century, the collection of works of zhyrau began, which have an original history dating back to the XV century – from the moment of the formation of a separate Kazakh khanate, which lie at the origins of Kazakh literature, becoming the property of the people, and whose tolgau were distributed in oral folk art. Therefore, we consider the historical concept of the concept of zhyrau and zhirshy as a bridge between oral folk art and written literature.

Keywords: Zhyrau, zhyrshy, literature, researchers, works, tolgau, epic.

МРНТИ 14.07.09

https://doi.org/10.48081/ENEP2076

***К. Я. Сенина, Б. Т. Кульбаева**
Павлодарский педагогический университет,
Республика Казахстан, г. Павлодар

ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ ИЗУЧЕНИЯ СМЕШАННОЙ ФОРМЫ ОБУЧЕНИЯ ИНОСТРАННОМУ ЯЗЫКУ

Современный процесс информатизации образования требует разработки новых педагогических технологий, которые опираются на применении информационных и коммуникационных технологий. Смешанное обучение является образовательной технологией, интегрирующей традиционное и электронное обучение. Данная статья посвящена вопросу теоретического изучения смешанной формы обучения в современном образовательном пространстве ВУЗа. В современном образовании электронно-образовательная среда является не просто одним из возможных элементов, но и необходимым условием для функционирования ВУЗа. В данной статье раскрываются основные вопросы сущности синхронного и асинхронного обучения на основе анализа отечественной и зарубежной литературы, где основной акцент сделан на определении самого понятия, а также выявлении особенностей такой формы обучения, также даны рекомендации по применению смешанного обучения иностранному языку в зависимости от мотивации студентов, а также их уровня образования. В статье на материале отечественного и зарубежного опыта проанализированы теоретические наработки по особенностям применения смешанного обучения, практика организации такого взаимодействия при изучении иностранных языков и сформулированы педагогические условия и возможности применения цифровых технологий обучения.

Ключевые слова: смешанное обучение, синхронное обучение, асинхронное обучение, дистанционное образование, интернет-технологии, иностранный язык.

Введение

На сегодняшний день смешанное обучение является одним из наиболее активно развивающихся направлений в образовании. Существующие

возможности аппаратно-программного обеспечения современных компьютеров и Web-серверов позволяют разрабатывать интерактивные программы для получения образования посредством глобальной сети. Такой вид обучения не только способствует интенсификации распространения знаний для широкого круга потенциальных обучаемых, но и активно формирует рыночную среду обучения из потенциальных потребителей новых знаний и технологий.

Материалы и методы

Теоретический анализ педагогической и специальной литературы (отечественных и зарубежных трудов) по исследуемой теме показал, что в условиях современной реальности данная тема является, безусловно, важной и своевременной: большой выбор онлайн-платформ для обучения людей на всех возрастных уровнях, сборники научных статей, международные научные конференции, поднимающие вопросы синхронного и асинхронного обучения иностранным языкам – все это свидетельствует об увеличении внимания к выявлению действительно эффективных методов обучения.

Результаты и обсуждения

Смешанный тип обучения, который активно развивается в современном образовательном пространстве вузов использует несколько форм обучения: синхронную, асинхронную и традиционную. Под смешанным обучением мы понимаем сочетание очного обучения и образовательных процессов, основанных на Интернет-технологиях, выполняющие ряд новых функций и предполагающие реализацию определенных принципов, среди которых важное значение имеет принцип распределенного сотрудничества, интеграции, вхождения в мировое сетевое сообщество. В данном случае можно согласиться с мнением Б. Е. Стариченко о том, что современный мир, а точнее стремительное развитие технологий, которые проникают в различные сферы деятельности человека, требуют и изменений в построение учебного процесса вуза на основе современных информационных технологий, что, безусловно, «требует изменения содержания подготовки студентов, а также изменения схем организации и управления обучением» [1].

Современные авторы достаточно активно подошли к вопросам исследования смешанного обучения, так как это актуальная тема, особенно в условиях вынужденного перехода на дистанционный режим работы в период пандемии. В статье мы рассмотрели некоторые теоретические подходы современных авторов Казахстана, России, а также ряд трудов зарубежных исследователей. Отечественные авторы уделяют большое внимание вопросам, связанным с использованием и развитием смешанного обучения на примере образовательных учреждений Казахстана (О. А. Возняк и Е. А. Шаяхметова, А. О. Аблямитова, Р. К. Сатова и другие). Так,

Р. К. Сатова дает подробное описание современного состояния дистанционного образования в вузах Казахстана, и на основе проведенного анализа, определяет, что сегодня существует возможность «предсказать появление новых технологий в сфере ДО <…> Они включают в себя программы гипермедиа, что позволяет студенту самому контролировать порядок освоения информационного массива <…> что рано или поздно даст обучаемым возможность соединяться с видеокурсами, аудиоматериалами, базами данных и другим программным обеспечением прямо из дома или с места работы» [2].

Российские исследователи И. П. Кравченко и С. Е. Мазанова полагают, что современные веб-технологии позволяют привлечь студентов к модели смешанного подхода в обучении, который представляет собой «сочетание онлайн обучения и традиционного преподавания в аудитории» [3]. В своей работе авторы выделяют две основные формы смешанного обучения – синхронную и асинхронную. Синхронное обучение происходит в реальном времени, где все участники воспринимают предоставленную преподавателем информацию одновременно, и они могут работать и реагировать вместе. Асинхронная же форма обучения, как правило, применяется в разное время для разных студентов. Каждый из них выбирает темп и способ восприятия материала, но не могут реагировать друг на друга в реальном времени. Именно благодаря таким вариативным формам, смешанное обучение позволяет использовать различные формы и методы в преподавании.

Интересен в теоретических работах и тот факт, что ряд российских исследователей используют американский термин и упоминают «смешанное обучение» как «blended learning» не только в заголовках своих работ, но и непосредственно в корпусе текста, что дает явный посыл на происхождение и историю данного явления (Ю. Е. Мурзо, М. В. Савельева, О. А. Харитонова). Именно этим и обусловлена важность изучения понятия «смешанное обучение» в англоязычной литературе. Работа C.Bonk и C. Graham, которая до сих пор считается одним из наиболее полных и всесторонних исследований смешанного обучения, было дано общее определение, используемое многими современными учеными. Авторы книги проанализировали существующие трактовки и в качестве основных для своего анализа выделили, что смешанное обучение – это: совмещение различных способов обучения; совмещение различных методов обучения; совмещение обучения в ходе личного общения с обучением в режиме онлайн.

Несмотря на то, что сегодня смешанное обучение получило широкое распространение и активно используется в вузах всего мира, первыми, кто определили особенности и характерные черты такого обучения были представители академического сообщества США. Так, C. Bonk и C. Graham в

своей работе «Handbook of Blend Learning: Global Perspectives, Local Designs» дают достаточно развернутую характеристику смешанному обучению и определяют его, как сочетание обучения «лицом к лицу» [C.Bonk и C. Graham] и обучения посредством компьютера. Термин «Blended Learning» – «смешанное обучение», появился в 1999 году в США и возник он для представления процесса подготовки и переподготовки сотрудников различных организаций и фирм с помощью аудиозаписей и видеозаписей. В дальнейшем такую форму обучения стали использовать многие бизнес-школы, у слушателей которых чаще всего был плотный рабочий график и не было возможности регулярно посещать аудиторные занятия. Появились даже мнения, что дистанционная форма обучения, использующая возможности информационно-компьютерных технологий, сможет полностью заменить традиционное обучение, а в 2006 году C.Bonk и C. Graham в книге «Handbook of Blend Learning: Global Perspectives, Local Designs» первыми определили смешанное обучение как форму обучения, предполагающую «совмещение различных способов обучения; совмещение различных методов обучения; совмещение обучения в ходе личного общения с обучением в режиме онлайн» [4].

Конечно, многие авторы касаются не только проблемы организации смешанного обучения, но и, прежде всего, проблемы определения понятия «blended learning». B. Ross и K. Gage называют такое обучение «новой традиционной моделью» [5]. Так или иначе, проследить полное историческое развитие определения сложно и M. Oliver это объясняет тем, что долгое время прослеживалась общая неоднозначность определений в сочетании с неспособностью учебных заведений в полной мере отследить инновационную практику.

Что же касается непосредственного использования смешанного обучения иностранному языку, то здесь можно говорить о том, что традиционно изучение иностранного языка в образовательном пространстве ВУЗа было ориентировано на чтение, понимание и перевод текстов, а также изучение проблем синтаксиса научного стиля, что определялось стандартной образовательной программой. Коммуникативный подход предполагает такую организацию процесса обучения, при которой все используемые методы и приемы должны преломляться через личность студента, его потребности, мотивацию и способности» [6]. Именно поэтому технология смешанного обучения становится наиболее востребованной и эффективной при изучении иностранного языка, поскольку она, с одной стороны, позволяет максимально продуктивно организовать время преподавателя и отдельно взятого студента, а с другой стороны, делает процесс изучения языка увлекательным и доступным.

Н. А. Копылова отмечает, что сегодня смешанные формы обучения активно применяются при изучении иностранного языка, так как оно

«предоставляет студентам возможность обучаться, где и когда они хотят» [7]. В то же самое время, оно позволяет педагогам организовать высококачественные курсы, которые иногда сложно сделать при личном контакте из-за нехватки студентов или оборудования. Преподаватели могут предложить студентам самостоятельный доступ к онлайн материалам или добавить учебник с дополнительным аутентичным материалом, которые больше всего подходят обучающимся и соответствуют их потребностям. Безусловно, нельзя не сделать акцент на том, что стремление быстро освоить иностранный язык, приступить к выполнению онлайн-заданий и быстрое реагирование студентов на те или иные новые материалы связано с различными факторами: дизайном курса, используемыми инструментами, методологией, заданиями и видом выбранной формы смешанного обучения. Оно фокусируется на различных аспектах личности обучающегося, таких как стиль изучения, стратегии, интересы и вклад учащегося в обсуждение. Иными словами, при смешанном обучении иностранному языку преподавателям дается возможность использовать гибкий подход, который также является одним из свойств образования в третьем тысячелетии.

Одним из важных аспектов, который выделяют при изучении смешанного обучения, является мотивация студентов в обучении иностранному языку. Т. С. Петровская и И. Е. Рыманова рассматривают мотивацию к изучению английского языка и влияние информационных технологий на формирование профессиональных компетенций студентов. Основным вопросом является следующий: какие мотивы влияют на студента при изучении английского языка? Безусловно, можно опираться на уже известные виды мотиваций обучения: внешняя и внутренняя. К внешней мотивации относится так называемая широкая социальная мотивация и мотивация, связанная с перспективами развития личности. Внутренняя мотивация определяется коммуникативной мотивацией и мотивацией, порождаемой преимущественно самой учебной деятельностью. К внешней мотивации студентов относятся такие:

– данная дисциплина стоит в образовательной программе;

– дает возможность иметь высокий рейтинг для участия в конкурсах и программах международного обмена, в студенческих проектах и грантах;

– поехать учиться за границу, приобрести опыт иноязычного общения для дальнейшей карьеры и найти интересную, перспективную, высокооплачиваемую работу.

Таким образом, внешняя мотивация построена, прежде всего, с перспективным развитием личности, а именно, с формированием и развитием профессиональных компетенций, освоением новых знаний и опыта.

Внутренняя мотивация в изучении иностранного языка связана со следующими факторами:

– интересно общаться с сокурсниками на занятиях, участвовать в проектной деятельности, дебатах на иностранном языке, обсуждать и находить решения;

– общаться на иностранном языке, используя современные информационные технологии;

– дают возможность читать оригинальные научные тексты.

Таким образом, из опроса студентов можно сделать вывод, что ведущей остается внешняя мотивация, которая поддерживается созданными условиями. В то же время внутреннюю мотивацию поддерживают и развивают такие меры как использование современных методов обучения – «коммуникативно-деятельностного, центрированного на студенте, игрового и т.д., информационно-коммуникационных технологий, в том числе смешанного обучения» [8].

Что же касается вопросов эффективности использования смешанного обучения, то здесь многие авторы приходят к выводу, что эффективность смешанного обучения иностранному языку больше проявляется на старших курсах. Это обусловлено тем, что появляется возможность оптимизировать учебный процесс в условиях занятости студентов проектами и дисциплинами по специальности, успешно организовывать их самостоятельную работу посредством информационных технологий и электронных обучающих сред. Именно на старших курсах выявляется более высокий результат освоения образовательной программы по иностранному языку, а также у студентов отмечаются хорошие результаты дополнительных навыков самостоятельной работы с информацией.

Выводы

Таким образом, синхронное взаимодействие позволяет эффективно использовать аудиторное время для формирования лингвистических компетенций обучающихся, осуществлять непрерывный мониторинг учебных достижений и качества подготовки специалистов, совершенствовать контрольно-оценочный процесс, ввести в образовательный процесс качественно-количественные показатели. Асинхронное взаимодействие открывает новые возможности в реализации принципа непрерывного образования, поскольку стимулирует самообразовательную активность, учит самостоятельно получать знания и отбирать нужную информацию, способствует развитию дивергентного мышления обучающихся. Постепенно союз между очным обучение и обучением на основе технологий создает новые возможности и творческие способы обогатить образовательный процесс, сделать обучение интересным, а значит и более полезным.

Список использованных источников

1 **Стариченко, Б. Е.** Синхронная и асинхронная организация учебного процесса в вузе на основе информационно-технологической модели обучения [Текст] // Педагогическое образование в России. – 2013. – № 3 – С. 23.

2 **Сатова, Р. К.** Особенности организации и планирования дистанционного обучения в вузах РК на период пандемии Covid-19 [Электронный ресурс]: http://www.onlain.zakon.kz (Дата обращения 07.03.2021).

3 **Кравченко, И. П., Мазанова, С. Е.** Роль смешанного обучения в формировании уровня автономности студентов в вузе при изучении иностранного языка [Текст] // Наука сегодня : факты, тенденции, прогнозы : материалы Международной научно-практической конференции. – Вологда : ООО «Маркер», 2017. – С. 33.

4 **Curtis, J. Bonk, Charles, R.** Graham. The Handbook of Blended Learning: Perspectives, Local Designs. – March, 2006. – P. 5.

5 **Ross, B., Gage, K.** Global perspectives on blended learning: Insight from WebCT and our customers in higher education. [Electronic resource]. – https://www.coursehero.com/file/p47oeqtb/Ross-B-Gage-K-2006-Global-perspectives-on-blended-learning-Insight-from-WebCT/ (Дата обращения 25.02.2021).

6 **Румянцева, Н. Л.** Технология смешанного обучения при изучении иностранного языка в нелингвистическом вузе [Текст] // Костромской гуманитарный вестник. – 2015. – № 1. – С. 55.

7 **Копылова, Н. А.** Интерактивная технология смешанного обучения [Текст] // Актуальные проблемы авиации и космонавтики. – 2017. – № 13. – С. 1167.

8 **Петровская, Т. С., Рыманова, И. Е.** Мотивация изучения английского языка студентами технического ВУЗа при смешанном обучении [Текст] // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – 2014. – № 7–1 (37). – С. 152.

9 **Кузьмина, М. А.** «Смешанное обучение» как основа формирования мотивации изучения иностранного языка в техническом вузе [Текст] // Вестник Челябинского государственного педагогического университета. – 2017. – № 9. – С. 48.

10 **Lewis, L., Parsad, B.** Distance education at degree-granting postsecondary institutions. – Washington: 2006-07 (NCES 2009-044). [Electronic resource]. – https://gradsense.org/ckfinder/userfiles/files/Tice_3_18_09.pdf (Дата обращения: 27.02.2021).

References

1 **Starichenko, B. E.** Sinhronnaya I asinhronnaya organizaciaya uchebnogo procesa v vuze na osnove informacionno-tehnologicheskoi modeli obucheniya [Synchronous and asynchronous organization of the educational process at the university based on the information technology teaching model] [Text]. In Teacher education in Russia. – 2013. – № 3. – P. 23.

2 **Satova, R. K.** Osobennosti organizacii I planirovaniya distancionnogo obucheniya v vuzah RK na period pandimii Covid-19 [Features of the organization and planning of distance learning in Universities of the Republic of Kazakhstan during the Covid-19 pandemic] [Text]. [Electronic resource]. – http://www.onlain.zakon.kz (date of the application: 07.03.2021).

3 **Kravchenko, I. P., Mazanova, S. E.** Rol' smeshannogo obucheniya v formirovanii urovnya avtonomnosti studentov v vuze pri izuchenii inostrannogo yazyka [The role of blended learning in the formation of the level of students at the University in the study of a foreign language [Text]. In Science today : facts, trends, forecasts : Materials of the International Scientific and Practical Conference. – Vologda : LLC «Marker», 2017. – P. 33.

4 **Curtis, J. Bonk, Charles, R.** Graham. The Handbook of Blended Learning: Perspectives, Local Designs. – March, 2006. – P. 5.

5 **Ross, B., Gage, K.** Global perspectives on blended learning: Insight from WebCT and our customers in higher education. [Electronic resource]. – https://www.coursehero.com/file/p47oeqtb/Ross-B-Gage-K-2006-Global-perspectives-on-blended-learning-Insight-from-WebCT/ (Date of request 25.02.2021).

6 **Rumyanceva, N. L.** Tekhnologiya smeshannogo obucheniya pri izuchenii inostrannogo yazyka v nelingvisticheskom vuze [Blended learning technology in learning a foreign language at a non-linguistic University] [Text]. In Kostroma humanitarian bulletin. – 2015. – № 1. – P. 55.

7 **Kopylova, N. A.** Interaktivnaya tekhnologiya smeshannogo obucheniya [Interactive blended learning technology] [Text]. In Actual problems of aviation and astronautics. – 2017. – № 13. – P. 1167.

8 **Petrovskaya, T. S., Rymanova, I. E.** Motivaciya izucheniya anglijskogo yazyka studentami tekhnicheskogo VUZa pri smeshannom obuchenii [Motivation for learning English by students of a technical University with blended learning] [Text]. In Philological sciences. Questions of theory and practice. – 2017. – №7–1 (37). – P. 152.

9 **Kuz'mina, M. A.** «Smeshannoe obuchenie» kak osnova formirovaniya motivacii izucheniya inostrannogo yazyka v tekhnicheskom vuze [«Blended learning» as the basis for the formation of motivation for learning a foreign

language in a technical University [Text]. In Bulletin of the Chelyabinsk St. Pedagogical University]. – 2017. – № 9. – P. 48.

10 **Lewis, L., Parsad, B.** Distance education at degree-granting postsecondary institutions. – Washington: 2006-07 (NCES 2009-044). [Electronic resource]. – https://gradsense.org/ckfinder/userfiles/files/Tice_3_18_09.pdf (Date of request: 27.02.2021).

Материал поступил в редакцию 21.05.21.

К. Я. Сенина, Б. Т. Кульбаева
Павлодар педагогикалық университеті,
Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.
Материал баспаға 21.05.21 түсті.

ШЕТЕЛ ТІЛІН ОҚЫТУДЫҢ АРАЛАС ФОРМАСЫН ЗЕРТТЕУДІҢ ТЕОРИЯЛЫҚ АСПЕКТІСІ.

Білім беруді ақпараттандырудың заманауи процесі жаңа педагогикалық технологияларды әзірлеуді талап етеді, қолданылатың ақпараттық және коммуникациялық технологиялар. Аралас оқыту білім беру технологиясы болып табылады, дәстүрлі және электронды оқыту. Осы бап теориялық зерттеу мәселесіне арналған, пішіндер қазіргі заманғы оқыту білім беру кеністік ЖОО. Қазіргі білім беру электронды-білім беру ортасы оңай емес мүмкін элементтердің бірі және ЖОО-ның жұмыс істеу шарты. Бұл бапта негізгі сұрақтар синхронды және асинхронды оқыту негізінде отандық және негізгі назар аударылған шетел әдебиеті ұғымның өзін анықтау, сондай-ақ оқытудың бұл түрінің ерекшеліктері де берілген бойынша ұсыныстар қолдану аралас оқыту байланысты шет тіліне мотивация студенттер, сондай-ақ олардың білім деңгейі. Мақалада материалда отандық шетелдік тәжірібе талданды теориялық атқарым бойынша аралас оқытуды, практиканы қолдану ерекшеліктері осындай өзара іс-қимылды ұйымдастыру өткенде шет тілдері және педагогикалық цифрлық технологияларды қолдан.

Кілтті сөздер: аралас оқыту, синхронды оқыту, асинхронды оқыту, қашықтан оқыту, интернет-технологиялар, шет тілі.

K. Y. Senina, B. T. Kulbaeva
Pavlodar Pedagogical University,
Pavlodar, Republic of Kazakhstan.
Material received on 21.05.21.

THEORETICAL ASPECT OF STUDYING A MIXED FORM OF LEARNING A FOREIGN LANGUAGE

The modern process of informatization of education requires the development of new pedagogical technologies, which are based on the usage of information and communication technologies. Blended learning is an educational technology that integrates traditional and e-learning. This article is devoted to the issue of theoretical study of the mixed form of education in the modern educational space of the higher educational institution. The electronic educational environment is not just one of the possible elements in modern education, but also a necessary condition for the functioning of the university. This article reveals the main issues of the essence of synchronous and asynchronous learning based on the analysis of domestic and foreign literature, where the main emphasis is on defining the concept itself, as well as identifying the features of this form of learning, also there are recommendations on the usage of blended learning in a foreign language learning, depending on the motivation of students, as well as their educational level. The theoretical developments on the features of the use of blended learning, the practice of organizing such interaction in learning foreign languages were analyzed in the article based on the material of domestic and foreign experience and there were formulated pedagogical conditions and the possibilities of using digital learning technologies.

Keywords: blended learning, synchronous learning, asynchronous learning, distance education, Internet technologies, foreign language.

ҒТАМР 17.09.91

https://doi.org/10.48081/CIFS8413

***А. Қ. Трушев, Ә. А. Трушев**
Торайғыров университеті, Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.

МАҒЖАН ЖҰМАБАЕВ – «ПАЙҒАМБАР» ӨЛЕҢІ ТУРАЛЫ

Магжан Жұмабевтың «Пайгамбар» өлеңін жазуға әлем әдебиетінің де әсері зор болганга ұқсайды. И. В. Гете, Вильям Блейк, Джордж Гордон Байрон, А. С. Пушкин, М. Ю. Лермонтов, И. А. Бунин т.б. шыгармаларында өзекті ортақ «Пайгамбарлар» тақырыбы кеңінен жырланды және жазылды. Егер де орыс – еуропа әдебиетінде пайгамбарлар тақырыбы көбіне романтикалық бейненің әрекетімен ұштасып жатса, қазақ-шыгыста романтикалық-реалистік (бірінің негізінде бірі) суреттелетіні байқалды. Пушкиннің «пайгамбары» теңіз бен жерді көктей өтіп, менің ерік жігерімнен шыққан ойыма ой қосшы, күш берші, адамдардың жүрегіне от берші деген жалбарыну, романтикалық сарыны басым сияқты. Қошке аудармасында: пайгамбарга көзіңді аш, тұр, құлагыңды сал, аралап шөлді жерді, сулы жерді, орына келтір менің бұйрыгымды – деп, мәтінді қазақ ұгымына қарай икемдегені байқалады. Магжанның пайгамбары қазақ елін – күншыгысты қаптаган қараңгылықтан, надандықтан, қайгы мен қан төгуден сақтап алып қалатын күрделі романтикалық бейнеден, реалистік бейнеге дейін көтерілген. Жалпы, күншыгысты азат қылатын, бостандыққа жеткізетін – пайгамбар дәрежесінде суреттейді.

Кілтті сөздер: пайгамбар, әдебиет, романтикалық, реалистік, метафора, имандылық, күншыгыс, гүн, күн.

Кіріспе

Мағжан Жұмабевтың «Пайғамбар» өлеңін жазуға әлем әдебиетінің де әсері зор болғанға ұқсайды. И. В. Гете, Вильям Блейк, Джордж Гордон Байрон, А. С. Пушкин, М. Ю. Лермонтов, И. А. Бунин т.б. шығармаларында өзекті ортақ «Пайғамбарлар» тақырыбы кеңінен жырланды және жазылды. Егер де орыс-еуропа әдебиетінде пайғамбарлар тақырыбы көбіне романтикалық бейненің әрекетімен ұштасып жатса, қазақ-шығыста романтикалық-реалистік (бірінің негізінде бірі) суреттелетіні байқалды. Асылы, ақындардың осындай

күрделі метафораға дейін баруы, пайғамбардың бейнесін жарларына арқау етуі бұл – Қошке Кемеңгеров, Мағжан Жұмабаев т.б. салған үрдістер ғана емес екенін екені байқалды [1, 3–120].

Зерттеудің нысаны:

Қазақ әдебиеті де ықпал еткен ислам мәдениеті арқылы, әлемді қамтыған екі дүниенің (материалды, рухани) әсіресе, діни рухани құндылықтардың арасына шек қоймайды, жалпы ғылымды (ислам, хрестиан т.б.) тұтас дүние деп қарастырады.

Зерттеудің пәні: Қасиетті кітаптар адамдарды тек қана ізгілік мұраттарға шақырады. Үш ақынның да Пушкин, Қошке, Мағжан жырлап, өлеңдеріне арқау болған ол – пайғамбар. Бірақ, үш ақынның пайғамбар туралы жырлағаны әр түрлі формада болғанымен айтылар ой, мазмұны біреу-ақ. Ол-бауырлар, бейбітшілік.

Мақсаты: Орыс-еуропаға ортақ діни бейнелер мен адам сипаттарына қатысты көркемдік ерекшеліктер үндестігін, сюжет төркіндестігін, бейнелеу құралдарының сабақтастығын белгілеу болып табылады. «Пайғамбарлар» бенесін аша келіп, Мағжан Жұмабаевтың «Пайғамбар» өлеңінің мәні мен мазмұнын жан-жақты талдап көрсету.

Міндеттері: Қазақ-шығыс, орыс-еуропаға ортақ діни әдеби үндестігі (ислам, христиан) олар діни пайғамбарлар арқылы: Ыбраһим (Авраам), Сүлеймен (Соломон), Мұса (Моисей), Иса (Ғайса) немесе, Исаның (Құранда Ғиса – Ә. А.) Мариям анаға деген құрмет те әдебиетте танылып, бауыр (братья), ортақ құндылықтар екендігі ашылып, тақырыптың міндетін айқындайды.

Зерттеудің әдістері мен нәтижесі

М-Ж. Көпеев, С. Торайғыров, Қ. Кемеңгеров, М. Жұмабаев, А. С. Пушкин, М. Ю. Лермонтов, И. А. Бунин шығармаларындағы рухани үндестік барлығы анықталды. Тіпті, неміс – И. В. Гете, ағылшын-Вильям Блейк, Джордж Гордан Ноэль Байрон, шығармаларындағы да рухани-әдеби қағидалардың ортақтығы байланысты екендігі байқалды [2, 34–70]. Үш ақынның да өлеңіне арқау болған ол-пайғамбар. Қошке Кемеңгеров Пушкиннің өлеңін сан мәрте оқыды, жүрегінен өткізіп барып аударды. Пушкиннің «пайғамбары» теңіз бен жерді көктей өтіп, менің ерік жігерімнен шыққан ойыма ой қосшы, күш берші, адамдардың жүрегіне от берші деген жалбарыну, романтикалық сарыны басым сияқты. Қошке аудармасында: пайғамбарға көзіңді аш, тұр, құлағыңды сал, аралап шөлді жерді, сулы жерді, орына келтір менің бұйрығымды – деп, мәтінді қазақ ұғымына қарай икемдегені байқалады. Мағжанның пайғамбары қазақ елін – күншығысты қаптаған қараңғылықтан, надандықтан, қайғы мен қан төгуден сақтап алып қалатын күрделі романтикалық бейнеден, реалистік бейнеге дейін көтерілген. Таңмен

таласып, жер жүзіне нұрын шашатын, күннің шуғанын төгетін, қап-қара түнді сәулесімен жарық қылатын – пайғамбар. Жалпы, күншығысты азат қылатын, бостандыққа жеткізетін – пайғамбар дәрежесінде суреттейді. Мағжанның «Пайғамбар» өлеңі астарлы жазылған. Мағжанның «Пайғамбарын» тану үшін, оның «Күншығыс» өлеңінің мәні мен мазмұнын білу керек сияқты. Қошке Кемеңгеров Пушкиннен «Пайғамбар» өлеңін өте дәл аударған.

«Восстань, пророк, и виждь, и внемли,
Исполнись волею моей,
И, обходя моря и земли,
Глаголом жги сердца людей»
Қошкенің аудармасын салыстырыңыз:
«Көзіңді аш! Тұр, пайғамбар, құлағыңды сал.
Орнына келтір менің бұйрығымды.
Жүрегін сөзбен жұрттың күйдір» – дейді,
«Аралап шөлді жерді, сулы жерді».
Мағжан Жұмабаев «Пайғамбар» өлеңінің бір шумағымен салыстырсақ:
Қап-қара түн. Уақыт ауыр өтеді,
Ой артынан ойлар келіп кетеді.
Түн баласы көр көзінен жас төгіп,
Күншығыстан бір пайғамбар күтеді...
– дейді [3, 51–58], [4, 338–339], [5, 226–267].

Қорытынды

Мағжан Жұмабаевтың «Пайғамбар» өлеңі мына жайттарға ұласты: әлемдік тұрғыда ойлай білетін аттары аталған ақын-жазушылардың шығармаларындағы әртүрлі тілде айтылатын ойдың мәні мен мазмұны сайып келгенде бір ғана арнаға тоғысатыны байқалды. Бірінші – ислам құндылығын теріске шығармайды, керісінше қолдайды; екінші – пайғамбарлардың діни сенім-нанымдары әртүрлі болғанымен имандылыққа шақыратын идеясы бір; үшінші – Аллаға, Құдайға табынар әдіс-тәсілдері әртүрлі болғанымен, діннің идеясы бір: адамгершілік, татулық, дін-қарындас (бауырлар) [6].

Пайдаланған деректер тізімі

1 **Тұрышев, Ә. А., Мүлікбаева, А. М.** Еуразия руханияты (Мәшһүр-Жүсіп шығармалары бойынша) – Павлодар, 2012. – 3–120 б.

2 **Тұрышев, Ә. А.** Қазақ-Шығыс және Орыс (Еуропа) әдебиеті байланысы (Мәшһүр Жүсіп шығармалары бойынша) – Павлодар, 2007. – 34–70 б.

3 **Мағжан Жұмабаев.** Шығармалары (өлең, поэмалар, қара сөздер). – Алматы : «Жазушы» баспасы, 1989. – 51–58 б.

4 **Пушкин, А. С.** Том второй. Стихотворения. – М. : Издательство Академии наук СССР, – 1963. – 338–339 с.

5 **Қошке Кемеңгерұлы.** Үш томдық шығрамалар жинағы. – Алматы «Алаш», 2005. – 266–267 б.

6 Зарубежная литература. XIX век романтизм. – М. : Издательство «Просвещение», 1976.

References

1 **Turyshev, Á. A., Múlikbaeva, A. M.** Eýrazıa rýhanıaty (Máshhúr-Júsip shyǵarmalary boıynsha) [Spirituality of Eurasia-based on the works of Mashkhur-Zhusup)] – Pavlodar, 2012. – 3–120 p.

2 **Turyshev, Á. A.** Qazaq-Shyǵys jáne Orys (Eýropa) ádebıeti baılanysy (Máshhúr Júsip shyǵarmalary boıynsha) [The connection of Kazakh-Eastern and Russian (European) literature-based on the works of Mashkhur Zhusup)] – Pavlodar, 2007. – 34–70 p.

3 **Maǵjan Jumabaev.** Shyǵarmalary (óleń, poemalar, qara sózder). [Works (poems, words of edification)] –Almaty : «Jazýshy» baspasy, 1989. – 51–58 p.

4 **Pýshkın, A. S.** Tom vtoroı. Stıhotvorenıa. [Volume two. Poems]. Iskatelstvii akademii nauk SSSR] – M., Izdatelstvo Akademıı naýk SSSR, 1963. – 338–339 s.

5 **Qoshke Kemeńgeruly.** Úsh tomdyq shyǵramalar jınaǵy [Collected works in three volumes]. – Almaty : «Alash», 2005. – 266–267 p.

6 Zarýbejnaıa lıteratýra. XIX vek romantızm [Foreign literature. XIX century Romanticism]. – M. : Izdatelstvo «Prosveshenıe», 1976.

Материал баспаға 21.05.21 түсті.

А. К. Трушев, А. А. Трушев
Торайгыров университет,
Республика Казахстан, г. Павлодар.
Материал поступил в редакцию 21.05.21.

МАҒЖАН ЖУМАБАЕВ – О СТИХАХ «ПРОРОК»

Похоже, что мировая литература сильно повлияла на Магжана Жумабаева для написания стиха «Пророк». В работах И. В. Гете, Вильяма Блейка, Джорджа Гордона Байрона, А. С. Пушкина, М. Ю. Лермонтова, И. А. Бунина и др. широко воспета и написана актуальная общая тема «пророки». Если в русско-европейской литературе тема пророков во многом связана с действием

романтического образа, то на казахско-восточной литературе она описывается как романтическая-реалистическая (одна на основе другой).

Так же в работе рассматривается понятие «сестры, братья», которы являются общим как для одной так и для другой религии. В русско-европейской литературе Пророки были в основном романтического течения, в казахско-восточной литературе как романтико-реалистические.

Ключевые слова: пророк, литература, романтический, реалистический, метафора, Вера, Восход, Гюн, солнце.

A. K. Trushev, A. A. Trushev
Toraighyrov University,
Republic of Kazakhstan, Pavlodar.
Material received on 21.05.21.

MAGZHAN ZHUMABAYEV – ABOUT THE VERSES «THE PROPHET»

It seems that world literature strongly influenced Magzhan Zhumabayev to write the verse «The Prophet». In the works of I. V. Goethe, William Blake, George Gordon Byron, A. S. Pushkin, M. Y. Lermontov, I. A. Bunin, and others, the topical general theme «prophets» is widely praised and written. If in Russian-European literature the theme of the prophets is largely connected with the action of a romantic image, in the Kazakh-East it is described as romantic realistic (one based on the other).

The most important has been proved that, sisters and brothers are common for both religions. In Russian-European literature the Prophets were basically of romantic trend, in Kazakh-oriental literature the Prophets were of romantic-realistic trend.

Keywords: prophet, literature, romantic, realistic, metaphor, Faith, Sunrise, gyun, sun.

МРНТИ 81.411.2

https://doi.org/10.48081/TTTC6541

***Г. У. Утельбаева**
Актюбинский региональный государственный университет
имени К. Жубанова,
Республика Казахстан, г. Актобе

ОСОБЕННОСТИ ОБУЧЕНИЯ СТУДЕНТОВ-ФИЛОЛОГОВ МЕТОДИКЕ ПРЕПОДАВАНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА В КОНТЕКСТЕ ОБНОВЛЕННОГО СОДЕРЖАНИЯ ОБРАЗОВАНИЯ РК

Статья посвящена исследованию вопросов о выделении особенностей обучения студентов-филологов методике преподаваниях русского языка в контексте обновленного содержания образования Республики Казахстан. Автор представила основные подходы по формированию профессиональной коммуникационной компетенции студентов филологических специальностей. Чувакин А. А. характеризует современную филологию такой совокупностью объектов, которой в современной науке не занимается ни одна другая область. К ним относятся, виды профессиональной деятельности по Десяевой Н. Д., компетентностный, системно-деятельностный подходы, когнитивные тактики, развитие интегративных умений, сопоставление языковых единиц в процессе знакомства с орфографическими понятиями, обучение методическому приему сравнения. Отличительной особенностью обучения студентов-филологов Актюбинского регионального государственного университета им. К. Жубанова, а также содержание государственного стандарта высшего образования, контекста обновленного школьного образования РК является системно-деятельностный подход, который нацеливает на развитие профессиональной личности, овладение системой метапредметных знаний, умений и навыков в процессе интенсивной профессионально-учебной деятельности. Обучение методике русского языка в контексте содержания обновленного образования РК предусматривает формирования у студентов интегративных умений, установления межпредметных связей лингвистических

и методических дисциплин на примере дисциплин «Современный русский язык» и «Методика обучения русскому языку». Оба курса имеют совпадающий объект изучения – язык и речь. Они обладают тесными межпредметными связями, которые дают возможность систематизировать знания и обобщать умения и навыки студентам по смежным учебным дисциплинам; дополняют и переводят один и тот же учебный материал в рамки своего научного поля.

Ключевые слова: русский язык, методика обучения, профессиональная деятельность, компетентность, подход, когнитивные тактики, языковые единицы.

Введение

В настоящее время казахстанское общество приняло политику обновленного содержания образования, что направлено на актуализацию теоретических и практических проблем, связанных с обучением студентов филолого-педагогических специальностей преподаванию русского языка в школах разного типа. Такое образование направлено на формирование и воспитание личности студента, развитие его духовных и нравственных качеств, творческих способностей, приобщение к отечественной и мировой духовной культуре, сохранении национальных традиций и исторической преемственности поколений.

Чувакин А. А. характеризует современную филологию такой совокупностью объектов, которой в современной науке не занимается ни одна другая область. Это естественный язык, текст и homo loquens (человек говорящий в широком смысле). Другими словами, современная филология представляет собой совокупность гуманитарных наук и научных дисциплин, изучающих посредством анализа естественный язык, текст и homo loquens [1, 10]. В этом контексте филологическое образование может быть определено как «содружество», целостная система учебных предметов, которые изучают духовную культуру народа, выраженную в языке и литературном творчестве. Данная мысль прослеживается в содержании нормативных и программно-методических документах по обновленному образованию Республики Казахстан.

Учитывая особенности обновленных программ в 5-9 классах, а также рекомендаций Инструктивно-методического письма на 2020-2021 учебный год МОН РК необходимо:

– расширять знания о применении стратегий активного обучения в учебном процессе и формировать навыки по данной деятельности;

– использовать методы организации коллаборативного обучения, педагогической рефлексии и эффективные формы обратной связи;

– освоить методы обучения предметам, ориентированных на развитие навыков речевой деятельности;

– понимать и применять систему критериального оценивания для достижения целей обучения обновленной программы;

– овладеть навыками применения в учебном процессе информационно-коммуникационных технологий, в том числе, смарт-техники.

В целях использования различных методов, технологий и стратегий для успешного достижения целей обучения рекомендуются:

1) стратегии: самоуправляемая, экспериментальная, критическая, коммуникативная, контекстная;

2) технологии: работа в малых группах (команде), кейс-стади (анализ конкретных ситуаций), ролевые и деловые игры, модульное обучение;

3) методы: проблемное обучение, индивидуальное обучение, междисциплинарное обучение, обучение на основе опыта, проектный метод. [2, 108].

Материалы и методы

Методологию исследования составляют психологические теории личности Л. С. Выготского, А. Н. Леонтьева, Д. Б. Эльконина, П. Я. Гальперина; важность организации практической части в обучении студентов-филологов А. Д.-Дейкина, А. Ю. Устинов, Е. В. Сташук и другие.

Методами исследования, которые легли в основу написания данной статьи является аналитико-синтетическая работа с научной и методологической литературой.

Результаты и обсуждение

В процессе обучения студентов филолого-педагогических специальностей одной из ведущих целей является формирование профессиональной коммуникационной компетенции, которую целесообразно определять как динамическую систему знаний, умений, опыта, обеспечивающих способность решать средствами речевой коммуникации определенный класс профессиональных задач. В данном аспекте следует выделить компетентностный подход, который наиболее последовательно реализован в стандартах высшего профессионального образования РК [3, 24].

Отличительной особенностью обучения студентов-филологов Актюбинского регионального государственного университета им.К.Жубанова, а также содержание государственного стандарта высшего образования, контекста обновленного школьного образования РК является системно-деятельностный подход, который нацеливает на развитие профессиональной личности, овладение системой метапредметных знаний, умений и навыков в процессе интенсивной профессионально-учебной деятельности. Системно-деятельностный подход основывается на теоретических

положениях концепции Л. С. Выготского, А. Н. Леонтьева, Д. Б. Эльконина, П. Я. Гальперина, раскрывающих основные психологические закономерности процесса обучения и воспитания. В данном случае следует раскрыть сущность системного и деятельностного принципов.

Так, системный принцип в обучении предполагает всестороннее исследование явлений языка; выявление интегративных системных свойств, качественных характеристик изучаемых единиц, составляющих систему элементов. Данный принцип определяет необходимость формирования у обучающихся целостной системы знаний и умений. В соответствии с этим положением язык рассматривается как системное образование, состоящее из взаимосвязанных элементов разных структурных уровней, объединенных в единое целое. Также системный принцип стал основой системного подхода в обучении русскому языку, при котором структурные, системные и содержательные характеристики языковых единиц анализируются во взаимодействии.

Основой принципа деятельности является то, что ученик становится активным субъектом образовательного процесса. Активность обучаемого происходит в самостоятельном поиске открытии знаний, построению исследований, проблемных и сложных вопросов, творческих заданий. Добывая знания самостоятельно, он осознает при этом содержание и формы своей деятельности, что содействует успешному формированию его общекультурных и деятельностных способностей.

А. Н. Леонтьев предложил модель деятельности, основанную на системе организации учебной активности обучающихся. В ней ученый выделяет два связанных между собой ряда:

1) деятельность – действие – операция и

2) мотив – цель – условие. Согласно данной модели, любая учебная деятельность – это, прежде всего процесс, который побуждается и направляется мотивом, стимулом, придающим ему личностный смысл.

На первый план выходит проблема самоопределения школьника в учебном процессе. Категория деятельности при таком подходе является фундаментальной и смыслообразующей всего процесса обучения [4, 175].

Характерной особенностью системно-деятельностного подхода является то, что главным результатом образования становится способность и готовность личности использовать полученные знания и умения в профессиональной деятельности, т. е. овладение определенной компетенцией в отличие от отдельных знаний, умений, навыков. Данные характеристики направлены на вариативность учебной деятельности, активизирующей когнитивные психические процессы обучаемого. Так, следует выделить в первую очередь когнитивные тактики при обучении студентами методики

преподавания русского языка, которые предполагают самостоятельный поиск знаний, организацию творческой деятельности учащихся, учёт механизмов догадки, решения проблемных вопросов в новых ситуациях.

Дейкина А. Д. в своем исследовании выделяет познавательный (когнитивный) характер современного обучения русскому языку, который основывается на научных теориях в области когнитивной грамматики, психологии, дидактики, вбирающих в себя предшествующий опыт обучения и современные условия. Автор приводит в качестве примера, из педагогической практики метод записи учащимися в рабочую тетрадь материала из учебника или под диктовку учителя («для памяти») [5, 66].

В качестве примера следует выделить при обучении студентов методике русскому языку метод когнитивной стратегии на основе текстов, с применением приёмов рационализации. Это относится как к работе с мини-текстами (готовым, исходным, и создаваемым учащимися), так и к работе над изложениями на сжатое или выборочное, анализу отдельного фрагмента текста, к составлению плана и др.

Вместе с указанными приемами также к когнитивным тактикам изучения русского языка следует отнести метод оперирования понятиями на уровне осознанного знания. Когнитивный процесс делается более совершенным и интересным, если привлечь тактические приёмы из области мнемотехники. М. Б. Успенский, говоря о так называемых недостаточных правилах, которые дают лишь общие ориентиры, но не содержат приёмов различения, предлагает: «Для неалгоритмизуемых единиц языка может быть одна рекомендация: «Это надо запомнить». И вот тут-то на помощь ученику и учителю приходят мнемонические приёмы, или, иначе, приёмы мнемотехники» [6, 25].

Обучение методике русского языка в контексте содержания обновленного образования РК предусматривает формирования у студентов интегративных умений, установления межпредметных связей лингвистических и методических дисциплин на примере дисциплин «Современный русский язык» и «Методика обучения русскому языку». Оба курса имеют совпадающий объект изучения – язык и речь. Они обладают тесными межпредметными связями, которые дают возможность систематизировать знания и обобщать умения и навыки студентам по смежным учебным дисциплинам; дополняют и переводят один и тот же учебный материал в рамки своего научного поля. По мнению Устинова А. Ю., для оптимальной реализации интегративных связей следует выделить следующие педагогические условия взаимосвязи рассматриваемых нами учебных курсов: тесная профессиональная направленность; преемственность

в преподавании; выполнение комплексных заданий; использование единой формы учебного процесса [7, 55].

Также Устинов А. Ю. опирается на практическую деятельность при подготовке к занятию студентов по методике обучения русскому языку на примере изучения понятий «диминутивы» и «пейоративы». В Академической грамматике русского языка приведены 20 суффиксов, образующих формы субъективной оценки существительных. Из них десять суффиксов образуют существительные со значением уменьшительности-ласкательности [8, 117].

Устинов А. Ю. предлагает следующее упражнение. Занятие начинается с осознания термина «диминутивы». Студентам предлагается найти соответствия в следующих парах слов:

Таблица 1 – Выявленные соответствия обозначаются стрелками

Научная грамматика	Школьная грамматика
Диминутив или деминутив (от лат. Deminutus – «уменьшенный») – слово, передающее субъективно-оценочное значение малого объёма, размера и т. п., обычно выражаемое посредством уменьшительных аффиксов, напр.: шка′фчик, до′мик, клю′чик, статуэ′тка, или ласкательных, напр.: дочу′рка, маму′ся, бабу′ля, ко′шечка	Уменьшительно-ласкательные суффиксы имеют значение ласкательности и уменьшительности
Пейоратив (от лат. P ejorare – «ухудшать») – слово, выражающее негативную оценку чего-либо или кого-либо, неодобрение, пренебрежение, иронию или презрение, напр: люди′шки, наро′дишко	Уничижительные суффиксы имеют значение уничижительности или пренебрежительности

Далее выясняется статус суффиксов диминутивов и пейоративов – это формообразующие или словообразующие аффиксы (формы одного и того же слова или разные слова). В школьной грамматике данные суффиксы относят к словообразующим.

Немаловажным видом когнитивной стратегией в обучении русского языка является метод сопоставления языковых единиц в процессе знакомства с орфографическими понятиями. Так, Сташук Е. В. выделила мнение Н. С. Рождественского, орфография – это «система соотношений одних написаний с другими родственными и противоположными написаниями» [9, 211; 10, 68].

Студент-филолог должен владеть концептуальными знаниями и практическими навыками методики обучения школьников разным формам

работы над орфограммой. Так, при грамматическом разборе, при списывании и в диктантах различных видов должны формироваться умения об узнавании тех или иных орфографических явлениях, знания по применению правил по правописанию, развивать орфографическую зоркость, умение переносить правила с одних случаев на другие, различать приемы сличения и противопоставления. Успех работы с использованием метода сопоставления может быть достигнут тогда, когда этот метод пронизывает все школьное обучение орфографии. В школьной практике применяется сопоставление главным образом одиночных, созвучных написаний, подбираемых парами.

Метод сравнения обогащает процесс обучения орфографическим особенностям русского языка, вызывая интерес к занятиям орфографией, также способствует интенсивности и расширению активного словарного запаса учащихся, развивает умение осмысленно применять на практике полученные знания.

Студент-филолог в практической деятельности сталкивается с дидактическим понятием «методический прием» [11, 215]. В рамках изучения орфографическим правилам следует выделить методический прием сравнения, где выделяются следующие действия учителя и ученика:

1) выбор учителем или учащимся объектов сравнения (что с чем сравнивать) и определение цели сравнения (сходства или различия устанавливать при сравнении);

2) сопоставление сравниваемых объектов (мысленное или зрительное сближение их с целью последующего сравнения);

3) вычленение признаков для сравнения или линий сравнения объектов;

4) сравнение объектов, то есть установление сходства или различия;

5) обобщение наблюдений.

Сравнивать можно только однородные, чем-то похожие друг на друга и в то же время отличающиеся предметы и явления. Чаще всего это видовые понятия, относящиеся к одному родовому понятию.

В морфологии объектами сравнения являются:

1) составные части слова – морфемы:

а) основа и окончание (различие и сходство);

б) приставка и суффикс (различие и сходство);

в) окончание (формообразующее), приставка и суффикс (формообразующие и словообразующие морфемы); устанавливаются различия;

2) части речи:

а) существительные, прилагательные и глаголы; установление различий;

б)существительные и местоимения (различие и сходство);

в) существительные и количественные числительные (различие);

г) прилагательные и местоимения (различие и сходство);

д)прилагательные, порядковые числительные, местоимения, прилагательные и причастия (различие и сходство);

е) деепричастия и наречия (различие и сходство);

ж) части речи самостоятельные и служебные;

3) разряды слов, принадлежащих к разным частям речи:

а) существительные разных типов склонения (различие);

б)прилагательные качественные, относительные и притяжательные (различие);

в)числительные количественные и порядковые (различие), простые, сложные, составные (различие);

4) формы одного и того же слова;

5) объекты сравнения в орфографии – правила правописания морфем;

6) объекты сравнения в синтаксисе.

Сравниваемые признаки зависят и от характера самого языкового материала, и от учебной цели. Языковые явления, изучаемые в курсе грамматики, очень разнообразны, отсюда и разнообразие их признаков.

Выводы

Таким образом, и практика, и теория со всей очевидностью доказывают, что метод сопоставления должен найти самое широкое распространение и применение на уроках русского языка в казахстанской школе в условиях обновленного содержания образования.

В целом указанные подходы и когнитивные стратегии направлены на развитие профессионально-когнитивного мышления у студентов-филологов. Это означает, что все виды деятельности по большей части должны включать активные и интерактивные методы и приемы, связанные с будущей профессией учителя русского языка.

Таким образом, представленные особенности обучения по формированию профессиональной коммуникационной компетенции студентов филолого-педагогических специальностей в процессе обучения методике русского языка отражают дидактические аспекты обновленного содержания образования РК. Такие виды профессиональной деятельности, как системно-деятельностный подход, когнитивные тактики, развитие интегративных умений, сопоставление языковых единиц в процессе знакомства с орфографическими понятиями, обучение методическому приему сравнения – формируют критическое мышление студентов, творческий подход, профессиональную зоркость.

Список использованных источников

1 **Чувакин, А. А.** Основы филологии: учеб. Пособие [Текст] // под ред. А. И. Куляпина. – 2е изд., стер. – М. : Флинта : Наука, 2012. – 238 с.

2 Об особенностях учебного процесса в организациях образования Республики Казахстан в 2020–2021 учебном году : Инструктивно-методическое письмо. [Текст] – Нур-Султан : Национальная академия образования им. И. Алтынсарина, 2020. – 330 с.

3 **Десяева, Н. Д.** Виды коммуникативных компетенций и возможности их формирования в условиях действия современных образовательных стандартов. Стратегии развития методики преподавания русского языка в условиях реализации современных образовательных стандартов: коллективная монография [Текст] – М. : ФОРУМ, 2016. – С. 24–29.

4 **Александрова, О. М.** Цели обучения русскому языку в контексте современного российского социума // Славянский мир в прошлом, настоящем: сб.науч.тр. Международной науч.-практ. конф., 2–22 мая 2015 г./отв.ред. В. А. Лаврентьев, Е. В. Архипова [Текст] – Рязанский гос. Ун-т имени С. А. Есенина. – Рязань, 2015. – С. 174–179.

5 **Дейкина, А. Д.** Когнитивно-семантический подход в преподавании русского языка: метапредметность результатов. [Текст] Вестник РУДН, серия Вопросы образования: языки и специальность, 2015, № 1. – с. 65–68 [Электронный ресурс]. – URL: https://cyberleninka.ru/article/n/kognitivno-semanticheskoe-napravlenie-v-obuchenii-russkomu-yazyku/viewer.

6 **Успенский, М. Б.** Приёмы мнемотехники на уроках русского языка [Текст]. Русский язык в школе. – М., 1996. – № 6. – С. 24–27.

7 **Устинов, А. Ю.** Интеграция лингвистических и методических дисциплин в профессиональной подготовке студентов-филологов. Стратегии развития методики преподавания русского языка в условиях реализации современных образовательных стандартов: коллективная монография. [Текст] – М. : ФОРУМ, 2016. – С. 53–58.

8 Грамматика русского языка. Т. 1. Фонетика и морфология [Текст] – М. : Изд-во АН СССР, 1960 – 720 с.

9 **Сташук, Е. В.** Изучение орфографии путём сопоставления смешиваемых языковых единиц. // Стратегии развития методики преподавания русского языка в условиях реализации современных образовательных стандартов: коллективная монография. [Текст] – М. : ФОРУМ, 2016. – С. 210–215.

10 **Рождественский, Н. С.** К характеристике современной русской орфографии [Текст]. Русский язык в школе, 1996. – № 3. – С. 66.

11 **Синичкина, Н. Е.** Студент-филолог – учитель-словесник : становление профессионала: монография [Текст]. – СПб., 2009. – 396 с.

References

1 **Chuvakin, A. A.** Osnovy filologii : Ucheb. posobiye [Fundamentals of Philology: textbook. allowance] [Text] // ed. A. I. Kulyapin. – 2nd ed., Erased. – M. : Flinta: Science, 2012 – 238 p.

2 Ob osobennostyakh uchebnogo protsessa v organizatsiyakh obrazovaniya Respubliki Kazakhstan v 2020–2021 uchebnom godu : Instruktivno-metodicheskoye pis'mo. [On the features of the educational process in educational institutions of the Republic of Kazakhstan in the 2020–2021 academic year : Instructive and methodological letter] [Text] – Nur-Sultan : National Academy of Education named after I. Altynsarina, 2020. – 330 p.

3 **Desyayeva, N. D.** Vidy kommunikativnykh kompetentsiy i vozmozhnosti ikh formirovaniya v usloviyakh deystviya sovremennykh obrazovatel'nykh standartov. Strategii razvitiya metodiki prepodavaniya russkogo yazyka v usloviyakh realizatsii sovremennykh obrazovatel'nykh standartov: kollektivnaya monografiya [Types of communicative competencies and the possibility of their formation in the context of modern educational standards. Strategies for the development of methods of teaching the Russian language in the context of the implementation of modern educational standards: collective monograph] [Text] – M. : FORUM, 2016. – P. 24–29.

4 **Alexandrova, O. M.** Seli obucheniya russkomu yazyku v kontekste sovremennogo rossiyskogo sotsiuma // Slavyanskiy mir v proshlom, nastoyashchem: sb.nauch.tr. Mezhdunarodnoy nauch.-prakt. konf., 2–22 maya 2015 g./otv.red. V. A. Lavrent'yev, Ye.V. Arkhipova [Objectives of teaching the Russian language in the context of modern Russian society // Slavic world in the past, present: collection of scientific articles. International scientific-practical. Conf., May 2–22, 2015 / ed. V. A. Lavrent'ev, E. V. Arkhipova] [Text] – Ryazan State. University named after S. A. Yesenin. – Ryazan, 2015. – P. 174–179.

5 **Deykina, A. D.** Kognitivno-semanticheskiy podkhod v prepodavanii russkogo yazyka: metapredmetnost' rezul'tatov [Cognitive-semantic approach in teaching the Russian language: meta-subjectness of the results]. [Text] RUDN Bulletin, series Educational issues: languages and specialty, 2015, No. 1. – P.65–68 – URL: https://cyberleninka.ru/article/n/kognitivno-semanticheskoe-napravlenie-v-obuchenii- russkomu-yazyku / viewer.

6 **Uspensky, M. B.** Priyomy mnemotekhniki na urokakh russkogo yazyka [Techniques of mnemonics at the lessons of the Russian language] [Text]. Russian language at school. – M., 1996. – № 6. – P. 24–27.

7 **Ustinov, A. Yu.** Integratsiya lingvisticheskikh i metodicheskikh distsiplin v professional'noy podgotovke studentov-filologov. Strategii razvitiya metodiki prepodavaniya russkogo yazyka v usloviyakh realizatsii sovremennykh obrazovatel'nykh standartov: kollektivnaya monografiya [Integration of linguistic and methodological disciplines in the professional training of students of philology. Strategies for the development of methods of teaching the Russian language in the context of the implementation of modern educational standards: a collective monograph] [Text] – M. : FORUM, 2016. – P. 53–58.

8 Grammatika russkogo yazyka. T. 1. Fonetika i morfologiya [Grammar of the Russian language. T. 1. Phonetics and morphology] [Text] – M. : Publishing house of the Academy of Sciences of the USSR, 1960. – 720 p.

9 **Stashuk, E. V.** Izucheniye orfografii putom sopostavleniya smeshivayemykh yazykovykh yedinits. // Strategii razvitiya metodiki prepodavaniya russkogo yazyka v usloviyakh realizatsii sovremennykh obrazovatel'nykh standartov: kollektivnaya monografiya [Learning spelling by comparing mixed language units. // Strategies for the development of methods of teaching the Russian language in the context of the implementation of modern educational standards: a collective monograph]. [Text] – M. : FORUM, 2016. – P. 210–215.

10 **Rozhdestvensky, N. S.** K kharakteristike sovremennoy russkoy orfografii [On the characterization of modern Russian spelling] [Text]. Russian language at school, 1996. – No. 3. – P. 66.

11 **Sinichkina, N. Ye.** Student-filolog – uchitel'-slovesnik: stanovleniye professionala : monografiya [Student-philologist – teacher-language teacher: becoming a professional : monograph] [Text]. – SPb., 2009. – 396 p.

Материал поступил в редакцию 21.05.21.

Г. О. Өтелбаева
Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті,
Қазақстан Республикасы, Ақтөбе қ.
Материал баспаға 21.05.21 түсті.

ҚР БІЛІМ БЕРУІНІҢ ЖАҢАРТЫЛҒАН МАЗМҰНЫ МӘНІНДЕ ОРЫС ТІЛІН ОҚЫТУ ӘДІСТЕМЕСІНДЕГІ ФИЛОЛОГИЯ ОҚУШЫЛАРЫН ОҚЫТУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Бұл мақала Қазақстан Республикасында жаңартылған білім беру мазмұны аясында орыс тілін оқыту әдістемесінде филология студенттерін оқытудың ерекшеліктерін анықтау мәселелерін зерттеуге арналған. Автор филологиялық мамандықтар

студенттерінің кәсіби коммуникативтік құзыреттілігін қалыптастырудың негізгі тәсілдерін ұсынды. Чувакин А. А. қазіргі заманғы филологияны басқа ғылым салаларымен айналыспайтын объектілер жиынтығымен сипаттайды. Оларға Н. Д. Десяева бойынша кәсіби іс-әрекет түрлері, құзыреттілік, жүйелік-әрекеттік тәсілдер, танымдық тактика және интегративті дағдыларды дамыту жатады. Олар сонымен қатар орфографиялық ұғымдармен танысу процесінде лингвистикалық бірліктерді салыстыруды, салыстырудың әдістемелік қабылдауында жаттығуды қамтиды. Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университетінің филология факультетінің студенттерін оқытудың айрықша ерекшелігі, сонымен қатар мемлекеттік жоғары білім беру стандартының мазмұны - бұл Қазақстан Республикасының жаңартылған мектептік білім беру мазмұны. Бұл қарқынды кәсіптік және білім беру қызметі процесінде метасубъектілік білім, білік және дағдылар жүйесін игеріп, кәсіби тұлғаны дамытуға бағытталған жүйелік-қызметтік тәсілден көрінеді. Қазақстан Республикасының жаңартылған білім беру мазмұны аясында орыс тілі әдістемесін оқыту оқушылардың бойында интегративті дағдыларды қалыптастыруды көздейді. Тілдік және әдістемелік пәндер арасындағы пәнаралық байланысты орнату «Қазіргі орыс тілі» және «Орыс тілін оқыту әдістемесі» пәндерінің мысалында жүзеге асады. Екі курстың да зерттеу нысаны – тіл мен сөйлеу. Олардың пәндер бойынша тығыз байланысы бар, бұл білімді жүйелеуге және туыстас оқу пәндері бойынша студенттердің біліктері мен дағдыларын жалпылауға мүмкіндік береді; Олар сол оқу материалын өздерінің ғылыми саласының шеңберіне толықтырады және аударады.

Кілтті сөздер: орыс тілі, оқыту әдістемесі, кәсіби қызмет, құзыреттілік, тәсіл, когнитивті тактика, тілдік бірліктер.

G. U. Utelbayeva
Aktobe Regional State University named after K. Zhubanov,
Republic of Kazakhstan, Aktobe.
Material received on 21.05.21.

FEATURES OF TEACHING PHILOLOGY STUDENTS IN THE METHODOLOGY OF TEACHING THE RUSSIAN LANGUAGE IN THE CONTEXT OF THE UPDATED CONTENT OF EDUCATION OF THE RK

The article is devoted to the study of the issues of highlighting the peculiarities of teaching philology students in the methodology of teaching the Russian language in the context of the updated content of education in the Republic of Kazakhstan. The author presented the main approaches to the formation of professional communication competence of students of philological specialties. Chuvakin A. A. characterizes modern philology with such a set of objects that no other field is engaged in in modern science. These include, types of professional activity according to Desyayeva N. D. the competence-based, system-activity approaches, cognitive tactics, development of integrative skills, comparison of language units in the process of acquaintance with spelling concepts, training in the methodological method of comparison. A distinctive feature of teaching philology students of the Aktobe Regional State University named after K. Zhubanov, as well as the content of the state standard of higher education, the context of the renewed school education of the Republic of Kazakhstan is the system-activity approach. It aims at the development of a professional personality, mastering the system of metasubject knowledge, skills and abilities in the process of intensive professional and educational activities. Teaching the methodology of the Russian language in the context of the content of the updated education of the Republic of Kazakhstan provides for the formation of integrative skills among students, the establishment of interdisciplinary connections of linguistic and methodological disciplines on the example of the disciplines «Modern Russian language» and «Methods of teaching the Russian language». Both courses have the same subject of study – language and speech. They have close interdisciplinary connections, which make it possible to systematize knowledge and generalize the skills and abilities of students in related academic disciplines; supplement and translate the same educational material into the framework of their scientific field.

Keywords: Russian language, teaching methods, professional activity, competence, approach, cognitive tactics, language units.

МРНТИ 16.21.33

https://doi.org/10.48081/STCO6599

***Г. К. Шаикова**
Торайгыров университет, Республика Казахстан, г. Павлодар

УСТОЙЧИВЫЕ ВЫРАЖЕНИЯ КАК СРЕДСТВО ДИСКРЕДИТАЦИИ В НОВОСТНЫХ ТЕКСТАХ

В статье рассматриваются приемы реализации речевых тактик стратегии дискредитации. Выявлены примеры использования речевых средств в манипулятивных целях. Одними из средств манипулирования общественным сознанием являются устойчивые обороты. Представлены результаты анализа казахстанских СМИ с вербально выраженной манипулятивной направленностью. Актуальность исследования обусловлена тем фактом, что для масс медиа значимым и в то же время неоднозначным является вопрос, связанный с выбором стратегий и тактик, обеспечивающих наибольшую результативность в достижении поставленной цели. Впервые описаны и формализованы устойчивые обороты как одни из лексических маркеров манипулятивности. Демонстрируется манипулирование сознанием адресата путем использования устойчивых оборотов при реализации различных тактик. Делается вывод о том, что использование устойчивых оборотов, актуализация разных тактик в рамках стратегии дискредитации, замена слов-компонентов или перестановка частей предложения, усечение или сокращение состава, изменение состава фразеологизма, влекущее за собой изменение смысла на противоположный, вставка во фразеологизм конкретизирующих, уточняющих определений, дополнений свидетельствуют о языковой игре, используемой пишущим для реализации манипулятивного воздействия на адресата. Модификация устойчивого оборота создает эффект новизны и целенаправленного воздействия на читающего / слушающего.

Ключевые слова: манипуляция, масс медиа, устойчивые обороты, речевые стратегии и тактики, стратегия дискредитации.

Введение

«Четвертая власть» всегда была, есть и будет важнейшим фактором воздействия на общественное сознание, однако в сегодняшних реалиях

благодаря технологическим прорывам, средства массовой информации в умелых руках становятся еще более действенным и всеобъемлющим инструментом трансформации мышления, отношения к социуму, изменения характера коммуникации между членами этого социума, между социумами (странами, национальными и социальными группами и т.д.).

Еще в 2003 году Н. С. Валгина, размышляя о возросшей в геометрической прогрессии значимости языка СМИ и его разнородности в информационном пространстве отмечала: «СМИ дают поистине впечатляющую картину пользования языком, что вызывает противоречивые суждения и оценки происходящего» [1, с. 3]. Истоки данного явления автор объясняет причинами общественно-политического и социального характера: «Последнее имеет вполне реалистическое обоснование: демократизация общества неимоверно расширила круг публичных выступающих – в парламенте, в прессе, на митингах и в других сферах массового общения. Свобода слова, понятая буквально и по отношению к манере выражаться, сломала все социально-этические запреты и каноны» [1, с. 3].

Цель работы: выявить особенности использования устойчивых оборотов речи при реализации стратегии дискредитации на материале газетных текстов.

Задачи исследования:

1) методом сплошной выборки составить словарь устойчивых оборотов, используемых авторами газетных текстов с целью манипуляции;

2) классифицировать выбранные устойчивые обороты с точки зрения реализации определенной речевой тактики;

3) описать полученный материал и выявить особенности использования устойчивых оборотов для манипуляции читателя / слушателя.

Объект исследования: средства реализации стратегии дискредитации в газетных текстах.

Предмет исследования: устойчивые обороты как средство реализации стратегии дискредитации в новостных текстах.

Манипулятивный дискурс, рассматриваемый в данной работе, является одним из сложных и в то же время интересных объектов исследования, поскольку «скрывает» реальное и обнажает задуманное. Пишущим / говорящим выстраивается определенный лабиринт, по которому следуют, чтобы совершить необходимые ему действия. Под манипулятивным дискурсом мы, вслед за И. В. Пожидаевой, понимаем «коммуникативное событие, участниками которого являются представители различных социальных групп (в зависимости от вида институционального или персонального дискурсов), прагматической целью является создание в сознании адресата выгодных адресанту новых знаний, измененных ценностных установок и измененной

языковой картины мира, не совпадающих с теми, которые адресат мог бы сформировать самостоятельно» [2, с. 480].

Материалы и методы

Для выявления и описания манипулятивных речевых стратегий и тактик было проанализировано около 2000 статей, опубликованных в казахстанских интернет-газетах преимущественно за 2017–2018 гг.

В процессе работы над статьей нами были использованы общенаучные методы наблюдения, сравнения, анализа, синтеза, измерения (статистического подсчета) и другие.

В работе также использованы собственно языковые методы исследования. Прежде всего речь идет об описательном методе, который помогает выявить единицы языка и системные отношения, в которые они вступают, а также исследовать не только качественные, но и количественные их свойства, а именно относительную частоту появления слов в речи вообще и в определенных условиях в частности [3]. Из числа структурных методов языкового анализа исследуемый материал рассматривался посредством дистрибутивного метода и метода оппозиций.

Результаты и обсуждение

Одной из основных функций публицистического стиля является воздействующая. Чаще всего воздействие осуществляется с целью манипулирования сознанием читателя, принятия точки зрения, выгодной для автора текста. Для начала попытаемся определить, что такое манипуляция.

Манипуляция – это психолингвистический процесс, для ее изучения «требуется интеграция результатов психологических и собственно лингвистических исследований» [4, с. 16]. Поэтому в российской лингвистике манипуляцию рассматривают как «вид психологического воздействия, используемый для достижения одностороннего выигрыша посредством скрытого побуждения другого к совершению определенных действий» [5, с. 53] и «особый метод социально-психологического контроля» [6, с. 45].

В процессе манипуляции важную роль играет также мотивационное влияние. Поэтому некоторые ученые обращают внимание на такой значимый признак как побуждение. Манипуляция (или манипулирование) – это «воздействие на человека с целью побудить его сообщить информацию, совершить поступок, изменить свое поведение и т.д. неосознанно или вопреки его собственному мнению, намерению» [7, с. 67]. Манипулятор решает за адресата, что и как лучше делать, поэтому через мотивирование и побуждение ему приходится изменять мнения, намерения адресата. При этом адресат не замечает оказанного на него эффекта воздействия и воспринимает информацию как объективную. Манипуляция – «отбор и использование таких средств языка, с помощью которых можно воздействовать на адресата

речи так, что последний воспринимает оказываемое на него воздействие как составляющую объективной информации» [8, с. 99].

В своей работе мы придерживаемся мнения о том, что в результате действия манипуляции в медиатекстах происходит расширение сознания читающего / слушающего, открывается взгляд на ситуацию с нескольких сторон.

Для достижения манипулятивного эффекта в медиатексте могут применяться различные стратегии и тактики манипуляции.

Главными показателями манипулятивности текста являются собственно лингвистические факторы, к которым относятся языковые единицы разных уровней: фонетического, лексического, и грамматического (словообразование, морфология, синтаксис).

Несомненно, что одной из самых сильных конфликтных стратегий речевого поведения является стратегия дискредитации, которая реализуется посредством различных тактик: анализ-минус, обвинение, разоблачение, упрек, обнародование негативных фактов, оскорбление (косвенное оскорбление), намек, усиление, ирония (насмешки, издевки), компрометация, сравнение, контраст и т. п. [9].

Рассмотрим реализацию данных тактик. Согласно проведенному анализу манипулятивных текстов большой процент использования приходится на тактику обобщения. Обобщение – это один из видов мыслительной деятельности человека. В то же время, обобщая, человек создает представление о чем-либо через определенный шаблон, примеряя тот или иной образ на известную модель. Поэтому зачастую авторы газетных текстов исходят от известного для всех или многих людей, чтобы упростить размышления о чём-то, подтолкнуть читающего / слушающего сделать об этом определённый общий вывод.

Тактику анализ-минус мы выделили отдельным пунктом, хотя другие тактики, такие как усиление, сравнение, прогнозирование тоже имеют признаки отражения негативных сторон кого- или чего-либо. Однако тактика прогнозирования, например, имеет дополнительную информацию о будущем развитии события, тактика навешивания ярлыков – называет другим именем отрицательный объект или субъект и т.д, то есть остальные тактики несут дополнительную семантическую нагрузку. Результаты представлены в таблице 1.

Таблица 1 – Соотношение реализации устойчивых оборотов в тактиках

Наименование тактики	Процент использования	Пример
обобщение	22 %	всем на все наплевать ославились на весь мир все, кому не лень винить во всех грехах ничто не вечно под луной не сулит ничего хорошего не лезет ни в какие ворота вне поля зрения все как по нотам нет ничего нового
анализ-минус	18 %	прикрываясь благими намерениями рассыпались прахом ушли в тень не лечит, а калечит выпали в осадок обалдели от увиденного оставляют желать лучшего находится в плачевном состоянии висит обузой на шее государства из грязи в князи умеют делать из мухи слона
усиление	17 %	доводят проблему до крайности по самое не хочу днем с огнем вне себя от ярости на грани паники надоел хуже горькой редьки с каждым часом обстановка накаляется живет в нечеловеческих условиях
сравнения	14 %	как попугаи повторяли плавают как слепые кутята как врага народа плодятся как кролики на ферме метадон совсем не лечит, а калечит Чем больше – тем хуже Как на пороховой бочке как вода, попадающая в песок далеко, как до Юпитера

прогнозирования	14 %	чревато последствиями будут балду гонять бесконечные реформы до добра не доведут по головке не погладят надежд на него возлагать не стоит остается только гадать лопнет как мыльный пузырь окажемся в тупике ждет горькое разочарование
навешивание ярлыков	10 %	козел отпущения держит нас за дураков ни рыба, ни мясо удручающая картина
контраст	7 %	отделим зерна от плевел свалить с больной головы на здоровую Кто не рискует – тот не пьёт шампанское

Зачастую устойчивые обороты подвергаются авторской импровизации, в результате чего создается эффект новизны.

Собранный языковой материал показывает, что на сегодняшний день на страницах газет можно выделить несколько групп фразеологических единиц:

1 Фразеологические единицы в новостных текстах, оставшиеся без изменений *(за неосвоение бюджетных средств* ***по головке не погладят*** *(Канат Нуров: «Учителя уходят, а кто придет?» Эксперт), бесконечные реформы до добра не доведут* (Канат Нуров: «Учителя уходят, а кто придет?» Эксперт), ***посадить на шею*** (О миллионе на улице и развороте к демократии, Эксперт).

2 Фразеологические единицы с заменой слов-компонентов или перестановкой частей предложения (***очищение мозгов*** (О миллионе на улице и развороте к демократии, Эксперт) вместо *промывать мозги,* ***снести с лица города*** (Гульжан Ергалиева: Уважуха акимата..., Резонанс) вместо *снести с лица земли,* ***напоролись на то, за что боролись*** (Дорога в никуда, Эксперт) *– за что боролись, на то и напоролись).*

3 Фразеологические единицы с усечением или сокращением состава (остаться без кармана – *остаться* ***без гроша*** *(копейки) в кармане, может делать хорошую мину* (Из двух зомбоящиков уж лучше свой, чем чужой, Эксперт) *– делать хорошую мину при плохой игре).*

4 Фразеологические единицы с изменением состава фразеологизма, влекущие за собой изменение смысла на противоположный *(воздушные замки тут же* ***рушатся*** (Лабиринты транзита власти – как реформаторам не заблудиться? Резонанс) вместо ***строить воздушные замки).***

5 Вставка во фразеологизм конкретизирующих, уточняющих определений, дополнений *(доводят **проблему** до крайности* (Какой регион Казахстана затопит следующим? Ученый проанализировал паводки, Резонанс), *нет **особой** нужды, стучались **лбом** в закрытую дверь, у семи нянек **все «дитяти»** без глазу* (Про третью модернизацию, Эксперт) – *у семи нянек **дитя** без глазу).*

Выводы

Речевые средства предлагают авторам новостных текстов широкий выбор приемов, которые могут реализовывать различные тактики стратегии дискредитации. Однако именно устойчивые обороты речи позволяют наиболее кратко и точно выразить мысль, делают речь образнее и эмоциональнее и, как следствие, эффективнее воздействуют на читающего / слушающего, манипулируя его сознанием. Изучение речевой деятельности авторов газетных текстов показывает, что говорящий / пишущий использует различные речевые тактики для передачи информации в выгодной ему интерпретации. Большой популярностью в новостных текстах с целью реализации стратегии дискредитации пользуются речевые тактики «обобщение», «анализ-«минус», «усиление», «прогнозирование» и «сравнение».

Список использованных источников

1 **Валгина, Н. С.** Активные процессы в современном русском языке [Текст]. – М. : Логос, 2003. – 304 с.

2 Виртуальный манипулятивный дискурс : подходы к исследованию [Текст] // Studia Linguistica. Выпуск 5. – 2011. – С. 478–482.

3 Лось, А. Л. Введение в языкознание : учебное пособие [Текст]. – М. : МИЭТ, 2012. – 144 с.

4 **Навасартян, Л. Г.** Языковые средства и речевые приемы манипуляции информацией в СМИ (на материале российских газет) : диссертация на соискание ученой степени канд. филол. н. [Текст]. – Саратов, 2017. – 172 с.

5 **Доценко, Е. Л.** Психология манипуляции / Е. Л. Доценко [Текст]. – М. : Юрайт, 2000. – 154 с.

6 **Герасимов, В. М., Деркач, А. А., Косопкин, А. С., Нефедова, Т. И.** Психология парламентаризма [Текст]. – М. : Статус-Кво, 1999. – 284 с.

7 **Стернин, И. А.** Введение в речевое воздействие / И. А. Стернин [Текст]. – Воронеж : Истоки, 2001. – 252 с.

8 **Быкова, О. Н.** Языковое манипулирование : материалы к энциклопедическому словарю «Культура русской речи»/ О. Н. Быкова // Теоретические и прикладные аспекты речевого общения: Вестник

Российской риторической ассоциации/ Красноярск. гос. ун-т; Под ред. А. П. Сковородникова [Текст]. – Вып. 1 (8). – Красноярск, 1999. – С. 91–103.

9 **Егорова, Э. Н.** Речевая агрессия и стратегия дискредитации (на примере анализа газетных публикаций) // Язык и текст [Текст]. – 2015. – Том 2. – № 3. – С. 69-75.

10 **Иссерс, О. С.** Коммуникативные стратегии и тактики русской речи. Изд. 5-е [Текст]. – М. : Издательство ЛКИ, 2008. – 288 с.

References

1 **Valgina, N. S.** Aktivnyie protsessyi v sovremennom russkom yazyike [Active processes in modern Russian] [Text]. – M. : Logos, 2003. – 304 p.

2 Virtualnyiy manipulyativnyiy diskurs : podhodyi k issledovaniyu // Studia Linguistica [Virtual manipulative discourse : approaches to research]. [Text]. – Vyipusk 5. – 2011. – P. 478-482.

3 **Los, A. L.** Vvedenie v yazyikoznanie: uchebnoe posobie [Introduction to Linguistics : tutorial] [Text]. – M. : MIET, 2012. – 144 p.

4 **Navasartyan, L. G.** Yazyikovyie sredstva i rechevyie priemyi manipulyatsii informatsiey v SMI (na materiale rossiyskih gazet) : dissertatsiya na soiskanie uchenoy stepeni kandidata filol.n. [Language tools and speech techniques for manipulating information in the media (based on Russian newspapers) : dissertation for the degree of candidate of philology]. [Text]. – Saratov, 2017. – 172 p.

5 **Dotsenko, E. L.** Psihologiya manipulyatsii / E. L. Dotsenko [Psychology of manipulation/E. L. Dotsenko] [Text]. – M. : Yurayt, 2000. – 154 p.

6 **Gerasimov, V. M., Derkach, A. A., Kosopkin, A. S., Nefedova, T. I.** Psihologiya parlamentarizma [Psychology of parliamentarism] [Text]. – M. : Status-Kvo, 1999. – 284 p.

7 **Sternin, I. A.** Vvedenie v rechevoe vozdeystvie / I. A. Sternin [Introduction to Speech Exposure / I. A. Sternin] [Text]. – Voronezh : Istoki, 2001. – 252 p.

8 **Bykova, O. N.** Yazyikovoe manipulirovanie : materialyi k entsiklopedicheskomu slovaryu «Kultura russkoy rechi»/ O. N. Byikova // Teoreticheskie i prikladnyie aspektyi rechevogo obscheniya : Vestnik Rossiyskoy ritoricheskoy assotsiatsii/ Krasnoyarsk. gos. un-t; Pod red. A. P. Skovorodnikova [Language manipulation: materials for the encyclopedic dictionary «Culture of Russian Speech» / O. N. Bykova // Theoretical and applied aspects of speech communication : Bulletin of the Russian Rhetorical Association / Krasnoyarsk State University; Edited by A.P. Skovorodnikov] [Text]. – Vyip. 1 (8). – Krasnoyarsk, 1999. – P. 91–103.

9 **Egorova, E. N.** Rechevaya agressiya i strategiya diskreditatsii (na primere analiza gazetnyih publikatsiy) // Yazyik i tekst [Speech aggression and discrediting

strategy (using newspaper analysis) // Language and text] [Text]. – 2015. – Tom 2. – # 3. – P. 69-75.

10 **Issers, O. S.** Kommunikativnye strategii i taktiki russkoj rechi. Izd. 5-e [Communicative strategies and tactics of Russian speech. Edition 5-th] [Text]. – M. : Izdatel'stvo LKI, 2008. – 288 p.

Материал поступил в редакцию 21.05.21.

Г. К. Шаикова
Торайғыров университеті,
Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.
Материал баспаға 21.05.21 түсті.

ЖАҢАЛЫҚТАР МӘТІНДЕРІНДЕГІ ДИСКРИДИТАЦИЯ ҚҰРАЛЫ РЕТІНДЕГІ ТҰРАҚТЫ ТІРКЕСТЕР

Мақалада беделін түсіру стратегиясының сөйлеу тактикасын жүзеге асыру әдістері қарастырылады. Сөйлеу құралдарын манипуляциялық мақсаттарда қолданудың мысалдары анықталды. Құралдарының бірі айла-шарғы жасау қоғамдық сана болып табылады орнықты айналымдар. Қазақстандық БАҚ-тың ауызша айтылған манипуляциялық бағыттағы талдау нәтижелері ұсынылды. Зерттеудің өзектілігі бұқаралық ақпарат құралдары үшін маңызды және сонымен бірге мақсатқа жетуде үлкен тиімділікті қамтамасыз ететін стратегиялар мен тактикаларды таңдаумен байланысты мәселе болып табылатындығына байланысты. Тұрақты бұрылыстар манипуляцияның лексикалық белгілерінің бірі ретінде алғаш рет сипатталған және рәсімделген. Әр түрлі тактикаларды жүзеге асыруда тұрақты бұрылыстарды қолдану арқылы адресаттың санасын айла-шарғы жасау көрсетілген. Тұрақты бұрылыстарды қолдану, дискриминация стратегиясы аясында әртүрлі тактикаларды өзектендіру, құраушы сөздерді ауыстыру немесе сөйлемнің бөліктерін ауыстыру, құрамның қысқаруы немесе қысқаруы, мағынаның керісінше өзгеруіне әкелетін фразеологизм құрамының өзгеруі, фразеологизмдегі нақтылау, нақтылау анықтамалары, толықтырулар енгізу адресатқа манипуляциялық әсерді жүзеге асыру үшін жазушы қолданатын тілдік ойынды көрсетеді деген қорытынды жасалады. Тұрақты айналымның модификациясы жаңалықтың әсерін және оқырманға / тыңдаушыға мақсатты әсер етеді.

Кілтті сөздер: манипуляция, масс медиа, тұрақты айналымдар, сөйлеу стратегиялары мен тактикасы, беделін түсіру стратегиясы.

G. K. Shaikova
Toraighyrov University,
Republic of Kazakhstan, Pavlodar.
Material received on 21.05.21.

STABLE EXPRESSIONS AS A MEANS OF DISCREDITATION IN NEWSLETTERS

The article discusses the methods of implementing speech tactics of the discredit strategy. Examples of means of using speech means for manipulative purposes are revealed. One of the means of manipulating public consciousness is stable turnover. The results of the analysis of the Kazakh mass media with a verbally expressed manipulative orientation are presented. The relevance of the study is due to the fact that for the mass media, the question of choosing strategies and tactics that ensure the greatest effectiveness in achieving the goal is significant and at the same time ambiguous. For the first time, stable turns are described and formalized as one of the lexical markers of manipulativeness. The manipulation of the addressee's consciousness by using stable turns in the implementation of various tactics is demonstrated. It is concluded that the use of stable phrases, the actualization of various tactics within the framework of the discrediting strategy, the replacement of words-components or the rearrangement of parts of a sentence, the truncation or reduction of the composition, the change in the composition of the phraseology, entailing a change in the meaning to the opposite, the insertion of concretizing, clarifying definitions, additions into the phraseology indicate a language game used by the writer to implement manipulative influence on the addressee. Modification of a stable turnover creates the effect of novelty and purposeful impact on the reader / listener.

Keywords: manipulation, mass media, steady turnover, speech strategies and tactics, discrediting strategy.

МРНТИ 16.21.43

https://doi.org/10.48081/DLFG6858

С. К. Шаймарданова
Торайгыров университет,
Республика Казахстан, г. Павлодар

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА СЛОВОСОЧЕТАНИЙ В ХУДОЖЕСТВЕННОМ КОНТЕКСТЕ ПАВЛА ВАСИЛЬЕВА

Статья посвящена изучению словосочетаний в лирическом произведении. Материалом исследования служит художественный контекст Павла Васильева, поэта Павлодарского Прииртышья.

Проведен лингвистический анализ различных по структуре словосочетаний в произведениях рассматриваемого автора, выявленыособенности межсловных семантических отношений в простых и в сложных словосочетаниях.

Установлено, что автор использует в своих произведениях не только традиционные двухкомпонентные словосочетания, но и редко встречающиеся в лирических произведениях трехкомпонентные словосочетания.

Появление в исследуемом авторском лирическом контексте трехкомпонентных (трехчленных) словосочетаний обусловлено тем, что в некоторых случаях сочетание двух существительных, образующих простое словосочетание, не дает полнокровного смысла для его понимания, поэтому автор расширяет эту структуру, добавляя имя прилагательное, поясняющее и уточняющее смысл всего простого словосочетания.

Ключевые слова: художественный контекст, структура словосочетаний, простые словосочетания, сложные словосочетания.

Введение

Лингвистика текста – направление современных лингвистических исследований, объектом которых являются правила построения связного текста, роль и значение единиц разных уровней языка.

Разделяя мнение многих исследователей (Л. В. Щербы, В. В. Виноградова, Б. Эйхенбаума, А. И. Ефимова и др.), занимавшихся

вопросами поэтики языка, признаем тесную связь явления семантического осложнения слова в художественном тексте с приобретением словом экспрессии в составе словосочетаний. Действительно, появление экспрессии в слове сопровождается расширением и усложнением его смыслового объема, появлением в его структуре дополнительных, побочных смысловых оттенков в особых условиях, а именно когда два или три слова образуют словосочетания и выступают уже в составе единиц синтаксического уровня.

Сочетаемость слов в произведениях Павла Васильева достаточно широка, при этом поэт использует как традиционные двухкомпонентные (двучленные), так и менее частотные в лирических произведениях трехкомпонентные (трехчленные) словосочетания.

Актуальность данного исследования заключается в том, что проблемы семантики, проблемы поэтической речи, проблемы номинации, образности, взятые в коммуникативном, функциональном аспекте, являются наиболее исследуемыми в последнее время в современном русском языкознании. Отечественные и зарубежные исследователи посвящают свои работы изучению языка и стиля писателей, не вызывает сомнения актуальность и этой проблемы. В свете ее решаются вопросы поэтической лексикографии, поэтического синтаксиса, его особенностей у разных авторов, анализируются особенности индивидуальных стилей.

Цель исследования. В процессе исследования характерных особенностей авторского словоупотребления можно отметить в качестве основной и наиболее важной цели изучение структурных и семантических особенностей словосочетаний.

Предметом нашего исследованияявляются простые и сложные словосочетания в творчестве Павла Васильева.

Объектом исследования являются стихи и поэмы Павла Васильева,поэта Павлодарского Прииртышья.

Цель исследования – выявить особенности авторского использования сложных синтаксических целых.

Для достижения поставленной цели ставятся и решаются следующие **задачи**:

1) выявить и охарактеризовать словосочетания в произведениях Павла Васильева;

2) установить типы словосочетаний по структуре (модели);

3) установить типы словосочетаний по характеру межкомпонентных семантических отношений;

4) исследовать роль словосочетаний в авторском художественном произведении.

Материалы и методы

Материалом исследования является художественный контекст Павла Васильева. Выбор этот не случаен, т.к. именно в стихотворной речи проявляется в большей степени способности слова развивать новые, неизвестные для общего языка, индивидуальные значения, ритмически организованное слово сложнее, богаче по смыслу, разнообразны его ассоциативные связи. На наш взгляд художественный контекст Павла Васильева является ярким примером индивидуально-авторского употребления слова.

Методы исследования. В качестве основных методов исследования использованы наблюдение, описание, контекстуальный анализ.

Результаты и обсуждение

Новизной и оригинальностью в смысловом отношении считаются словосочетания, построенные по модели «Существительное + существительное в Род.падеже». В рамках этом модели выделяются словосочетания со средней степенью смысловой связи («конкретное существительное + отвлеченное существительное», «отвлеченное существительное + конкретное существительное», «прилагательное + существительное + существительное») и словосочетание с высокойстепенью смысловой близости (содержащее скрытое сравнение; словосочетания, в которых управляющим словом является существительное что-либо, принадлежащее живому организму, а управляемым – либо другое существительное).

Для сравнения рассмотрим следующие примеры: «ведро…ржанья», «решето огней (теней, светов)». В первом словосочетании слово «ведро» употреблено в необычном смысле. Гиперболически, с целью усиления впечатления от раскатистого, «буйного» ржания лошадей, автор употребляет конкретное слово «ведро» для обозначения абстрактного понятия «меры и степени мощи, силы» издаваемого животными крика. При этом отвлеченное существительное «ржанье» приобретает конкретизированный характер, точнее, значение вещественности, это подчеркивает и словесное окружение, микроконтекст: «Ведро серебряного ржанья подставишь к мордам – наберешь». Таким образом, слово «ржанье» имеет сгущенную семантику: в его семантической структуре сосуществуют абстрактное значение и значение вещественности в отчетливо прослеживаемой связи. На появление в этом слове вещественного значения влияет зависимость его от словесной единицы, отдаленной по предметно-логическому содержанию (средняя степень смысловой близости): «ведро» – «посуда, предмет домашнего обихода»; «ржанье» – «крик лошадей, домашних животных»; общее – «предметы, явления крестьянского быта»).

Слово «ведро» в контексте употреблено в индивидуально-авторском значении «буйство в высшем его проявлении».

При рассмотрении примера «решето огней» интересным представляется исследование семантической структуры данного словосочетания с учетом неожиданной сочетаемости его составляющих. В художественном контексте Васильева конкретное существительное «решето» (имеющее известное словарное значение предмета домашнего обихода) развивает значение «множество густо разбросанных и мелькающих «огней, теней, светов», вследствие чего это слово абстрагируется. Значение «множество» способствует тому, чтобы управляемые слова имели форму множественного числа, и тем самым их конкретизации. Выявленное художественное значение слова «решето» в индивидуальном употреблении в словарях не отмечается. Семантика этого слова так же «сгущена», сложна.

П. Васильев довольно часто распространяет словосочетании прилагательных, в тех случаях, когда словосочетание «существительное + прилагательное в Род.падеже» недостаточно для уяснения смысла, требует уточнения, разъяснения. В контексте автора получают свое развитие трехчленные словосочетания. Например, сочетания слов «пена трав», «мясцо арбуза», «одежда ворон», «буран пожара», «пурга овса», «вьюга лент», представляются непонятными, может, даже бессмысленными, поэтому признак, по которому эти слова объединяются в словосочетания, обозначается в контексте уточняющим прилагательным: «зеленая пена трав», «рыжий буран костра», «вдовья одежда ворон». Словосочетание «буран костра» объединяет словесные единицы, являющиеся контрастными по значению (оксюморон).

В словосочетании «зеленая пена трав» объединяющим признаком является особое обозначение цвета травы – «зеленый», в словосочетаниях «вдовья одежда ворон», «рыжий буран костра», «золотая пурга овса», «кумачовая вьюга лент» также признак цвета, безусловно, выполняет объединяющую роль: соответственно – «черный» и «рыжий» (красный), «золотой», «кумачовый» цвета объясняют соединение существительных, далеких по предметно-логической соотнесенности.При этом слова «пена», «вьюга», «пурга» реализуют в контексте значение «буйство, буйное колыхание»; слово «буран» (рыжий буран костра) – «буйное, взвихренное пламя»; «одежда» (вдовья одежда ворон) – «оперение».

В контексте автора часто встречаются словосочетания той же модели, в которых управляющим словом является существительное, обозначающее что-либо, принадлежащее живому организму или составляющее часть его, а управляемым – любое другое существительное с конкретным, отдаленным смыслом. В качестве примеров можно привести словосочетания «голова волны», «ребра скал», «ребра оград»,«чрево дома» «оскал луны» и т.п. В этих случаях значение управляющего слова метафоризуется, приобретает переносный характер в необычном словосочетании, а управляемое слово, в

свою очередь, воспринимается в качестве одушевленного существительного. Следует отметить, что в ряду приведенных нами словосочетаний особое значение имеет последнее: «оскал луны». Если в первых трех примерах «голова волны», «ребро скал», «ребра ограды» можно установить относительно высокую степень смысловой близости, то при обращении к словосочетанию «оскал луны» выявление моментов семантического соприкосновения представляется более затруднительным.

По нашему мнению, автор счел необходимым и возможным введение в контекст необычного по своей сочетаемости словосочетания «оскал луны» с тем, чтобы подчеркнуть зловещий характер изображаемых им картин, выразить свое негативное отношение к явлениям хищного, жестокого мира 30-х годов. Слово «оскал» приобретает контекстуальное значение «недобрый мертвенный блеск» («непомеркнувший оскал луны»), в результате сама луна предстает неким свирепым хищным животным со звериным оскалом (ср. «оскалить зубы»). Таким образом, слово «луна» в данном словосочетании (шире – контексте) приобретает значение одушевленности. Словосочетание «оскал луны» – также пример индивидуально-авторского употребления, в соответствии с общей идеей контекста в целом.

Известно, что модель словосочетаний «существительное + существительное в Род. падеже» отличается особой продуктивностью в русском языке, обусловленной большой смысловой емкостью, которую могут приобретать слова в этой модели. П. Васильев мастерски использует эту особенность данной модели в художественном контексте.

Многочисленны в контексте Васильева и словосочетания, употребленные в модели «Существительное + прилагательное»: «пыльный рай», «звериный уют», «дремучий быт», «звериное дыхание», «мертвый клюв», «волчий месяц», «медовые язвы», «набухший камыш», «рябая ночь», «гнилая теплота», «гибельная чернота», «черные рты», «тусклый, смертный мороз», «ситцевые метели», «статный дуб», «обугленный дуб», «золотое тело», «веселый дым» и многие другие. Они представляют собой соединения слов, далеких по смыслу, это поэтические единицы, имеющие нулевую степень смыслового соприкосновения. Необычное, индивидуальное значение в анализируемом художественном контексте развивается именно при соединении слов с далекими семами.

Разоблачая «свинцовые мерзости» реальной действительности 30-х годов, поэт употребляет «теневые» поэтические единицы – яркое свидетельство отрицательного отношения автора к любым проявлениям жестокости и бесчеловечности.

Так, например, своеобразно использует Васильев языковое образное значение слова «рай» (перен. «о красивой местности; о месте, где можно

счастливо и безмятежно жить»): «Мне так легко измять твою сирень, твой пыльный рай с расстроенной гитарой…». Эмоционально-экспрессивная окраска «пыльного рая» не совпадает с языковой, общепринятой. «Рай» в данном микроконтексте означает «необыкновенный мирок, обставленный вещами, замкнутый, по выражению П. Васильева, «вчерашнего дня дремучий быт». В индивидуально-авторском употреблении слово «рай» по сути противопоставлен языковому варианту употребления. Сочетание с прилагательным «пыльный» сгущает, усиливает эмоциональную нагрузку в семантической структуре авторской поэтической единицы: на художественное значение наслаивается ирония, пренебрежение.

Теневое поэтическое слово «тяжелый» в индивидуально-авторском употреблении имеет значение: «набухший от тоски, крови, смерти». Ср.: «И веко тяжелое (набухшее смертельной, гибельной тяжестью»), будто ставень, над глазом остывшим приподнимал», «Мир прежних снов, …пропитанный тяжелым ядом…» («настоянный на крови, смерти», «набухший» и др.), – всего более 40 примеров употребления слова «тяжелый». В качестве контекстуального синонима к ПЕ «тяжелый» выступает слово «густой»: «…на смертях замешанный, воздух густ» («пропитан кровью, смертью»).

Выводы

Художественный контекст П. Васильева отмечен глубокой печатью его творческой индивидуальности. Ощущение поэтом избыточности бытия порождает усиление напряженной энергии слова в контексте. Слово в его контексте приобретает тяжеловесную, сгущенную семантику: «вещная» основа его поэтики находит свое выражение в процессе конкретизации слов с отвлеченным понятием, тем самым абстракции становятся зримыми, определенными: «Судьба плечиста», «ведро серебряного ржанья»; «крылья удачи»; «кумачовая вьюга лент»; «пыльный рай»; «рябая ночь»; «ситцевые метели»; «дебритемноты»; «дыры мрака»; «пыльное удушье».

Семантическая многоплановость поэтического слова Павла Васильева обусловлена как общей, идейно-художественной направленностью контекста, так и активной авторской позицией в нем. В результате анализасловосочетаний в его произведениях были выявлены простые словосочетания, имеющие структуру с доминирующим именем существительным: 1) модель «существительное + существительное в Р.п.» и 2) модель «существительное + прилагательное», а также необычные сложные трехчленные словосочетания, которые являются примерами индивидуально-авторского использования.

Стабильность, устойчивость поэтических языковых средств, используемых поэтом, создают определенный контекст творчества, формирующий чисто васильевское видение мира, его индивидуально-поэтический почерк.

Список использованных источников

1 **Бабенко, Л. Г., Казарин, Ю. В.** Лингвистический анализ художественного текста. – М. : Флинта : Наука, 2016. – 495 с.

2 **Болотнова, Н. С.** Филологический анализ текста. – М. : Флинта : Наука, 2009. – 520 с.

3 **Баранов, А. Н.** Лингвистическая экспертиза текста. Теоретические основы и практика. – М. : Флинта : Наука, 2007. – 592 с.

4 **Васильев, Павел.** Собрание сочинений (в двух томах). – Алматы, 2009. – 942 с.

5 **Кожин, А. Н.** Введение в теорию художественной речи: учебное пособие. – М. : Флинта : Наука, 2013. – 224 с.

6 **Купина, Н. А., Николина, Н. А.** Филологический анализ художественного текста. Практикум. – М. : Флинта : Наука, 2011. – 408 с.

7 **Лисовицкая, Л. Е.** Технология лингвистического анализа художественного текста. – Москва, Берлин : Директ-Медиа, 2015. – 265 с.

8 **Торшин, А. А.** Произведение художественной литературы : основные аспекты анализа. – М. : Флинта : Наука, 2013. – 256 с.

9 **Тюпа, В. И.** Анализ художественного текста PDF. – М. : Академия, 2009. – 336 с.

10 **Шанский, Н. М., Махмудов, Ш. А.** Филологический анализ художественного текста. – Москва : Русское слово – учебник, 2013. – 257 с.

References

1 **Babenko, L. G., Kazarin, Yu. V.** Lingvisticheskii analiz hudozhestvennogo teksta [Linguistic analysis of artistic text] [Text] – Moscow : Flinta: Nauka, 2016. – 495 p.

2 **Bolotnova, N. S.** Filologicheskii analiz teksta [Philological analysis of text] [Text] – Moscow : Flinta : Nauka, 2009. – 520 p.

3 **Baranov, A. N.** Lingvisticheskaya ekspertiza teksta. Teoreticheskiye osnovy i praktika [Linguistic expertise of text. Theoretical foundations and practice] [Text] – Moscow : Flinta : Nauka, 2007. – 592 p.

4 **Vasilyev, P.** Sobraniye sochinenii (v dvuh tomah) [Collection of works (in two volumes)] [Text] – Almaty, 2009. – 942 p.

5 **Kozhin, A. N.** Vvedeniye v teoriyu hudozhestvennoi rechi: uchebnoye posobiye [Introduction into theory of artistic speech: training manual] [Text] – Moscow : Flinta : Nauka, 2013. – 224 p.

6 **Kupina, N. A., Nikolina, N. A.** Filologicheskii analiz hudozhestvennogo teksta. Praktikum [Philological analysis of artistic text. Practical manual] [Text] – Moscow : Flinta : Nauka, 2011. – 408 p.

7 **Lisovickaya, L. Ye.** Tehnologiya lingvisticheskogo analiza hudozhestvennogo teksta [Technology of linguistic analysis of artistic text] [Text] – Moscow, Berlin : Direkt-Media, 2015. – 265 p.

8 **Torshin, A. A.** Proizvedeniye hudozhestvennoi literatury : osnovnyye aspekty analiza [The work of fiction: main aspects of analysis] [Text] – Moscow : Flinta : Nauka, 2013. – 256 p.

9 **Tyupa, V. I.** Analiz hudozhestvennogo teksta [Analysis of artistic text] [Text] – Moscow : Akademia, 2009. – 336 p.

10 **Shanskii, N. M., Mahmudov, Sh. A.** Filologicheskii analiz hudozhestvennogo teksta [Philological analysis of artistic text] [Text] – Moscow : Russkoye slovo – uchebnik, 2013. – 257 p.

Материал поступил в редакцию 21.05.21.

С. К. Шаймарданова
Торайғыров университеті,
Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.
Материал баспаға 21.05.21 түсті.

ПАВЕЛ ВАСИЛЬЕВТІҢ КӨРКЕМ КОНТЕКСТІНДЕГІ СӨЗ ТІРКЕСТЕРІНІҢ ҚҰРЫЛЫМДЫҚ-СЕМАНТИКАЛЫҚ СИПАТТАМАСЫ

Мақала лирикалық шығармадағы сөз тіркестерін зерттеуге арналған. Зерттеу материалы Павлодар Ертіс өңірінің ақыны Павел Васильевтің көркемдік мәнмәтіні болып табылады.

Қарастырылып отырған автордың шығармаларындағы құрылымы әртүрлі сөз тіркестеріне лингвистикалық талдау жүргізілді, қарапайым және күрделі сөз тіркестеріндегі вербальды семантикалық қатынастардың ерекшеліктері анықталды.

Автор өз шығармаларында дәстүрлі екі компонентті сөз тіркестерін ғана емес, лирикалық шығармаларда сирек кездесетін үш компонентті сөз тіркестерін де қолданатыны анықталды.

Зерттелетін автордың лирикалық контекстінде үш компонентті (үш мүшелі) сөз тіркестерінің пайда болуы кейбір жағдайларда қарапайым сөз тіркесін құрайтын екі зат есімнің тіркесімі оны түсіну үшін толық мағына бермейтіндігіне байланысты, сондықтан

автор бұл құрылымды сын есімді қосу арқылы кеңейтеді, бүкіл қарапайым фразаның мағынасын түсіндіру және нақтылау үшін.

Кілтті сөздер: көркемдік контекст, сөз тіркестерінің құрылымы, қарапайым сөз тіркестері, күрделі сөз тіркестері.

S. K. Shaimardanova
Toraighyrov University,
Republic of Kazakhstan, Pavlodar.
Material received on 21.05.21.

STRUCTURAL AND SEMANTIC CHARACTERISTICS OF COLLOCATIONS IN THE ARTISTIC CONTEXT OF PAVEL VASILIEV

The article is devoted to the study of word combinations in a lyric work. The research material is the artistic context of Pavel Vasiliev, the poet of the Pavlodar Irtysh region.

The linguistic analysis of the various word combinations in the works of the author under consideration is carried out, the features of inter-word semantic relations in simple and complex word combinations are revealed.

It is established that the author uses not only traditional two-component collocations in his works, but also three-component collocations that are rarely found in lyrical works.

The appearance of three-component (three-term) word combinations in the author's lyrical context under study is due to the fact that in some cases the combination of two nouns forming a simple collocation does not give a full-fledged meaning for its understanding, so the author expands this structure by adding an adjective that explains and clarifies the meaning of the entire simple collocation.

Keywords: artistic context, structure of collocations, simple collocations, complex collocations.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ АҚПАРАТ

Адильбекова Айдын Камбарбековна, магирстант, 2 курс, «Шығыс филология және аударма» кафедрасы, Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті, Алматы, 050006, Қазақстан Республикасы, e-mail: aidynad@mail.ru

Азаматова Ария Хазиевна, филология ғылымдарының докторы, доцент, Қазақстан менеджемент, экономика және болжау институты, Алматы қ., 050010, Қазақстан Республикасы, e-mail: ariya_azamatova@mail.ru

Арунова Лейла Мархатқызы, магистрант, «Шет тілі: екі шет тілі» мамандығы, Филология факультеті, Л. Н. Гумилев атындағы Еуразиялық ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан қ., 010000, Қазақстан Республикасы, e-mail: a.leila@internet.ru

Ахметбекова Асель Мейрамовна, PhD, қауым. профессор, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: assel_am@mail.ru

Әбдікәрім Нұрай Абытқызы, магистрант, 1 курс,Филология институты, Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, Алматы қ., 050000, Қазақстан Республикасы, e-mail: nurai.abdikarim@mail.ru

Базарбаева З. М., филология ғылымдарының докторы, профессор, бас маман, А. Байтурсынов атындағы Тіл Білімі институты, Алматы қ., 050000, Қазақстан Республикасы, e-mail: zeynepmb@mail.ru

Байкенова Қарлығаш Асылбекқызы, оқытушы, Бизнес, білім және құқық факультеті, Инновациялық Еуразия Университеті, Павлодар қ. 140000, Қазақстан Республикасы, e-mail: lasto4ka_1978@mail.ru

Баратова Мухаббат Нұржауқызы, филология ғылымдарының кандидаты, профессор, Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар факультеті, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: baratova.muhabbat1970@mail.ru

Баяхметова Айсұлу Ахметбекқызы, Филология ғылымдарының кандидаты, А. Байтұрсынов атындағы Қостанай мемлекеттік университеті, Қостанай қ., 110000, Қазақстан Республикасы, e-mail: sulu.t63@mail.ru

Бекбосынова Асия Хасанқызы, филология ғылымдарының кандидаты, қауымд. профессор, Ө. Сұлтанғазин атындағы педагогикалық институты, А. Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті, Қостанай қ., 110000, Қазақстан Республикасы, e-mail: assia-bek@mail.ru

Болатбекова Жанерке Болатбекқызы, докторант, «Қазақ тілі мен әдебиеті» мамандығы, С. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті, Өскемен қ., 070004, Қазақстан Республикасы, e-mail: zhandai@bk.ru

Жанұзақова Құралай Темірбекқызы, филология ғылымдарының докторы, профессор, Қазақ филологиясы мен әлем тілдері факультеті, Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, Алматы қ., 050000, Қазақстан Республикасы, e-mail: kuralay_zhanuzak@mail.ru

Жумакаева Б. Д., педагогика ғылымдарының кандидаты, қауымд. профессор, Педагогика және гуманитарлық ғылымдары факультеті, Сүлеймен Демирел атындағы университеті, Алматы қ., 050000, Қазақстан Республикасы;

Жұмабекова Айгул Қазкенқызы, филология ғылымдарының докторы, профессор, «Шығыс филологиясы және аударма» кафедрасы, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ., 050100, Қазақстан Республикасы, e-mail: aigzhum@mail.ru.

Жүсіпов Ертай Қуандықұлы, филология ғылымдарының кандидаты, қауымд. профессор (доцент), Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар факультеті, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: ereke1972@inbox.ru

Жүсіпов Нартай Қуандықұлы, филология ғылымдарының докторы, профессор, Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар факультеті, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: nartai1970@mail.ru.

Ибраимова Жеңісгүл Жалғасбайқызы, филология ғылымдарының кандидаты, Е. А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Филология факультеті, Қарағанды қ., 100030, Қазақстан Республикасы, e-mail: flowervictory85@gmail.com

Имангазинов М. М., филология ғылымдарының докторы, профессор, Гуманитарлық факультеті, І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ., 040000, Қазақстан Республикасы

Кадырова Бакытжан Масалимовна, филология ғылымдарының кандидаты, профессор, доцент, Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар факультеті, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: masalim70@mail.ru

Картаева Айжан Маратбекқызы, филология ғылымдарының докторы, қауымд. профессор, С. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті Өскемен қ., 070004, Қазақстан Республикасы, e-mail: kartaeva2011@mail.ru

Кенан Коч (Kenan Koç), PhD, қауымд. профессор, Мұғла Сыткы Кочман университеті, Мұғла қ., 48000, Түркия Республикасы

Қожамсүгірова Б. Ө., докторант, Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университеті, Алматы қ., A15D5D7, Қазақстан Республикасы, e-mail: b.kozhamsugirova@bk.ru

Кожахметова Баянгуль Рамазановна, гуманитарлық ғылымдарының магистрі, аға оқытушы, Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар факультеті, Торайғыров университеті, Павлодар, 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: bajan2010@yandex.kz

Кожахметова Камила Ермуратовна, докторант, «Қазақ филологиясы» мамандығы, Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар факультеті, Торайғыров университет, Павлодар, 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: kamilita15@mail.ru

Кульбаева Баглан Тасбулатқызы, филология ғылымының кандидаты, доцент, Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: kbaglan62@mail.ru

Курметова Алия Алмабековна, оқытушы, филология мамандығы бойынша гуманитарлық ғылымдар магистрі, Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар факультеті, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: zhemchug_95@mail.ru

Қайрамбаева Айгүл Жаскайратқызы, филология ғылымдарының кандидаты, аға оқытушы, Бизнес, білім және құқық факультеті, Инновациялық Еуразия университеті, Павлодар қ. 140000, Қазақстан Республикасы, e-mail: aigul_zh@inbox.ru

Қуандық Зере Ертайқызы, педагогика ғылымдарының магистрі, докторант, Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар факультеті, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: zere_095@mail.ru

Мажитаева Шара Мажитаевна, филология ғылымдарының докторы, профессор, Филология факультеті, Академик Е. А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Қарағанды қ., 100000, Қазақстан Республикасы, e-mail: s_mazhit@mail.ru

Майкупова Рита Нұрланқызы гуманитарлық ғылымдар магистрі, оқытушы, Марат Оспанов атындағы Батыс Қазақстан медицина университеті, тілдер кафедрасы, Актөбе қ., 030000, Қазақстан Республикасы, e-mail: zhaniya.sapakhova@mail.ru

Манасбаева Н. Ш., докторант, 2 курс, Шетел филологиясы кафедрасы, Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан қ., Қазақстан Республикасы, e-mail: manasbayeva_nsh@enu.kz

Молгаждарова Сағдат Мейрамқызы, аға оқытушы, Филология факультеті, Е. А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Қарағанды, 100030, Қазақстан Республикасы, e-mail:domkrg@mail.ru

Муратова Алтын, филология магистрі, докторант, Филология факультеті, Е. А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Қарағанды қ., 100000, Қазақстан Республикасы, e-mail: altynmuratova@mail.ru

Ниязова Айгуль Есенгельдиевна, педагогика ғылымдарының кандидаты, қауымд. профессор, Филология факультеті, Л. Н. Гумилев атындағы Еуразиялық ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан қ., 010000, Қазақстан Республикасы, e-mail: naigul73@mail.ru

Оленев Станислав Владимирович, филология ғылымдарының кандидаты, доцент, «Стилистика және риторика» кафедрасы, Кемеров мемлекеттік университеті, Кемеров қ., 650000, Ресей Федерациясы, e-mail: stanislav.olenev@gmail.com

Омарова Зауреш Қалиханқызы, Педагогикалық ғылымын магистрі, аға оқытушы, А. Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті, Қостанай қ., 110000, Қазақстан Республикасы, e-mail: izaura2302@mail.ru

Оразбек Макпал Социалкызы, филология ғылымдарының докторы, профессор, Филология факультеті, Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан к., 010008, Қазақстан Республикасы, e-mail: makpal_zere@mail.ru

Сапахова Жания Айтуғанқызы, гуманитарлық ғылымдар магистрі, оқытушы, «Тілдер» кафедрасы, Марат Оспанов атындағы, Батыс Қазақстан медицина университеті, Актөбе қ., 030000, Қазақстан Республикасы, e-mail: zhaniya.sapakhova@mail.ru

Саржигитов Е. Т., педагогика ғылымдарының магистрі, докторант, 3 курс, 6D011700 Қазақ тілі мен әдебиеті, Гуманитарлық факультеті, І. Жансүгіров атындағы Жетісу университеті, Талдықорған қ., 040000, Қазақстан Республикасы

Сарыбаева Баян Жумашевна, филология ғылымдарының кандидаты, доцент, Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар қ., 140000, Қазақстан Республикасы

Сәбитова Л. С., PhD докторы, доцент, «Шетел филологиясы» кафедрасы, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, әдістемелік жұмыс бөлімінің бастығы, Нұр-Сұлтан қ., 010000, Қазақстан Республикасы, e-mail: sabitova_ls@enu.kz

Сенина Кристина Яковқызы, магистр, Жоғарғы гуманитарлық-ғылыми мектебі, Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: kristina9310@mail.ru

Тұрышев Айтмухамет Касымбаевич, филология ғылымдарының докторы, профессор, Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар факультеті, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: trushev56@mail.ru

Трушев Әмірбек Айтмухаметович, филология ғылымдарының кандидаты, доцент, Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар факультеті, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: a.trushev@bsgarant.kzmail.ru

Умиртасова Нурсулу Исмаиловна, магистрант, 2 курс, Шығыс филологиясы және аударма кафедрасы, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ., 050100, Қазақстан Республикасы, e-mail: o_nursulu@mail.ru

Өтелбаева Гүлжан Окматқызы, педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент, Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті, Ақтөбе қ., 030000, Қазақстан Республикасы, e-mail: gv7072@mail.ru

Шаикова Гульвира Кимқызы, филология ғылыми кандидаты, қауымд. профессор (доцент), Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар факультеті, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: gulvira97@mail.ru

Шаймарданова Светлана Кабиденовна, филология ғылыми кандидаты, профессор, Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар факультеті, Торайғыров университеті, Павлодар қ., 140008, Қазақстан Республикасы, e-mail: Shaymardanova56@mail.ru

СВЕДЕНИЯ О АВТОРАХ

Абдикарим Нурай Абытовна, магистрант, 1 курс, Институт филологии, Казахский национальный женский педагогический университет, г. Алматы, 050000, Республика Казахстан, e-mail: nurai.abdikarim@mail.ru

Адильбекова Айдын Камбарбековна, магистрант, 2 курс, Кафедра «Восточная филология и перевод»,Казахский национальный педагогический университет имени Абая, г. Алматы, 050006, Республика Казахстан, e-mail: aidynad@mail.ru

Азаматова Ария Хазиевна, доктор филологических наук, доцент, Казахстанский институт менеджмента, экономики и прогнозирования, г. Алматы, 050010, Республика Казахстан, e-mail: ariya_azamatova@mail.ru

Арунова Лейла Мархатқызы, магистрант, специальность «Иностранный язык: два иностранных языка», Филологический факультет, Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилева, г. Нур-Султан, 010000, Республика Казахстан, e-mail: a.leila@internet.ru

Ахметбекова Асель Мейрамовна, PhD, ассоц. профессор, Торайгыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: assel_am@mail.ru

Базарбаева З. М., доктор филологических наук, профессор главный научный сотрудник, Институт языкознания имени А. Байтурсынова, г. Алматы, 050000, Республика Казахстан, e-mail: zeynepmb@mail.ru

Байкенова Карлыгаш Асылбековна, преподаватель, Инновационный Евразийский университет, г. Павлодар, 140000, Республика Казахстан, e-mail: lasto4ka_1978@mail.ru

Баратова Мухаббат Нуржауовна, кандидат филологических наук, профессор, Факультет гуманитарных и социальных наук, Торайгыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: baratova.muhabbat1970@mail.ru

Баяхметова Айсулу Ахметбековна, кандидат филологических наук, доцент, Костанайский региональный университет имени А. Байтурсынова, г. Костанай, 110000, Республика Казахстан, e-mail: sulu.t63@mail.ru

Бекбосынова Асия Хасановна, кандидат филологических наук, ассоц. профессор, Педагогический институт имени У. Султангазина, Костанайский региональный университет имени А. Байтурсынова, г. Костанай, 110000, Республика Казахстан, e-mail: assia-bek@mail.ru

Болатбекова Жанерке Болатбекқызы, докторант, специальность «Казахский язык и литература», Восточно-Казахстанский университет имени С. Аманжолова, г. Усть-Каменогорск, 070004, Республика Казахстан e-mail: zhandai@bk.ru

Жанузакова Куралай Темирбековна, доктор филологических наук, профессор, Факультет казахской филологии и мировых языков, Казахский государственный женский педагогический университет, г. Алматы, 050000, Республика Казахстан, e-mail: kuralay_zhanuzak@mail.ru

Жумабекова Айгуль Казкеновна, доктор филологических наук, профессор, кафедра «Восточной филологии и перевода», Казахский национальный педагогический университет имени Абая, г. Алматы, 050100, Республика Казахстан, e-mail: aigzhum@mail.ru

Жумакаева Б. Д., кандидат педагогических наук, ассоц. профессор, Факультет педагогических и гуманитарных наук, Университет имени Сулеймана Демиреля, г. Алматы, 050000, Республика Казахстан

Жусупов Нартай Куандыкович, доктор филологических наук, профессор, Факультет гуманитарных и социальных наук, Торайгыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: nartai1970@mail.ru.

Жусупов Ертай Куандыкович, кандидат филологических наук, ассоц. профессор (доцент), Факультет гуманитарных и социальных наук, Торайгыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: ereke1972@inbox.ru

Ибраимова Женисгуль Жалгасбаевна, кандидат филологических наук, Карагандинский университет имени Е. А. Букетова, Филологический факультет, г. Караганда, 100030, Республики Казахстан, e-mail: flowervictory85@gmail.com

Имангазинов М. М., доктор филологических наук, профессор, Гуманитарный факультет, Жетысуский университет, г. Талдыкорган, 040000, Республика Казахстан

Кадырова Бакытжан Масалимовна, кандидат филологических наук, профессор, доцент, Факультет гуманитарных и социальных наук, Торайгыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, masalim70@mail.ru

Кайрамбаева Айгуль Жаскайратовна, кандидат филологических наук, ст. преподаватель, Инновационный Евразийский университет, г. Павлодар, 140000, Республика Казахстан, e-mail: aigul_zh@inbox.ru

Картаева Айжан Маратбековна, доктор филологических наук, ассоц. профессор, Восточно-Казахстанский университет имени С. Аманжолова, г. Усть-Каменогорск, 070004, Республика Казахстан, e-mail: kartaeva2011@mail.ru

Кенан Коч (Kenan Koç), PhD, ассоц. профессор, Университет Мугла Сыткы Кочман, г. Мугла, 48000, Турецкая Республика

Кожахметова Баянгуль Рамазановна, кандидат филологических наук, ст. преподаватель, магистр гуманитарных наук, Факультет гуманитарных и

социальных наук, Торайгыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: bajan2010@yandex.kz

Кожахметова Камила Ермуратовна, докторант, специальность «Казахская филология», Факультет гуманитарных и социальных наук, Торайгыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: kamilita15@mail.ru

Кульбаева Баглан Тасбулатовна, кандидат филологических наук, доцент, Павлодарский педагогический университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: kbaglan62@mail.ru, 87013051482

Курметова Алия Алмабековна, магистр гуманитарных наук по специальности филология, преподаватель, Факультет гуманитарных и социальных наук, Торайгыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: zhemchug_95@mail.ru

Кожамсугирова Б. О., докторант, Казахский университет международных отношений и мировых языков имени Абылай хана, Республика Казахстан, A15D5D7, г. Алматы, e-mail: b.kozhamsugirova@bk.ru

Қуандық Зере Ертайқызы, магистр педагогикческих наук, доторант, Факультет гуманитарных и социальных наук, Торайгыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: zere_095@mail.ru

Мажитаева Шара Мажитаевна, доктор филологических наук, профессор, Филологический факультет, Карагандинский университет имени академика Е. А. Букетова, г. Караганда, 100028, Республика Казахстан, e-mail: s_mazhit@mail.ru

Майкупова Рита Нурлановна, магистр гуманитарных наук, преподаватель, кафедра «Языков», Западно-Казахстанский медицинский университет, имени Марата Оспанова, г. Актобе, 030000, Республика Казахстан, e-mail: zhaniya.sapakhova@mail.ru

Манасбаева Н. Ш., докторант, 2 курс, кафедра «Иностранной филологии», Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилева, г. Нур-Султан, 010000, Республика Казахстан, e-mail: manasbayeva_nsh@enu.kz

Молгаждарова Сагдат Мейрамовна, ст. преподаватель, филологический факультет, Карагандинский университет имени Е. А. Букетова, г. Караганда, 100030, Республики Казахстан, e-mail: domkrg@mail.ru

Муратова Алтын, магистр филологии, докторант, Филологический факультет, Карагандинский университет имени Е. А. Букетова, г. Караганда, 100028, Республика Казахстан, e-mail: altynmuratova@mail.ru

Ниязова Айгуль Есенгельдиевна, кандидат педагогических наук, ассоц. профессор, Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилева, Филологический факультет, г. Нур-Султан, 010000, Республика Казахстан, e-mail: naigul73@mail.ru

Оленев Станислав Владимирович, кандидат филологических наук, доцент, кафедра «Стилистики и риторики», Кемеровский государственный университет, г. Кемерово, 650000, Российская Федерация, e-mail: stanislav.olenev@gmail.com

Омарова Зауреш Калихановна, магистр педагогических наук, ст. преподаватель, Костанайский государственный университет имени А. Байтурсынова, г. Костанай, 110000, Республика Казахстан, e-mail: izaura2302@mail.ru

Оразбек Макпал Социалкызы, доктор филологических наук, профессор, Филологический факультет, Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилева, г. Нур-Султан, 010008, Республика Казахстан, e-mail: makpal_zere@mail.ru

Сабитова Л. С., PhD, доцент, кафедра «Иностранной филологии», начальник отдела методической работы, Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилева, г. Нур-Султан, Республика Казахстан, e-mail: sabitova_ls@enu.kz

Сапахова Жания Айтугановна, магистр гуманитарных наук, преподаватель, кафедра «Языков», Западно-Казахстанский медицинский университет, имени Марата Оспанова, г. Актобе, 030000, Республика Казахстан, e-mail: zhaniya.sapakhova@mail.ru,

Саржигитов Е. Т., магистр педагогических наук, докторант, 3 курс, 6D011700 Казахский язык и литература, Гуманитарный факультет, Жетысуский университет имени И. Жансугурова, г. Талдыкорган, 040000, Республика Казахстан

Сарыбаева Баян Жумашевна, кандидат филологических наук, доцент, Павлодарский педагогический университет, г. Павлодар, 140000, Республика Казахстан

Сенина Кристина Яковлевна, магистрант, Высшая школа гуманитарных наук, Павлодарский педагогический университет, г. Павлодар, 140000, Республика Казахстан, e-mail: kristina9310@mail.ru

Трушев Айтмухамет Касымбаевич, доктор филогических наук, Гуманитарно-педагогический факультет, Торайгыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: trushev56@mail.ru

Трушев Амирбек Айтмухаметович, доктор филогических наук, профессор, Гуманитарно-педагогический факультет, Торайгыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: a.trushev@bsgarant.kzmail.ru

Умиртасова Нурсулу Исмаиловна, магистрант, 2 курс, кафедра «Восточной филологии и перевода», Казахский национальный педагогический

университет имени Абая, г. Алматы, 050100, Республика Казахстан, e-mail: o_nursulu@mail.ru

Утельбаева Гульжан Укматовна, кандидат педагогических наук, доцент, Актюбинский региональный государственный университет имени К. Жубанова, г. Актобе, 030000, Республика Казахстан, e-mail: gv7072@mail.ru

Шаикова Гульвира Кимовна, кандидат филологических наук, ассоц. профессор (доцент), Факультет гуманитарных и социальных наук, Торайгыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: gulvira97@mail.ru

Шаймарданова Светлана Кабиденовна, кандидат филологических наук, профессор, Факультет гуманитарных и социальных наук, Торайгыров университет, г. Павлодар, 140008, Республика Казахстан, e-mail: Shaymardanova56@mail.ru

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS

Abdikarim Nuray Abytovna, undergraduate student, 1st year, Institute of Philology, Kazakh National Women's Pedagogical University, Almaty, 050000, Republic of Kazakhstan, e-mail: nurai.abdikarim@mail.ru

Adilbekova Aidyn Kambarbekovna, undergraduate student, 2 year, Abai Kazakh National Pedagogical University, Department of «Eastern Philology and Translation», Almaty, 050006, Republic of Kazakhstan, e-mail: aidynad@mail.ru

Akhmetbekova Assel, PhD, associate professor, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: assel_am@mail.ru,

Arunova L. M., undergraduate student in «Foreign language: two foreign languages», Faculty of Philology, L. N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, 010000, Republic of Kazakhstan, e-mail: a.leila@internet.ru

Azamatova Ariya, PhD, associate professor, Kazakhstan Institute of Management, Economics and Strategic Research, Almaty, 050010, Republic of Kazakhstan, e-mail: ariya_azamatova@mail.ru

Baratova Mukhabbat Nurzhauovna, Candidate of Philology, professor, Faculty of Humanities and Social Sciences, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: baratova.muhabbat1970@mail.ru.

Bayakhmetova Aysulu Akhmetbekovna, Candidate of Philology, associate professor, A. Baitursynov Kostanay State University, Kostanay, 11000, Republic of Kazakhstan, e-mail: sulu.t63@mail.ru

Baykenova Karlygash Asylbekovna, teacher, Faculty of Business, Education and Law, Innovative University of Eurasia, Pavlodar, 140000, Republic of Kazakhstan, e-mail: lasto4ka_1978@mail.ru

Bazarbayeva Z. M., PhD, professor, Chief researcher A. Baitursynov Institute of Linguistics, Almaty, 050000, Republic of Kazakhstan, e-mail: zeynepmb@mail.ru

Bekbossynova Assiya Khassanovna, Candidate of Philological Sciences, associate professor, U. Sultangazin Pedagogical Institute, A. Baitursynov Kostanay Regional University, Kostanay,110000, Republic of Kazakhstan, e-mail: assia-bek@mail.ru

Bolatbekova Zhanerke Bolatbekkyzy, Doctoral studen, specialty «Kazakh Language and Literature», Sarsen Amanzholov East Kazakhstan University, Ust'-Kamenogorsk, 070004, Republic of Kazakhstan, e-mail: zhandai@bk.ru

Imangazinov M. M., Doctor of Philology, professor, Faculty of Humanities, Zhetysu State University named after I. Zhansugurov, Taldykorgan, 040000, Republic of Kazakhstan

Kadyrova Bakytzhan Masalimovna, Candidate of Philological Sciences, professor, Faculty of Humanities and Social Sciences, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: masalim70@mail.ru

Kairambayeva Aigul Zhaskairatovna, Candidate of Philological Sciences, senior teacher, Faculty of Business, Education and Law, Innovative University of Eurasia, Pavlodar, 140000, Republic of Kazakhstan, e-mail: aigul_zh@inbox.ru

Kartaeva Aizhan Muratbekovna, Doctor of Philology, associate professor, S. Amanzholov East Kazakhstan University, Ust-Kamenogorsk, 070004, Republic of Kazakhstan, e-mail: kartaeva2011@mail.ru

Kenan Koç, PhD, associate professor, Sytky Kochman Mugla University, Mugla, 48000, Republic of Turkey

Kozhakhmetova Bayangul Ramazanovna, Master of Arts, senior teacher, Faculty of Humanities and Social Sciences, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: bajan2010@yandex.kz

Kozhakhmetova K. E, doctoral student, «Kazakh philology», Faculty of Humanities and Social Sciences, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: kamilita15@mail.ru

Kozhamsugirova B. O., doctoral student, Ablaikhan Kazakh University of International Relations and World Languages, Almaty, A15D5D7, Republic of Kazakhstan, e-mail: b.kozhamsugirova@bk.ru

Kuandyk Zere, Master of Pedagogical sciences, doctoral student, Faculty of Humanities and Social Sciences, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: zere_095@mail.ru

Kulbaeva Baglan Tasbulatovna, Candidate of Philological Sciences, associate professor, Pavlodar Pedagogical University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: kbaglan62@mail.ru

Kurmetova Aliya Almabekovna, lecturer, Master of Humanities in Philology, Faculty of Humanities and Social Sciences, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: zhemchug_95@mail.ru

Manasbayeva N. Sh., doctoral student, 2nd year, Department of Foreign Philology, L. N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, 01000, Republic of Kazakhstan, e-mail: manasbayeva_nsh@enu.kz

Maykupova Rita Nurlanovna, Master of Arts, teacher, West Kazakhstan Medical University named after Marat Ospanov, Aktobe, 030000, Republic of Kazakhstan, e-mail: zhaniya.sapakhova@mail.ru,

Mazhitaeva Shara Mazhitaevna, Doctor of Philology, professor, Philological Faculty, E. A. Academician Buketov Karaganda State University, Karaganda, 100028, Republic of Kazakhstan, e-mail: s_mazhit@mail.ru

Molgazhdarova Sagdat Meiramovna, senior lecturer, E. A. Buketov Karaganda State University, Faculty of Philology, Karaganda, 100030, Republic of Kazakhstan, e-mail: domkrg@mail.ru,

Muratova Altyn, Master of Philology, doctoral student, Philological Faculty, E. A. Buketov Karaganda State University, Karaganda, 100028, Republic of Kazakhstan, e-mail: altynmuratova@mail.ru

Niyazova A. E., Candidate of Pedagogical Sciences, associate professor, Faculty of Philology, L. N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, 010000, Republic of Kazakhstan, e-mail: naigul73@mail.ru

Olenev Stanislav Vladimirovich, Candidate of the Philological Sciences, docent, Department of Stylistics and Rhetoric, Kemerovo State University, Kemerovo, 650000, Russian Federation, e-mail: stanislav.olenev@gmail.com

Omarova Zauresh Kalikhanovna, Master of Pedagogical Sciences, Senior Lecturer, Kostanay State University A. Baitursynov, Kostanay, 110000, Republic of Kazakhstan, e-mail: izaura2302@mail.ru

Orazbek Makpal Sotsialkyzy, Doctor of Philology, professor, Faculty of Philology, L. N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, 010008, Republic of Kazakhstan, e-mail: makpal_zere@mail.ru

Sabitova L. S., PhD, associate professor, Department of Foreign Philology, Head of the Methodological Work Department, L. N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, 010000, Republic of Kazakhstan, e-mail: sabitova_ls@enu.kz

Sapakhova Zhania Aituganovna, Master of Arts, teacher, West Kazakhstan Medical University, named after Marat Ospanov, Aktobe, 030000, Republic of Kazakhstan, e-mail: zhaniya.sapakhova@mail.ru

Sarybaeva Bayan Zhumashevna, PhD, associate professor, Pavlodar Pedagogical University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan

Sarzhigitov E. T., Master of Pedagogical Sciences, doctoral student, 3rd course, 6D011700 Kazakh Language and Literature, Faculty of Humanities, Zhetysu State University named after I. Zhansugurov, Taldykorgan, 040000, Republic of Kazakhstan

Senina Kristina Yakovlevna, undergraduate student, Pavlodar Pedagogical University, Higher School of Humanities, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: kristina9310@mail.ru,

Shaikova Gulvira Kimovna, Candidate of Philological Sciences, associate professor, Faculty of Humanities and Social Sciences, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: gulvira97@mail.ru

Shaimardanova Svetlana Kabidenovna, professor, Faculty of Humanities and Social Sciences, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: Shaymardanova56@mail.ru

Trushev Amirbek Aitmukhametovich, Faculty of Humanities and Social Sciences, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: a.trushev@bsgarant.z

Trushev A., Faculty of Humanities and Education, Toraighyrov univtrsity, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: trushev56@mail.ru

Umırtasova Nupsulu Ismaılovna, undergraduate student, 2nd year, Department of Oriental Philology and Translation, Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, 050100, Republic of Kazakhstan, e-mail: o_nursulu@mail.ru

Utelbayeva Gulzhan Ukmatovna, PhD in Pedagogic Sciences, Docent Aktobe Regional State University named after K. Zhubanov, Aktobe, 030000, Republic of Kazakhstan, e-mail: gv7072@mail.ru

Zhanuzakova Kuralay Temirbekovna, doctor of philology, professor. Institute of Philology, Kazakh National Women's Pedagogical University, Almaty, 050000, Republic of Kazakhstan, e-mail: kuralay_zhanuzak@mail.ru

Zhenisgul Zhalgasbayevna Ibraimova, Candidate of Philological Sciences, Faculty of Philology, E. A. Buketov Karaganda State University, Karaganda, 100030, Republic of Kazakhstan, e-mail: flowervictory85@gmail.com

Zhumakaeva B. D., Associate Professor, Faculty of Educational Sciences and Humanities, University of Suleyman Demirel, Almaty, 050000, Republic of Kazakhstan

Zhumabekova Aigul Kazkenovna, Doctor of Philology, professor, Department of Oriental Philology and Translation, Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, 050100, Republic of Kazakhstan, e-mail: aigzhum@mail.ru

Zhussupov Nartay Kuandykovich, Doctor of Philology, professor, Faculty of Humanities and Social Sciences, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: nartai1970@mail.ru

Zhussupov Yertay, Candidate of Philological Sciences, associate professor, Faculty of Humanities and Social Sciences, Toraighyrov University, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, e-mail: ereke1972@inbox.ru

АВТОРЛАРҒА АРНАЛҒАН ЕРЕЖЕЛЕР ТОРАЙҒЫРОВ УНИВЕРСИТЕТІНІҢ ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛЫ «ТОРАЙҒЫРОВ УНИВЕРСИТЕТІНІҢ» ХАБАРШЫСЫ

Редакциялық алқа авторлардан журналда жариялау үшін мақалалар дайындау кезінде келесі ережелерді басшылыққа алуды сұрайды.

Журнал редакциясына ұсынылатын ғылыми мақалалар «Журналдар, жинақтар, ақпараттық басылымдар. Жарияланатын материалдарды баспаға рәсімдеу» МЕМСТ 7.5.-98 сәйкес, мақала рәсімдеу бойынша басылымның базалық стандарттарына сәйкес, рәсімделуі тиіс. Мақалаға қатысты библиографиялық тізімдер «Библиографиялық жазба. Библиографиялық сипаттама. Құрастырудың жалпы талаптары мен ережелері».

***Нөмірге бір автордан не тең авторлар ұжымының құрамында бір автордан аспайтын қолжазбаға жол беріледі.**

***Бір мақаланың тең авторларының саны 5-тен аспайды.**

***Мақаланың түпнұсқалық дәрежесі кем дегенде 60 % болуы керек.**

***Жіберілетін мақалалар бұрын жарияланбауы тиіс, кейіннен басқа журналдарда жариялауға, оның ішінде басқа тілдерге аударуға жол берілмейді.**

***Қолжазбаны жариялауға қабылдау туралы шешім рецензиялау рәсімі өткізілгеннен кейін қабылданады.**

***Рецензиялау құпия түрде жүргізіледі («екі жақты соқыр рецензиялау»), авторға рецензенттің аты, ал рецензентке – мақала авторының аты хабарланбайды.**

***Мақалалар төлем туралы түбіртекпен бірге жіберіледі. Ғылыми дәрежесі бар тұлғалармен бірлескен авторлықтағы магистранттар мен докторанттардың мақалаларын қоса алғанда, журналда жариялау құны 1000 (бір мың) теңге.**

***Егер мақаланы плагиаттан өтпесе немесе рецензент қабылдамаған болса, мақала үшін төлем қайтарылмайды. Автор мақаланы плагиатқа немесе рецензиялауға 1 рет қайта жібере алады.**

Мақалаларды рәсімдеуге қойылатын талаптар

Мақалалар келесі ережелерге сәйкес қатаң түрде рәсімделуі керек:

– Журналдарға барлық ғылыми бағыттар бойынша компьютерде терілген, парақтың бір жағында 30 мм жиекпен басылған мақалалар, «Microsoft Office Word (97, 2000, 2007, 2010) для WINDOWS»мәтіндік редакторларындағы барлық материалдары бар электронды медиа қабылданады.

– Аннотацияларды, әдебиеттерді, кестелерді, суреттер мен математикалық формулаларды қосаалғанда, мақаланың жалпы көлемі басылған мәтіннің 12 парағынан аспауы тиіс. Мақала мәтіні: кегль – 14 пункт, гарнитурасы – Times New Roman (орыс, ағылшын және неміс тілдері үшін), KZ Times New Roman (қазақ тілі үшін).

Ғылыми мақаланың құрылымы атауынан, аңдатпалардан, түйінді сөздерден, негізгі ережелерден, кіріспеден, материалдар мен әдістерден, нәтижелер мен талқылаудан, қорытындыдан, тұжырымнан, қаржыландыру туралы ақпараттан (бар болса), әр бір мақалаға дереккөздердің кириллицамен (қазақ және орыс тілдерінде) жазылуының романизацияланған (латын әліпбиімен транслитерленген) нұсқасын қосаалғандағы, әдебиет тізімінен (пайдаланылатын дереккөздерден) тұрады) МЕМСТ 7.79–2000 (ИСО 9–95) қараңыз. Правила транслитерации кирилловского письма латинским алфавитом.

Мақалада болуы тиіс:

1 **ҒТАМР** (Ғылыми техникалық ақпараттың мемлекеттік аралық рубрикатор);

2 ҒТАМР-дан кейін **DOI** жоғарғы оң жақбұрышта (журналдың редакциясы тағайындайды және толтырады);

3 Автордың (лардың) **Тегі, Аты, Әкесінің аты** (толық) – қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде (қою әріппен, ортада), бас авторды (*) таңбамен белгілу керек;

4 **Ғылыми дәрежесі,** ғылыми атағы;

5 **Аффилиация** (факультет немесе өзге құрылымдық бөлімше, ұйым (жұмыс (оқу) орны), қала, пошталық индекс, ел) – қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде;

6 **E-mail;**

7 **Мақала атауы** мақаланың мазмұнын, тақырыбын және ғылыми зерттеу нәтижелерін көрсетуі керек. Мақала атауына ақпараттық мазмұн, тартымдылық және бірегейлікті енгізу қажет (12 пункттен артық емес, бас әріптермен, қою қаріппен, ортасында, үштілде: орыс, қазақ, ағылшын немесе неміс тілдерінде);

8 **Аңдатпа** – мақаланың мақсатын, мазмұнын, түрін, нысанын және басқа да ерекшеліктерін қысқаша сипаттау. Автордың пікірінше, негізгі және құндыкезеңдер, нысандар, олардыңбелгілері мен зерттеу нәтижелері көрсетілуі керек. Қазақ, орыс және ағылшын не неміс тілдерін деберіледі (адатпаның ұсынылатынкөлемі – 150-ден кем емес, 300 сөзден артық емес, курсивпен, қою емес шрифтпен, кегль – 12 пункт, сол және оң жақтағы абзацтық шегініс 1 см, үлгіні қара);

9 **Тірек сөздер** – объект, ғылыми сала және зерттеу әдістерітерминдерінде мәтіннің мазмұнын көрсететін сөздер жиынтығы (үш тілде ресімделеді: орыс, қазақ, ағылшын не неміс; кегль – 12 пункт, курсив, сол жақ-оң жақ шегініс – 1 см.). Ұсынылатын тірексөздер саны – 5–8, тірексөз тіркесіндегі сөздер саны-3-тен аспауы тиіс. Олармаңыздылығы бойыншаанықталады, яғни мақаланың ең маңызды тірек сөзі тізімде бірінші болуы керек (үлгіні қараңыз);

10 **Мақаланың негізгі бөлігі** оның бөліктерінің белгілі бір ретімен жазылады, оған мыналар кіреді:

– **Кіріспе** / Introduction (абзац 1 см сол жақ жиегінде, қою әріптермен, кегль-14 пункт). Тақырыпты таңдауды негіздеу; тақырыптың немесе мәселенің өзектілігі. Тақырыптың өзектілігі осы объектіні зерттеуге деген жалпы қызығушылықпен анықталады, бірақ бар сұрақтарға толық жауаптардың болмауымен, ол тақырыптың теориялық немесе практикалық маңыздылығымен дәлелденеді.

– **Материалдар мен әдістер** (сол жақ шетінен 1 см абзац, қою әріптермен, кегль – 14 пункт). Олар материалдар мен жұмыс барысын сипаттаудан, сондай-ақ қолданылған әдістердің толық сипаттамасынан тұруы керек.

– **Нәтижелер және талқылау** (сол жақ шетінен 1 см абзац, қалың әріптермен, кегль – 14 пункт). Сіз алған зерттеу нәтижелерін талдау және талқылау. Зерттеу барысында алынған нәтижелер бойынша қорытындылар келтіріледі, негізгі мәні ашылады. Бұл мақаланың маңызды бөлімдерінің бірі. Онда сіздің жұмысыңыздың нәтижелерін талдау және алдыңғы жұмыстармен, талдаулармен және қорытындылармен салыстырғанда тиісті нәтижелерді талқылау қажет.

– **Қаржыландыру туралы ақпарат** (бар болса) (сол жақ шеті бойынша 1 см абзац, қою әріптермен, кегль – 14 пункт).

– **Қорытынды** / Conclusion (абзац 1 см сол жақ жиегінде, қою әріптермен, кегль – 14 пункт). Қорытынды – осы кезеңдегі жұмысты қорытындылау және тарату; автор ұсынған тұжырымның ақиқатын растау және алынған нәтижелерді ескере отырып, ғылыми білімнің өзгеруі туралы автордың қорытындысы. Қорытындылар дерексіз болмауы керек, олар белгілі бір ғылыми саладағы зерттеу нәтижелерін жалпылау үшін, әрі қарай жұмыс істеу ұсыныстарын немесе мүмкіндіктерін сипаттай отырып қолданылуы керек.

– **Пайдаланылған дереккөздер тізімі** / References (қою әріптермен, кегль – 14 пункт, ортада). Қамтылатындар:

Мақала және пайдаланылған дереккөздер тізімі МЕМСТ 7.5-98; МЕМСТ 7.1-2003 сәйкес жасалуы керек (үлгіні қараңыз).

Дереккөздердің реттілігі келесідей анықталады: алдымен дәйекті сілтемелер, яғни мақаланың өзінде кезектілік бойынша сілтеме жасайтын

дереккөздер. Содан кейін сілтемелері жоқ қосымша дереккөздер, яғни мақалада болмаған, бірақ сіз оқырмандарға параллельді жұмыстар сияқты танысу үшін ұсынған дереккөздер. Ұсынылатын көлемі 10-нан кем емес, 20-дан аспайтын атау (мақаладағы сілтемелер мен ескертпелер толассыз нөмірленеді және шаршы жақшаға алынады). Кириллицада ұсынылған жұмыстардың пайдаланылған дереккөздерінің тізімінде болған жағдайда, әдебиеттер тізімін екі нұсқада ұсыну қажет: біріншісі – түпнұсқада, екіншісі – романизацияланған (латын әліпбиімен транслитерация) дереккөздерді кириллицада жазу нұсқасы (қазақ және орыс тілдерінде)

МЕМСТ 7.79–2000 (ИСО 9-95) кирилл жазуын латын алфавитімен транслитерациялау ережелерін қараңыз.

Романизацияланған әдебиеттер тізімі келесідей болуы тиіс: автор(-лар) (транслитерация) → мақала атауы транслитерацияланған нұсқада → [мақала атауын ағылшын тіліне тік жақшада] → қазақ немесе орыс тілді дереккөздің атауы (транслитерация, немесе ағылшын атауы – егер бар болса) → ағылшын тіліндегі белгілері бар шығыс деректері.

11 **Суреттер,** суреттер тізбесі және оларға сурет астындағы жазулар мақала мәтіні бойынша ұсынылады. Электрондық нұсқада суреттер мен иллюстрациялар 300 dpi кем емес рұқсаты TIF немесе JPG форматында ұсынылады.

12 **Математикалық формулалар** Microsoft Equation Editor-да терілуі керек (әр формула бір объект).

Жеке бетте (мақаладан кейін)

Электрондық нұсқада толық почталық мекен-жайлар, қызметтік және үй телефондарының нөмірлері, e-mail келтіріледі (редакцияның авторлармен байланысы үшін телефон нөмірі жарияланбайды);

Авторлар туралы мәліметтер

Қазақ тілінде	Орыс тілінде	Ағылшын тілінде
Тегі Аты Әкесінің аты (толық)		
Лауазымы, ғылыми дәрежесі, атағы		
Жұмыс орны		
Қала		
Индекс		
Мемлекет		
E-mail		
Телефон		

Авторларға арналған ақпарат

Редакция мақаланы әдеби және стилистикалық өңдеумен айналыспайды.

Егер мақала плагиатқа қарсы тексеруден өтпесе немесе рецензент қабылдамаса, онда мақала авторға қайта қарастыру үшін қайтарылады. Автор мақаланы плагиатқа қарсы тексеріске немесе рецензиялауға 1 рет қана қайта жібере алады. Мақала мазмұнына автор жауапты.

Талаптарға сай емес ресімделген мақалалар жарияланымға қабылданбайды және авторларға қайтарылады.

Мақаланың қабылдану күні болып, оның редакцияға түпкілікті нұсқасы түскен күні саналады.

Мақалалар редакцияға келіп түсуіне қарай жарияланады.

Журналдарды шығару мерзімділігі – жылына төрт рет (тоқсан сайын).

Мақаланы беру мерзімі:

– бірінші тоқсан 10 ақпанға дейін;

– екінші тоқсан 10 мамырға дейін;

– үшінші тоқсан 10 тамызға дейін;

– төртінші тоқсан 10 қарашаға дейін.

Мақаланы (электрондық нұсқасы және төлем туралы түбіртек) сайтқа жіберу керек: vestnik-philological.tou.edu.kz. Мақаланы жариялауға ұсыныс беру үшін сайтта тіркеуден өту қажет.

140008, Қазақстан Республикасы, Павлодар қаласы, Ломов көшесі, 64,
«Торайғыров университеті» КЕАҚ,
«Toraighyrov University» баспасы, 137-каб.
Сайт: vestnik-philological.tou.edu.kz
Тел.8 (7182) 67-36-69, (ішкі. 1147).
E-mai1: kereku@tou.edu.kz

Біздің реквизиттер:

«Торайғыров университеті» ҚЕАҚ РНН 451800030073 БИН 990140004654	«Торайғыров университеті» ҚЕАҚРНН 451800030073 БИН 990140004654	kaspi.kz қосымшасы Төлемдер – Білім – ЖОО үшін төлем – Барлық бағандарды толтырыңыз (факультет бағанында «ғылыми журналда жарияланғаны үшін, журналдың және сериясының атауын көрсетіңіз»)
АО «Jýsan Bank» ИИК KZ57998FTB00 00003310 БИК TSESKZK A Кбе 16 Код 16 КНП 861	АО «Народный Банк Казахстана» ИИК KZ156010241000003308 БИК HSBKKZKX Кбе 16 Код 16 КНП 861	

ПРАВИЛА ДЛЯ АВТОРОВ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ ТОРАЙГЫРОВ УНИВЕРСИТЕТА ВЕСТНИК «ТОРАЙГЫРОВ УНИВЕРСИТЕТА»

Редакционная коллегия просит авторов руководствоваться следующими правилами при подготовке статей для опубликования в журнале.

Научные статьи, представляемые в редакцию журнала должны быть оформлены согласно базовым издательским стандартам по оформлению статей в соответствии с ГОСТ 7.5-98 «Журналы, сборники, информационные издания. Издательское оформление публикуемых материалов», пристатейных библиографических списков в соответствии с ГОСТ 7.1-2003 «Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления».

***В номер допускается не более одной рукописи от одного автора либо того же автора в составе коллектива соавторов.**

***Количество соавторов одной статьи не более 5.**

***Степень оригинальности статьи должна составлять не менее 60 %.**

***Направляемые статьи не должны быть ранее опубликованы, не допускается последующее опубликование в других журналах, в том числе переводы на другие языки.**

***Решение о принятии рукописи к опубликованию принимается после проведения процедуры рецензирования.**

***Рецензирование проводится конфиденциально («двустороннее слепое рецензирование»), автору не сообщается имя рецензента, а рецензенту – имя автора статьи.**

***Стоимость публикации в журнале за страницу 1000 (одна тысяча) тенге, включая статьи магистрантов и докторантов в соавторстве с лицами с ученой степенью.**

Статьи должны быть оформлены в строгом соответствии со следующими правилами:

– В журналы принимаются статьи по всем научным направлениям, набранные на компьютере, напечатанные на одной стороне листа с полями 30 мм со всех сторон листа, электронный носитель со всеми материалами в текстовом редакторе «Microsoft Office Word (97, 2000, 2007, 2010) для Windows».

– Общий объем статьи, включая аннотации, литературу, таблицы, рисунки и математические формулы не должен превышать **12 страниц печатного текста**. *Текст статьи: кегль – 14 пунктов, гарнитура – Times New Roman (для русского, английского и немецкого языков), KZ Times New Roman (для казахского языка).*

Структура научной статьи включает название, аннотации, ключевые слова, основные положения, введение, материалы и методы, результаты и обсуждение, заключение, выводы, информацию о финансировании (при наличии), список литературы (используемых источников) к каждой статье, включая романизированный (транслитерированный латинским алфавитом) вариант написания источников на кириллице (на казахском и русском языках) *см. ГОСТ 7.79–2000 (ИСО 9–95) Правила транслитерации кирилловского письма латинским алфавитом.*

Статья должна содержать:

1 **МРНТИ** (Межгосударственный рубрикатор научной технической информации);

2 **DOI** – после МРНТИ в верхнем правом углу (присваивается и заполняется редакцией журнала);

3 **Фамилия, имя, отчество** (полностью) автора (-ов) – на казахском, русском и английском языках (жирным шрифтом, по центру), **главного автора пометить символом (*);**

4 **Ученая степень, ученое звание**;

5 **Аффилиация** (факультет или иное структурное подразделение, организация (место работы (учебы)), город, почтовый индекс, страна) – на казахском, русском и английском языках;

6 **E-mail**;

7 **Название статьи** должно отражать содержание статьи, тематику и результаты проведенного научного исследования. В название статьи необходимо вложить информативность, привлекательность и уникальность *(не более 12 слов, прописными буквами, жирным шрифтом, по центру, на трех языках: русский, казахский, английский либо немецкий);*

8 **Аннотация** – краткая характеристика назначения, содержания, вида, формы и других особенностей статьи. Должна отражать основные и ценные, по мнению автора, этапы, объекты, их признаки и выводы проведенного исследования. Дается на казахском, русском и английском либо немецком языках *(рекомендуемый объем аннотации – не менее 150, не более 300 слов, курсив, нежирным шрифтом, кегль – 12 пунктов, абзацный отступ слева и справа 1 см, см. образец)*;

9 **Ключевые слова** – набор слов, отражающих содержание текста в терминах объекта, научной отрасли и методов исследования *(оформляются на трех языках: русский, казахский, английский либо немецкий; кегль – 12 пунктов, курсив, отступ слева-справа – 1 см.)*. Рекомендуемое количество ключевых слов – 5-8, количество слов внутри ключевой фразы – не более 3. Задаются в порядке их значимости, т.е. самое важное ключевое слово статьи должно быть первым в списке (см. образец);

10 **Основной текст статьи** излагается в определенной последовательности его частей, включает в себя:

- **Введение / Кіріспе / Introduction** *(абзац 1 см по левому краю, жирными буквами, кегль – 14 пунктов)*. Обоснование выбора темы; актуальность темы или проблемы. Актуальность темы определяется общим интересом к изученности данного объекта, но отсутствием исчерпывающих ответов на имеющиеся вопросы, она доказывается теоретической или практической значимостью темы.

- **Материалы и методы** *(абзац 1 см по левому краю, жирными буквами, кегль – 14 пунктов)*. Должны состоять из описания материалов и хода работы, а также полного описания использованных методов.

- **Результаты и обсуждение** *(абзац 1 см по левому краю, жирными буквами, кегль – 14 пунктов)*. Приводится анализ и обсуждение полученных вами результатов исследования. Приводятся выводы по полученным в ходе исследования результатам, раскрывается основная суть. И это один из самых важных разделов статьи. В нем необходимо провести анализ результатов своей работы и обсуждение соответствующих результатов в сравнении с предыдущими работами, анализами и выводами.

- **Информацию о финансировании** (при наличии) *(абзац 1 см по левому краю, жирными буквами, кегль – 14 пунктов)*.

- **Выводы / Қорытынды / Conclusion** *(абзац 1 см по левому краю, жирными буквами, кегль – 14 пунктов)*.

Выводы – обобщение и подведение итогов работы на данном этапе; подтверждение истинности выдвигаемого утверждения, высказанного автором, и заключение автора об изменении научного знания с учетом полученных результатов. Выводы не должны быть абстрактными, они должны быть использованы для обобщения результатов исследования в той или иной научной области, с описанием предложений или возможностей дальнейшей работы.

- **Список использованных источников / Пайдаланған деректер тізімі / References** *(жирными буквами, кегль – 14 пунктов, в центре)*. включает в себя:

Статья и список использованных источников должны быть оформлены в соответствии с ГОСТ 7.5-98; ГОСТ 7.1-2003 *(см. образец)*.

Очередность источников определяется следующим образом: сначала последовательные ссылки, т.е. источники на которые вы ссылаетесь по очередности в самой статье. Затем дополнительные источники, на которых нет ссылок, т.е. источники, которые не имели место в статье, но рекомендованы вами читателям для ознакомления, как смежные работы, проводимые параллельно. Объем не менее *10 не более чем 20 наименований* (ссылки и примечания в статье обозначаются сквозной нумерацией и заключаются в квадратные скобки). В случае наличия в списке использованных источников работ, представленных на кириллице, необходимо представить список литературы в двух вариантах:

первый – в оригинале, второй – романизированный (транслитерация латинским алфавитом) вариант написания источников на кириллице (на казахском и русском языках) *см. ГОСТ 7.79–2000 (ИСО 9–95) Правила транслитерации кирилловского письма латинским алфавитом*.

Романизированный список литературы должен выглядеть следующим образом:

автор(-ы) (транслитерация) → название статьи в транслитерированном варианте → [перевод названия статьи на английский язык в квадратных скобках] → название казахоязычного либо русскоязычного источника (транслитерация, либо английское название – если есть) → выходные данные с обозначениями на английском языке.

11 **Иллюстрации, перечень рисунков** и подрисуночные надписи к ним представляют по тексту статьи. В электронной версии рисунки и иллюстрации представляются в формате TIF или JPG с разрешением не менее 300 dpi.

12 **Математические формулы** должны быть набраны в Microsoft Equation Editor *(каждая формула – один объект)*.

<u>На отдельной странице (после статьи)</u>

В электронном варианте приводятся <u>полные почтовые адреса, номера служебного и домашнего телефонов, e-mail</u> (номер телефона для связи редакции с авторами, не публикуются);

Сведения об авторах

На казахском языке	На русском языке	На английском языке
Фамилия Имя Отчество (полностью)		
Должность, ученая степень, звание		
Организация		
Город		
Индекс		
Страна		
E-mail		
Телефон		

Информация для авторов

Для статей, публикуемых в Научном журнале Торайгыров университет. Химико-биологическая серия, требуется экспертное заключение.

Редакция не занимается литературной и стилистической обработкой статьи.

При необходимости статья возвращается автору на доработку. За содержание статьи несет ответственность Автор.

Статьи, оформленные с нарушением требований, к публикации не принимаются и возвращаются авторам.

Датой поступления статьи считается дата получения редакцией ее окончательного варианта.

Статьи публикуются по мере поступления.

Периодичность издания журналов – четыре раза в год (ежеквартально)

Сроки подачи статьи:

- первый квартал до 10 февраля;

- второй квартал до 10 мая;

- третий квартал до 10 августа;

- четвертый квартал до 10 ноября.

Статью (электронную версию, и квитанции об оплате) следует направлять на сайт: vestnik-philological.tou.edu.kz. Для подачи статьи на публикацию необходимо пройти регистрацию на сайте.

140008, Республика Казахстан, г. Павлодар, ул. Ломова, 64,
НАО «Торайгыров университет»,
Издательство «Toraighyrov University», каб. 137.
Тел. 8 (7182) 67-36-69, (внутр. 1147).
Сайт: vestnik-philological.tou.edu.kz
E-mai1: kereku@tou.edu.kz

Наши реквизиты:

НАО «Торайгыров университет» РНН 451800030073 БИН 990140004654	НАО «Торайгыров университет» РНН 451800030073 БИН 990140004654	Приложение kaspi.kz Платежи – Образование –Оплата за ВУЗы – Заполняете все графы (в графе Факультет укажите «За публикацию в научном журнале, название журнала и серии»)
АО «Jýsan Bank» ИИК KZ57998FTB0000003310 БИК TSESKZK A Кбе 16 Код 16 КНП 861	АО «Народный Банк Казахстана» ИИК KZ156010241000003308 БИК HSBKKZKX Кбе 16 Код 16 КНП 861	

МАҚАЛАНЫ РӘСІМДЕУ ҮЛГІСІ

ҒТАМР 14.37.27

DOI xxxxxxxxxxxxxx

***С. К. Антикеева**
Торайғыров университеті, Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.

БІЛІКТІЛІКТІ АРТТЫРУ КУРСТАРЫ АРҚЫЛЫ ӘЛЕУМЕТТІК ҚЫЗМЕТКЕРЛЕРДІҢ ҚҰЗЫРЕТТЕРІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ МОДЕЛІ

Бұл мақалада «Әлеуметтік қызметкерлердің біліктілігін арттыру курстары арқылы тұлғалық және кәсіби құзіреттіліктерін қалыптастыру» докторлық диссертация шеңберінде әзірленген біліктілікті арттыру курстары арқылы әлеуметтік қызметкерлердің тұлғалық және кәсіби құзыреттілігін қалыптастырудың теориялық моделі ұсынылған. Мақалада модельдеу процесінің педагогикалық аспектілері, педагогикалық модельдеудің кезеңдері келтірілген. Модельдің әдіснамалық, процессуалдық (технологиялық) және аспаптық деңгейлері, оның мақсаты, қажетті құзыреттердің қалыптасу мониторингі,сондай-ақ нәтижесі ұсынылған. Модельде құзыреттілікке, тұлғаға бағытталған және практикаға бағытталған педагогикалық тәсілдер, таңдалған құзыреттерді қалыптастыру заңдылықтары, қағидаттары, шарттары көрсетілген; қалыптасу процесін іске асыру кезеңдері, жеке және кәсіби құзыреттердің қалыптасу деңгейлері сипатталған. Практикалық дайындық бөлімінде тыңдаушы-оқытушы-топ жүйесінде интерактивті жұмыс ұсынылады, ол әр маманның жеке қатысуын, сондай-ақ елімізде алғашқы «кәсіби әлеуметтік қызметкерлердің ұлттық альянсы» республикалық қоғамдық бірлестігінің ашылуын білдіреді. Бұл модель әлеуметтік қызметкерлердің жеке және кәсіби құзыреттерін одан әрі жетілдіруді және тәуелсіз дамытуды білдіреді. Бұл модельде біліктілікті арттыру курстарын іске асырудың тиімділігін, жұмыс нысандары, әдістері мен құралдарын көруге мүмкіндік береді.

Кілттік сөздер: теориялық модель, құзыреттер, біліктілікті арттыру, әлеуметтік қызметкерлер.

Кіріспе

Әлеуметтік жұмыс – бұл біздің еліміз үшін салыстырмалы түрде жаңа мамандық. Сондықтан қазіргі кезеңде әлеуметтік қызметкерлерді оқыту педагогикалық мақсаттарды тұжырымдауда, оқу процесінің мазмұны мен технологияларында көрініс табатын жеткілікті дамыған білім беру стандарттарының болуымен сипатталмайды.

Жарияланатын материал мәтінінің жалғасы...

Материалдар мен әдістері

Зерттеу мәселесі бойынша ғылыми психологиялық-педагогикалық және арнайы әдебиеттерді теориялық талдау; ҚоҒамдық бірлестіктерді ашу бойынша заңнамалық және нормативтік құжаттарды талдау; әлеуметтік қызметкерлердің біліктілігін арттыру курстары бағдарламаларының мазмұнын талдау; модельдеу; педагогикалық тәжірибені талдау және қорыту; сұрау әдістері (әңгімелесу, сауалнама, сұхбат); бақылау; мамандар қызметінің өнімдерін талдау; эксперимент, эксперименттік деректерді өңдеуге арналған математикалық статистика әдістері.

Жарияланатын материал мәтінінің жалғасы

Нәтижелер және талқылау

Біліктілікті арттыру курстары арқылы әлеуметтік қызметкерлердің жеке және кәсіби құзыреттерін қалыптастыру және дамыту процесінің негізін құрайтын объективті заңдылықтарды түсіну үшін олардың моделін нақты түсіну қажет.

Жарияланатын материал мәтінінің жалғасы...

Қортынды

Осылайша, жоғарыда айтылғандардың негізінде біліктілікті арттыру курстары арқылы әлеуметтік қызметкерлердің жеке және кәсіби құзыреттерін қалыптастырудың теориялық моделі оны жүзеге асырудың үш деңгейін қамтиды деп қорытынды жасауға болады.

Жарияланатын материал мәтінінің жалғасы...

Пайдаланылған деректер тізімі

1 **Дахин, А. Н.** Педагогическое моделирование : сущность, эффективность и неопределенность [Текст] // Педагогика. – 2003. – № 4. – С. 22.

2 **Кузнецова, А. Г.** Развитие методологии системного подхода в отечественной педагогике : монография [Текст]. – Хабаровск : Изд-во ХК ИППК ПК, 2001. – 152 с.

3 **Каропа, Г. Н.** Системный подход к экологическому образованию и воспитанию (На материале сельских школ) [Текст]. – Минск, 1994. – 212 с.

4 **Штофф, В. А.** Роль моделей в познании [Текст] – Л. : ЛГУ, 1963. – 128 с.

5 **Таубаева, Ш.** Методология и методика дидактического исследования : учебное пособие [Текст]. – Алматы : Казак университеті, 2015. – 246 с.

6 **Дахин, А. Н.** Моделирование компетентности участников открытого образования [Текст]. – М. : НИИ школьных технологий 2009. – 290 с.

7 **Дахин, А. Н.** Моделирование в педагогике [Текст] // Идеи и идеалы. – 2010. – № 1(3). – Т. 2 – С. 11–20.

8 **Дахин, А. Н.** Педагогическое моделирование : монография [Текст]. – Новосибирск : Изд-во НИПКиПРО, 2005. – 230 с.

9 **Аубакирова, С. Д.** Формирование деонтологической готовности будущих педагогов к работе в условиях инклюзивного образования : дисс. на соиск. степ. д-ра филос. (PhD) по 6D010300 – Педагогика и психология [Текст] – Павлодар, 2017. – 162 с.

10 **Арын, Е. М., Пфейфер, Н. Э., Бурдина, Е. И.** Теоретические аспекты профессиональной подготовки педагога XXI века : учеб. пособие [Текст]. – Павлодар : ПГУ им. С. Торайгырова; СПб. : ГАФКиС им. П. Ф. Лесгафта, 2005. – 270 с.

References

1 **Dahin, A. N.** Pedagogicheskoe modelirovanie : suschnost, effectivnost i neopredelennost [Pedagogical modeling : essence, effectiveness, and uncertainty] [Text]. In Pedagogy. – 2003. – № 4. – P. 22.

2 **Kuznetsova, A. G.** Razvitie metodologii sistemnogo podhoda v otechestvennoi pedagogike [Development of the system approach methodology in Russian pedagogy : monograph] [Text]. – Khabarovsk : Izd-vo KhK IPPK PK, 2001. – 152 p.

3 **Karopa, G. N.** Sistemnyi podhod к ecologicheskomu obrazovaniu i vospitaniu (Na materiale selskih shkol) [The systematic approach to environmental education and upbringing (Based on the material of rural schools)] [Text] – Minsk, 1994. – 212 p.

4 **Shtoff, V. A.** Rol modelei v poznanii [The role of models in cognition] [Text] – L. : LGU, 1963. – 128 p.

5 **Taubayeva, Sh.** Metodologiya i metodika didakticheskogo issledovaniya : uchebnoe posobie [Methodology and methods of educational research : a tutorial] [Text] – Almaty : Kazak University, 2015. – 246 p. c.

6 **Dahin, A. N.** Modelirovanie kompetentnosti uchastnikov otkrytogo obrazovaniya [Modeling the competence of open education participants] [Text] – Moscow : NII shkolnyh tehnologii, 2009. – 290 p.

7 **Dahin, A. N.** Modelirovanie v pedagogike [Modeling in pedagogy] [Text]. In Idei i idealy. – 2010. – № 1(3). – T. 2 – P. 11–20.

8 **Dahin, A. N.** Pedagogicheskoe modelirovanie : monographia [Pedagogical modeling : monograph] [Text]. – Novosibirsk : Izd-vo NIPKиPRO, 2005. – 230 p.

9 **Aubakirova, S. D.** Formirovaniye deontologicheskoi gotovnosti buduschih pedagogov к rabote v usloviyah inklusivnogo obrazovaniya : dissertaciya na soiskanie stepeni doctora filosofii (PhD) po specialnosti 6D010300 – Pedagogika i psihologiya. [Formation of deontological readiness of future teachers to work in inclusive education : dissertation for the degree of doctor of philosophy (PhD) in the specialty 6D010300- Pedagogy and psychology] [Text] – Pavlodar, 2017. – 162 p.

10 **Aryn, E. M., Pfeifer, N. E., Burdina, E. I.** Teoreticheskie aspekty professionalnoi podgotovki pedagoga XXI veka : ucheb. posobie [Theoretical aspects of professional training of a teacher of the XXI century : textbook] [Text] – Pavlodar : PGU im. S. Toraigyrov PSU; St.Petersburg. : GAFKiS im. P. F. Lesgafta, 2005. – 270 p.

**С. К. Антикеева*
Торайгыров университет,
Республика Казахстан, г. Павлодар.

**S. K. Antikeyeva*
Toraighyrov University,
Republic of Kazakhstan, Pavlodar.

ТЕОРЕТИЧЕСКАЯ МОДЕЛЬ ФОРМИРОВАНИЯ КОМПЕТЕНЦИЙ СОЦИАЛЬНЫХ РАБОТНИКОВ ЧЕРЕЗ КУРСЫ ПОВЫШЕНИЯ КВАЛИФИКАЦИИ

В данной статье представлена теоретическая модель формирования личностных и профессиональных компетенций социальных работников через курсы повышения квалификации, которая разработана в рамках докторской диссертации «Формирование личностных и профессиональных компетенций социальных работников через курсы повышения квалификации». В статье приводятся педагогические аспекты самого процесса моделирования, перечислены этапы педагогического моделирования. Представлены методологический, процессуальный (технологический) и инструментальный уровни модели, ее цель, мониторинг сформированности искомых компетенций, а также результат. В модели показаны компетентностный, личностно-ориентированный и практико-ориентированный педагогические подходы, закономерности, принципы, условия формирования выбранных компетенций; описаны этапы реализации процесса формирования, уровни сформированности личностных и профессиональных компетенций. В разделе практической подготовки предлагается интерактивная работа в системе слушатель-преподаватель-группа, подразумевающая личное участие каждого специалиста, а также открытие первого в нашей стране Республиканского общественного объединения «Национальный альянс профессиональных социальных работников». Данная модель подразумевает под собой дальнейшее совершенствование и самостоятельное развитие личностных и профессиональных компетенций социальных работников. Это позволяет увидеть в модели эффективность реализации курсов повышения квалификации, формы, методы и средства работы.

Ключевые слова: теоретическая модель, компетенции, повышение квалификации, социальные работники.

THEORETICAL MODEL OF FORMATION COMPETENCIES OF SOCIAL WORKERS THROUGH PROFESSIONAL DEVELOPMENT COURSES

This article presents a theoretical model for the formation of personal and professional competencies of social workers through advanced training courses, which was developed in the framework of the doctoral dissertation «Formation of personal and professional competencies of social workers through advanced training courses». The article presents the pedagogical aspects of the modeling process itself, and lists the stages of pedagogical modeling. The methodological, procedural (technological) and instrumental levels of the model, its purpose, monitoring the formation of the required competencies, as well as the result are presented. The model shows competence-based, personality-oriented and practice-oriented pedagogical approaches, patterns, principles, conditions for the formation of selected competencies; describes the stages of the formation process, the levels of formation of personal and professional competencies. The practical training section offers interactive work in the listener-teacher-group system, which implies the personal participation of each specialist, as well as the opening of the first Republican public Association in our country, the national Alliance of professional social workers. This model implies further improvement and independent development of personal and professional competencies of social workers. This allows you to see in the model the effectiveness of the implementation of advanced training courses, forms, methods and means of work.

Keywords: theoretical model, competencies, professional development, social workers.

Авторлар туралы ақпарат

Қазақ тілінде	Орыс тілінде	Ағылшын тілінде
Антикеева Самал Канатовна «Педагогика және психология» мамандығы бойынша докторант Торайғыров университеті, Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар факультеті, Павлодар, 140008, Қазақстан Республикасы, samal_antikeyeva@mail.ru, 8-000-000-00-00	Антикеева Самал Канатовна докторант по специальности «Педагогика и психология», Торайгыров университет, Факультет гуманитарных и социальных наук, Павлодар, 140008, Республика Казахстан, samal_antikeyeva@mail.ru, 8-000-000-00-00	Samal Kanatovna Antikeyeva doctoral student in «Pedagogy and psychology»,Toraighyrov University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, samal_antikeyeva@mail.ru, 8-000-000-00-00

ОБРАЗЕЦ К ОФОРМЛЕНИЮ СТАТЕЙ

МРНТИ 14.37.27

DOI xxxxxxxxxxxxxx

***С. К. Антикеева**
Торайгыров университет, Республика Казахстан, г. Павлодар

ТЕОРЕТИЧЕСКАЯ МОДЕЛЬ ФОРМИРОВАНИЯ КОМПЕТЕНЦИЙ СОЦИАЛЬНЫХ РАБОТНИКОВ ЧЕРЕЗ КУРСЫ ПОВЫШЕНИЯ КВАЛИФИКАЦИИ

В данной статье представлена теоретическая модель формирования личностных и профессиональных компетенций социальных работников через курсы повышения квалификации, которая разработана в рамках докторской диссертации «Формирование личностных и профессиональных компетенций социальных работников через курсы повышения квалификации». В статье приводятся педагогические аспекты самого процесса моделирования, перечислены этапы педагогического моделирования. Представлены методологический, процессуальный (технологический) и инструментальный уровни модели, ее цель, мониторинг сформированности искомых компетенций, а также результат. В модели показаны компетентностный, личностно-ориентированный и практико-ориентированный педагогические подходы, закономерности, принципы, условия формирования выбранных компетенций; описаны этапы реализации процесса формирования, уровни сформированности личностных и профессиональных компетенций. В разделе практической подготовки предлагается интерактивная работа в системе слушатель-преподаватель-группа, подразумевающая личное участие каждого специалиста, а также открытие первого в нашей стране Республиканского общественного объединения «Национальный альянс профессиональных социальных работников». Данная модель подразумевает под собой дальнейшее совершенствование и самостоятельное развитие личностных и профессиональных компетенций социальных работников. Это позволяет увидеть в модели эффективность реализации курсов повышения квалификации, формы, методы и средства работы.

Ключевые слова: теоретическая модель, компетенции, повышение квалификации, социальные работники.

Введение

Социальная работа – относительно новая для нашей страны профессия. Поэтому обучение социальных работников на современной стадии не характеризуется наличием достаточно разработанных образовательных стандартов, которые находили бы выражение в формулировке педагогических целей, в содержании, технологиях учебного процесса.

Продолжение текста публикуемого материала

Материалы и методы

Теоретический анализ научной психолого-педагогической и специальной литературы по проблеме исследования; анализ законодательных и нормативных документов по открытию общественных объединений; анализ содержания программ курсов повышения квалификации социальных работников; моделирование; анализ и обобщение педагогического опыта; опросные методы (беседа, анкетирование, интервьюирование); наблюдение; анализ продуктов деятельности специалистов; эксперимент, методы математической статистики по обработке экспериментальных данных.

Продолжение текста публикуемого материала

Результаты и обсуждение

Чтобы понять объективные закономерности, лежащие в основе процесса формирования и развития личностных и профессиональных компетенций социальных работников через курсы повышения квалификации, необходимо четко представлять себе их модель.

Продолжение текста публикуемого материала

Выводы

Таким образом, на основании вышеизложенного можно сделать вывод о том, что теоретическая модель формирования личностных и профессиональных компетенций социальных работников через курсы повышения квалификации содержит три уровня ее реализации.

Продолжение текста публикуемого материала

Список использованных источников

1 **Дахин, А. Н.** Педагогическое моделирование : сущность, эффективность и неопределенность [Текст] // Педагогика. – 2003. – № 4. – С. 22.

2 **Кузнецова, А. Г.** Развитие методологии системного подхода в отечественной педагогике : монография [Текст]. – Хабаровск : Изд-во ХК ИППК ПК, 2001. – 152 с.

3 **Каропа, Г. Н.** Системный подход к экологическому образованию и воспитанию (На материале сельских школ) [Текст]. – Минск, 1994. – 212 с.

4 **Штофф, В. А.** Роль моделей в познании [Текст] – Л. : ЛГУ, 1963. – 128 с.

5 **Таубаева, Ш.** Методология и методика дидактического исследования : учебное пособие [Текст]. – Алматы : Казак университеті, 2015. – 246 с.

6 **Дахин, А. Н.** Моделирование компетентности участников открытого образования [Текст]. – М. : НИИ школьных технологий 2009. – 290 с.

7 **Дахин, А. Н.** Моделирование в педагогике [Текст] // Идеи и идеалы. – 2010. – № 1(3). – Т. 2 – С. 11–20.

8 **Дахин, А. Н.** Педагогическое моделирование : монография [Текст]. – Новосибирск : Изд-во НИПКиПРО, 2005. – 230 с.

9 **Аубакирова, С. Д.** Формирование деонтологической готовности будущих педагогов к работе в условиях инклюзивного образования : дисс. на соиск. степ. д-ра филос. (PhD) по 6D010300 – Педагогика и психология [Текст] – Павлодар, 2017. – 162 с.

10 **Арын, Е. М., Пфейфер, Н. Э., Бурдина, Е. И.** Теоретические аспекты профессиональной подготовки педагога XXI века : учеб. пособие [Текст]. – Павлодар : ПГУ им. С. Торайгырова; СПб. : ГАФКиС им. П. Ф. Лесгафта, 2005. – 270 с.

References

1 **Dahin, A. N.** Pedagogicheskoe modelirovanie : suschnost, effectivnost i neopredelennost [Pedagogical modeling : essence, effectiveness, and uncertainty] [Text]. In Pedagogy. – 2003. – № 4. – P. 22.

2 **Kuznetsova, A. G.** Razvitie metodologii sistemnogo podhoda v otechestvennoi pedagogike [Development of the system approach methodology in Russian pedagogy : monograph] [Text]. – Khabarovsk : Izd-vo KhK IPPK PK, 2001. – 152 p.

3 **Karopa, G. N.** Sistemnyi podhod к ecologicheskomu obrazovaniu i vospitaniu (Na materiale selskih shkol) [The systematic approach to environmental education and upbringing (Based on the material of rural schools)] [Text] – Minsk, 1994. – 212 p.

4 **Shtoff, V. A.** Rol modelei v poznanii [The role of models in cognition] [Text] – L. : LGU, 1963. – 128 p.

5 **Taubayeva, Sh.** Metodologiya i metodika didakticheskogo issledovaniya : uchebnoe posobie [Methodology and methods of educational research : a tutorial] [Text] – Almaty : Kazak University, 2015. – 246 p. c.

6 **Dahin, A. N.** Modelirovanie kompetentnosti uchastnikov otkrytogo obrazovaniya [Modeling the competence of open education participants] [Text] – Moscow : NII shkolnyh tehnologii, 2009. – 290 p.

7 **Dahin, A. N.** Modelirovanie v pedagogike [Modeling in pedagogy] [Text]. In Idei i idealy. – 2010. – № 1(3). – T. 2 – P. 11–20.

8 **Dahin, A. N.** Pedagogicheskoe modelirovanie : monographia [Pedagogical modeling : monograph] [Text]. – Novosibirsk : Izd-vo NIPKиPRO, 2005. – 230 p.

9 **Aubakirova, S. D.** Formirovaniye deontologicheskoi gotovnosti buduschih pedagogov к rabote v usloviyah inklusivnogo obrazovaniya : dissertaciya na soiskanie stepeni doctora filosofii (PhD) po specialnosti 6D010300 – Pedagogika i psihologiya. [Formation of deontological readiness of future teachers to work in inclusive education : dissertation for the degree of doctor of philosophy (PhD) in the specialty 6D010300- Pedagogy and psychology] [Text] – Pavlodar, 2017. – 162 p.

10 **Aryn, E. M., Pfeifer, N. E., Burdina, E. I.** Teoreticheskie aspekty professionalnoi podgotovki pedagoga XXI veka : ucheb. posobie [Theoretical aspects of professional training of a teacher of the XXI century : textbook] [Text] – Pavlodar : PGU im. S. Toraigyrov PSU; St.Petersburg. : GAFKiS im. P. F. Lesgafta, 2005. – 270 p.

С. К. Антикеева
Торайғыров университет,
Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.

S. K. Antikeyeva
Toraighyrov University,
Republic of Kazakhstan, Pavlodar.

БІЛІКТІЛІКТІ АРТТЫРУ КУРСТАРЫ АРҚЫЛЫ ӘЛЕУМЕТТІК ҚЫЗМЕТКЕРЛЕРДІҢ ҚҰЗІРЕТТІЛІКТЕРІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ МОДЕЛІ

Бұл мақалада «Әлеуметтік қызметкерлердің біліктілігін арттыру курстары арқылы тұлғалық және кәсіби құзіреттіліктерін қалыптастыру» докторлық диссертация шеңберінде әзірленген біліктілікті арттыру курстары арқылы әлеуметтік қызметкерлердің тұлғалық және кәсіби құзыреттілігін қалыптастырудың теориялық моделі ұсынылған. Мақалада модельдеу процесінің педагогикалық аспектілері, педагогикалық модельдеудің кезеңдері келтірілген. Модельдің әдіснамалық, процессуалдық (технологиялық) және аспаптық деңгейлері, оның мақсаты, қажетті құзыреттердің қалыптасу мониторингі, сондай-ақ нәтижесі ұсынылған. Модельде құзыреттілікке, тұлғаға бағытталған және практикаға бағытталған педагогикалық тәсілдер, таңдалған құзыреттерді қалыптастыру заңдылықтары, қағидаттары, шарттары көрсетілген; қалыптасу процесін іске асыру кезеңдері, жеке және кәсіби құзыреттердің қалыптасу деңгейлері сипатталған. Практикалық дайындық бөлімінде тыңдаушы-оқытушы-топ жүйесінде интерактивті жұмыс ұсынылады, ол әр маманның жеке қатысуын, сондай-ақ елімізде алғашқы «кәсіби әлеуметтік қызметкерлердің ұлттық альянсы» республикалық қоғамдық бірлестігінің ашылуын білдіреді. Бұл модель әлеуметтік қызметкерлердің жеке және кәсіби құзыреттерін одан әрі жетілдіруді және тәуелсіз дамытуды білдіреді. Бұл модельде біліктілікті арттыру курстарын іске асырудың тиімділігін, жұмыс нысандары, әдістері мен құралдарын көруге мүмкіндік береді.

Кілтті сөздер: теориялық модель, құзыреттілік, біліктілікті арттыру, әлеуметтік қызметкерлер.

THEORETICAL MODEL OF FORMATION COMPETENCIES OF SOCIAL WORKERS THROUGH PROFESSIONAL DEVELOPMENT COURSES

This article presents a theoretical model for the formation of personal and professional competencies of social workers through advanced training courses, which was developed in the framework of the doctoral dissertation «Formation of personal and professional competencies of social workers through advanced training courses». The article presents the pedagogical aspects of the modeling process itself, and lists the stages of pedagogical modeling. The methodological, procedural (technological) and instrumental levels of the model, its purpose, monitoring the formation of the required competencies, as well as the result are presented. The model shows competence-based, personality-oriented and practice-oriented pedagogical approaches, patterns, principles, conditions for the formation of selected competencies; describes the stages of the formation process, the levels of formation of personal and professional competencies. The practical training section offers interactive work in the listener-teacher-group system, which implies the personal participation of each specialist, as well as the opening of the first Republican public Association in our country, the national Alliance of professional social workers. This model implies further improvement and independent development of personal and professional competencies of social workers. This allows you to see in the model the effectiveness of the implementation of advanced training courses, forms, methods and means of work.

Keywords: theoretical model, competencies, professional development, social workers.

Сведения об авторах

На казахском языке	На русском языке	На английском языке
Антикеева Самал Канатовна «Педагогика және психология» мамандығы бойынша докторант Торайғыров университеті, Гуманитарлық және әлеуметтік ғылымдар факультеті, Павлодар, 140008, Қазақстан Республикасы, samal_antikeyeva@mail.ru, 8-000-000-00-00	Антикеева Самал Канатовна докторант по специальности «Педагогика и психология», Торайгыров университет, Факультет гуманитарных и социальных наук, Павлодар, 140008, Республика Казахстан, samal_antikeyeva@mail.ru, 8-000-000-00-00	Samal Kanatovna Antikeyeva doctoral student in «Pedagogy and psychology»,Toraighyrov University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Pavlodar, 140008, Republic of Kazakhstan, samal_antikeyeva@mail.ru, 8-000-000-00-00

ЖАРИЯЛАНЫМ ЭТИКАСЫ
«ТОРАЙҒЫРОВ УНИВЕРСИТЕТ» ХАБАРШЫСЫ

«Торайғыров университет» Хабаршысы, журналының редакциялық алқасы өз жұмысында ғылыми жарияланымдар этикасы бойынша халықаралық стандарттарды ұстанады және жетекші халықаралық журналдардың ақпараттық сайттарын ескереді.

Журналдың редакциялық алқасы, сондай-ақ ғылыми жарияланымдардың жоғары сапасын қамтамасыз ету мақсатында баспа процесіне қатысушы адамдар, жариялау қызметіндежосықсыз практиканы болдырмау (дұрыс емес мәліметтерді пайдалану, деректерді дайындау, плагиат жәнет.б.), ғылыми жетістіктерді қоғамның мойындауын қамтамасызету үшін халықаралық қоғамдастық қабылдаған әдеп нормалары мен стандарттарын сақтауға және осындай бұзушылықтардың алдыналу үшін барлық ақылға қонымды шараларды қабылдауға міндетті.

Редакциялық алқа ешқандай жағдайда заңсыз мінез-құлықты (плагиат, манипуляция, бұрмалау) көтермелемейді және осындай жағдайлардың туындауыныңалдыналу үшін бар күшін салады. Егер редакциялық алқа журналда жарияланған бапқа қатысты кезкелген заңсыз іс-әрекеттер туралы белгілі болса немесе редакциялық алқалар сараптамасының теріс нәтижесі болған жағдайда бап жарияланымнан бас тартылады.

Редакциялық алқа жариялауға қабылданған қолжазбалар туралы ақпаратты рецензенттер, әлеуетті рецензенттер, редакциялық алқа мүшелері, типография қызметкерлері болып табылмайтын үшінші тұлғаларға ашпауға тиіс. Қолжазбалардан алынған жарияланбаған деректеавтордың жазбаша рұқсатынсыз жеке зерттеу мақсатында пайдаланылмауға тиіс.

Сарапшылардың (рецензенттердің) жауапкершілігі)

Рецензенттер объективті пікірлер беріп, әлі келтірілмеген тиісті жарияланған жұмыстарды көрсетуі керек. Рецензияланатын баптарға құпия түрде жүгіну қажет. Рецензенттер зерттеуге, зерттеу авторларына және / немесе демеушілерге қатыстымүдделерқақ тығысы болмайтындай етіп таңдалады.

Авторлардың жауапкершілігі

Жұмыстың мазмұнына автор жауапты. Авторлартүзетулер, түсіндірмелер, теріскешығарулар және егер бар болса, кешірім сұрауға міндетті.

Автор бұрын басқа журналда жарияланғанға ұқсасмақаланыұсын бауы керек. Атапайтқанда, басқа тілде жарияланған мақалалардың ағылшын немесе неміс тіліндегі аудармалары қабылданбайды.

Мақала қолжазбасында елеулі қателер анықталған жағдайда автор бұл туралы журнал нөмірінің түпнұсқа-макеті баспаға қолқойған сәт кедейін бөлім редакторына хабарлауы тиіс. Әйтпесе, автор барлық сын-ескертпелерді өзесебіненті зетуікерек.

Мақаланы журналға жібере отырып, автор жеке жауапкершіліктің көрсетілген дәрежесін түсінеді, бұл журналдың редакциялық алқасына жазбаша өтініште көрсетіледі.

ПУБЛИКАЦИОННАЯ ЭТИКА
НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ ТОРАЙГЫРОВ УНИВЕРСИТЕТА
ВЕСТНИК «ТОРАЙГЫРОВ УНИВЕРСИТЕТА

Редакционная коллегия журнала Вестник «Торайгыров университет» серия Филологическая в своей работе придерживается международных стандартов по этике научных публикаций и учитывает информационные сайты ведущих международных журналов.

Редакционная коллегия журнала, а также лица, участвующие в издательском процессе в целях обеспечения высокого качества научных публикаций, во избежание недобросовестной практики в публикационной деятельности (использование недостоверных сведений, изготовление данных, плагиат и др.), обеспечения общественного признания научных достижений обязаны соблюдать этические нормы и стандарты, принятые международным сообществом и предпринимать все разумные меры для предотвращения таких нарушений.

Редакционная коллегия ни в коем случае не поощряет неправомерное поведение (плагиат, манипуляция, фальсификация) и приложить все силы для предотвращения наступления подобных случаев. В случае, если редакционной коллегии станет известно о любых неправомерных действиях в отношении опубликованной статьи в журнале или в случае отрицательного результата экспертизы редколлегий статья отклоняется от публикации.

Редакционная коллегия не должна раскрывать информацию о принятых к опубликованию рукописей третьим лицам, не являющимися рецензентами, потенциальными рецензентами, членами редакционной коллегии, работниками типографии. Неопубликованные данные, полученные из рукописей, не должны использоваться в личных исследовательских целях без письменного разрешения автора.

Ответственность экспертов (рецензентов)

Рецензенты должны давать объективные суждения и указывать на соответствующие опубликованные работы, которые еще не цитируются. К рецензируемым статьям следует обращаться конфиденциально. Рецензенты будут выбраны таким образом, чтобы не было конфликта интересов в отношении исследования, авторов и / или спонсоров исследования.

Ответственность авторов

Ответственность за содержание работы несет автор. Авторы обязаны вносить исправления, пояснения, опровержения и извинения, если такие имеются.

Автор не должен представлять статью, идентичную ранее опубликованной в другом журнале. В частности, не принимаются переводы на английский либо немецкий язык статей, уже опубликованных на другом языке.

В случае обнаружения в рукописи статьи существенных ошибок автор должен сообщить об этом редактору раздела до момента подписи в печать оригинал-макета номера журнала. В противном случае автор должен за свой счет исправить все критические замечания.

Направляя статью в журнал, автор осознаёт указанную степень персональной ответственности, что отражается в письменном обращении в редакционную коллегию Журнала.

Теруге 21.05.2021 ж. жіберілді. Басуға 01.06.2021 ж. қол қойылды.
Электронды баспа
1,8 Mb RAM
Шартты баспа табағы 16,1. Таралымы 300 дана. Бағасы келісім бойынша.
Компьютерде беттеген: А. Шукурбаева
Корректор: А. Р. Омарова
Тапсырыс № 3779

Сдано в набор 21.05.2021 г. Подписано в печать 01.06.2021 г.
Электронное издание
1,8 Mb RAM
Усл. печ. л. 16,1. Тираж 300 экз. Цена договорная.
Компьютерная верстка: А. Шукурбаева
Корректор: А. Р. Омарова
Заказ № 3779

«Toraighyrov University» баспасынан басылып шығарылған
Торайғыров университеті
140008, Павлодар қ., Ломов к., 64, 137 каб.

«Toraighyrov University» баспасы
Торайғыров университеті
140008, Павлодар қ., Ломов к., 64, 137 каб.
67-36-69
e-mail: kereku@tou.edu.kz
www.vestnik.tou.edu.kz